

Katowice School of Technology

**INNOWACJE I TECHNOLOGIE INFORMACYJNE
W EDUKACJI**

**INNOVATES AND INFORMATION TECHNOLOGIES
IN EDUCATION**

**ALEKSANDER OSTENDA
TAMARA MAKARENKO**

**Series of monographs Faculty
of Architecture, Civil Engineering
and Applied Arts
Katowice School of Technology
Monograph 18**

Scientific editing
ALEKSANDER OSTENDA, TAMARA MAKARENKO

INNOWACJE I TECHNOLOGIE INFORMACYJNE W EDUKACJI

INNOVATES AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Katowice 2018

Scientific editors

Aleksander Ostenda

Tamara Makarenko

Reviewer

Natalia Afanasieva, PhD., Associate Professor

Editorial board

Marcin Bochenek – mgr, Katowice School of Technology

Vladimír Gonda – prof. Ing., PhD., the University of Economics in Bratislava (Slovakia)

Nadiya Dubrovina – PhD., the University of Economics in Bratislava (Slovakia)

Oleksandr Nestorenko – PhD., Associate Professor, the Institute for Study of Spatial Development (Ukraine)

Tetyana Nestorenko – PhD., Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine)

Iryna Ostopolets – PhD., Associate Professor, Donbas State Pedagogical University (Ukraine)

Sylwia Pawlikowska-Musiewicz – mgr inż. arch., Katowice School of Technology

Jana Péliová – PhD., Ing., the University of Economics in Bratislava (Slovakia)

Magdalena Wierzbik - Strońska – mgr, Katowice School of Technology

Cover design and technical editing

Dmytro Nestorenko

Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and
Applied Arts Katowice School of Technology

Monograph · 18

The authors bear full responsible for the text, quotations and illustrations.

All published papers have been reviewed before publishing.

Editors are not responsible for the language used in the papers.

Copyright by Wyższa Szkoła Techniczna w Katowicach, 2018

ISBN: 978 – 83 – 947093 – 8 – 9

Editorial compilation

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach

ul. Rolna 43 40-555 Katowice

tel. 32 202 50 34, fax: 32 252 28 75

www.wst.pl / www.wydawnictwo.wst.pl

CONTENT

Preface	7
----------------	---

Information about authors	9
----------------------------------	---

Part 1. Conditions and Factors of Providing Innovations in Educational Activities

Inna F. Grabczuk, Wita W. Bugajczuk, Tetiana W. Kobylyńska Formation and strategic directions of development of the market of energy services in Ukraine	12
---	----

Yulia G. Davydenko Formation of information space of personal education	27
---	----

Olha M. Zaitseva Organisational and pedagogical conditions of providing innovation activity of the comprehensive educational establishment	32
---	----

Tetyana F. Zenchenko Educational management: processing approach to the quality management system	48
--	----

Olena G. Lobur, Lina O. Haiduk Application of sociological research methods for better efficiency of teaching humanities and socio-economic disciplines	61
--	----

Sergii M. Maklakov Conceptual principles of methodological provision of evaluation and regulation of motivation in labor sphere	76
--	----

Anna Yu. Savytska, Kateryna V. Shafranova Analysis of the factors of growth of socially excluded youth	89
--	----

Marina V. Semikina, Anton V. Melnik, Victoria O. Kabai Motivational factors in the use of human capital in the conditions of European integration	97
--	----

Valentyna P. Chernii, Olena V. Nevorova, Liudmyla V. Nevorova Features of indicators of students' physical development depending on the daily feeding range	112
--	-----

Part 2. Features of Methodological and Technological Provision of Educational Activities

Iryna O. Buchatska

Interactive educational methods in the educational process of higher education institutions of Ukraine_____120

Olena O. Chumak, Inna V. Onopchenko

The use of computer-oriented learning tools probability theory and random processes for future engineers_____130

Galyna D. Grygorash

Methodical elements of the organization of independent work of students of physical culture_____145

Oksana V. Grytsuk, Yuriy V. Grytsuk

Psychological aspects of using multimedia technologies in higher education institutions_____157

Olena G. Zubarieva

Information technologies as factor for preparing the future teacher of the modern elementary school_____172

Olena I. Kovnir

Providing necessary studies of foreign languages for public servants in the process of the European integration of Ukraine_____181

Liudmyla P. Krychun

The place and role of mind maps in the current system of philologist's training__192

Olena V. Markova, Svitlana A. Chelalo

The development of creative talents of future teachers of physical culture by means of musical art_____199

Anastasiia V. Salo

Formation the mechanism of training of higher educational institutions using a competent approach_____211

Tetiana O. Tarasova, Andriy V. Yanchev

Formation of urbanist infrastructure of innovation activity management in the system of Ukraine higher education_____222

Igor K. Churpiy, Konstantin L. Churpiy, Iryna I. Churpiy

Ways to improving mastering practical skills of surgery by students_____233

Part 3. Approaches to the Formation of Specific Competencies in the Educational Process

Svitlana D. Husieva

Peculiarities of social adaptation of orphans in vocational schools_____239

Iryna V. Dmitriyeva, Larisa K. Odynchenko

Peculiarities of speech training for special school pupils_____246

Nataliia V. Yermak

The state of the formation of text-making abilities in primary school students
(based on the study of the morphology of the Ukrainian language)_____256

Hanna V. Ihnatenko, Oleksandr V. Ihnatenko

Case technology role in the formation of methodological competence
of future teachers of vocational education institutions_____276

Larysa O. Kondratenko, Lydia M. Manylova

The influence of new information technologies for motivation
to education in general learning institutions_____287

Olga I. Kryzhanivska

Checking subject-scientific competencies when studying
the course «Historical grammar of the Ukrainian language»_____295

Tetiana A. Nesterenko

The organization of interactive training in the course
of professionally oriented Ukrainian language_____305

Yevhenii V. Orlov

Modern pedagogical and information-educational technologies
in foreign language training_____314

Tetiana V. Fursykova

Formation of skills for the creation of linear
and graphic compositions by means of computer technologies
for future specialists of artistic specialties_____334

Olha V. Shevchenko

Health-saving technologies in professional training
of future teachers of physical culture_____348

PREFACE

The current state of educational development involves the need for significant structural innovation at all levels of education system, the innovation of forms, methods, mechanisms, usage of the latest technologies and innovative approaches that will allow to implement education in accordance with the requirements of modern life. One of the most important tasks of this process is the search and development of rational methods and ways of activating the individual development using all types of education system to form a person who can satisfy the global market demand.

The monograph examines modern approaches to the development of various educational technologies. The problem of the conditions and factors which are main factors for the creation and usage of innovative technologies in education system is analyzed.

The methodological concept and constructive principles of educational technology support are confirmed. The education system development in Ukraine and the analysis of research perspectives are being predicted.

The first part of the monograph is devoted to researching modern conditions, social, psychological, information and economic factors of education development. It addresses the issues related to the creation of the informational space of elementary school, the conditions for providing innovation in general education, learning management system, usage of technologies to improve the quality and efficiency of teaching Humanities and socio-economic disciplines, motivating factors of personal development and some others.

The second part presents studies related to the methodological and technological issues of education. In particular, the issues of interactive learning, organization of independent work of students, use of multimedia technologies, methods of teaching foreign languages, use of Maps Intelligence, music, ways to improve any practical skills, etc. are considered.

The third part is devoted to the analysis of opportunities, specific methods for forming competencies and assessment for their effective learning.

The monograph is a collective scientific work of scientists in the field focusing on research and development of the latest educational technologies.

Aleksander Ostenda, Tamara Makarenko

Information about authors:

Iryna O. Buchatska – PhD, Associate Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

Wita W. Bugajczuk – PhD, Senior Lecturer, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine

Svitlana A. Chelalo – Teacher, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Valentyna P. Chernii – PhD, Senior Lecturer, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olena O. Chumak – PhD, Associate Professor, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, Kramatorsk, Ukraine

Igor K. Churpiy – Doctor of Medical Sciences, Professor, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Iryna I. Churpiy – Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Konstantin L. Churpiy – PhD, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Yulia G. Davydenko – Teacher, Elementary Schools Zhytomyr City Gymnasium № 3, Zhitomir, Ukraine

Iryna V. Dmitriyeva – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine

Tetiana V. Fursykova – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Inna F. Grabczuk – PhD, Associate Professor, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine

Galyna D. Grygorash – Teacher, Berdyansk Economical Humanitarian College of Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine

Oksana V. Grytsuk – PhD, Associate Professor, Horlivka Institute for Foreign Languages of the SHEI «Donbas State Pedagogical University», Bakhmut, Ukraine

Yuriy V. Grytsuk – PhD, Associate Professor, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, Kramatorsk, Ukraine

Lina O. Haiduk – Senior Educator, Berdyansk Medical College, Berdyansk, Ukraine

Svitlana D. Husieva – PhD Student, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine

Hanna V. Ihnatenko – PhD, Professor, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Ukraine

Oleksandr V. Ihnatenko – PhD, Senior Lecturer, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Ukraine

Victoria O. Kabai – PhD Student, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Tetiana W. Kobylyńska – PhD, Main Department of Statistics in Zhytomyr Region, Zhytomyr, Ukraine

Larysa O. Kondratenko – PhD, Senior Researcher, G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olena I. Kovnir – PhD, Associate Professor, Kherson National Technical University, Kherson, Ukraine

Liudmyla P. Krychun – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olga I. Kryzhanivska – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olena G. Lobur – Senior Educator, Berdyansk Medical College, Berdyansk, Ukraine

Sergii M. Maklakov – PhD Student, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytsky, Ukraine

Lydia M. Manylova – PhD, G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olena V. Markova – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Anton V. Melnik – PhD Student, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytsky, Ukraine

Tetiana A. Nesterenko – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Liudmyla V. Nevorova – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olena V. Nevorova – PhD, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Larisa K. Odynchenko – PhD, Associate Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine

Inna V. Onopchenko – Senior Lecturer, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, Kramatorsk, Ukraine

Yevhenii V. Orlov – PhD Student, Instructor, Military unit 3066, Chernihiv, Ukraine

Anastasiia V. Salo – PhD Student, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Anna Yu. Savytska – PhD Student, Assistant, Zhytomyr Economics and Humanities Institute of Higher Educational Institution "University "Ukraine", Zhytomyr, Ukraine

Marina V. Semikina – Doctor of Economics, Professor, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Kateryna V. Shafranova – PhD, Associate Professor, Zhytomyr Economics and Humanities Institute of Higher Educational Institution "University "Ukraine", Zhytomyr, Ukraine

Olha V. Shevchenko – PhD, Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytsky, Ukraine

Tetiana O. Tarasova – Doctor of Economics, Professor, Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv, Ukraine

Andriy V. Yanchev – Doctor of Economics, Professor, Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv, Ukraine

Nataliia V. Yermak – Teacher, Municipal Institution "Berdyansk Medical College" of Zaporizhzhya Regional Council, Berdyansk, Ukraine

Olha M. Zaitseva – PhD, Associate Professor, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Ukraine

Tetyana F. Zenchenko – PhD, Senior Lecturer, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Ukraine

Olena G. Zubarieva – PhD, Associate Professor, State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», Slovyansk, Ukraine

PART 1.

CONDITIONS AND FACTORS OF PROVIDING INNOVATIONS IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

FORMATION AND STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF ENERGY SERVICES IN UKRAINE

FORMACJE I STRATEGICZNE SPOSOBY ROZWOJU RYNKU USŁUG ENERGETYCZNYCH NA UKRAINIE

*Inna F. Grabczuk
Wita W. Bugajczuk
Tetiana W. Kobylyńska*

Abstract. The state of functioning of the energy service market is analyzed with the purpose of revealing the main obstacles for its development under the conditions of the institutional and economic environment that has developed in Ukraine. The attention is focused on the fact that under the conditions of the necessity to increase the energy security of the country, the problem of developing the energy service market and strengthening the role of energy service companies as its main operators is particularly relevant. The methodical approaches to the study and adaptation of the experience of the developed countries are substantiated. Their essence is that the development of energy service markets and their main parameters may depend on the level of economic development, institutional environment, availability of fuel and energy resources, etc. It is determined that the main barriers for the development of the energy service market are: low level of knowledge about existing energy efficiency services and lack of culture and experience of using such services in Ukraine; lack of financial resources for energy efficient projects as well as lack of available specialized loan programs; lack of state support for energy efficiency market. It is proved that in the strategic dimension the energy service market in Ukraine should be intensified in the following directions: the spread of propaganda of the state policy aimed at increasing the role of energy service contracts, further development of the institutional environment by increasing the number of energy service companies, energy audits, financing of energy efficiency measures by banks; expansion of the ESCO financing lines through a system of financial incentives for the construction, reconstruction and use of renewable energy sources, for building owners as well, and external financing through financial support programs for energy audits to obtain access to concessional loans; creation of large ESCOs that would have significant financial resources to back up energy saving projects, which would,

if necessary, limit the role of banks; creating the loan system in favour of the energy management (FDGJME – Fonds de Garantie de Investissements de MaitzisedeI' Energic), which is a guarantee fund for loans and investments in the field of energy and renewable energy in the private sector of economy, which is an effective support based on the experience of many countries, etc. However, taking into account Ukrainian realities on the way to achieve strategic goals, the development of the energy service market should be carried out in a transitional mode based on the experience of European countries, which in this context is the most acceptable for Ukraine.

Key words: energy service market, fuel and energy resources, energy service contract, energy service company, energy efficiency, ESCO company.

Abstrakt. Analizowany jest stan funkcjonowania rynku usług energetycznych w celu ujawnienia głównych przeszkód w jego rozwoju w warunkach otoczenia instytucjonalnego i gospodarczego, które rozwinęło się na Ukrainie. Zwraca się uwagę na to, że w warunkach konieczności zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego kraju szczególnie istotny jest problem rozwoju rynku usług energetycznych i wzmocnienia roli przedsiębiorstw usług energetycznych jako ich głównych operatorów. Metodyczne podejścia do badania i adaptacji doświadczeń krajów rozwiniętych, których istotą jest to, że rozwój rynków usług energetycznych i ich główne parametry mogą zależeć od poziomu rozwoju gospodarczego, otoczenia instytucjonalnego, dostępności zasobów paliwowych i energetycznych itp. Stwierdzono, że głównymi barierami rozwoju rynku usług w zakresie usług energetycznych są: niski poziom wiedzy na temat istniejących usług w zakresie efektywności energetycznej oraz brak kultury i doświadczenia w korzystaniu z takich usług na Ukrainie; brak własnych środków finansowych na projekty energooszczędne i brak dostępnych specjalistycznych programów pożyczkowych; brak wsparcia państwa dla rynku efektywności energetycznej. Okazało się, że jest to strategiczny wymiar usług rynku usług energetycznych na Ukrainie konieczne, aby uaktywnić następujące obszary: rozpowszechnianie polityki publicznej, mającej na celu zwiększenie roli umów o świadczenie usług energetycznych, dalszy rozwój środowiska instytucjonalnego poprzez zwiększenie liczby przedsiębiorstw usług energetycznych, audytów energetycznych, finansowania bankowego w zakresie efektywności energetycznej; ESCO obszary finansowania rozszerzeń, poprzez zachęcanie finansowe dla budowy, przebudowy i wykorzystania energii odnawialnej dla właścicieli budynków; finansowania zewnętrznego poprzez programy wsparcia finansowego dla audytów energetycznych, aby uzyskać dostęp do preferencyjnych kredytów; tworząc duże ESCO, które byłyby znaczące własne środki finansowe na finansowanie przedsięwzięć energooszczędnych, w razie potrzeby, ograniczenia roli banków; ustanawiające system kredytów na rzecz gospodarki energetycznej (FDGJME – Fonds de Garantie de Investissements de MaitzisedeI' Energic), który stanowi fundusz gwarancyjny dla kredytów na inwestycje w energii i odnawialne źródła energii w sektorze prywatnym gospodarki. Jednakże, biorąc pod uwagę realia ukraińskie w osiąganiu celów strategicznych, rozwój usług na rynku usług

energetycznych powinien być w trybie przejściowym, w oparciu o doświadczenia krajów europejskich, w tym kontekście jest najbardziej akceptowalne dla Ukrainy.

Kľúčové slová: usługi rynkowe usług energetycznych, zasobów paliw i energii, umowy energii, przedsiębiorstw usług energetycznych, efektywności energetycznej, firma ESCO.

Úvod. Wejście Ukrainy w światową wspólnotę energetyczną wymaga poprawy efektywności energetycznej w gospodarce, co z kolei zapewni konkurencyjność kraju i wzmocni bezpieczeństwo energetyczne kraju. Oczywiście zasada oszczędzania energii powinna obejmować wszystkie sektory gospodarki narodowej. Biorąc jednak pod uwagę, że w strukturze końcowego zużycia energii na Ukrainie według rodzaju działalności gospodarczej (odzwierciedlającej energię pierwotną i wtórną wykorzystywaną przez konsumentów końcowych), 2016 r. Przedsiębiorstwa komunalne i ludność spożywały 43,4% energii elektrycznej i 62,2% gazu całkowita ilość paliwa i zasobów energetycznych.¹ Oznacza to, że udział końcowego zużycia energii w sektorze mieszkaniowym i usług komunalnych przekroczył udział zużycia energii w przemyśle. Jeśli porównać straty energii na różnych etapach, wówczas ponad 40% ciepła zotaje utracone na etapie końcowego zużycia w budynkach mieszkaniowych. Obywatele stanowią 80% wszystkich energochłonnych konsumentów, którzy są również końcowymi użytkownikami usług komunalnych.

Niemożliwe jest zapewnienie efektywności energetycznej i oszczędności energii w sferze produkcji, budżetu, sfery społecznej i komercyjnej bez realizacji ich projektów modernizacyjnych, najnowszych technologii mających na celu zwiększenie efektywności wykorzystania paliw i zasobów energetycznych, alternatywnych i odnawialnych źródeł energii, i tak dalej. Wdrożenie takich energooszczędnych środków ograniczone jest ograniczonymi zasobami finansowymi budżetu państwa i budżetów lokalnych. Jednym ze sposobów wyjścia z tej sytuacji jest rozwój rynku usług energetycznych, przyciągnięcie inwestycji i doświadczenia firm świadczących usługi energetyczne w celu wprowadzenia energooszczędnych projektów. W praktyce światowej zgromadzono znaczne doświadczenie w wykorzystywaniu firm usług energetycznych jako narzędzia zwiększania efektywności energetycznej. Jednak korzystanie z takich doświadczeń wymaga dostosowania się do ukraińskich realiów. Właśnie na rozwiązanie tego problemu skupione badanie.

Przegląd i analiza publikacji naukowych odnoszących się do tej kwestii pokazuje, że twórcy nowoczesnych zasad teoretycznych i metodologicznych funkcjonowania służb energii i jej głównych aktorów – ESCO uważane S. Hanson (S. Hansen) i David Weismann (J. Weisman,² który opublikował kilka prac naukowych na ten temat. Próbuąc ustalić terminologię oraz podstawowe kategorie usług rynku usług energetycznych, w tym podmiotów rynkowych i relacji między nimi, źródeł

¹ HANSEN S. J. Kontrakty perfumeryjne: poszerzanie horyzontów / S. J. Hansen, C. Weisman. – The Faizmont Pzess, Ins., 1998. – 239 str.

² Ibid.

finansowania i środków oszczędności energii podjętych w A. V. Novoseltseva.³ Problemy z Zakładu Energetycznego usług rynkowych na Ukrainie badane w pracy naukowej Korchmita O.⁴ Klasyfikacja umów o świadczenie usług energetycznych, podział zadań i ryzyk pomiędzy kontrahentami i ich wykorzystania różnych form przedsiębiorstw usługowych finansowania energii na Ukrainie jest uważana w artykule I. M. Sotnik.⁵ Organizacyjny i ekonomiczny mechanizm inwestowania energooszczędnej przebudowy mieszkaniowej przez przedsiębiorstwa kompleksu budowlanego podkreśla praca I. I. Stepanenko.⁶ Jednak pomimo pewnych osiągnięć naukowców pozostaje nierozwiązana kwestia aktywizacji kierunku uzasadnienie usług energetycznych usług rozwoju rynku na Ukrainie. Rozwiązanie tych problemów może ułatwić badanie, adaptacja i wdrożenie zagranicznych doświadczeń w funkcjonowaniu rynku usług energetycznych w praktyce ukraińskiej.

Biorąc powyższe pod uwagę, celem niniejszego opracowania jest podsumowanie krajowych doświadczeń z funkcjonowania rynku usług energetycznych i działalności przedsiębiorstw energetycznych oraz uzasadnienie zaleceń dotyczących jego rewitalizacji w kontekście zwiększenia efektywności energetycznej gospodarki narodowej. Poprawa zarządzania zasobami energetycznymi jest ważnym zadaniem, którego rozwiązanie zmniejszy zależność Ukrainy od uzyskania niezbędnej ilości zasobów energetycznych i ciągłego wzrostu ich wartości. Obniżenie kosztów energii w instytucjach, przedsiębiorstwach i organizacjach reguluje Ustawa Ukrainy «O wprowadzaniu nowych możliwości inwestycyjnych, gwarantujących prawa i uzasadnione interesy podmiotów gospodarczych w zakresie modernizacji energetyki na dużą skalę». Projekt ustawy przyczynił się do wprowadzenia koncepcji usługi energetycznej, która pozwoliła na stworzenie nowego rynku na Ukrainie – usługi energetyczne. Celem było oszczędzanie i efektywne wykorzystanie energii.

Ważnym elementem systemu usług energetycznych na Ukrainie jest Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOR), który inwestuje w projekty dotyczące oszczędzania energii i efektywności energetycznej. Finansowanie z EBOR «na usługi energetyczne» odbywa się poprzez niewielką grupę ukraińskich banków, które z kolei finansują projekty energooszczędne, zajmując się kosztami dla wykonawcy zleceń. W przeciwieństwie do praktyki usług energetycznych w krajach Unii Europejskiej, gdzie finansowanie projektów odbywa się nie tylko poprzez kredytowanie, ale także przez inne mechanizmy finansowe, usługa energetyczna na Ukrainie koncentruje się wyłącznie na zamówieniach, które są związane z ich realizacją za pośrednictwem mechanizmu zamówień publicznych.

Wykonawcami usług energetycznych są przedsiębiorstwa specjalizujące się w poszczególnych elementach. Ogólna nazwa takich firm to ESCO. Firmy świadczące

³ NOVOSELTSEV O. V. Mechanizm ekonomicznej stymulacji oszczędności energii w przedsiębiorstwach komunalnych / O. V. Novoseltsev // Prob. komp. energetyka – 2003 r. – nr 8 – str. 40-47.

⁴ KORCHMIT O. YU. Stanowa regulacja zrównoważonego rozwoju sfery usług komunalnych: streszczenie autora. dis Cand. nauki państwowe Nadzór: 25.00.02 / Sciences. acad. stan ćwiczenie pod prezydentem Ukrainy. – Charków, 2014 r. – 20 s.

⁵ SOTNIK I. M. Efektywne zarządzanie energią: teoretyczne podstawy działalności finansowej firm usługowych / Kulik L. A. / Marketing i zarządzanie innowacjami. – 2015 r. – nr 3. – str. 212-225.

⁶ STEPANENKO I. I. Mechanizm organizacyjny i gospodarczy na rzecz energetyki Efektywna przebudowa mieszkań przez przedsiębiorstwa kompleksu budowlanego: streszczenie autora. dis Cand. ekon Nauki: 08.00.04 // Kijów. Narodowy Konstrukcja i konstrukcja U-t. – K., 2013. – 20 str.

usługi energetyczne są integralną częścią mechanizmu, który pozwala użytkownikowi zasobów znacząco obniżyć koszty energii i zmodernizować urządzenia energetyczne bez znaczących inwestycji z ich strony. Finansowanie obejmuje wynajętą firmę usług energetycznych, która kończy się umową konsumencką. Modernizacja odbywa się w ramach projektu «pod klucz». A kampania dotycząca usług energetycznych zostanie zwrócona później, podczas długoterminowej umowy, kosztem oszczędności zasobów energetycznych w wyniku wdrożenia środków.

Prace związane z kampanią na rzecz usług energetycznych rozpoczynają się od badania energii przedsiębiorstwa-klienta. Ponadto specjaliści opracowują opcje oszczędzania energii i przygotowują studium wykonalności projektu oszczędzania energii w celu przygotowania umowy na wdrożenie programu oszczędzania energii.

Elementy usługi energetycznej to przede wszystkim izolacja budynków i przebudowa systemu grzewczego. Może również istnieć system oświetlenia i wentylacji, zarządzanie systemem energetycznym obiektu, dostawa energii. Obecnie na Ukrainie jest kilkanaście firm, które pozycjonują się jako usługi energetyczne, ale ich liczba zwiększa się z roku na rok.

Klientami systemu usług energetycznych są władze publiczne, tj. Instytucje, organizacje, instytucje, które utrzymują saldo lokalu i płacą rachunki za energię – ogrzewanie, oświetlenie. Ponadto istnieje ogromna przestrzeń do modernizacji energetycznej urządzeń wytwarzających ciepło, sieci grzewczych i komunalnych osiedli mieszkaniowych. Ten model usług energetycznych zapewnia najwięcej bonusów szczególnie dla zleceniobiorców, którzy bez inwestowania własnych środków, uzyskują znaczną redukcję swoich kosztów energii.

Zgodnie z Prawem Ukrainy «O wprowadzaniu nowych możliwości inwestycyjnych, gwarantujących prawa i uzasadnione interesy podmiotów gospodarczych w zakresie modernizacji energetyki na dużą skalę» proponowane jest normatywne rozliczenie koncepcji umowy o usługi energetyczne. Przedmiotem zamówienia jest wykonanie przez wykonawcę zleceń, związanych z usługami energetycznymi, a jego zapłata odbywa się kosztem osiągniętego w wyniku obniżenia kwoty kosztów klientazasobów energetycznych. Prawo stanowi, że każda umowa musi gwarantować zmniejszenie zużycia energii o co najmniej 20%. Okres obowiązywania umowy o świadczenie usług energetycznych może wynosić od 3 do 15 lat.⁷ Ponadto ustawa zawiera szereg istotnych warunków dotyczących umów o usługi energetyczne, a mianowicie: wykaz robot, warunki i zasady ich realizacji; obecny poziom zużycia zasobów energii w ujęciu fizycznym i finansowym; poziom zmniejszenia zużycia energii; zlecenie płatnicze dla usługi energetycznej; zawarcie takich umów jest poprzedzone koniecznie audytem energetycznym i koordynacją strony technicznej itp.

Tak więc umowa o usługi energetyczne jest formą twórczego finansowania modernizacji energetyki na obiektach instytucji, organizacji i przedsiębiorstw, co

⁷ O nowych możliwościach inwestycyjnych, gwarantujących prawa i uzasadnione interesy podmiotów gospodarczych do modernizacji energetyki na dużą skalę: Ustawa Ukrainy z 9 kwietnia. 2015 / Oficer Visn Ukrainy. – 2015 r. – 37. – art. 57.

pozwała przyciągnąć zasoby zewnętrzne ze względu na przyszłą redukcję kosztów energii.

W praktyce światowej najczęściej stosuje się następujące rodzaje umów o usługi energetyczne:

1. Gwarantowane oszczędności (GuaranteedSavings).
2. Z udostępnianiem oszczędności. (SharedSavings).
3. Z gwarantowanym zwrotem z inwestycji («Firstout»).
4. Umowa na dostawę zasobów energetycznych i zarządzania energią («Chauffage»)

Ideą tego rodzaju relacji między dostawcą surowców a klientem jest to, że zgadzają się na dostawę energii po ustalonej cenie przez długi okres, który może osiągnąć 10, a nawet 30 lat. W takim przypadku zarówno dostawca, jak i klient otrzymują określoną korzyść. Korzystanie z tego typu kontraktów w krajach Europy wynika głównie z faktu, że energia ciepła w tych krajach jest sektorem konkurencyjnym, w którym można wybrać dostawcę zasobów i wynegocjować z nim cenę tego surowca.

5. Umowa o usługi energetyczne typu «Build – own – operate – transfer» – BOOT. W ogólnej technologii zawieranie umów o świadczenie usług energetycznych w praktyce międzynarodowej jest wystarczająco dopracowane. Dlatego w przyszłości w naszych badaniach będziemy badać ich konkretne zastosowanie w określonych krajach.

Również w dziedzinie usług energetycznych w UE realizowane są kontrakty typu «chauffage», «first-out contract», «Build-Own-Operate-Transfer» (BOOT) i umowy leasingowe.⁸

Propozycji Prawa Ukrainy «O wprowadzeniu nowych możliwości inwestycyjnych, zagwarantowanie praw i interesów firm dla dużych enerhomodernizatsiyi» sugerują możliwość wykorzystania pierwszego drugiego z powyższych podejść w zakresie tworzenia umów o świadczenie usług energetycznych.

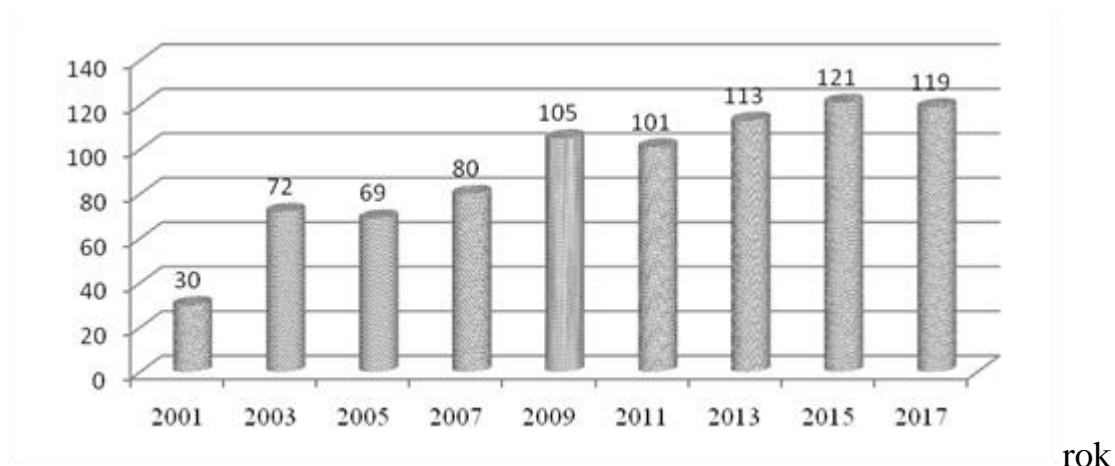
Nabywanie usług energetycznych realizowane jest w trybie przetargów nieograniczonych. Do których przedsiębiorstwa dostarczają dokumentację, na temat następujących głównych elementów: instrukcje dotyczące przygotowywania ofert przetargowych; jedno lub więcej kryteriów kwalifikacji dla uczestników; bazowy roczny poziom zużycia paliw i zasobów energetycznych w ujęciu fizycznym oraz w kategoriach pieniężnych po cenach (taryfach) obowiązujących w dniu ogłoszenia przetargu. Ceny (taryfy), obowiązującego w dniu ogłoszenia postępowania o udzielenie zamówienia.

Audyt energetyczny stanowi integralną część zestawu środków mających na celu zwiększenie efektywności wykorzystania paliw i zasobów energetycznych w państwie. Na Ukrainie, funkcjonowanie audytu energetycznego, wdrażanie systemów zarządzania energią i rozwoju usług efektywności energetycznej zazwyczaj dostarczane przez Państwową Agencję wydajności i oszczędności energii Energy.

⁸ Brych B. Rozwój rynku usług energetycznych: doświadczenie międzynarodowe i ukraińskie realia / B. Brych, M. Fedirko, L. Franchuk Mikityuk // Bulletin of Tarnopolu TH .. ekonomiczne. un-th – 2017 r. – nr 3. – str. 7-20.

Celem audytu energetycznego jest pomoc firmy lub organizacji w celu ustalenia stanu zużycia zasobów energetycznych, potencjalnych źródeł efektywności energetycznej strat i ilości marnotrawstwa zasobów produkcji energii i jednostek pomocniczych, procesu i odbiorców indywidualnych. Audyt energetyczny obejmuje opracowanie energooszczędnych środków, ich wykonalność i uzasadnienie, a także ocenę ich wpływu na środowisko naturalne. W razie konieczności audyt energetyczny może zapewnić nadzór techniczny nad realizacją projektu.

Według Departamentu Stanu ds. Efektywności Energetycznej w 2017 r. przeprowadzono 119 certyfikowanych audytów energetycznych (rys. 1).

Rysunek 1 – Liczba audytorów energetycznych na Ukrainie, jednostki
Źródło: [Opracowanie własne zgodnie z Departamentem Stanu efektywności energetycznej].

Przeprowadzono 363 audyty energetyczne obiektów państwowych, komunalnych i prywatnych przez wszystkie certyfikowane firmy. Jednocześnie, zgodnie z wynikami naszych badań i wywiadów z uczestnikami rynku, uważamy, że około 20% firm świadczy usługi na rzecz firm prywatnych i nie zgłasza Agencji takich audytów energetycznych.

Jednak według ekspertów z Stowarzyszenia Audytorów Energetycznych udział firm certyfikowanych w liczbie firm zajmujących się audytami energetycznymi nie przekracza 80%. Specjaliści – audytorzy energetyczni na rynku usług efektywności energetycznej, którzy działają indywidualnie, praktycznie nie istnieją. Fakt ten jest związany z obecną kulturą zamówień na podobne usługi.

W obecnych warunkach segment rynku usług energetycznych w obszarze budynków komunalnych ma znaczny potencjał wzrostu.

Energooszczędne projekty w sferze budżetowej realizowane są głównie kosztem zasobów kredytowych międzynarodowych instytucji finansowych, z gwarancją ich zwrotu za pośrednictwem istniejących mechanizmów gwarancji państwowych. Państwo gwarantuje spłatę kredytów niezależnie od osiągniętych wskaźników efektywności energetycznej w projekcie. Nie motywuje firm działających w mieście i usługach energetycznych do koncentrowania się na wynikach, które zapewniają maksymalny efekt redukcji zużycia energii.

Ze względu na brak prawnych gwarancji zwrotu inwestycji w projekty ESCO (ograniczone zobowiązania budżetowe o jeden rok), inwestycje w efektywność energetyczną instytucji i instytucji budżetowych nie opierają się na podejściu kapitałowym na dużą skalę. Fakt ten znajduje potwierdzenie w niewielkiej liczbie firm działających w branży usług energetycznych.

Tabela 1 – Głównymi przedsiębiorstwami są audytorzy energetyczni na rynku usług energetycznych Ukrainy

Firma	Rodzaj działalności
Spółka z o.o. «Alpha ESCO»	Audyt energetyczny i ESCO
Spółka z o.o «ESCO-Ukraina»	Audyt energetyczny i ESCO
Przedsiębiorstwo prywatne «ESCO EnergoInzenyring»	Audyt energetyczny i ESCO
Przedsiębiorstwo prywatne «OptimEnergo»	Audyt energetyczny i ESCO
Spółka komandytowa «KyyivESKO»	Audyt energetyczny i ESCO
Spółkakomandytowa «Odessa Regional Energy Saving Company	Audyt energetyczny i ESCO
Spółka z o.o «Astrum-Intertrade»	Firma inżynierska
Spółka z o.o «EnergoInnowacja»	Firma inżynierska

Źródło: opracowanie własne według Departamentu Stanu ds. Efektywności Energetycznej.

Wdrożenie usług energetycznych w sferze budżetowej na Ukrainie różni się od klasycznego programu ESCO. Firmy świadczące usługi energetyczne, które realizują energooszczędne projekty na własny koszt i wiążą swoją efektywność z faktycznymi oszczędnościami energii w ramach projektu, działają w ramach obowiązującego prawodawstwa w ramach programu sprzedaży ciepła instytucji budżetowej. Firmy ESCO w tym przypadku stają się dostawcami usług grzewczych i dostarczają konsumentowi taką samą ilość gigajouli zużytych przed rozpoczęciem projektu. Zwrot z zainwestowanych pieniędzy jest kompensowany z różnicy w kosztach gigajouli do realizacji projektu i po różnicy w kosztach produkcji ciepła. Najczęściej taka metoda wykorzystywana jest w projektach do przesyłania kotłowni gazowych do kotłów na paliwo stałe (pelety, wióry, drewno opałowe). W takich projektach okres zwrotu wynosi około 2,5-3 sezonów grzewczych. Jednym z dobrze znanych przykładów firm ESCO działających w ramach tego programu jest Przedsiębiorstwo Komunalne «Odessa Regional Energy Saving Company».

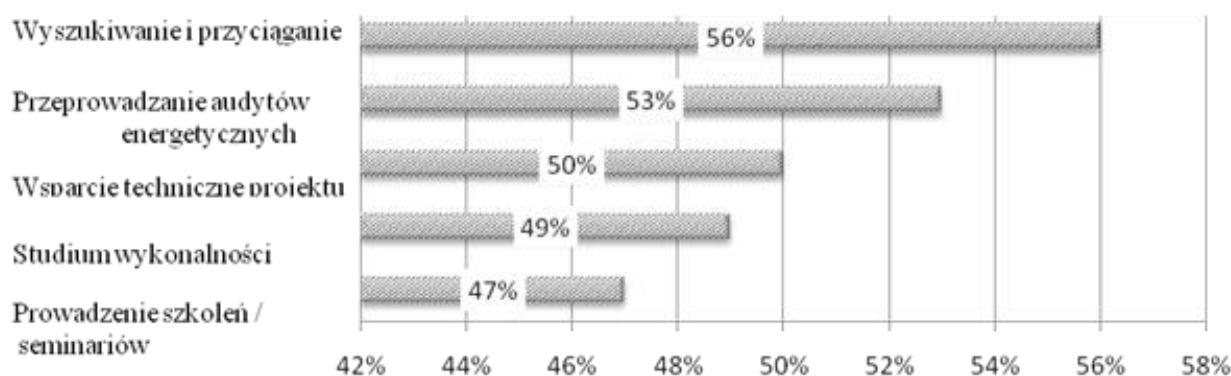
Wśród usługodawców prywatnych takie systemy są znane z tego, że właściciele firm zazwyczaj inwestują w środki efektywności energetycznej, podczas gdy agencje energetyczne otrzymują opłaty za doradztwo.

Zgodnie z informacjami otrzymanymi przez Państwową Agencję ds. Efektywności Energetycznej rynek usług w zakresie efektywności energetycznej ma potencjał rozwoju nawet do 30%, ale dziś rynek ten znajduje się wciąż na etapie tworzenia.⁹ Stały wzrost kosztów energii i uzależnienie od gazu importowanego są jednymi z głównych czynników wzrostu popytu na usługi efektywności energetycznej.

⁹ Raport rynku ESCO dla krajów europejskich 2015-2016. Przedsiębiorstwo: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/esco-market-report-non-european-countries-2016>.

Wiele firm działających na rynku efektywności energetycznej i związanych rynki dostaw energii urządzeń i efektywności energetycznej efektywnych rozwiązań oferują szeroki zakres usług w zakresie efektywności energetycznej (audyty energetyczne, badania termowizyjnej, projekty efektywności inwestycji klasa energetyczna, rozwój biznesplanów, studiów wykonalności, wyszukiwanie i przyciąganie inwestycji w przypadku projektów energooszczędnych, wsparcie techniczne w zakresie realizacji projektów, wdrażanie systemów zarządzania energią, opracowywanie systemów zaopatrzenia w ciepło i wodę dla miast, serwisowanie i ESCO, studia tematyczne).

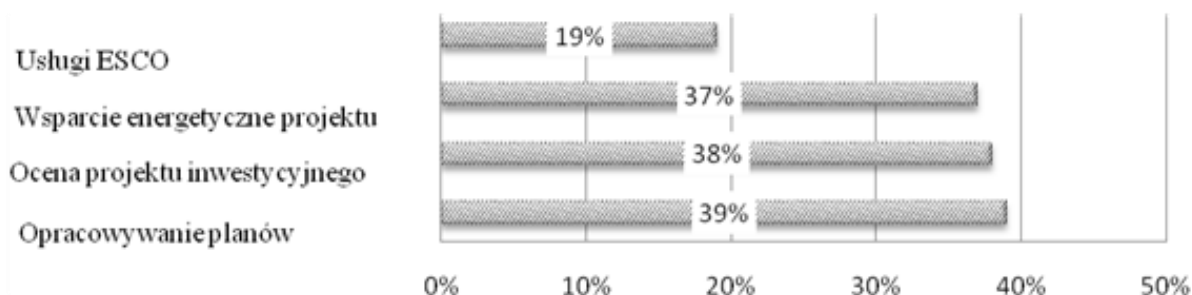
Na rynku efektywności energetycznej nie ma specjalizacji w danej usłudze. Zasadnicza większość firm oferuje szeroki zakres usług, kompilując je zgodnie z potrzebami klienta. Efektywność rynku jest najbardziej wyraźne zapotrzebowanie na znalezienie i przyciągnięcie inwestycji dla projektów (56%), wszystkich rodzajów audytów energetycznych (53%), projektów pomocy technicznej (50%) oraz opracowanie studiów wykonalności projektów (49%) (rys. 2).

Rysunek 2 – Ranking usług z najbardziej wyraźnym popytem

Źródło: opracowanie własne.

Usługi, w przypadku których najmniej wyrażono zapotrzebowanie na usługi, to usługi ESCO (19%), zarządzanie energią (37%), ocena inwestycji w projekty energetycznie efektywne (38%) i biznesplan (39%) (rys. 3).

Rysunek 3 – Ocena usług o najniższym popycie

Źródło: zbudowane przez autora według Departamentu Stanu efektywności energetycznej.

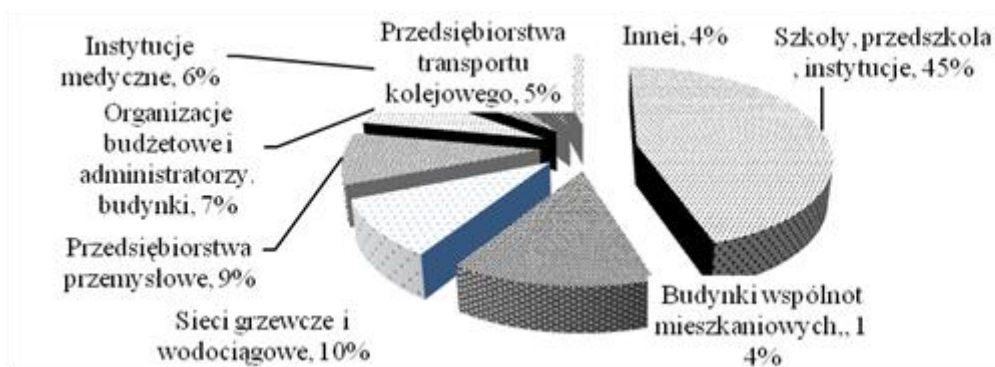
Aby zrozumieć sytuację cenową na rynku usług energetycznych, podajemy średnie ceny (tabela 2).

Tabela 2 – Średnie ceny za usługi w zakresie efektywności energetycznej

Usługa	Średni koszt, UAH z VAT
Audyt energetyczny przedsiębiorstw produkujących i dostarczających ciepło	> 110 000
Opracowanie planu biznesowego	> 40 000
Audyt energetyczny budynków budżetowych (publicznych): szpitali, przedszkoli, szkół itp.	9 000 – 14 000
Audyt energetyczny budynków prywatnych	8 000 – 13 000
Audyt energetyczny budynków sfery komercyjnej: biura, magazyny, obiekty produkcyjne	> 11 000
Paszport techniczny budynku	4 000 – 7 000
Raport termowizyjny i termograficzny	> 2 000
Obrazowanie termiczne budynków	800 – 2 000

Źródło: [Opracowanie własne według Departamentu Stanu ds. Efektywności Energetycznej].

Główne grupy klientów na rynku w zakresie efektywności energetycznej są prywatne przedsiębiorstwa przemysłowe, gminy, przedsiębiorstwa użyteczności publicznej, przedsiębiorstw państwowych i osób prywatnych. Według Stanu efektywności energetycznej większości audytów energetycznych przeprowadzonych w Ministerstwie Edukacji i Nauki Ukrainy (szkoły, przedszkola i inne instytucje edukacyjne) – 45%. Następnie na kontroli ilości energii prowadzonych obserwacji mieszkań i budynków mieszkaniowych wielorodzinnych – 14%, narzędzia ogrzewające i woda – 10%, a dla przemysłu – 9% (rys. 4).

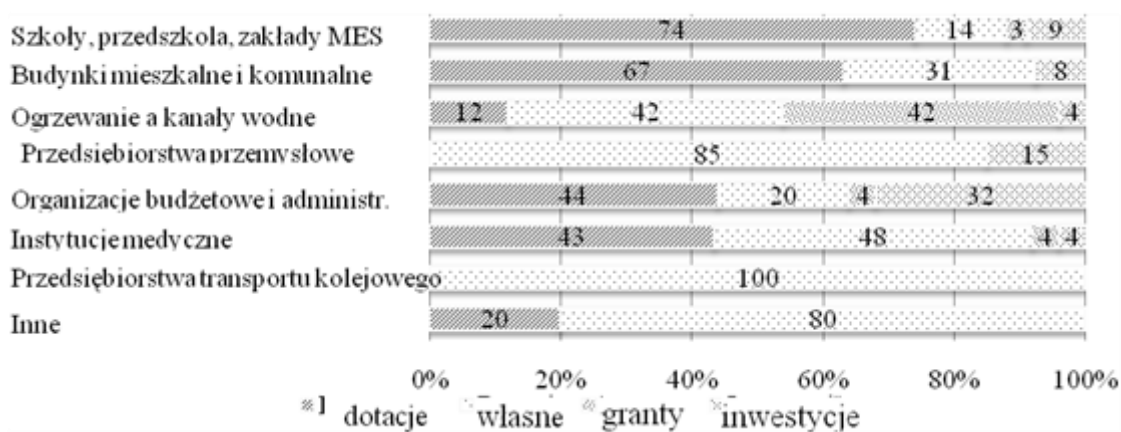
Rysunek 4 – Dystrybucja audytów energetycznych przeprowadzanych przez przemysł

Źródło: opracowanie własne według Departamentu Stanu ds. Efektywności Energetycznej.

Liczbę audytów energetycznych przeprowadzonych w budynkach publicznych wyjaśnia 74% finansowania budżetowego (rys. 5).

Większość międzynarodowych projektów pomocy technicznej dla gmin przewidywała pilotażowe audyty energetyczne budynków publicznych w ramach realizacji takich projektów.

Oceniając zapotrzebowanie na usługi w zakresie efektywności energetycznej według rodzaju klientów, można stwierdzić, że są najbardziej pożądane dla prywatnych firm produkcyjnych (rys. 6). W obecnej sytuacji gospodarczej na Ukrainie tylko takie firmy mogą płacić za usługi efektywności energetycznej i szybko wdrażać energooszczędne projekty.

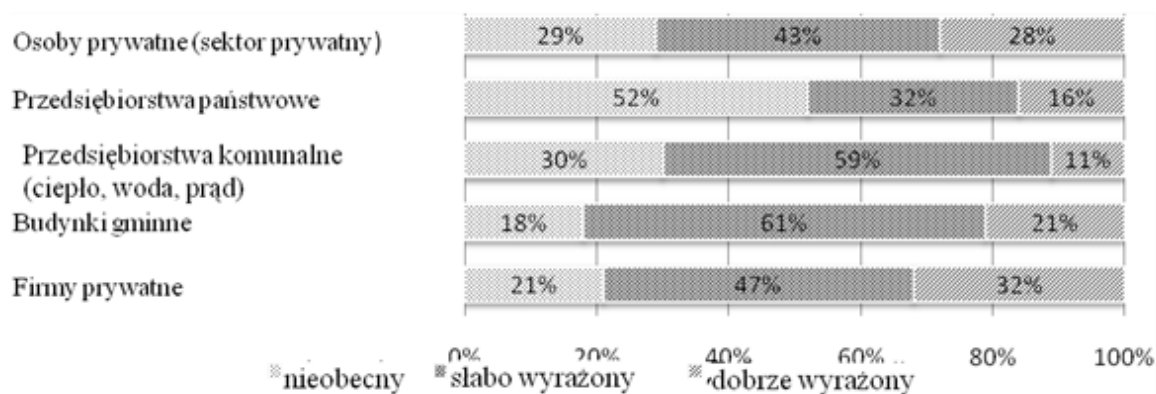

Rysunek 5 – Struktura źródeł finansowania dla audytów energetycznych

Źródło: opracowanie własne według Departamentu Stanu Efektywności Energetycznej.

Klienci gminne obecnie tylko finansują audyt energetyczny budynków użyteczności publicznej, głównie w międzynarodowych projektów kredytowych (Bank Światowy, EBOR, NEFCO). Istnieje duże zapotrzebowanie na usługi efektywności energetycznej wśród przedsiębiorstw państwowych. W wyniku ewentualnej prywatyzacji duże przedsiębiorstwa państwowe zawiesiły wszystkie swoje programy inwestycyjne.

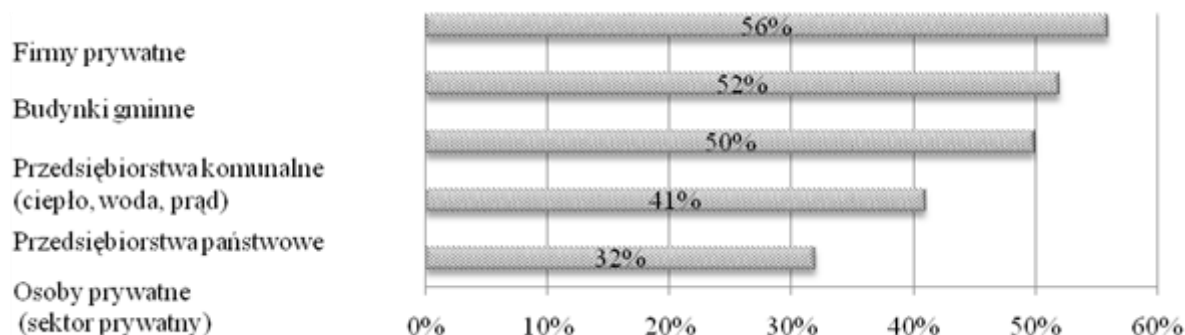
Popyt na efektywność energetyczną między ludźmi głównie ze względu na chęć zmniejszenia zużycia gazu lub dywersyfikację źródeł ogrzewania w sezonie grzewczym 2014-2017 gg. (Rys. 7). Wysoki popyt na energię w grupie osób postrzeganych jako poprzez wzrost sprzedaży w sąsiednich rynkach, w tym na rynku kotłów do ogrzewania wody, grzejników elektrycznych i kotłów na paliwo stałe.

Rysunek 6 – Struktura zapotrzebowania na usługi według typów klientów

Źródło: opracowanie własne według Państwowego Departamentu Efektywności Energetycznej.

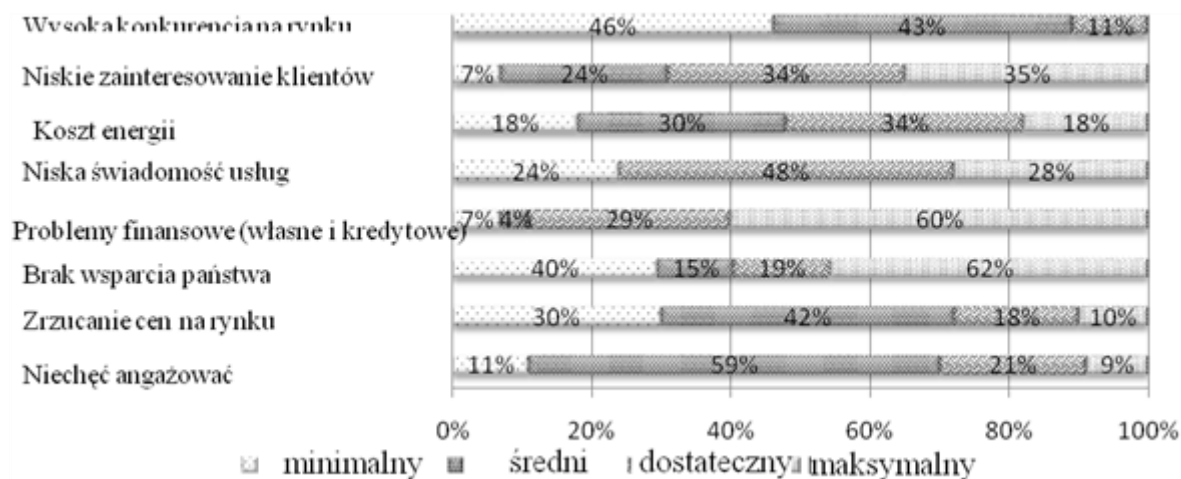
Projektując listę usług dla każdej konkretnej grupy klientów, należy wziąć pod uwagę obecną siłę nabywczą grupy. W tej chwili na rynku usług energetycznych rozwinęła się negatywna sytuacja z płatnościami za usługi. Większość klientów w sektorze budżetowym nie jest obliczana na podstawie swoich zobowiązań, a finansuje inne pozycje wydatków.

Rysunek 7 – Obsługa klienta Ocena na źródło energii:

Źródło: opracowanie własne zgodnie Derzhenerhoefektywnosti.

Największe bariery dla rozwoju rynku usług energetycznych ze względu na brak środków finansowych dla przedsiębiorstw i braku wsparcia ze strony rządu w zakresie wydajności i oszczędności energii (rys. 8).

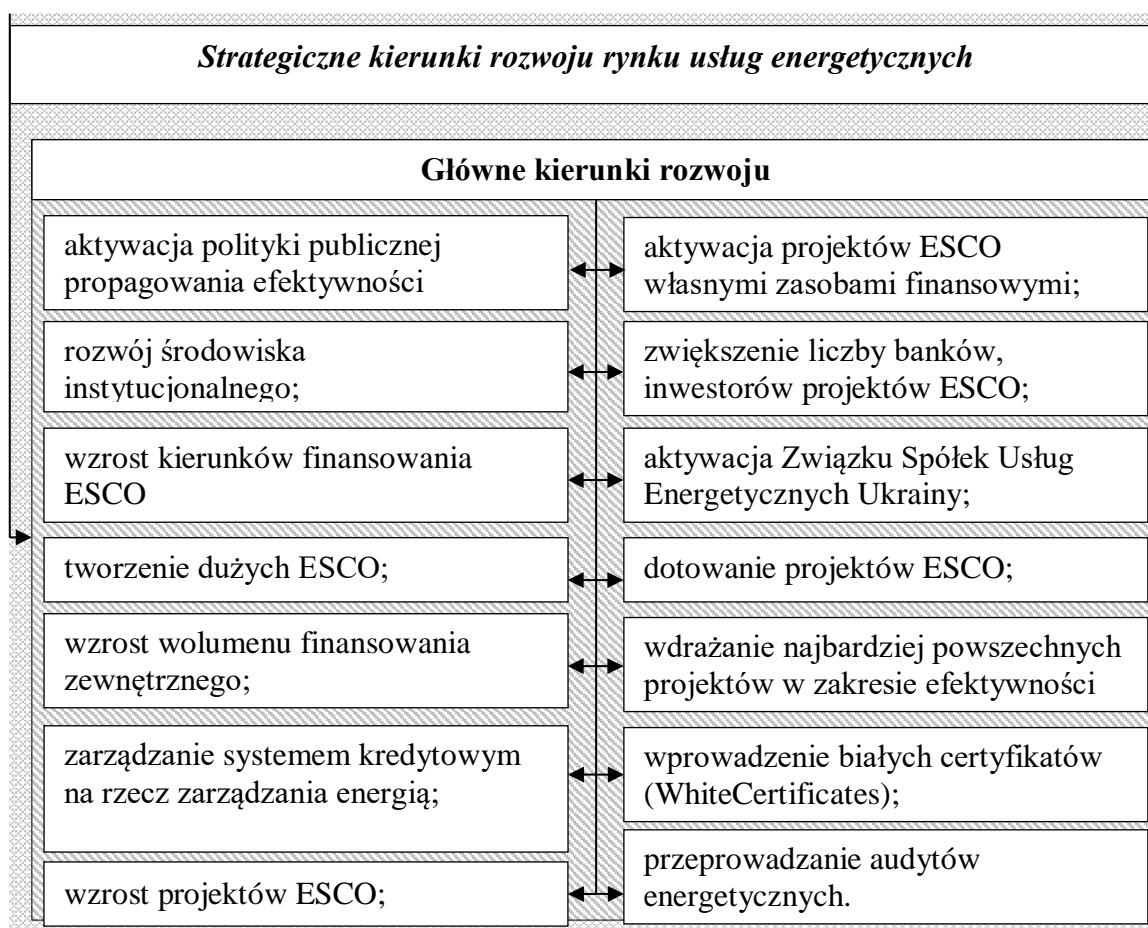
Rysunek 8 – Ocena wpływu czynników na rozwój rynku usług związanych z efektywnością energetyczną

Źródło: zbudowany przez autora według Departamentu Stanu ds. Efektywności Energetycznej.

Również wśród głównych problemów rynku energii są: niskie zainteresowanie zmniejszenie składnika energii w kosztach produkcji przedsiębiorstw przemysłowych; niski poziom wiedzy na temat istniejących usług w zakresie efektywności energetycznej oraz brak kultury i doświadczenia w korzystaniu z takich usług na Ukrainie; koszt zasobów energetycznych (gaz, prąd, woda), które jeszcze nie zachęca masowe upowszechnienie systemu i usług dla przedsiębiorstw i gmin;

brak własnych środków finansowych na projekty energooszczędne i brak dostępnych specjalistycznych programów pożyczkowych; brak wsparcia państwa dla rynku efektywności energetycznej; dumping cenowy na rynku efektywności energetycznej; niechęć właścicieli do zaangażowania zewnętrznych konsultantów do własnej firmy (duże firmy mają tendencję do używania własnych środków do audytów energetycznych i innych usług, ponieważ mają inżynierów, energetyków i innych pracowników, którzy ich zdaniem będą w stanie wykonać to zadanie lepiej niż zagraniczni specjaliści. także jedną z barier na rynku jest brak właściwych przedsiębiorstw usług energetycznych, które są w stanie zapewnić niezawodne zarządzanie projektami, które zapewnią wartość klienta przyszłe oszczędności i terminy zwrotu z inwestycji.

W światowej praktyce zgromadzono znaczne doświadczenie w rozwoju rynku usług związanych z usługami energetycznymi jako podstawę do zwiększenia efektywności energetycznej i bezpieczeństwa energetycznego kraju. Główne kierunki aktywizacji rynku usług energetycznych przedstawiono na rys.9.

Rysunek 9 – Kierunki strategiczne zintensyfikować rozwój rynku usług energetycznych

Źródło: badania własne.

W ten sposób, efektywność energetyczna i oszczędność energii w zakładach produkcyjnych, podatkowych, obszarów społecznych i komercyjnych realizacji

projektu jest niemożliwa bez ich modernizacji nowych technologii, mających na celu poprawę wykorzystania zasobów energii, alternatywnych i odnawialnych źródeł energii. Wdrożenie takich energooszczędnych środków jest ograniczone zasobami finansowymi budżetu państwa i budżetów lokalnych. Jednym ze sposobów wyjścia z tej sytuacji jest budowanie usług rynku energetycznego, które przyciągną inwestycje i wiedzę dla firm branży energetycznej realizujących projekty w zakresie efektywności energetycznej. Jednym z problemów jest brak usług realizujących projekty w zakresie efektywności energetycznej. Jednak ograniczenia efektywności rynku są następujące: świadomość istniejących usług w celu poprawy wydajności energetycznej i brak kultury i doświadczenia korzystania z takich usług na Ukrainie; brak własnych środków finansowych na projekty energooszczędne i brak dostępnych specjalistycznych programów pożyczkowych; brak wsparcia państwa dla rynku efektywności energetycznej; dumping cenowy na rynku efektywności energetycznej; niechęć właścicieli firm do angażowania zewnętrznych konsultantów we własne firmy (duże firmy zazwyczaj wykorzystują własne zasoby do audytów energetycznych i innych usług, ponieważ mają usługi głównych inżynierów, inżynierów energetycznych i innych pracowników, którzy, jak sądzą, będą w stanie wykonać tę pracę lepiej, niż zewnątrzni specjaliści).

W tych warunkach, potrzeba rozwijania usług rynku usług energetycznych poprzez: promowanie polityk publicznych mających na celu zwiększenie roli zamówień na usługi energia otoczenia instytucjonalnego poprzez zwiększenie liczby przedsiębiorstw usług energetycznych, audytów energetycznych, finansowania bankowego środków efektywności energetycznej, etc; ESCO obszary finansowania rozwoju, poprzez zachęty finansowe dla budowy, przebudowy i wykorzystania energii odnawialnej i dla właścicieli budynków; rozszerzenie zakresu finansowania zewnętrznego poprzez programy finansowe wspierające audyty energetyczne w celu uzyskania dostępu do pożyczek preferencyjnych itp.; tworząc duże ESCO, które byłyby znaczące własne środki finansowe na finansowanie przedsięwzięć energooszczędnych, w razie potrzeby, ograniczenia roli banków; ustanawiające system kredytów na rzecz gospodarki energetycznej (FDGJME – Fonds de Garantie des Investissements de Maitrise de l'Energie), który jest funduszem gwarancyjnym na inwestycje w energię i energię odnawialną w sektorze prywatnym, co jest skutecznym wsparciem opartym na doświadczeniach wielu krajów; wprowadzenie (White Certificates), które są obowiązkiem władz lokalnych w zakresie wdrażania środków efektywności energetycznej w celu zapewnienia dostępu do aukcji energii i intensywności promowania ESCO i charakterystyki energetycznej kontraktów za pośrednictwem nowo utworzonego klubu ESCO.

Praktyczne zastosowanie opracowanej metodologii ułatwi aktywizację interesariuszy, nie tylko w zakresie oszczędzania energii, ale także instytucji finansowych i kredytowych, dzięki czemu możliwe będzie rozszerzenie zakresu kredytowania na banki. Skuteczność proponowanych rekomendacji można ocenić nie tylko na poziomie pojedynczego przedsiębiorstwa (organizacji), ale także wskaźników makroekonomicznych.

Źródła:

1. Brych B. Rozwój rynku usług energetycznych: doświadczenie międzynarodowe i ukraińskie realia / B. Brych, M. Fedirko, L. Franchuk Mikityuk // Bulletin of Tarnopolu TH. ekonomiczne. un-th – 2017 r. – nr 3. – str. 7-20.
2. Burtovy O. Kontrakty na usługi energetyczne / O. Burtovoy // Gazeta prawna. – 2011 r. – № 12 – S. 9.
3. Przemysł energetyczny Ukrainy: wyniki 2016 r. – Centrum Razumkova [Zasób elektroniczny]. – Tryb szczęścia: razumkov. org ua.
4. Przemysł energetyczny Ukrainy: wyniki 2017 r. – Centrum Razumkova [Zasób elektroniczny]. – Tryb szczęścia: razumkov. org ua.
5. Raport rynkowy ESCO dla krajów pozaeuropejskich 2013-2014. Przedsiębiorstwo: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/ESCO-market-raport-non-Europa-kraje-2013>.
6. Raport rynku ESCO dla krajów europejskich 2015-2016. Przedsiębiorstwo: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/esco-market-report-non-european-countries-2016>.
7. Korchmit O. Yu. Stanowa regulacja zrównoważonego rozwoju sfery usług komunalnych: streszczenie autora. dis Cand. nauki państwowe Nadzór: 25.00.02 / Sciences. acad. stan ćwiczenie pod prezydentem Ukrainy. – Charków, 2014 r. – 20 s.
8. Hansen S. J. Kontrakty perfumeryjne: poszerzanie horyzontów / S. J. Hansen, C. Weisman. – The Faizmont Pzess, Ins., 1998. – 239 str.
9. Novoseltsev O. V. Mechanizm ekonomicznej stymulacji oszczędności energii w przedsiębiorstwach komunalnych / O. V. Novoseltsev // Prob. komp. energetyka – 2003 r. – nr 8 – str. 40-47.
10. Oficjalna strona internetowa Międzynarodowej Agencji Energii [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu: <https://www.iea.org/>.
11. O nowych możliwościach inwestycyjnych, gwarantujących prawa i uzasadnione interesy podmiotów gospodarczych do modernizacji energetyki na dużą skalę: Ustawa Ukrainy z 9 kwietnia. 2015 / Oficer Visn Ukrainy. – 2015 r. – 37. – art. 57
12. Centrum prasowe Ministerstwa Energii i Przemysłu Węglowego Ukrainy / Informacje statystyczne Ministerstwa Energetyki i Przemysłu Węglowego na rok 2016 [Zasoby elektroniczne]. – Tryb dostępu: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control>.
13. Sotnik I. M. Efektywne zarządzanie energią: teoretyczne podstawy działalności finansowej firm usługowych / Kulik L. A. / Marketing i zarządzanie innowacjami. – 2015 r. – nr 3. – str. 212-225.
14. Stepanenko I. I. Mechanizm organizacyjny i gospodarczy na rzecz energetyki Efektywna przebudowa mieszkań przez przedsiębiorstwa kompleksu budowlanego: streszczenie autora. dis Cand. ekon Nauki: 08.00.04 // Kijów. Narodowy Konstrukcja i konstrukcja U-t. – K., 2013. – 20 str.

FORMATION OF INFORMATION SPACE OF PERSONAL EDUCATION

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Yulia G. Davydenko

Abstract. The modern educational process is analyzed, which is impossible without innovation updating, attraction of new technologies, their approbation and adaptation to modern requirements of new content.

Key words: innovation, innovative activity, readiness of the future teacher, pedagogical activity, innovator, innovator.

Анотація. Проаналізовано сучасний освітній процес, який неможливий без інноваційного оновлення, залучення нових технологій, їх апробації та адаптації до сучасних вимог нового змісту.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, готовність майбутнього педагога, педагогічна діяльність, новатор, інноватор.

Вступ. На пріоритет формування інноваційного освітнього простору вказують всі сучасні законодавчі та нормативні документи, найбільш регламентують здійснення інноваційної діяльності Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (від 07. 11. 00 р. № 522), «Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад» (від 20. 02. 02 р. № 114), «Про затвердження Положення про здійснення моніторингу виконання інноваційних проектів за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків» (від 17. 04. 03 р. № 245) та інші.^{10,11,12}

На сучасному етапі відповідно до Державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття), Закону України "Про освіту", "Про початкову освіту" визначальною складовою формування освіти є постійне підвищення якості освіти, модернізація її змісту, форм організація навчально-виховного процесу та впровадження інформаційних технологій. Цей процес не повинен

¹⁰ Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону: моногр. / Л. М. Ващенко. – К.: Тираж, 2005. – 380 с.

¹¹ Козлова О. Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Г. Козлова. – К., 1999. – С. 162-178.

¹² Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

носити стихійного характеру, він потребує певного управління. Проблема оновлення педагогічної системи є дуже важливою, актуальною.

У сучасних умовах розвитку шкільної освіти все більшого розмаху набуває процес упровадження інновацій в усі сфери життя шкільних навчальних закладів, незалежно від типів і форм власності. Оновлюється зміст початкової освіти, розробляються нові програми, складається нова система взаємодії шкільних закладів із зовнішнім освітнім середовищем. Водночас дослідження проблеми формування готовності педагога до інноваційної діяльності мають фрагментарний характер. Зокрема, не розроблено систему оволодіння методологією та технологією управлінської діяльності з метою ефективного впровадження інновацій на робочому місці, концептуальні й технологічні положення розвитку змісту, процедури, критеріїв визначення рівнів готовності педагога до роботи в умовах інновацій. Розв'язання означеної проблеми, на нашу думку, вимагає створення нової моделі підготовки майбутнього фахівця у сфері початкової освіти до інноваційної діяльності у вигляді науково-методичної системи, спрямованої на врахування концептуальних та організаційно-методичних аспектів перепідготовки фахівців до нововведень.

Інновації відкривають досконаліші шляхи піднесення якості наукових досліджень та реального вдосконалення практики. Інноваційна діяльність знаходить своє відбиття у створенні закладів нового типу, в розробці і введенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцненні зв'язків практики з наукою, зверненні до світового педагогічного досвіду.

Інноваційна педагогічна діяльність, пов'язана з відмовою від відповідних штампів, стереотипів у вихованні навчанні і розвитку особистості дитини, виходить за межі діючих нормативів, створює нові нормативи особистісно-творчої, індивідуально спрямовані діяльності педагога.

Методологія. Термін «інновація» запозичений з латинської (innvation – нове, нововведення) – це загальна назва нового педагогічного продукту (теоретичного, практичного), що втілюється у навчально-виховний процес – концепції, теорії, системи, моделі, методики, технології, методи, прийоми тощо.¹³

Сучасні українські вчені розглядають інновацію як:¹⁴

- процес створення, поширення і використання нововведень для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувалися по-іншому (О. Савченко);
- «комплексний, цілеспрямований процес створення, поширення і використання новацій» (Л. Ващенко);
- результат народження, формування і втілення нових ідей (В. Паламарчук);
- процес і кінцевий результат інноваційної діяльності (О. Попова);
- процес оновлення чи вдосконалення теорії і практики освіти, який оптимізує досягнення її мети (Л. Даниленко);

¹³ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004.

¹⁴ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008, с. 168-193.

• нововведення, новаторство, створення нового, суспільно значущого продукту діяльності людини, який узагальнено характеризується перетворенням явищ, речей, процесів, а також новизною та оригінальністю (А. Бурова).

Крім того, певна кількість авторів виділяють поняття «інноваційний процес». Зокрема, І. Дичківська аналізує це поняття як комплексну діяльність зі створення, освоєння, використання та поширення нововведень. Т. Шамова трактує, що інноваційний процес містить формування та розвиток змісту й організації нового; на думку Л. Ващенко, інноваційний процес це «циклічний процес переходу в якісно інший стан з ревізією застарілих норм і положень» та ін.

Отже, на нашу думку, інноваційна педагогічна діяльність – є віддзеркаленням основних 15 змін у тенденціях і закономірностях сучасної освіти в Україні. Але, незважаючи на активізацію зусиль, спрямованих на вивчення окремих складових інноваційної діяльності педагога, комплексне дослідження теоретичних основ підготовки майбутнього педагога дошкільної освіти до створення та використання інновацій ще не здійснено.

Аналіз наукових праць^{15,16} та дисертацій¹⁷ з теми дослідження свідчить про те, що без наукового обґрунтування структури інноваційної діяльності майбутнього фахівця початкової освіти система професійно-педагогічної підготовки вчителів не відповідає сучасним темпам розвитку національної освіти України.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки і впровадження у виховний процес загальноосвітньої школи змістових й адекватних викликам часу інноваційних технологій освіти молодших школярів, а також існуючими суперечностями:

- між зрослими вимогами суспільства до професіоналізму педагога та низьким рівнем його прояву в практичній діяльності;
- між широким застосуванням поняття «інноваційна діяльність» у педагогічній лексиці та недостатнім науковим обґрунтуванням його сутності, змісту структури;
- між вимогою сучасної освіти до забезпечення інноваційної діяльності працівника початкової освіти та неготовністю останнього до її здійснення.

Професіоналізація педагога і входження його в інноваційний режим роботи неможливі без творчого самовизначення, в якому провідну роль відіграють інноваційні педагогічні технології.

Перелік інноваційних технологій та методик, які я використовую на практиці:

¹⁵ Гаргай В. Б. Диссеминация опыта инновационной деятельности учителя [электронный ресурс] / В. Б.Гаргай, К. А. Кипа, Н. Б. Наприенко // Школьный сайт «Плюс». – Режим доступа: http://vanino3.ucoz.ru/load/o_pedagogicheskom_opyte/disseminacija_pedagogicheskogo_opyta/11-1-0-14.

¹⁶ Козлова О. Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Г. Козлова. – К., 1999. – С. 162-178.

¹⁷ Клокар Н. І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. І. Клокар. – К., 1997. – С. 168-193.

*1. Системні інноваційні педагогічні технології:*¹⁸

- педагогіка Амонашвілі;
- гуманно-особистісна педагогіка Василя Сухомлинського;
- технологія саморозвитку Марії Монтессорі;

2. Модульні та локальні інноваційні педагогічні технології:

- технології раннього навчання
- особистісно орієнтована освіта
- технологія розвивальних ігор (Б. Нікітін)
- проблемне навчання
- технологія інтенсифікації навчання на основі схемних та знакових моделей навчального матеріалу (В. Шаталов)
- укрупнення дидактичних одиниць – УДО (П. Ерднієв).

*3. Здоров'язбережувальні, оздоровчі та здоров'яформувальні технології:*¹⁹

- освітньо-оздоровчі програми з валеології;
- психогімнастика.

4. Альтернативні педагогічні технології:

• технологія С. Лисенкової: перспективно-випереджальне навчання з використанням опорних схем під час коментованого управління.

- технології рівневої диференціації
- диференційоване навчання молодших школярів за С. Логачевською
- інтерактивні технології в навчанні гуманітарних дисциплін (Є. Пометун, Т. Ремех).

Запропоновані матеріали – це творчий професійний пошук, який свідчить про незворотний процес створення інноваційного простору початкової освіти.

Саме втілення нових ідей є ознакою, за якою відрізняють інновації від новацій: якщо педагог відкриває принципово нове, то він новатор, якщо трансформує наукову ідею у практику, то він інноватор.

Отже, важливою умовою інноваційного процесу й об'єктивною потребою в інноваційній діяльності педагога, сутнісною характеристикою інноваційного процесу є творчість.

Інноваційні освітні процеси – зумовлені суспільною потребою комплексні процеси створення, впровадження, поширення новацій і зміни освітнього середовища, в якому здійснюється їх життєвий цикл. Суб'єктом, носієм інноваційного процесу є, насамперед, педагог-новатор.

Новатор – той, хто вносить і здійснює нові прогресивні ідеї, принципи в будь-якій галузі діяльності.

У широкому розумінні до педагогів-новаторів належать усі педагоги, які працюють творчо, прагнуть до оновлення своїх дидактичних і виховних засобів. У вузькому розумінні педагогом-новатором вважають автора нової педагогічної системи, тобто сукупності взаємопов'язаних ідей і технологій

¹⁸ Гуменюк В. І. Науково-методична робота з педагогічними кадрами: навч.-метод. посіб. / В. В. Гуменюк, І. А. Наумчук, П. П. Хмельницький, М. І. Мошак. – Кам'янець-Подільський: ПП М. І. Мошак, 2005. – 160 с.

¹⁹ Здоров'язберігаючі технології в навчальному закладі / упоряд. О. Колонькова, О. Литовченко. – К.: Шкільний світ, 2009.

навчання й виховання. З таких позицій правомірно вважати педагогами-новаторами Станіслава Шацького (1878-1934), Антона Макаренка (1888-1939), Василя Сухомлинського (1918-1978), Шалву Амонашвілі (нар. 1931), Софію Лисенкову (нар. 1924), Марію Монтессорі (1870-1952) та ін.²⁰

Висновок. Педагогічна інноватика полягає у постійному пошуку і впровадженні нових, максимально ефективних технологій навчання і виховання, результатом яких має бути формування високоадаптованої умов, що постійно змінюються, активної, діяльної, творчої особистості, яка вмє аналізувати, долаючи будь-які труднощі, оскільки вона ще в юному віці пізнала, створила себе, навчилася володіти собою за допомогою вчителя та його методів навчання та виховання.

Література:

1. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону: моногр. / Л. М. Ващенко. – К.: Тираж, 2005. – 380 с.
2. Гаргай В. Б. Диссеминация опыта инновационной деятельности учителя [электронный ресурс] / В. Б. Гаргай, К. А. Кипа, Н. Б. Наприенко // Школьный сайт «Плюс». – Режим доступа: http://vanino3.ucoz.ru/load/o_pedagogicheskom_opyte/disseminacija_pedagogicheskogo_opyta/11-1-0-14.
3. Гуменюк В. І. Науково-методична робота з педагогічними кадрами: навч.-метод. посіб. / В. В. Гуменюк, І. А. Наумчук, П. П. Хмельницький, М. І. Мошак. – Кам'янець-Подільський: ПП М. І. Мошак, 2005. – 160 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Здоров'язберігаючі технології в навчальному закладі / упоряд. О. Колонькова, О. Литовченко. – К.: Шкільний світ, 2009.
7. Клокар Н. І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. І. Клокар. – К., 1997. – С. 168-193.
8. Козлова О. Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Г. Козлова. – К., 1999. – С. 162-178.
9. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
10. Щедровицкий Г. П. Система педагогических исследований: методологический аспект / Г. П. Щедровицкий. – М.: Педагогика, 1993. – С. 7-40.
11. Юхимець Т. О. Виховуємо творчу особистість // Постметодика. – 2009. – № 1 (85). – С. 27-34.

²⁰ Юхимець Т. О. Виховуємо творчу особистість // Постметодика. – 2009. – № 1(85). – С. 27-34.

ORGANISATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROVIDING INNOVATION ACTIVITY OF THE COMPREHENSIVE EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ

Olha M. Zaitseva

Abstract. The paper deals with the essence, types of pedagogical innovations, the content and directions of innovation activity of the comprehensive educational establishment, the experience of introducing innovations is highlighted. The indicators of the teacher's success in the profession, his/her readiness to introduce pedagogical innovations are analyzed. The ways and personally oriented means of raising the innovative level of the teacher through his/her participating in interactive group (training, project activity, business game, case technology) and individual (portfolio technology) forms of work are revealed. The organizational and pedagogical conditions of introducing pedagogical innovations into the work of the comprehensive educational establishment are grounded.

Key words: pedagogical innovation; innovative competence; interactive, multimedia, project techniques; innovative pedagogical activity.

Анотація. У роботі розглядається суть, види педагогічних інновацій, зміст та напрями інноваційної діяльності загальноосвітнього навчального закладу, висвітлюється досвід впровадження інновацій. Аналізуються показники успішності педагога в професії, його готовність до впровадження педагогічних інновацій. Розкриваються шляхи та особистісно-зорієнтовані засоби підвищення інноваційного рівня учителя через участь у інтерактивних групових (тренінги, проектна діяльність, ділова гра, кейс технології) та індивідуальних (технологія портфоліо) формах роботи. Обґрунтовуються організаційно-педагогічні умови впровадження педагогічних інновацій у роботу загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: педагогічна інновація; інноваційна компетентність; інтерактивні, мультимедійні, проектні технології; інноваційна педагогічна діяльність.

Вступ. Тенденцією сучасної системи освіти є конфліктне співіснування двох стратегій організації навчання – традиційної, у деякій мірі застарілої, та інноваційної, прогресивної та творчої як для педагога, так і для учня. Саме педагогічна інноватика в процесі активного впровадження здатна забезпечити

виконання основних принципів організації навчально-виховної діяльності: культурологічності, мотиваційної достатності, комунікативності, зануреності у предметний зміст навчання, а головне – стати запорукою автономії творчості учнів, інтегрованості продуктивної співпраці з вчителем-предметником.

Системи освіти провідних держав світу реалізують спеціальні програми реформування педагогічної галузі. В Україні прийняті свої офіційні документи, що мають назву «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки»²¹ та Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року. Метою Концепції є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за такими напрямками:

- ухвалення нових державних стандартів загальної середньої освіти, розроблених з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
- запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків;
- підвищення мотивації вчителя шляхом підвищення рівня його оплати праці, надання академічної свободи та стимулювання до професійного зростання;
- запровадження принципу дитиноцентризму (орієнтація на потреби учня);
- удосконалення процесу виховання;
- створення нової структури школи, що дасть змогу засвоїти новий зміст освіти і набути ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
- децентралізація та ефективне управління загальною середньою освітою, що сприятиме реальній автономії школи;
- справедливий розподіл публічних коштів, що сприятиме рівному доступу усіх дітей до якісної освіти;
- створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, вчителів і батьків²².

На сьогодні перед педагогами постало помітне протиріччя між активною розробкою дієвих у плані підвищення якості й міцності знань педагогічних інновацій та неефективним їх упровадженням у навчально-виховний процес через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. Учені (Л. Ліма, С. Стоунс) виокремлюють три обов'язкових умови для засвоєння будь-якої педагогічної інновації: розуміння, рефлексія та особистісна підготовленість.²³ Власне особистісна підготовленість до використання нововведень у навчальному процесі і стає головним гальмом впровадження нових технологій. Виходячи з цього, проблема забезпечення інноваційної діяльності загальноосвітнього навчального закладу, підвищення інноваційного рівня учителя до

²¹ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – 10 вересня 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://education-ua.org/ru/tsifri-i-fakti/892-kontseptsiya-realizatsiji-derzhavnoi-politiki-u-sferi-reformuv>.

²² Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року [Електронний ресурс]: режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

²³ Вища освіта України і Болонський процес / За ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль: Богдан, 2004, с. 168.

продуктивного впровадження педагогічних інновацій є максимально актуальною.

Суть інноваційної діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Теоретичний аналіз досліджень психолого-педагогічного спрямування дає можливість стверджувати, що проблема педагогічних інновацій на сьогодні потребує активного вивчення як науковцями так і практиками. З-поміж учених-дослідників, які спрямовували науковий пошук у цьому напрямі, слід відзначити вагомий внесок праць М. В. Кларіна, Л. С. Подимової, А. І. Пригожина, В. А. Сластьоніна, А. В. Хуторського, О. В. Попової, О. М. Пєхоти, І. Д. Бєха, І. М. Дичківської, Л. І. Даниленка.

Інноваційне навчання – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна та освітня діяльність, що ґрунтується на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості.²⁴ Сутність педагогічної інноватики – творчий пошук і ефективне впровадження нових максимально продуктивних технологій навчання і виховання, результатом яких має бути формування високоадаптованої до змінних умов, активної, діяльної, креативної особистості, яка здатна вдаватись до аналітичної функції, долати будь-які труднощі. Педагог, у свою чергу, повинен здійснити поступовий перехід від авторитарної центрації педагогічної системи на собі, перетворюючись на помічника й кваліфікованого радника учневі. Ми розділяємо погляди В. Загвязинського, що найкраще ілюструють вище означене: «Нове у педагогіці – не лише ідеї, підходи, методи й технології, які у таких поєднаннях ще не висувались або не використовувались, інновації – це комплекс елементів чи окремі елементи педагогічного процесу, які ввібрали в себе прогресивне начало, що в динамічних умовах і ситуаціях ефективно розв’язують завдання виховання та освіти».²⁵

Одним із найголовніших аспектів педагогічної інноватики є новизна педагогічного засобу. Новизна – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень, основний результат творчого процесу, властивість і самостійна цінність нововведення. Крім новизни, новація повинна володіти інноваційним потенціалом – здатністю забезпечувати корисний результат протягом тривалого часу від свого використання. Важливо враховувати наступний принцип: якщо нововведення не забезпечує корисний ефект, воно є псевдо нововведенням.²⁶

Наукові інтереси педагогічної інноватики пов’язані із вивченням інноваційних процесів в системі освіти і виховання. Саме такими є процеси створення, освоєння і застосування педагогічних новацій. Інноваційні освітні процеси – зумовлені суспільною потребою комплексні процеси створення, впровадження, поширення новацій і зміни освітнього середовища, в якому

²⁴ Кремень В. Феномен інновацій / В. Кремень // Управління освітою. – 2010. – № 11, с. 3.

²⁵ Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті / Л. М. Ващенко. – К., 2005, с. 68.

²⁶ Боднар О. Інноваційні технології у форматі контрольно-оцінювальної діяльності / О. Боднар // Сучасна школа України. – 2010. – № 2, с. 3.

здійснюється їх життєвий цикл. Зміни в системі освіти є не лише впровадженням нового. Вони реалізуються як цілеспрямовані зміни умов, змісту, засобів, цілей, методів та форм діяльності, яким властиві новизна, високий потенціал підвищення ефективності діяльності загалом або у певних їх сферах.

У сучасній педагогічній практиці простежується орієнтація на варіативність задля раціонального поєднання креативних починань. Найпоширенішими видами впровадження інноватики є такі: обов'язкова (регламентується директивними документами); вибіркова (вибір змісту, форм і методів упровадження залежно від конкретних умов); ініціативна (в основі – ініціатива колективів навчально-виховних закладів, окремих педагогів).

Дослідно-експериментальна робота в навчальних закладах здійснюється відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України від 30. 11. 2012 № 1352 «Про внесення змін до Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» та від 23. 11. 2009 № 1054 «Про внесення змін до Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад».²⁷

Метою інноватики є не лише оптимізація способів, прийомів, методів, підходів та умов засвоєння знань: оригінальні зрушення в педагогіці стосуються в першу чергу переорієнтації діяльності педагога в більш сучасний напрям, а отже – не можна залишати особистість вчителя без якісних змін його ролі й функцій у навчально-виховному процесі.

У широкому розумінні до педагогів-новаторів належать усі вчителі, які працюють творчо, прагнуть до оновлення своїх дидактичних та виховних засобів. У вузькому трактуванні педагогом-новатором вважають автора нової педагогічної системи, тобто сукупності взаємопов'язаних ідей і технологій навчально-виховного процесу

Інноваційною діяльністю займається багато творчих педагогів, серед яких умовно можна виокремити три групи: педагоги-винахідники, які самостійно приходять до нового в результаті власних пошуків; педагоги-майстри, які швидко сприймають і досконало використовують як традиційні, так і нові підходи та методи; педагоги-модернізатори, що вдосконалюють і по-новому використовують елементи створених систем задля майбутніх позитивних зрушень в знаннях, уміннях та навичках учнів.²⁸

Діяльність будь-якого педагога, що відноситься до інноваційної, повинна збагачувати практику новими ідеями, прогресивним змістом і нестандартними технологіями.

Сучасний педагог повинен бути обізнаним з проблем педагогічної інноватики, мати бажання до вивчення та впровадження передового досвіду в щоденній практичній діяльності. Тому, система педагогічних інновацій є надзвичайно вимогливою до особистості вчителя. Ми вважаємо, що сучасний

²⁷ Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад (Зі змінами): Наказ Міністерства освіти і науки від 20. 02. 2002 року № 114 (у редакції наказу № 1054 від 23. 11. 2009 року) // Директор школи. – 2010. – № 9, с. 25-30.

²⁸ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004.

школі потрібен учитель з іншою типологічною структурою особистості. Це повинен бути суб'єкт лабільний, спроможний до саморозвитку і самовизначення в ситуації що постійно змінюється, відкритий до соціального замовлення освіти (суб'єкт, що розуміє своє професійне призначення, сприймає педагогічну діяльність у якості важливого пріоритету, спроможний і готовий до постійного перенавчання і поновлення знань, умінь і навичок щодо організації навчальної діяльності учнів).

Інноваційна освітня діяльність загальноосвітньої школи представляє собою експериментування, розробку, апробацію, впровадження, розповсюдження освітніх інновацій. Це внесення якісно нових змін, елементів новизни в навчально-виховний процес та освіту в цілому.

В інноваційному закладі освіти відбувається інтенсивне переосмислення цінностей, долаються стереотипи педагогічного мислення, здійснюються глибинні, системні перетворення, що стосуються всіх аспектів реформування навчально-виховного процесу. Такі заклади, в яких педагогічний та учнівський колективи експериментують, апробують, впроваджують нові педагогічні ідеї, теорії, технології, можна вважати інноваційними.

Інноваційна освітня діяльність здійснюється на всеукраїнському, регіональному рівнях та рівні окремого навчального закладу. Рівень інноваційної освітньої діяльності визначається її змістом (розробка, розповсюдження чи застосування інновації), а також масштабістю змін, що вноситимуться в систему освіти внаслідок застосування запропонованої інновації. Так, освітня діяльність всеукраїнського рівня передбачає апробацію інновації та експериментальну перевірку продуктивності й можливості застосування у системі освіти.

Інноваційна освітня діяльність регіонального рівня може здійснюватися в системі освіти окремого регіону (області).

Реалізація інноваційної ідеї на рівні загальноосвітнього навчального закладу потребує від педагогічних працівників виконання нових, раніше невластивих їм функцій. За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіють іншими вміннями.²⁹

Проте, результати наукових досліджень провідних вчених (В. Кремень, О. Пехота) свідчать, що більшість керівників закладів освіти відчують певні труднощі щодо переведення навчального закладу в інноваційний режим розвитку, потребують допомоги у проведенні експертизи інноваційних ідей та проектів. Педагоги відчують проблеми у виборі інновацій, недостатньо володіють формами і методами впровадження інноваційних технологій на локальному рівні, та здійснення власне інноваційної діяльності, слабо володіють навичками експериментальної педагогічної діяльності.³⁰

²⁹ Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року [Електронний ресурс]: режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

³⁰ Кремень В. Феномен інновацій / В. Кремень // Управління освітою. – 2010. – № 11, с. 4.

Технології підвищення інноваційного рівня педагога. Для вивчення ефективних шляхів та умов впровадження педагогічних нововведень нами було проведено дослідження стану розуміння та використання вчителями інновацій у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

У констатувальному експерименті взяли участь 60 вчителів різних навчальних предметів педагогічних колективів Сумської області. Експеримент виявив наступні закономірності: більшість вчителів (40%) вважають, що продуктивне використання педагогічної новатики можливе лише тоді, коли педагог безперервно працює над собою, має бажання розвиватись у галузі знань, які пропонує учням до вивчення, а також шукає нове, досі не відкрите у предметі, який викладає; 20% респондентів стверджують, що не можна обійтись без особи, яка б скеровувала й допомагала на першому етапі ознайомлення з нововведеннями в навчально-виховному процесі, 40% педагогів вважають, що новатика не здатна суттєво покращити знання, вміння й навички учнів.

Учителі висловили думку, що ключовий елемент у педагогічній інноватиці – нестандартний підхід до справи (70%); проте, з цим згодні не всі педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів: 30% респондентів вважає, що новатика – це вияв суто індивідуального бачення стану речей. Творчість колег стимулює до впровадження новацій 20% вчителів; творчі учні є рушійною силою саморозвитку у напрямі педагогічних нововведень для аналогічної кількості респондентів; і критичне ставлення до себе – лідер серед факторів, що змушують педагогів вивчати нові технології, засоби, способи, умови та методи навчання й виховання (60%).

За підсумками анкетування можна стверджувати, що вчителі прагнуть до активного розвитку, але на шляху до покращення продуктивності навчання учнів виникають перешкоди: нестача часу через паперову бюрократію, обмежені ресурси школи, відсутність підтримки й допомоги керівництва в цьому питанні. Серед стимулів введення педагогічних інновацій учасники констатувального експерименту назвали новизну діяльності, здатність до самореалізації, інтерес до роботи та можливість створення інноваційної атмосфери в колективі.

З метою формування інноваційного рівня педагогів за участі директорів Шосткинської гімназії та Глухівської спеціалізованої школи-інтернату I-III ступенів ім. М. І. Жужоми нами розроблений практично орієнтований проект «Упровадження освітніх інновацій у навчально-виховний процес».

Проект був реалізований протягом 2016-2017 навчального року. Його учасниками стали педагоги названих закладів та студенти наукової проблемної групи ГНПУ «Я і професія».

Мета проекту – створення умов для неперервної освіти та самоосвіти педагогів з метою підвищення їх інноваційного рівня та готовності до впровадження педагогічних нововведень; сприяння розвитку творчих здібностей учителів, зміцненню навичок дослідницької роботи, зацікавленості в оволодінні інноваційними педагогічними технологіями; підвищення рівня науково-методичної компетентності, інноваційної культури вчителя.

Завдання проекту: створити умови для поглиблення, оновлення, удосконалення професійної компетентності вчителя, розкрити їх творчий потенціал, спонукати до самореалізації; підвищити інноваційний рівень педагогів через організацію методичної роботи на науково-діагностичній платформі; удосконалити систему підтримки інновацій, перспективного педагогічного досвіду та креативних досягнень педагогів.

Ідея проекту: виховання нового типу педагога-дослідника, якому притаманні нові особистісні та професійні риси, що сприяють творчій самореалізації; науково-педагогічна, методологічна компетентності та інноваційна грамотність.

Очікувані результати:

- Побудова інноваційного навчально-виховного процесу;
- Ефективність і результативність упровадження інноваційних педагогічних технологій;
- Підвищення рівня науково-педагогічної компетентності та інноваційної грамотності вчителів.
- Формування професійних інтересів студентів, підвищення їх рівня науково-дослідницької культури.

Критерії ефективності реалізації проекту:

- Усвідомлене планування особистісних професійних інтересів до впровадження інноваційних технологій;
- Підвищення професійних інтересів до впровадження інноваційних технологій;
- Самореалізація та самоствердження педагогів та майбутніх вчителів у професійній діяльності.

Шляхи реалізації проекту:

I етап – діагностико-прогностичний (терміни: вересень 2016 р.)

Завдання: здійснення діагностики готовності педагогів до впровадження інновацій, визначення рівня фахової підготовки педагогів; планування роботи шкільного практичного психолога з підвищення психолого-педагогічної компетентності вчителя; розробка дидактичного й методичного забезпечення впровадження інноваційних освітніх технологій у практичну діяльність педагогів; стимулювання мотивації педагогів для неперервного навчання, самоосвіти, розвитку творчого потенціалу; організація роботи творчих груп по методичним об'єднанням.

II етап – практичний (терміни: жовтень 2016 – березень 2017 р.)

Завдання: детальне ознайомлення вчителів з досвідом упровадження інноваційних технологій; моделювання продуктивної технології інноваційного навчально-виховного процесу; поширення й передача інноваційного педагогічного досвіду в практичну діяльність педагогів; підвищення науково-педагогічної, методологічної компетентності вчителя через організацію диференційованого підходу в оволодінні інноваційними технологіями; впровадження інноваційних педагогічних технологій творчими групами вчителів та вихователів.

III етап – експертно-корекційний (терміни: квітень 2017 р.)

Завдання: звіт творчих груп учителів, вихователів та студентів про впровадження інноваційних технологій; експертиза розроблених педагогами школи та студентами наукової групи навчально-методичних матеріалів; корекція роботи творчих груп на основі даних моніторингу.

IV етап – узагальнювально-рефлексивний (терміни: травень-вересень 2017 р.)

Завдання: звіт про результати роботи над проектом; вироблення пропозицій щодо забезпечення умов поширення досвіду методичних об'єднань серед педагогів школи та на широкий педагогічний загал; прогнозування перспектив подальшої роботи; презентація вчителями та студентами розробленої продукції.

У педагогічних колективах зазначених шкіл були проведені науково-методичні семінари, засідання педагогічної ради, семінари-практикуми, майстер-класи, учительські студії, творчі звіти вчителів з використанням технології портфоліо, вивчалось питання з ефективного поєднання проектної та інтерактивної технологій з іншими освітніми технологіями.

Портфоліо – це технологія представлення та аналізу результатів власної професійної діяльності через накопичення, систематизацію авторських творчих навчально – методичних матеріалів, що дозволяє об'єднати разом, систематизувати інформацію, розкласти її в певній логічній послідовності, а подальшому доповнювати за потребою і видавати за запитом. Використовуючи вдало складений портфоліо вчитель може презентувати себе, свої досягнення. показати власне бачення своєї професії, шляхи реалізації особистих проектів у навчально-виховному просторі.

Важливою умовою є й те, що кожен вчитель, в залежності від власного бачення мети і завдань професійної діяльності самостійно обирає структуру свого портфоліо, вирішує, які документи і в який спосіб вносити до нього. Фактично це ефективний інструмент, що дає можливість учителю створити індивідуальний портрет, систематизувати, проаналізувати і кваліфіковано представити свої професійні досягнення. Це один із способів самопрезентації.

Розробка професійного портфоліо – відповідальна та творча праця. але докладені зусилля в найближчий час виправдають себе професійним зростанням, підвищенням авторитету серед батьків та учнів, визнанням колег

Нами виділені такі функції портфоліо: діагностична – фіксує зміни за певний проміжок часу; змістовна – розкриває зміст виконання різнопланових завдань; розвиваюча – демонструє безперервний процес самовдосконалення; мотиваційна – фіксує результати діяльності; рейтингова – дозволяє виявити кількісні і якісні індивідуальні досягнення.

Практичне значення портфоліо полягає в тому, що проведена творча робота забезпечує успішну атестацію учителя, викладача в майбутньому; систематизує діяльність учителя та є чинником, що стимулює його професійний розвиток. Виходячи з вищезазначеного, можна розглядати такі їх моделі :

1. Портфоліо досягнень. Демонструє динаміку в різних видах професійно-педагогічної діяльності вчителя (навчання, виховання, наукові дослідження, організаційні та координаційні впливи в різних професійних ситуаціях).

2. Портфоліо-самооцінка. має за мету аргументований самоаналіз успіхів та невдач, окреслення шляхів та засобів їх подолання

3. Портфоліо-звіт. Цей вид презентації дозволяє продемонструвати прогрес у навчальній, дослідницькій, виховній діяльності, засвідчує найбільш продуктивні результати та вказує на те, що не вдалося реалізувати з користю для учня.

Педагогічне портфоліо вчителя з досвідом роботи може мати таку орієнтовну структуру:

1. Загальні відомості про вчителя: фото, дата народження, освіта, кваліфікація, післядипломна освіта, самоосвіта, науковий ступінь, вчене звання, загальний стаж роботи, педагогічний стаж, стаж роботи у даному колективі, категорія. Я викладач у теперішньому та майбутньому: погляди на власне «Я», інтелект та образ життя; професійна стратегія та професійний девіз.

2. Результати педагогічної діяльності вчителя: дисципліни, що викладаються, кредо педагога, використання педагогічних технологій у викладанні предмету, успішність участі учнів в олімпіадах, конкурсах, турнірах; результати ДПА та ЗНО з навчальної дисципліни, яку викладає, моніторинг навчальних досягнень.

4. Науково-методична діяльність: наявність та характеристика розроблених вчителем програм, додаткових посібників, креативних матеріалів та методичних рекомендацій, що розраховані на поглиблене вивчення окремих тем та розділів чинної програми та забезпечили б індивідуалізацію навчання. Вчителю доцільно представити й власні публікації у методичних журналах чи фахових навчальних виданнях, тези, доповіді виступів на семінарах, педрадах, конференціях, співпраця з колегами які і висвітлюють результати його роботи над конкретною проблемою з покращення процесу навчання та виховання, забезпечення умов для творчого розвитку учнів.

5. Позакласна робота: здійснення керівництва творчими групами учнів, робота з обдарованими учнями; предметні тижні, тематичні лінійки; оформлення кабінету чи предметної аудиторії.

6. Підвищення кваліфікації: час і форми роботи з підвищення кваліфікації.

7. Копії документів: дипломи про освіту, посвідчення про проходження курсів та стажувань, дипломи та грамоти за досягнення в навчально-виховній роботі з учнями різного віку.

8. Висновки: важливі аспекти професійного досвіду, найважливіші риси вчителя, самооцінка власного порт фоліо автором.

У рамках здійснення психологічного супроводу інноваційної діяльності нами розроблено та проведено серію тренінгів стимуляції особистісного та професійного самовдосконалення педагогів Тренінг тлумачиться як спеціальний тренувальний режим. Тренінги допомагають учасникам усвідомити особисті позитивні або негативні риси; створити умови для ефективної співпраці, нормалізувати психологічний клімат; краще засвоїти певну інформацію.

Тренінги спонукають учасників до педагогічної та управлінської рефлексії. Рефлексія – вид пізнання, у процесі якого особистість сама стає об'єктом свого

спостереження. Педагог осмислює умови, закономірності та механізми особистої діяльності, своєї поведінки, аналізує їх, тобто залучається до процесу свідомого самопізнання і самооцінки.

Мета тренінгу: сприяння усвідомленню учасниками заходу необхідності прагнення до особистісного і професійного зростання, самовдосконалення як умови життєвого благополуччя та кар'єрного росту. Завдання тренінгу:

- актуалізувати особистісний потенціал учасників для досягнення педагогічних інновацій, саморозвитку та самовдосконалення;
- удосконалювати міжособистісну взаємодію молодих спеціалістів;
- показати шляхи стимулювання мотивації до педагогічної діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу;
- розвивати взаєморозуміння, емпатійне сприйняття інформації педагогами.

Прогнозований результат тренінгу – усвідомлення вчителями необхідності особистісного та професійного саморозвитку, набуття педагогічних знань, умінь та досвіду творчої діяльності, які можна впроваджувати задля оптимізації навчально-виховного процесу.

Тренінги доцільно проводити в кінці навчального року (включно по травень місяць). Не бажано їх реалізувати у вересні. Протягом першого триместру молоді педагоги здебільшого перебувають у стані емоційного і фізичного напруження, а тому позитивний ефект заходу може бути мінімальним. Необхідно враховувати й те, що тренінг матиме найбільшу ефективність лише за умови, коли проблему актуалізовано, усвідомлено і всі учасники готові активно працювати над пошуком нової, кращої й результативнішої навчально-виховної моделі з використанням педагогічних інновацій.

Контингент учасників тренінгу – молоді педагоги перших трьох років роботи в навчальному закладі й більш досвідчені колеги. До складу однієї тренінгової групи доцільно залучати учителів різних кафедр. Бажано, щоб у групі тренінгу також були задіяні 2-3 вчителі, які працюють у школі чотири-п'ять (або більше) років, є взірцево – успішними, мають позитивний досвід спілкування з учнями та колегами, аби молодим спеціалістам було легше орієнтуватись, маючи гідний приклад для наслідування.

В ході реалізації проекту вивчався психологічний мікроклімат у педагогічному колективі, здійснювалось виявлення здібностей, пошук прихованих талантів. Встановлення психологічно сприятливої атмосфери між педагогом та учнями, перехід до особистісної орієнтації й гуманізації – фактори, що надають пріоритетного значення діяльності й пізнавальній свободі школярів. Інноваційний навчально-виховний процес сьогодення має тенденцію до поглиблення зв'язку з життям, у якому напрям навчання є особистим вибором учня, засвоєння знань – власною ініціативою, а особистість орієнтується на продуктивний.

Підтвердженням вищезазначеного є набутий передовий педагогічний досвід. Так, Р. М. Лещук, учитель трудового навчання, спеціаліст вищої категорії, старший учитель СЗШ I-III ступенів з поглибленим вивченням математики та фізики № 34 м. Вінниця пропонує у процесі вивчення

теоретичного матеріалу на уроці технології мультимедіа. Досвід роботи вчителя свідчить про те, що сукупність комп'ютерних технологій з паралельним використанням одразу кількох інформаційних середовищ (графіки, тексту, відео, фотографії, анімації, звукових ефектів або звукового супроводу) є ефективним фактором оптимізації навчально-виховного процесу.

Ганна Коняхіна, вчитель української мови та літератури Глухівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 6, пропонує використовувати так звані рейтингові перфокарти. Іншими словами – створити електронний банк успішності кожного свого вихованця. Ця інформація зберігається в школі до підсумкової атестації. Аналіз даних дає вчителю змогу виокремити теми, до яких треба повернутися під час повторення, систематизації матеріалу, спроектувати форми і методи педагогічної діяльності.

Ольга Вакуленко, заступник директора з науково-методичної роботи Першої міської гімназії м. Черкас, творчо реалізує на практиці проектну діяльність. Проектна технологія має на меті формування готовності учня до вирішення пізнавальних або практичних завдань у нестандартних ситуаціях, без чого неможливо забезпечити всебічну обізнаність та гармонійний розвиток особистості школяра. На думку педагога, така організація навчання є прогресивною рушійною силою розвитку пізнавальних навичок учнів, уміння самостійно конструювати свої знання та індивідуальні спроможності до творчої діяльності.

Учитель вищої категорії, старший учитель Кострова Л. О. Глухівської спеціалізованої школи-інтернату імені М. І. Жужоми активно використовує тренінги, рольові ділові ігри, творчі вправи.

Методами інтерактивної організації навчально-виховного процесу, що активізують навчально-пізнавальну діяльність учнів на уроці є «Спільна угода», «Бажано, обов'язково, не можна», «Мікрофон», «Дві правди й одна брехня», «Мозковий штурм», «Ажурна пилка». У ході такого активного навчання учні постійно перебувають у стані пошуку, хочуть отримати відповідь на запитання, потребують інформації, щоб вирішити проблему або розмірковують разом з учителем над способом виконання завдання.

Результатами проведених творчих заходів є узагальнені матеріали нестандартних уроків, обґрунтування умов використання кейс-методу, ігрових та проектних технологій у навчально-виховному процесі, складена карта передового педагогічного досвіду вчителів Сумщини, розроблені методичні рекомендації, які безперечно, сприятимуть оптимізації організації навчально-виховного процесу.

Організаційно-педагогічні умови ефективності інноваційної діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Психолого-педагогічна література містить значну кількість дефініцій поняття “педагогічна умова”. У психології під педагогічною умовою розуміють певну обставину, яка впливає (прискорює чи гальмує) на формування і розвиток педагогічних явищ, процесів, систем,

якостей особистості.³¹ Організаційно-педагогічні умови забезпечення ефективного функціонування загальноосвітнього навчально-виховного закладу на інноваційних засадах ми розуміємо як спеціально створені обставини, виявлені в результаті цілеспрямованого відбору, що впливають на ефективне управління процесом впровадження інновацій та активізують фактори, що сприяють формуванню інноваційної компетентності педагогів. Аналізуючи теорію і практику питання, власний науково-педагогічний досвід, нами виділені та обґрунтовані необхідні та достатні умови забезпечення інноваційної діяльності загальноосвітнього навчального закладу, що сприятимуть формуванню інноваційної культури педагогів, готовність до впровадження педагогічних нововведень.

Нормативно-правові умови (окреслюють законодавче поле нововведень).

Висвітлюють нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи, розкривають теоретичні та практичні основи інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, що забезпечує інноваційний розвиток сучасного навчального закладу.

Вивчення та аналіз такого типу документів формує вміння і навички організації дослідно-експериментальної роботи, забезпечує високий рівень інформованості про інноваційні технології.

Дидактичні умови (стосуються вивчення суті педагогічних технологій, шляхів та засобів їх реалізації), по суті це цілеспрямована психолого-педагогічна підготовка, яка передбачає:

а) впровадження цілісної системи засвоєння знань, умінь і навичок, забезпечує формування інноваційної компетентності вчителя до впровадження нововведень у навчально-виховний процес освітнього закладу. Специфіка полягає в тому, що підготовка відбувається не в ході навчання у вищому навчальному закладі, а вже при виконанні посадових обов'язків вчителя відповідно до предмету, який він викладає;

б) розробку та реалізацію змісту, спрямованого на подолання психологічних бар'єрів у підвищенні інноваційного рівня педагога. Технологіями реалізації є: аналіз педагогічних ситуацій, кейс-метод, рольові та ділові ігри, спеціальні комунікативні прийоми, семінари й тренінги, спрямовані на досягнення високого рівня сформованості інноваційної компетентності вчителя;

в) принципами підвищення рівня психолого-педагогічної підготовки вчителя є послідовне освоєння змісту та функцій інноваційних технологій; поступове підвищення вимог до педагога, або тимчасове послаблення цих вимог під час опанування ним нових видів інноваційної педагогічної діяльності; диференційована оцінка діяльності початківців-вчителів; функціонування системи наставництва в освітньому закладі; цілеспрямована індивідуально-виховна робота; облік ціннісних і морально-етичних установок вчителя; позитивне підкріплення їх діяльності;

³¹ Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов-н /Д.:Феникс, 1998, с. 97.

г) методи навчання, обрані для такої підготовки, повинні спиратися на міцний фундамент, який в даному випадку становлять мова, голос, виразність фрази й інтонаційна виразність, мімічні і пантомімічні засоби передачі інформації та почуттів. Пропущені через цей арсенал виразних засобів дидактичні прийоми набувають реального, дієвого значення. Оптимального результату можна досягти за умови комплексного використання традиційних та інноваційних методів навчання, що дозволить реалізувати системний підхід до формування інноваційної компетентності педагога.

Організаційно-методичні умови. Важливого значення для успішного впровадження інноватики в навчально-виховний процес та підвищення фахової майстерності вчителів, на нашу думку, має бути:

1. Створення належної матеріально-технічної бази закладу. Для цього в школі доцільно створити спеціальний методичний кабінет або методичний центр, в якому зібрані та представлені такі матеріали:

а) методичний банк: інформація про сучасні освітні технології, ефективні методи, прийоми педагогічної техніки; форми роботи;

б) інформаційно-методичні матеріали: розробки вчителів школи з різних технологій навчання;

в) інформаційний каталог з новітніх технологій; каталог публікацій вчителів школи у фаховій пресі;

г) матеріали перспективного педагогічного досвіду;

д) портфоліо предметних серверів» (електронні бібліотеки, перелік інтернет-сайтів для різних предметів тощо);

е) портфоліо досягнень вчителів з використання педагогічних інновацій за визначений період до атестації;

ж) інформаційні стенди; фахова преса; література з психології та педагогіки, новітніх технологій навчання й інші аналогічні джерела.

2. Проведення майстер-класів з використання інноваційних технологій у процесі проведення уроків різних типів, їх матеріально-технічне оснащення та представлення власного педагогічного досвіду за технологією портфоліо;

3. Спрямованість на особистісно-орієнтоване навчання та виховання, що актуалізує ідеї гуманістичної парадигми освіти.

Надскладним завданням керівника загальноосвітнього закладу є збереження й розвиток у вчителів та учнів відчуття власної цінності, значущості, компетентності. Керівнику необхідно зосереджувати увагу на їх потребах, уподобаннях, визначати персональний шлях до досягнення успіху. Якщо вчитель розуміє і сприймає внутрішній світ своїх учнів, доброзичливо ставиться до них, він у такий спосіб створює необхідні умови для особистісно-орієнтованого навчання, плідного спілкування та виховання:

а) технологізацію інноваційних процесів у загальноосвітньому закладі, за якої утверджується пріоритет технологій особистісно-орієнтованого виховання і навчання, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій;

б) подальшу диференціацію та індивідуалізацію у процесах навчання та виховання (зокрема, шляхом упровадження відповідних інформаційно-комунікаційних технологій), які повинні сприяти розвитку творчих

можливостей, задоволенню інтересів та нахилів кожного учня, орієнтації на спеціалізовану поглиблену підготовку, створенню умов для одержання додаткових знань, умінь, навичок;

в) орієнтацію на збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління, що вимагатиме дотримання умов валеологічного забезпечення освітнього процесу, розробки, апробації і впровадження нових валеологічних освітніх технологій, навчальних програм і спецкурсів.

Психологічні умови, що сприяють подоланню бар'єрів впровадження педагогічних інновацій:

1. Створення сприятливого психологічного мікроклімату в педагогічному колективі, підтримка керівництвом освітнього закладу інноваційних починань, формування позитивної мотивації до спілкування, емоційної відкритості в процесі роботи з учнями та колегами, батьками. На нашу думку, суттєвою ознакою цього є запровадження в навчально-виховному закладі спілкування-діалогу.

2. Окреслення системи вимог щодо особистості педагога, ступеня сформованості особистісних та професійних якостей, що забезпечать успішну реалізацію нововведень у процес викладання навчального предмету. На нашу думку, формуючи індивідуальний стиль педагогічної діяльності, педагог перш за все має виявити особливості свого психофізичного апарату як компонента творчої індивідуальності, через який здійснюється «трансляція» його особистості учням та колегам. Обов'язково звернути увагу на відповідність (невідповідність) своїх комунікативних процесів індивідуально-типологічним особливостям учнівського колективу з яким на даний момент співпрацює.

Важливого значення набувають вміння вчителя об'єктивно оцінювати свої особистісно-професійні якості, компетентність щодо винесених для обговорення проблем, аналізувати й оцінювати об'єктивні труднощі, що виникають у процесі впровадження педагогічних технологій та окреслювати шляхи їх вирішення.

3. Опанування прийомами самоконтролю, саморегуляції, рефлексії у процесі проведення спеціальної системи тренінгів стимулювання особистісного та професійного самовдосконалення.

Це є необхідною умовою сприяння ефективній підготовці до впровадження педагогічних нововведень. Вона має бути орієнтована на самовдосконалення та саморозвиток і мати достатньо високий рівень, що, зокрема, виявляється в намаганні педагога пізнати нове, терплячості в досягненні результату, емоційній стабільності й об'єктивності, повазі до прав батьків, колег, учнів, автентичності, відкритості власному досвідові, розвиненому прагненні до самопізнання, толерантності до невизначеності, прийнятті особистісної відповідальності, почутті гумору, униканні ярликів, вибору реалістичних цілей, здатності до співпереживання тощо.

Важливо фіксувати власні здобутки, зокрема, складати «портфель прийомів саморозвитку», у відділеннях якого містяться прийоми саморегуляції психічних станів, засоби попередження емоційного вигорання тощо. Отже, методи професійної самоорганізації, професійного самоконтролю та самоконтролю

професійних відносин, самоконтролю професійних знань, самоконтролю психічного стану, професійної саморегуляції – методи, що можуть забезпечити успішність інноваційної педагогічної діяльності.

4. Поглиблення психологічних знань керівників загальноосвітніх навчальних закладів щодо ефективності управлінської взаємодії (залежної від адекватності ситуації обраних станів, позицій, трансакцій і буде гармонійною й ефективною, за умов установавання паралельної трансакції).

Висновки. Означені пріоритетні умови забезпечення інноваційних процесів у загальноосвітньому навчальному закладі, безперечно, зумовлюють ефективне управління інноваційною діяльністю, виховання нового типу педагога-дослідника, якому притаманні креативні особистісні та професійні риси, науково-педагогічна, методологічна компетентності та інноваційна грамотність. Це сприяє творчій самореалізації педагога, здатності до генерування принципово нових ідей, щоб підготувати згідно з реформою загальної середньої освіти випускника нової української школи – цілісну всебічно розвинену особистість, здатну до критичного мислення; патріота з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватора, здатного змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, навчатися впродовж життя.³²

Розв'язання вищезазначених проблем покликані сприяти випереджувальному розвитку загальноосвітніх навчальних закладів, що забезпечить можливість для їх подальшої модернізації в системі освіти України.

Література:

1. Боднар О. Інноваційні технології у форматі контрольно-оцінювальної діяльності / О. Боднар // Сучасна школа України. – 2010. – № 2. – С. 3-8.
2. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті / Л. М. Ващенко. – К., 2005. – 380 с.
3. Вища освіта України і Болонський процес / За ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 384 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов-н /Д.:Феникс, 1998. – 512 с.
6. Кремень В. Феномен інновацій / В. Кремень // Управління освітою. – 2010. – № 11. – С. 3-5.
7. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року [Електронний ресурс]: режим доступу:

³² Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року [Електронний ресурс]: режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

8. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – 10 вересня 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://education-ua.org/ru/tsifri-i-fakti/892-kontseptsiya-realizatsiji-derzhavnoji-politiki-u-sferi-reformuv>.
9. Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад (Зі змінами): Наказ Міністерства освіти і науки від 20. 02. 2002 року № 114 (у редакції наказу № 1054 від 23. 11. 2009 року) // Директор школи. – 2010. – № 9. – С. 25-30.

EDUCATIONAL MANAGEMENT: PROCESSING APPROACH TO THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM

ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД ДО СИСТЕМИ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Tetyana F. Zenchenko

Abstract. The analysis of the provisions of the National Standard of Ukraine ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) «Quality management system. Requirements» is carried out in the context of managing various processes of the institution of higher education; there have been characterized processes of management of a pedagogical institution; describes the main and auxiliary processes during the educational activities the approximate processes of providing educational services by the higher education institution in accordance with the International Standard ISO 9001:2015 Quality management systems-Requirements Classification of types of economic activity (CTEA-2010) are analyzed; the main tasks mechanisms of quality management system of educational services in higher education institutions are defined.

Key words: institution of higher education, standard, quality management, process management, quality management system, educational activity, quality monitoring.

Анотація. У дослідження здійснено аналіз положень Національного стандарту України ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) «Системи управління якістю. Вимоги» у контексті управління різними процесами діяльності закладу вищої освіти, охарактеризовано процеси управління педагогічним закладом; подано опис основних і допоміжних процесів під час провадження освітньої діяльності; охарактеризовано орієнтовні процеси надання освітніх послуг закладом вищої освіти у відповідності до Міжнародного стандарту ISO 9001:2015 Quality management systems-Requirements та Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД-2010); визначено основні завдання та механізми системи управління якістю освітніх послуг у закладах вищої освіти.

Ключові слова: заклад вищої освіти, стандарт, менеджмент якості, управління процесами, система якості освіти, освітня діяльність, моніторинг якості.

Загальними положеннями Національного стандарту України ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT), що фактично є продовженням ISO 9001:2015 Quality management systems-Requirements (Системи управління

якістю. Вимоги),³³ передбачено запровадження системи управління якістю як стратегічного напрямку діяльності організації (зокрема, закладу освіти або освітньої установи), яке сприятиме поліпшенню загальної успішності освітньої діяльності та забезпеченню сталого розвитку. Одним із ключових принципів побудови системи менеджменту якості є процесний підхід, за яким діяльність організації складається з ряду взаємозалежних процесів, що функціонують як цілісна система. Водночас інформаційні дані одного процесу є основним змістовим наповненням для дієвості наступного.

Відповідно до вимог означеного Стандарту організація/заклад/установа має розробити, впровадити, забезпечити функціонування і постійно підтримувати (удосконалювати) систему менеджменту якості, враховуючи взаємодію необхідних процесів, використання яких має бути суворо регламентовано:

1) вихідні інформаційні дані, вимоги до конкретного процесу, очікуваний результат на виході (якщо освітній, програмні результати навчання – компетентності);

2) послідовність і взаємодію процесів;

3) критерії та методи, необхідні для визначення й аналізу вихідної інформації, забезпечення раціонального й результативного функціонування процесів, здійснення корегування ними;

4) ресурси, наявність і ступінь використання (йдеться і про внутрішні ресурси, і про зовнішні, що мають/можуть бути надані уповноваженим органом державної влади чи зовнішніми замовниками послуг);

5) розмежування, розподіл і перерозподіл повноважень учасників процесів, міру відповідальності;

6) процес прогнозування ризиків і можливостей згідно з державними вимогами, планування дій для підвищення бажаних результатів, зниження небажаних ефектів, забезпечення сталого розвитку позитивних результатів;

7) процес оцінювання будь-яких змін, спрямованих на удосконалення очікуваного результатів;

8) заходи, спрямовані на поліпшення процесів і самої системи якості.

Відтак процесний підхід в освітній діяльності закладу вищої освіти забезпечує систематичну взаємозумовлену діяльність процесів, послідовну взаємодію, управління процесами й корегування зв'язків між ними та уможлиблює:

1) усвідомлення усіма учасниками освітнього процесу вимог до його організації та необхідні механізми дотримання і поліпшення;

2) розглядання процесів із метою розширення основного спектру освітніх послуг та надання додаткових;

3) ефективність функціонування усіх управлінських процесів;

4) удосконалення процесів на основі моніторингу й оцінювання інформації.

У будь-якому закладі вищої освіти у структурі надання освітніх послуг можна умовно виділити такі основні групи процесів: основні процеси, процеси

³³ Національний стандарт України ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги.

управління і допоміжні процеси. *Основними процесами* надання освітніх послуг є:

1. Освітній процес (навчальний і виховний складники).
2. Процес підвищення кваліфікації (як один із обов'язкових елементів організації освітнього процесу, що має власні специфічні риси).

3. Матеріально-технічна база.

4. Соціальна інфраструктура.

Додаткові (ті, що передбачені Статутом закладу вищої освіти) освітні послуги.

До процесів управління належать:

1. Маркетинг освітніх послуг (моніторинг ринку праці у сфері освіти).
2. Планування усіх напрямів діяльності.
3. Менеджмент ресурсів (стратегічний).
4. Менеджмент внутрішніх ресурсів.

Допоміжні процеси охоплюють:

1. Додержання безпеки життєдіяльності.
2. Управління освітнім середовищем.
3. Наукову діяльність.
4. Інформаційне забезпечення (бібліотечне база).
5. Видавничу діяльність.
6. Управління інформаційним освітнім середовищем.
7. Управління інфраструктурою.
8. Соціальну підтримку (доступ до навчання осіб з особливими потребами).

Розглянемо докладніше структуру процесів (на прикладі педагогічного університету), яка має незначні відмінності від типової, проте актуальна в контексті кардинального реформування педагогічної освіти, зокрема вищої освіти, має забезпечити підготовку педагогічних кадрів Нової української школи.³⁴ Сьогоднішнє обговорення змін до Концепції розвитку педагогічної освіти³⁵ стосується не лише науково-педагогічних працівників педагогічних закладів вищої освіти, а й інших стейкхолдерів вищої освіти-учасників процесів надання освітніх послуг закладами вищої освіти в Україні. Зокрема, з цього приводу висловлюються певні думки, застереження, перестороги, обговорюються можливі проблеми, перспективні шляхи реформування вищої освіти тощо.

Проблемою, яка потребує розв'язання, на думку освітянської спільноти відповідно до розробленої й обговорюваної Концепції, є дисбаланс між запитами українського суспільства на висококваліфікованих мотивованих педагогічних працівників та реальним станом педагогічної освіти, що охоплює показники результатів діяльності закладів освіти і готовності педагогічних працівників до реалізації освітніх реформ в Україні.³⁶

Насамперед, зміни передбачають розвиток наукової діяльності працівників освіти, розширення академічної мобільності, оскільки наука не має

³⁴ Нова українська школа, 2017.

³⁵ Проект Концепції розвитку педагогічної освіти.

³⁶ Проект Концепції розвитку педагогічної освіти.

національних обмежень. Мобільність і активна міжнародна співпраця вже є не тільки інноваційною діяльністю, а й вимогою нашого часу, фактично, чинником, що впливає на успішність в умовах світової конкуренції, зокрема, через активну інтеграцію України до світової спільноти як освітньої, так і економічно-фінансової. Певна частина викладацького складу що з пересторогою ставиться до активної співпраці, використовуючи суб'єктивні аргументи (зокрема вікові особливості, матеріальний стан, ментальність, особливості певної навчальної дисципліни тощо). На нашу думку, українська наука завдячує своїми досягненнями не освітньому менеджменту радянської системи, а власним персональним здобуткам українських учених, які, безперечно, у сприятливіших умовах змогли б реалізуватися успішніше й ефективніше.

Регламентувальні документи організації вищої освіти спонукають заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку магістрів, докторів філософії (або можуть здійснювати підготовку докторів мистецтва), кадрів найвищої кваліфікації, до кардинальних змін у організації наукової діяльності. Традиційно у минулому столітті наукова діяльність була частково відокремлена від навчальної діяльності, оскільки існувало принципове відмежування її від вищої освіти: як прикладна наука в науково-дослідних інститутах та установах, з іншого – особлива наука, яка могла існувати у закладах вищої освіти. Такий поділ було стратегічно й економічно обґрунтовано, що сприяло ефективному концентруванню ресурсів (матеріальних та людських) на важливих для країни напрямках. Зауважимо, що керівники тоталітарної держави чітко окреслювали головні напрями в умовах постійного протиставлення світовим науковим надбанням. Сучасні тенденції вищої освіти спрямовують сьогоднішній розвиток української науки саме в закладах вищої освіти, формулюючи вимоги до професорсько-викладацького складу (одне з ключових питань – оцінка рівня компетентності викладачів – у нормативних документах врегульовано лише «рамково», за обмеженим переліком формальних ознак, більшість із яких, до того ж, характеризує (якісно та кількісно) рівень наукових досліджень; якість викладання переважно описується критеріями, що не підлягають вимірюванню). Відсутність структурованого механізму комплексного оцінювання фахового рівня викладача саме як науково-педагогічного працівника проявляється і в структурі показників рейтингів, що визначають рейтинг університетів. Аналіз чинних нормативних документів, що регламентують провадження освітньої діяльності,³⁷ засвідчив, що під час оцінювання фахової придатності (професійної активності) викладача домінувальною, а подекуди й основною, є наукова, що, на думку значної частини освітянської громадськості (особливо, педагогічної), є не зовсім коректно.

Зміна пріоритетів у переліку компетентностей працівників, невизначеність характеристик економічної сфери вже в найближчому майбутньому зумовлює

³⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти».

зникнення традиційних професій уже упродовж однієї зміни поколінь, водночас очікується поява інших, що охоплюватимуть характеристики, невідомі сьогодні. Саме тому в змісті Нової української школи (й у вищій освіті) більшу увагу приділено розвитку загальних (ключових) компетентностей, зокрема навчанню впродовж життя, у якій вища освіта розглядається як відправна (англ. initial).

Визначено негативні наслідки вузькоспеціалізованої освіти, зокрема фрагментарність світосприймання, труднощі у міжпрофесійних комунікаціях, що відповідно стримує розвиток науки, зумовлює переосмислення змісту освіти, збільшення частки міждисциплінарного і міжгалузевого інтегрування знань, підготовка фахівця із розширеними можливостями викладання знань, універсального вчителя, звісно в межах реальних повноважень. Така підготовка є можливою лише за умови переходу від набуття теоретичних фактичних знань до універсальних компетентностей.

Безперечно, професія вчителя має перебувати під особливою увагою (контролем) держави. Незважаючи на те, що державою визначено критерії допуску до професійної педагогічної діяльності (наявність у працівника ступеня вищої освіти за відповідною спеціальністю (програмою підготовки) та/або відповідність його професійної кваліфікації системі вимог професійного стандарту (Національної рамки кваліфікацій),³⁸ проблема якості підготовки педагогічних працівників не тільки наявна, а й має комплексний характер. З огляду на реформування сучасної педагогічної освіти керівництво МОН України вважає обов'язковою умовою виходу з кризової ситуації модернізацію педагогічної освіти, що охоплює і професійний відбір на етапі вступу, і наявність стандартів освіти, і структуру, і взаємодію елементів системи і, безперечно, самого змісту.

Відповідно до ст. 16 «Система забезпечення якості вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту» від 01. 07. 2014 № 1556-VII система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) закладу вищої освіти (характеристику здійснено на прикладі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка) передбачає проведення таких процедур і заходів:

- 1) визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти;
- 2) здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;
- 3) щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників закладу та регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному веб-сайті університету, на інформаційних стендах, у засобах масової інформації, зокрема в обласних та регіональних;
- 4) забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників (обов'язковий мінімум – один раз на 5 років);
- 5) забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи здобувачів освіти, за кожною освітньою (освітньо-професійною, освітньо-науковою) програмою;

³⁸ Міжнародний стандарт ISO 9001:2015.

6) забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом (комплекс програм для управління навчальним закладом від ПП «Політек-СОФТ»: «ПС_ Кафедра», пакети програм «Деканат», «Колоквіум», «ПС-Абітурієнт», «Навчальний план», «Навчальний процес», «ПС-Розклад»);

7) забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації;

8) забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових працях працівників вищих навчальних закладів і здобувачів вищої освіти;

9) інших процедур і заходів.³⁹

Здійснення оцінювання знань студентів за конкретними спеціальностями / групами здійснюється за допомогою розділу «ПС-журнал успішності» ПП «Політек-СОФТ»,⁴⁰ що містить розроблені специфічні формати методів оцінювання, які:

- забезпечують прозорість процесу оцінювання досягнень студентів;
- передбачають гнучкість і варіативність системи оцінювання, диференціацію в залежності від об'єктивних відмінностей рівнів навчальних програм, їх спрямованості, специфіки викладання навчальних дисциплін для різних спеціальностей, очікуваних результатів навчання, форми звітності та індивідуальних можливостей студентів тощо;
- здійснюють обов'язковий постійний зворотний зв'язок зі студентом, підвищують ефективність усіх видів контролю (вхідного, поточного (або проміжного), самоконтролю, модульного, підсумкового, контролю залишкових знань студентів).

Вхідний контроль проводиться для з'ясування рівня загальноосвітньої підготовки (або початкового рівня вищої освіти) студента на початку навчання за освітнім ступенем «Бакалавр», необхідного для засвоєння конкретної дисципліни, та з метою планування викладачами індивідуальної та самостійної роботи студентів, надання практичної допомоги в набутті необхідного мінімуму знань. Інші види контролю (окрім підсумкового та контролю залишкових знань студентів) використовуються протягом семестру під час проведення практичних, лабораторних, семінарських занять для забезпечення зворотного зв'язку між професорсько-викладацьким складом та студентами і з метою управління освітнім процесом, навчальної мотивації студентів тощо.

Управлінська роль керівництва значною мірою залежить від вміння узгодити й скорегувати суперечливі інтереси учасників навчального процесу зі стратегією розвитку закладу вищої освіти, знайти найоптимальніші рішення. Окрім того, обов'язковим завданням освітнього менеджера є проведення заходів із забезпечення культури якості, залучення усіх учасників освітнього процесу до спільної діяльності на добровільних засадах.

Результатами впровадження означеного програмного забезпечення системи перевірки та контролю знань передбачається насамперед підвищення якості

³⁹ Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010).

⁴⁰ Програмне забезпечення для вищих навчальних закладів України «Політек-СОФТ».

вищої освіти як результат раціоналізації освітнього процесу; систематичність засвоєння навчального матеріалу; зворотний зв'язок і прозорість усіх визначених освітньою програмою етапів навчання, за необхідності – своєчасне корегування; підвищення мотивації та відповідальності студентів за результати власної навчальної діяльності; за умови виконання усіх видів роботи, передбаченої навчальною програмою кожної дисципліни, психологічне розвантаження частини студентів у кінці семестру.

З урахуванням усіх описаних показників, вимог Міжнародного стандарту ISO 9001:2015,⁴¹ Класифікації видів економічної діяльності,⁴² узагальнена функціонально-процесна система надання освітніх послуг для педагогічного закладу вищої освіти матиме структуру, у якій охарактеризовано процеси надання освітніх послуг із описом входів і виходів процесів на підставі вхідної та вихідної інформації (табл. 1):

- організація освітнього процесу, наукова діяльність (як викладацького складу, так і студентства, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників) подано як механізм, за яким результати (вихід) наукової діяльності безпосередньо використовуються як вхідні (початкові) для організації освітнього процесу та підвищення кваліфікації;

- зв'язок між додатковими освітніми послугами та навчальним процесом передбачає, що результати освітніх послуг, надані студентам у закладі вищої освіти протягом навчання їх для здобуття освітнього ступеня «Бакалавр», можуть бути входом навчального процесу надання освітніх послуг під час навчання їх для здобуття освітнього ступеня «Магістр».

Створюючи подібну процесну структуру, заклад вищої освіти (і педагогічний заклад зокрема) передусім бере до уваги типову функціональну структуру, яку мають і державні, і приватні заклади вищої освіти. Завданням кожного структурного підрозділу є виконання конкретних функціональних обов'язків, що передбачають обов'язкове залучення працівників у певних процесах. За процесного підходу управління якістю освітніх послуг зумовлює управління якістю конкретного процесу і коректністю взаємозв'язків між процесам, підрозділами, окремими учасниками.

Моніторинг якості освітньої діяльності закладу вищої освіти має здійснюватися державою з оперттям на державні стандарти освіти та оцінювання громадськістю освітніх послуг за обов'язкового дотримання прозорості з урахуванням таких особливостей освітнього процесу, його результатів і безпосередньо ефективністю внутрішньої системи якості:

- відповідність одержаного результату цілям освіти, що передбачає прогнозований усебічний розвиток особистості (результативність освіти характеризується сукупністю компетентностей випускника);

- спроможність вищого навчального закладу дотримуватися встановлених цілей, забезпечувати сталий розвиток провадження освітньої діяльності.

⁴¹ Міжнародний стандарт ISO 9001:2015.

⁴² Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010).

*Таблиця 1 – Орієнтовний перелік процесів надання освітніх послуг
у відповідності до Міжнародного стандарту ISO 9001:2015*

	Назва	Характеристика освітніх процесів	
		вхід	вихід
		Основні процеси за КВЕД-2010	
1.1	Наукова діяльність	Визначений рівень наукової та професійної активності викладацького складу як обов'язкова вимога допуску до проведення лекцій, практичних, семінарських та лабораторних занять, здійснення наукового керівництва курсовими, дипломними роботами (проектами), дисертаційними дослідженнями. ⁴³ Можливість надання освітніх послуг за видами економічної діяльності: Секція М. Професійна, наукова та технічна діяльність, яка охоплює спеціалізовану професійну, наукову і технічну діяльність, яка вимагає високого рівня підготовки та забезпечує доступність для користувачів спеціальних знань і навичок. Розділ 72. Наукові дослідження та розробки. Група 72.2 Дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних у гуманітарних наук. Цей клас включає: - дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних наук; - дослідження й експериментальні розробки у сфері гуманітарних наук; - багатогалузеві дослідження й розробки переважно у сфері суспільних і гуманітарних наук. Розділ 74. Інша професійна, наукова і технічна діяльність Група 74.3 Надання послуг перекладу	Результати наукових досліджень та/або експериментальні розробки; надання послуг перекладу тощо.
1.2	Освітній процес	Можливість надання освітніх послуг за видами економічної діяльності: Секція Р. Освіта (включає державну і приватну освіту будь-якого рівня та навчання будь-якій професії, очне або заочне, а також по радіо й телебаченню, через мережу Інтернет і поштою). Розділ 85 Освіта. 85.4 Вища освіта (ця група включає освіту, вищу за середню, яка дає змогу здобувати освітні ступені «Бакалавр» і «Магістр»).	Надання освітніх послуг за освітніми ступенями «Бакалавр», «Магістр»
1.3	Підвищення кваліфікації	Можливість надання освітніх послуг за видами економічної діяльності: Секція Р. Освіта (включає державну і приватну освіту будь-якого рівня та навчання будь-якій професії, очне або заочне, а також по радіо й телебаченню, через мережу Інтернет і поштою). Розділ 85 Освіта.	Надання освітніх послуг із перепідготовки, підвищення кваліфікації, здобуття нової професії та

⁴³ Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти».

		85.5 Інші види освіти (включає продовження освіти протягом усього життя для одержування додаткових знань і навичок, а також задля перепідготовки, підвищення кваліфікації, здобуття нової професії та самовдосконалення.)	самовдосконалення
1.4	Додаткові освітні послуги	Можливість надання освітніх послуг за видами економічної діяльності: Секція Р. Освіта (включає державну і приватну освіту будь-якого рівня та навчання будь-якій професії, очне або заочне, а також по радіо й телебаченню, через мережу Інтернет і поштою). Розділ 85 Освіта. 85.60 Допоміжна діяльність у сфері освіти (надання послуг (крім навчальних), які підтримують освітній процес або системи : - консультування з питань освіти; - консультування з питань вибору освітніх напрямів; - діяльність із оцінювання тестів; - діяльність із проведення тестів; - організацію програм обміну студентами.	Консультування, проведення та оцінювання тестів, академічна мобільність студентів
Процеси управління			
2.1	Маркетинг освітніх послуг	Збір інформації про стан і потреби ринку праці фахівців із вищою освітою, продовження освіти протягом усього життя для одержування додаткових знань і навичок, а також задля перепідготовки, підвищення кваліфікації, здобуття нової професії та самовдосконалення	Результати аналізу інформації для стратегічного планування діяльності закладу вищої освіти
2.2	Планування	Опрацювання результатів аналізу початкової інформації, зовнішні і внутрішні чинники	Формування стратегічних планів розвитку закладу вищої освіти
2.3	Менеджмент наявних ресурсів	Повна інформація про стан ресурсів закладу (матеріально-технічну базу, кадрове, інформаційне забезпечення, інформаційну систему, соціальну інфраструктуру закладу тощо).	Планування та організація заходів із розвитку ресурсного забезпечення, діяльності закладу в цілому.
Допоміжні процеси			
3.1	Управління освітнім середовищем	Інформації про стан створеного освітнього середовища в закладі вищої освіти за кожною спеціальністю та рівнем освіти (обов'язкові до виконання державні вимоги, реальний стан)	Планування та забезпечення реалізації заходів із розвитку та поліпшення освітнього середовища
3.2	Управління інформаційним середовищем	Дані про інформаційну інфраструктуру закладу вищої освіти (наявність і стан власних бібліотечних інформаційних ресурсів, забезпеченість бібліотеки вітчизняними та закордонними фаховими виданнями, у	Планування та реалізація заходів із розвитку інформаційного

		тому числі в електронному вигляді, наявність доступу до баз даних періодичних наукових видань англійською мовою), наявність офіційного веб-сайту закладу освіти, на якому розміщено основну інформацію про його діяльність, наявність електронного ресурсу, який містить навчально-методичні матеріали, у тому числі в системі дистанційного навчання.	забезпечення закладу
3.3	Видавнича діяльність	Інформації про потреби і можливості забезпечення закладу видавничою продукцією, запити зовнішніх замовників	Виготовлення власної видавничої продукції
3.4	Управління матеріально-технічною базою	Інформації про стан матеріально-технічної бази закладу вищої освіти: забезпеченість приміщеннями для занять студентів та контрольних заходів, приміщеннями для науково-викладацького, допоміжного складу тощо); забезпеченість здобувачів освіти гуртожитком; забезпеченість мультимедійним обладнанням навчальних аудиторій, комп'ютерними робочими місцями, обладнанням, устаткуванням для виконання навчальних планів тощо; інформація про дотримання санітарних та пожежних вимог, безпеки життєдіяльності, охорони праці.	Планування та реалізація заходів із підтримки матеріально-технічної бази, дотримання санітарних, пожежних і норма із охорони праці.
3.5	Соціальна інфра-структура	Інформації про стан соціальної підтримки працівників закладу вищої освіти та здобувачів освіти: наявність соціально-побутової інфраструктури (пунктів харчування, медичного пункту), доступність навчальних приміщень для маломобільних груп населення з урахуванням їх обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я та віком)	Планування та реалізація заходів із розвитку соціальної інфраструктури закладу

Основним завданням системи управління якістю освітніх послуг є забезпечення визначених параметрів процесів, що фіксуються підсистемою документування, обсяг якої може різнитися в залежності від розмірів організації/закладу/освітньої установи, особливостей діяльності, процесів, послуг; складності та взаємодії процесів тощо.

З метою виконання державних вимог і моніторингу основних процесів діяльності педагогічного закладу вищої освіти вважаємо за доцільне розробити та запровадити в закладі внутрішню систему оцінювання ефективності роботи викладачів, яка б, окрім відомостей про участь у науковій роботі та про кількість наукових і науково-методичних розробок, охоплювала показники, за допомогою яких можна охарактеризувати:

- якість проведення навчальних занять (за вибілковими/систематичними опитуваннями студентів, випускників, викладачів кафедр, викладачів, які забезпечують дисципліни, що є наступними у структурно-логічній схемі викладання тощо);

- рівень прогресу студентів (оцінюється за відсотком студентів, яким зараховані кредити за опанування дисципліни/модулю, і показниками успішності упродовж семестру і на підсумковому контролі, з урахуванням результатів

вступного контролю і показників успішності на дисциплінах, які викладалися раніше);

- якість оцінювання успішності студентів (за розподілом оцінок з навчальних дисциплін упродовж семестру і на підсумковому контролі; за порівнянням розподілу оцінок по тому ж контингенту студентів на споріднених дисциплінах / дисциплінах того ж рівня складності у той самий період часу; за результатами контролю залишкових знань студентів; за порівнянням з успішністю студентів на дисциплінах, які викладалися раніше/пізніше, але в яких оцінюються набуття студентами тих самих чи однотипних компетентностей тощо);

- рівень навчально-методичних розробок (експертні оцінки, в тому числі зовнішні);

- підвищення кваліфікації;

- участь у науковій/методичній роботі кафедр, факультетів/ інститутів;

- участь у роботі з організації навчального процесу;

- участь у профорієнтаційній роботі;

- участь в інших заходах /роботах/ проектах, спрямованих на зростання якості освіти в університеті, на підвищення ефективності діяльності університету тощо.

Система внутрішнього забезпечення якості у процесі перепідготовки, підвищення кваліфікації науково-педагогічних (педагогічних) працівників повинна передбачати додаткові вимоги до:

вступників на програми початкового рівня (короткого циклу) та першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти (психологічні тестування, творчі заліки, інші способи підтвердження особистісних здібностей, здатностей до педагогічної діяльності);

вступників на програми другого (магістерського) рівня вищої педагогічної освіти;

науково-педагогічного (педагогічного) персоналу (наукова та професійна активність, здійснення дослідницької, інноваційної роботи за фахом, спрямовану зокрема на створення об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, сортів рослин, комп'ютерних програм тощо), підготовку підручників та посібників, електронних посібників, засобів, е-платформ тощо;

поєднання навчання здобувачів освіти з управлінською роботою за фахом на посадах керівників (заступників) закладу /установи/ організації, їх підрозділів, що передбачає безпосереднє керівництво працівниками, які виконують роботу за професіями, що відповідають або є змістово спорідненими відповідній навчальній дисципліні, професійною педагогічною діяльністю (або організацію студентської громадської діяльності) на засадах волонтерства, дуальної освіти тощо.

Заклад вищої освіти може окреслювати додаткові вимоги до системи внутрішнього забезпечення якості здобувачів вищої освіти відповідними освітньо-професійними та освітньо-науковими програмами, залучати

досвідчених працівників закладів дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та/або позашкільної освіти, інших закладів вищої освіти, інститутів Академії педагогічних наук України та/або їх професійних асоціацій до створення освітніх програм, процедур акредитації освітніх програм (інституційного аудиту) закладів освіти., попереднього оцінювання освітніх програм до початку освітньої діяльності за певною освітньою програмою або повторно за умови внесення суттєвих змін в освітню програму, кадрове чи ресурсне її забезпечення. Керівництво закладу вищої освіти має розробити, впровадити та підтримувати політику якості освітніх послуг, яка буде відповідати освітнім цілям закладу, орієнтуватися на стратегічні напрями, спираючись на фундаментальні засади забезпечення якості провадження освітньої діяльності та додержуватися встановлених вимог, постійно удосконалювати систему менеджменту якості, забезпечувати існування ефективного середовища, необхідного для успішного функціонування усіх процесів діяльності закладу освіти, у тому числі соціальних (відсутність дискримінації, конфліктів), психологічні (зниження стресових ситуацій, попередження морального / професійного вигорання, захист від прояву емоцій тощо), фізичні (температура, тепло, вологість, освітлення, вентиляція, санітарно-гігієнічні норми надання освітніх послуг).

Результатом провадження освітньої діяльності закладу вищої освіти – виходом – має бути кваліфікований випускник закладу вищої освіти з певною кількістю набутих компетентностей, що характеризують результативність наявної системи якості вищої освіти.

Література:

1. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). Електронний ресурс. Режим доступу: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html. Дата звернення: 01. 03. 2018.
2. Менеджмент української освіти в контексті євроінтеграції: моногр. / П. Біліченко, О. Зайцева, Т. Зенченко та ін.; за заг. ред. Г. Луценка. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2017. – 272 с. (Колектив авторів: П. Біліченко, О. Зайцева, Т. Зенченко, В. Зінченко, М. Іващенко, К. Касярум, М. Коломієць, Г. Кузнецова, А. Кузьмінський, А.Литвинов, Г. Луценко, Ю.Скорик, А. Шерудило) / Електронний ресурс. Режим доступу: [https://drive.google.com/file/d/1BhDMcMx0LIHZ3lqZQ8QLx7Npw5DXly_t/view]. Дата звернення: 01. 03. 2018.
3. Міжнародний стандарт ISO 9001:2015. Електронний ресурс. Режим доступу: [<http://www.certsystems.kiev.ua/uk/iso-9001/sistemi-upravlinnya-yakistyu-za-iso-9001.html>]. Дата звернення: 01. 03. 2018.
4. Національна рамка кваліфікацій Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>. Дата звернення: 01. 03. 2018.
5. Національний стандарт України ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги. Електронний ресурс. Режим доступу:

<http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>. Дата звернення: 01. 03. 2018.

6. Нова українська школа, 2017. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://nus.org.ua>. Дата звернення: 01. 03. 2018.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF>. Дата звернення: 01. 03. 2018.
8. Проект Концепції розвитку педагогічної освіти. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-konceptiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>. Дата звернення: 01. 03. 2018.
9. Програмне забезпечення для вищих навчальних закладів України «Політек-СОФТ». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.politek-soft.kiev.ua>. Дата звернення: 01. 03. 2018.

**APPLICATION OF SOCIOLOGICAL RESEARCH METHODS
FOR BETTER EFFICIENCY OF TEACHING HUMANITIES
AND SOCIO-ECONOMIC DISCIPLINES**

**ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

*Olena G. Lobur
Lina O. Haiduk*

Abstract. Every year, technological advancement becomes faster, dramatically outstripping development of people's art of living in a non-conflict world. This disproportion is extremely dangerous. Therefore, the increasing role of the humanities and socio-economic disciplines in the education of the younger generation is relevant as never before. The society should learn more about itself. We demonstrate how one can increase the effectiveness of teaching these disciplines by using such methods of sociological research as surveys, experiments, observations, document analysis, and interviews.

Key words: sociological research, survey, experiment, observation, document analysis, interview, teaching effectiveness.

Анотація. Технологічний прогрес з кожним роком стає стрімкішим, ніж удосконалення мистецтва людей жити у безконфліктному світі. Ця диспропорція вкрай небезпечна. Тому підвищення ролі гуманітарних та соціально-економічних дисциплін в освіті молодого покоління є актуальним. Суспільство повинно краще вивчати себе. Ми демонструємо, як за допомогою таких методів соціологічних досліджень як анкетування, експеримент, спостереження, аналіз документів, інтерв'ю можна підвищити ефективність викладання цих дисциплін.

Ключові слова: соціологічне дослідження, анкетування, експеримент, спостереження, аналіз документів, інтерв'ю, ефективність викладання.

Вступ. Глобалізація та прискорення соціальних процесів є характерними рисами сучасного світу. Спостерігаємо як позитивні, так і негативні наслідки цих явищ, причому спрогнозувати тенденції стає все важче. Однак саме в такому світі ми живемо і, головне, маємо бути здатні адаптуватися до нових змін, які відбуваються значно швидше, ніж ми до цього буваємо готові.

Саме соціологи першими стали говорити про те, що життя – це не тільки рух, це і зміни. Е. Гідденс підкреслює значущість соціології як прикладної суспільної дисципліни, наголошуючи, що вона є наукою «про нас самих –

людей, про сучасне суспільство, в якому ми живемо, та інші суспільства, що відрізняються від нашого в часі і просторі».⁴⁴ П. Сорокін визначав, що «вона вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явища, що виникають з цього процесу взаємодії – з іншого».⁴⁵ Таким чином бачимо, що соціологія ніколи не була сухою академічною наукою, а є живою, цікавою, корисною на сьогоднішній та перспективу майбутньої життєдіяльності.

Хіба можна не погодитися із К. Грищенком, що соціолог має потужні можливості розкривати реальний стан, тенденції руху сучасного суспільства, прогнозувати як найближчу так і віддалену перспективу його розвитку, причому не стільки в теоретичному, а й у практичному, прикладному сенсі.⁴⁶

Освітня площина, без сумніву, є однією з перших, де соціологія та її прийоми можуть дати реальний результат.

Протиріччя між ефективним і традиційним. Спроби подолання. Може виглядати парадоксом, але замість того, щоб бути локомотивом прогресу, школа часто сама ж його гальмує. Креативність в дітях та підлітках шкільного віку нам здається проявами недисциплінованості та нездатності зосередитися на важливій справі вивчення та засвоювання досвіду попередніх поколінь, а спроби звільнитися від нашого викладацького диктату – проявами невихованості. І, як результат, отримуємо студента, так би мовити, «соціально адаптованого» до світу, створеного попередніми поколіннями. Нам так зручніше. У більшості своїй і досі викладацька діяльність – це консервативна передача молоді знань, умінь та навичок, накопичених попередніми поколіннями, за тоталітарним принципом: «Ось це – так, а це – так і не інакше! Повтори! Не згодний? Ти диви, який розумник!»

В більшості своїй діти, підлітки пластичні у зовнішній поведінці і підкоряються диктату викладачів, щоб не ускладнювати своє життя. Вони пристосовуються, імітують навчальний процес, живучи, насправді, в якомусь іншому вимірі з власними системами цінностей.

От і виходить що, говорячи про освітні тенденції, маємо визнати: школа (початкова, загальноосвітня, вища) виступає у ролі такого собі стабільного «трієчника» за старою 5-ти бальною системою. Не те що б вона нічого не робить, але постійно відстає, і наздогнати своїх же учнів-студентів не може. Абсурд, здавалося б. Але то лише на перший погляд.

Початок освітньої реформи в Україні це добре показав. Тобто, маємо проблему – будемо здійснювати реформу, щоб виправити недоліки, прибрати перекося, врахувати сучасні потреби учнів і суспільства тощо. Однак, поки ми вовтузимось, підвищуємо кваліфікацію вчителів і робимо косметичні ремонти у шкільних приміщеннях, шалений рух науково-технічного прогресу продовжується, і, навчені за «вчорашньою» методою, вчителі знову залишаються позаду. Принципово нових умінь своїм вихованцям вони дати не можуть.

⁴⁴ Гидденс Э. Социальная стратификация// СОЦИС. – 1992 – № 7, с. 12-13.

⁴⁵ Сорокин К. Человек, цивилизация, общество. – М., 1992, с. 36.

⁴⁶ Грищенко П. А. 10 років інституту соціології НАК України//Соціологія: теорія, метод, маркетинг – 2000 – № 4. с. 41.

Для того, щоб уникнути зайвих слів і, можливо, несправедливої критики, наведемо один приклад концептуально іншого підходу до освітніх технологій.

На території старого мотоциклетного заводу у Києві створюється така собі «територія майбутнього». В інтерв'ю ресурсу «День» виконавчий директор цієї «території» Макс Яковер пояснює: «На Заході вони називаються інноваційними районами, або «discovery districts» (дослівно «райони відкриттів» – авт.). Для себе ми називаємо це інноваційними парками. Загалом це така територія майбутнього, де ти можеш робити все: вчитися, творити, працювати та відпочивати. Там є сильна екосистема, середовище для взаємодії усіх, хто всередині нього, з доступом до різних можливостей: до талантів, лабораторій тощо. Це дуже стиснутий простір, де ти постійно знайомишся з кимось і з'являється щось нове. Ми віримо, що креативність однієї людини не можна чимось обмежити. І ми хочемо готувати людей, які у цифровому світі почуваються комфортно і природно. Тому в нас немає викладачів. Зараз знання загальнодоступні, і не можна розумом однієї людини їх обмежити. Ми віримо, що одна з ключових компетенцій у майбутньому – вміння вчитися, і в нас це закладено всередину навчального процесу. Кожного місяця наші студенти занурюються в нову технологію. Ми віримо у «soft skills» (дослівно «м'які навички» – авт.), а це – вміння розставляти пріоритети, працювати у команді, працювати зі стресом, тайм-менеджмент. Все це неможливо вивчити на якихось курсах, але цього можливо навчитися, коли ти поміщений у певне середовище. Це середовище ми створюємо».⁴⁷

Просимо вибачити за довгу цитату, однак саме цей приклад демонструє всю глибину прірви між методами, які використовуються в освіті. В першому випадку маємо елітарну освіту, орієнтовану на підготовку трудового ресурсу, якого потребує майбутнє суспільство. Другий випадок – решта освітніх закладів.

Очевидно, такий підхід до навчання і не потрібно переносити на школу у державному масштабі, однак певні тенденції врахувати вкрай необхідно. Втішає, що освітня реформа це передбачає, ставлячи серед основних семи компетенцій учнів на перше місце – вміння вчитися.

З досвіду нашої багаторічної роботи зі студентами, які отримують професії молодшого медичного спеціаліста та фармацевта – а це вік від 15 до 21 року – креативна здатність молоді останнім часом різко впала. Не на часі в форматі нашої статті шукати причини цього об'єктивного явища. Тому сприймемо і зафіксуємо його як факт.

Отже, перед нами стоїть конкретна задача підвищити ефективність освітнього процесу, враховуючи і політико-економічні реалії сьогодення, і реформу освіти в Україні, що тільки розгортається, і потреби та вимоги самих студентів.

Ми вже зазначали вище, що очевидною вадою своїх студентів бачимо різке падіння цікавості до самостійної роботи, до творчості, створення та реалізації

⁴⁷ Прокопенко М. «Це – територія майбутнього»//«День» [online]. [Відвідано 16. 02. 2018]. Доступно за посиланням: <https://day.kyiv.ua/uk/photo/ce-terytoriya-maybutnogo>.

власних проєктів. Доступність інформації зіграла з нашими вихованцями злий жарт. Тепер можна не робити жодних зусиль, щоб отримати одиницю потрібної інформації з інтернету, адже у кожного студента є доволі потужні гаджети цілодобово під рукою. Така собі ілюзія знань.

Як зробити студента організатором власного освітнього процесу, де інформація – не самоціль, а лише інструмент у цьому процесі – ось одна з проблем, над якою ми працюємо.

На допомогу приходить завжди актуальний прийом – використання міжпредметних зв'язків.

Однією з універсальних та прикладних дисциплін гуманітарного та соціально-економічного циклу є соціологія. Робоча навчальна програма цієї дисципліни серед перших передбачає вивчення теми «Методика проведення соціологічних досліджень».

Виявилося, що уміння, які допомагає сформувати у студентів ця тема, можуть прислужитися іншим дисциплінам циклу, а саме привнести творчу складову у засвоєння на більш свідомому рівні цілої низки питань з історії, соціально-економічної географії, економіки, філософії, права.

Серед методів соціологічних досліджень, які доцільні для застосування у контексті нашого досвіду, можна назвати анкетування, експеримент, спостереження, аналіз документів, експертні оцінки та інтерв'ю.

Головною причиною застосування соціологічних прийомів у царинах інших дисциплін є їх висока соціальна провокативність у найкращому розумінні цього слова.

Студенти отримують певне завдання і рекомендований для його виконання комплект умов, прийомів та методів. В усьому іншому – творчість! Формат роботи такий, що списати – неможливо. Списування просто втрачає сенс. Навпаки, без використання різноманітних джерел інформації зовсім не обійтися. А ще – практично всі методи передбачають роботу у команді. Хоча і дуже блідо, але це нагадує умови навчання у «discovery districts».

Найбільш універсальним та адаптованим до застосування у нашій практиці на даний момент є метод анкетування. Можна сказати, що цей метод знайомий нашим студентам чи не з дитинства. Час від часу в молодших класах буває модним заповнювати анкети у спеціальних зошитах для друзів і збирати у такий спосіб інформацію про особливо цікавих однокласників.

Ми використовуємо цю приємну пам'ять студентів про важливість їх дитячих соціологічних досліджень як фактор, який спонукає до подальших, вже серйозних дослідів. Адже легко дати своїм вихованцям готову анкету, важливіше зацікавити і навчити їх створювати свої.

Не обов'язково чекати, коли у програмі семестру з'явиться дисципліна «Соціологія» з відповідною темою про соціологічні дослідження. Застосовувати методи соцдослідження можна для будь-якого віку. Але викладачу, допомагаючи студентам створювати їх перші анкети, варто навчити їх деяким правилам. Наприклад, застосувати принцип когнітивної доступності опитування, який передбачає враховувати специфічні фактори впливу на

відповідь респондента, такі як: наявність альтернативної відповіді, особливість у формулюванні запитання, наявність інших(додаткових) запитань.⁴⁸

Молоді дослідники мають переконатися, що ефективне соцдослідження – це не просто купка абі яких запитань, це є мистецтво, яке неможливе без глибоких знань та володіння спеціальною методикою.

Застосування елементів соцдослідження при вивченні економіки, економічної теорії. Програма з економічних дисциплін передбачає цілу низку тем і питань, якість вивчення яких може бути суттєво підвищена через застосування прийомів соцдослідження.

Ми, зокрема, використовували анкетування, аналіз документів, брали інтерв'ю, «гralися» в експертів.

Найважливішими серед перших кроків у роботі зі студентами у такому форматі є вміння створити у них враження, що все серйозно, і їх дослідження дійсно мають вагу у пізнанні предмету та реального життя.

Можливо, реальне життя у такому контексті варто поставити для студентів на перше місце. Вони повинні бачити, як уміння вивчати економічну складову суспільства допомагає їм у розумінні свого власного життя і як зможе прислужитися їм у віддаленому або у найближчому майбутньому.

Першими піддослідними стають свої ж однокласники, студенти інших груп коледжу, студенти інших навчальних закладів, звернутися до яких можна через друзів, які там навчаються, учні старших класів шкіл, де раніше навчалися наші молоді дослідники.

Таким чином, студенти мають справу із своєю віковою категорією, потреби, інтереси, прагнення якої для них зрозумілі і цікаві.

Тепер про вибір тем. При певному рівні майстерності в будь-якій темі з економіки можна знайти елементи, варті соцдослідження. У нас це найкраще виходило під час вивчення тем «Економічна система та її зміст», «Сутність відносин власності», «Сутність і функції грошей», «Держава у ринковій економіці» та «Світове господарство. Форми міжнародних економічних відносин».

Наведемо деякі приклади.

Тема « Економічна система та її зміст» і *анкетування як метод*.

Варто підмітити, що ця тема пов'язана міцними інтеграційними зв'язками з дисциплінами «Всесвітня історія», «Історія України», «Людина і світ». І ці зв'язки ми маємо намір максимально використовувати для користі справи.

Так, саме в рамках історії ще в школі учні знайомляться з поняттям «економічна система». В радянські часи ця категорія мала, в першу чергу, не стільки економічний, скільки ідеологічний зміст і перегукувалася з категорією «економічна формація», яка уособлювала собою так званий «формаційний підхід» до періодизації історії. Вивчення «цивілізаційного підходу» програма не передбачала, обмежуючись ремаркою, що він є прийомом західних істориків, які знайшли спосіб, вивчаючи історичні етапи, спритно приховати

⁴⁸ Верг Л. Экономическая психология. Теоретические основы и практическое применение. – Харьков: Гуманитарный центр, 2013, с. 336-337.

експлуатацію трудящих і класову боротьбу під прогресом продуктивних сил, підмінити революцію еволюцією.

Естафету від історії приймала така дисципліна як «суспільствознавство», яка в рамках розділу «політекономія» продовжувала працювати з означеними термінами, щоб остаточно сформувати у підростаючого покоління впевненість у тому, що людство не вигадало кращої економічної системи, ніж соціалізм і невідворотний за ним комунізм, і всі країни рано чи пізно прийдуть до усвідомлення переваги комуністичної формації. Головною ж суттю докомуністичних формацій називалася експлуатація панівними класами знедоленої більшості. Експлуатація породжувала класову боротьбу з обов'язковим насильством та ріками крові. А вже класова боротьба вважалася фактором прогресу, рушійним механізмом в історії людства. Майстерно прислужилась тут і марксистсько-ленінська філософія, яка змогла використати гегелівську тезу про «боротьбу та єдність протилежностей» для підтвердження наведеної вище аксіоми про класову боротьбу як головний двигун цивілізації.

Виглядало все красиво, пафосно і просто для сприйняття. До речі, значна частина нинішніх поколінь українців, яка отримала освіту в радянській школі, і досі живе з цими економічними ілюзіями в голові. І це незважаючи на те, що капіталізм, як система, формація і ідеологія повернувся в життя нашого суспільства, а соціалізм зник, бо виявився наразі неефективною економічною моделлю.

Звичайно, сучасні школярі не обмежені таким двовимірним чорно – білим уявленням про «системи» та «формації» і з цивілізаційним підходом до періодизації історії вони знайомі. Або мають бути знайомі. У всякому разі, підручник з 10 класу соціальної та економічної географії таке питання розглядає.⁴⁹

Однак шкільні формати, як правило, не передбачають ніяких соціальних практик та «польових досліджень», щоб закріпити теоретичні викладки. Ми таку можливість маємо і застосовуємо.

Отже, використовуючи формат лекції з елементами дискусії та діалогу, ми із студентами повторюємо та закріплюємо матеріал з історії питання про економічні системи, формаційний та цивілізаційний підходи до вивчення періодизації економічної історії людства.

Тепер необхідно тему оживити, наповнити реальним змістом. Саме тут настає черга створення анкети.

Опустимо технічні деталі та обставини створення анкети студентами. Це виходить за рамки статті. Просто наведемо її *фрагменти*:

1. В рамках якої економічної системи функціонує зараз економіка України?
 - 1.1 змішаної економіки;
 - 1.2 командної системи;
 - 1.3 традиційної економіки;
 - 1.4 капіталізму вільної конкуренції.

⁴⁹ Пестушко В. Ю. Географія: Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова. – Генеза, 2010, с. 72.

2. Чи відносите ви себе до продуктивних сил суспільства?

2.1 так;

2.2 ні;

3. Виберіть одну з ознак, яка може бути притаманна продуктивним силам суспільства, з наведеного нижче переліку:

3.1 наявність великої кількості людей, об'єднаних у групи;

3.2 наявність певної кількості знарядь праці;

3.3 наявність виробничого потенціалу, який спирається на знання та досвід, накопичені попередніми поколіннями.

4. Які прояви існуючої в Україні економічної системи ви вважаєте такими, що можуть (І група) завадити, (ІІ група) сприяти вашому економічному успіху? Виберіть прояви з наведеного нижче переліку та розмістіть у порядку зростання їх значення для вас. Врахуйте, що один і той самий прояв може бути використаний в обох групах.

І _____

ІІ _____

4.1 можливість держави контролювати ваш бізнес;

4.2 наявність корупції у різних ешелонах влади;

4.3 ваша схильність до корупційних дій;

4.4 недосконалість законодавчої бази;

4.5 ваш власний підприємницький хист;

4.6 посилення тоталітаризму в державі;

4.7 активна співпраця України з МВФ;

4.8 схильність до корупційних дій ваших конкурентів;

4.9 сприятливий інвестиційний клімат для іноземців;

4.10 безвізовий режим з Європою;

4.11 анексія Росією Криму;

4.12 окупація окремих регіонів Донецької та Луганської областей;

4.13 системи грантів під перспективні економічні проекти.

5. Розмістіть в порядку зростання шкідливості впливу на економічний стан сучасної України риси попередньої економічної системи, які, на ваш погляд, продовжують проявлятися і діяти:

5.1 сприймання частиною суспільства приватизації засобів виробництва як негативної тенденції;

5.2 утриманство, переконаність, що держава повинна вирішувати всі економічні проблеми своїх громадян;

5.3 звичка зверхнього відношення до закону, ігнорування правил всіх рівнів;

5.4 лояльне відношення до корупції як методу вирішення своїх власних проблем;

5.5 неповага до чужої власності;

5.6 згода отримувати формальну освіту;

5.7 наявність корупційних схем у державних структурах.

Очевидно, елементи анкетування, які застосовуються у такий спосіб, не виглядають повноцінним соціологічним дослідженням і часто комбінуються з питаннями, які несуть характер тестового опитування з предмету. Однак для досягнення поставленої мети нам цього цілком достатньо. Ми поєднуємо закріплення теоретичного матеріалу з «провокацією» студентів особисто реагувати на ті чи інші економічні фактори. Важливо створити певні почуття, думки, переживання, які допоможуть студентам саме засвоїти, а не просто зазубрити матеріал.

Тепер візьмемо тему «Сутність відносин власності» і *використаємо метод експерименту*.

Вірніше, віртуального експерименту. Застосовуємо ми його на закріплення матеріалу або з інтеграційною метою для поєднання кількох тем. Так, анонсована вище тема добре комбінується з темою «Ринок в економічній системі суспільства».

Суть експерименту полягає в створенні віртуальної економічної реальності, де у студентів виникає необхідність по – різному спілкуватися між собою: проводити опитування (анкетування) з метою дослідження ринку, брати інтерв'ю, аналізувати документи тощо. Скажімо, є певний власник засобів виробництва (студент, який має заздалегідь створити легенду про свій бізнес і обставини, пов'язані з ним). Так само існують різні державні і недержавні структури, представлені іншими студентами, з якими наш бізнесмен має вирішувати ті чи інші проблеми, починаючи від реєстрації бізнесу до реалізації продукції чи послуг свого підприємства. Експеримент передбачає якусь нестандартну ситуацію, яка виводить все дійство за межі звичного ходу подій. Зазвичай таку «мишу у кімнату» підкидає викладач. Заздалегідь ніхто з учасників не знає, куди повернуть справи, і тому домашні заготовки можуть не спрацювати. Як учасники вирішать свої проблеми, які прийоми застосують..?

Весь процес відбувається у вигляді запитань – відповідей – анонсування тих чи інших кроків кожною з сторін – повідомлень результатів соціопитувань – коментарів.

Кількість сторін та індивідуальних учасників може зростати за ініціативою тих, хто вже приймає участь у експерименті, або з ініціативи викладача.

Студенти – глядачі мають право приймати участь у процесі: ставити запитання, заперечувати, протестувати, радити, ставати учасниками діючих структур, організацій, створювати конкурентні підприємства тощо. Як правило, експеримент розтягується на кілька занять і перетворюється на своєрідний «серіал». Щоб не втратити контроль над подіями, які можуть розростатися і втягувати в себе все нових і нових учасників, необхідно фіксувати все, що відбувається. Для цього залучаються «журналісти», які на початку кожної нової «серії» виступають з репортажем про все минуле і, як і в житті, можуть фальшувати факти з певних мотивів. Інші учасники реагують на таку поведінку «ЗМІ». Виникає клубок соціальних протиріч, який породжує, умовно, гострий соціальний конфлікт, де викладач дуже обережно має виконувати роль арбітра, щоб гра не вийшла за межі віртуальності.

Звичайно, вся дія в сукупності потребує часу. Тому необхідно жорстко домовитися із студентами, що історія від початку до кінця має вкластися, скажімо, у п'ять серій, кожна серія – 10 хвилин. Отже, на протязі 5-ти занять по 10 хвилин буде використано для обговорення і продовження історії. Наведений у якості прикладу експеримент цікавий тим, що може поєднувати в собі кілька елементів соціологічних досліджень.

З нашого досвіду, метод експерименту доволі складний у реальному застосуванні і добре спрацьовує лише у сильних студентських групах, адже передбачає для учасників неабияку креативність та високу обізнаність у широкому колі питань, що часто виходить за межі програмного матеріалу.

Застосування елементів соцдослідження при вивченні правознавства. Вивчаючи основи правознавства, студенти знайомляться із нормативно-правовою базою існуючої в країні системи законодавства. Ці знання впливають на визначення певного соціального статусу кожної особистості і формують відповідні соціальні ролі, що визначаються як нормативний зразок поведінки індивіда, який займає певну соціальну позицію (у суспільстві, соціальній групі, організації). Ми пояснюємо, що виконуючи ті чи інші ролі (функції) в суспільстві, одні з них індивід має можливість вибрати вільно (роль матері, батька), інші йому надані незалежно від його волі й бажання (роль жінки, чоловіка, національність, раса). Із соціальним статусом і роллю як правило, пов'язують певні права та обов'язки індивіда, ступінь реалізації яких залежить не тільки від змісту рольових вимог, а й від можливостей і якостей його самого, від діючої у суспільстві системи права.

Освоєння соціальної ролі (ролей), вирішення міжрольових і внутрішніх конфліктів зумовлюють появу стійкого (передбачуваного) конкретного індивіда, який може протистояти впливам. Як свідчить Лукашевич М. П., прикладом цього є різноманітні прояви девіантної поведінки (відхилення від норми), яка не завжди може бути оцінена однозначно негативно й іноді вказує «на потребу в зміні, непрацюючих норм, оновлення застарілих цінностей».⁵⁰ Вивчаючи теорію основ правознавства, студенти отримують правову інформацію, яку сприймають, переробляють і в тій чи іншій мірі вчать використовувати. Не викликає заперечень, що право має охоронну та регулятивну суспільну функції і покликане захищати суспільні відносини, інтереси громадян, груп, суспільства загалом. Воно має запобігати правопорушенням. Але тільки знати закони (норми) виявляється недостатньо! Адже важливим є ставлення особистості як учасника правовідносин до чинних правових норм, а саме: прийнятті норм, їх виконанні, ігноруванні, порушенні, формальному ставленні до них, тощо. Якщо особистість апатична до правових вимог; це також породжує відповідний вид правомірної поведінки. Як відомо, апатичне ставлення до права, поєднане з негативною діяльністю, є основою протиправної поведінки.

Теоретичне правознавство дає безліч можливостей використати прийоми соціологічних досліджень для засвоєння базових принципів правомірної

⁵⁰ Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціальні теорії: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2004, с. 92.

поведінки в соціумі. У такий спосіб ми зможемо уникнути менторства, передаючи частково ініціативу осмислення навчального матеріалу в руки самих студентів, які з необхідністю самі прийдуть до раціональних висновків.

Використовуючи метод аналізу документів, ми провели соціологічне дослідження «Межі правової відповідальності медичних працівників» щоб з'ясувати рівень обізнаності майбутніх медичних фахівців у питаннях видів та меж юридичної відповідальності та їх розуміння різниці у визначеннях «лікарська помилка», «нещасний випадок у медичній практиці», «професійна помилка», визначали специфіку юридичної відповідальності медичних працівників.

Були опрацьовані такі базові документи та нормативні акти: Конституція України, Цивільний, Адміністративний, Кримінальний кодекси, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», інші підзаконні акти Міністерства охорони здоров'я.

Результати дослідження засвідчили, що необхідно приділяти більше уваги поінформованості майбутніх медичних працівників з питань юридичної відповідальності, вдосконалювати освітні програми, що інформують медиків з питань правового захисту.

Ще одним прикладом застосування елементів соцдослідження у вивченні права є конкретне соціологічне дослідження «Проблеми насильства у сім'ї», яке проводиться систематично, з року в рік. Особливу цікавість роботі надає те, що студенти можуть порівнювати результати, які здобули самі з тими, які виявили дослідження студентів попередніх років з цієї ж проблеми. Подібне соціологічне дослідження має елементи аналітичного, бо не лише описує елементи явища, що вивчається, але й дозволяє виявити причини, які лежать в його основі.⁵¹ Воно має важливу практичну складову, адже може допомогти студентам попередити прояви неправомірної поведінки в своєму житті. Проводиться соцдослідження з використанням методу анонімного анкетного опитування закритого типу як дітей-підлітків, так і їх батьків. Серед запитань були такі: – чи відомі Вам випадки насильства у Вашій родині та в сім'ях нашого міста? – у чому проявляються відомі Вам випадки насильства у сім'ї? – хто, на Ваш погляд, частіше за все стає жертвою насильства в сім'ї? – що є, на Вашу думку, причиною насильства в сім'ї?

За результатами анкетування у 2017 році ми з'ясували, що серед основних видів проявів насильства є такі: – фізичне насильство (45%); – моральне, психологічне насильство (42%); – сексуальне насильство (6%); – економічне насильство (7%). Інформацію оприлюднено на батьківських зборах і це викликало певний резонанс.

Долучимо ще один *приклад використання методу анкетування*. Цього разу пропонуємо елементи анкети з різнорівневими типами запитань на тему «Ставлення молоді до протиправних дій»:

1. Які, на вашу думку, основні причини, що спонукають молодь до протиправних дій (позначте не більше 3-х відповідей):

⁵¹ Соціологія: Підручник/ За редакцією В. М. Пічі. – Львів «Новий Світ-2000», 2004, с. 211.

- 1.1 правова неосвіченість;
- 1.2 безкарність;
- 1.3 низький рівень доходів у сім'ї;
- 1.4 можливість отримання легкого прибутку;
- 1.5 нестача достатньої кількості робочих місць з достойною оплатою праці;
- 1.6 для розваги;
- 1.7 інше (вказати)_____

2. Якщо ви палите, вживаєте спиртні напої, наркотичні, токсичні речовини – за які кошти ви купуєте:

- 1.1 витрачаю гроші, які дають мені батьки або дарують родичі;
- 1.2 пригощають друзі, знайомі;
- 1.3 витрачаю гроші, зароблені на додатковій роботі;
- 1.4 використовую позичені гроші;
- 1.5 маю додатковий незаконний прибуток;
- 1.6 інше (вказати)_____

3. Якщо вам необхідні гроші, що ви будете робити:

- 3.1 попрошу у батьків, родичів;
- 3.2 звернусь до друзів, знайомих;
- 3.4 шукатиму можливості підробітку;
- 3.5 спробую виграти (азартні ігри);
- 3.6 візьму кредит;
- 3.7 скористаюся незаконним способом за обставинами (спекуляція, крадіжка)
- 3.8 інше (вказати)_____

4. Чи згодитесь ви піти на скоєння злочину за винагороду:

- 4.1 так;
- 4.2 ні;
- 4.3 залежно від обставин;
- 4.4 залежно від розміру винагороди.

Отже, наведені приклади використання елементів соціологічних досліджень при вивченні права допомагають студентам поєднати теоретичну інформацію з реаліями розвитку українського суспільства.

Застосування елементів соціологічного дослідження при вивченні історії. Україна як держава водночас і молода, і давня. Маючи багатовікову історію, тільки недавно вона випросталася з під уламків СРСР що розвалився за обставин, сповнених глибоких протиріч. Наші учні, студенти знаходяться на стику поколінь, ідеологій, систем цінностей і часто можуть почувати себе вкрай розгубленими. Адже в підручнику читають одне, викладач, додаючи своєї суб'єктивної думки, говорить трохи інше, а вдома... Вдома краще не чіпати діда з бабою, бо з ними може статися зле через категоричне неприйняття сучасних історичних версій. А батьки закінчували школу якраз на початку 90-х,

коли старі підручники, видані за часів Радянського Союзу вже викинули, а нових не надрукували і в освітянських історичних концепціях царив хаос.

Втім, ситуація з освітніми концепціями стабілізувалася, і українська історична наука розвивається «семимильними кроками». Однак з попередніми поколіннями діалог налагодити не так просто, хоча він необхідний, корисний і невідкладний. Адже наші старенькі є неоціненними свідками історії, джерелом інформації, якою треба скористатися, поки вони живі.

Було б величезною помилкою протиставляти різні за віком верства населення тільки тому, що вони виховувалися на засадах різних ідеологій. Навпаки, маємо знайти те, що нас єднає, уникаючи підливання масла у вогонь протиріч, що нас роз'єднують.

Саме цій меті служить проект «Окрема сторінка з життя цікавої людини», де ми застосовуємо метод інтерв'ю.

Подібну роботу можуть виконати тільки ті студенти, які морально і інтелектуально налаштовані на спілкування з людиною, яка може мати принципово інші погляди на життя, певні історичні події минулого і сьогодення, на історичних особистостях.

Молоді дослідники проводять серйозну роботу, готуючись до інтерв'ю, навіть коли розмовляти збираються із власним дідом. Ретельно складається план бесіди, який передбачає різні варіанти спілкування: з закритими, напівзакритими, відкритими запитаннями. Не можна допускати дискусій, суперечок і доказів своєї правоти. Дослідник прагне зібрати якомога більше інформації, спираючись на свою майстерність ставити запитання так, щоб отримати бажане, і в той же час жодним словом не образити свого співбесідника.

Подібною практикою займаємося вже більше 10-ти років. Маємо цілу збірку спогадів про різні історичні події, в тому числі аудіо- та відеоінтерв'ю. Як правило, це тема II світової війни, окупації м. Бердянська німецько-фашистськими загарбниками, післявоєнна відбудова, обставини побуту звичайних людей, рівень надання медичної допомоги в різні періоди в УРСР. Представлена і така болюча для українців тема як Голодомор 32-33 років, однак не у спогадах очевидців, а у спогадах нащадків тих, кому пощастило вижити.

Важко переоцінити значення застосування соціологічного методу інтерв'ю у переосмисленні молодим поколінням сенсу свого життя на тлі невинного плину історії.

Однак не тільки для вивчення віддалених часом історичних подій ми застосовуємо методи соцдослідження. Не менш цікавим виявляється наше сьогодення, бачення молодим поколінням перспектив своєї держави, власної перспективи, розуміння тих процесів, які впливають на життя кожного.

Зразком може служити коротенька анонімна анкета з відкритими запитаннями, яка не дає можливості сховатися за готові відповіді, а змушує повністю формулювати хоч і короткі, але складені своїми словами відповіді. Використовується при вивченні перспективи євроінтеграції в рамках дисциплін «Історія України», «Основи економічної теорії», а також як елемент виховних заходів різноманітної тематики.

1. Чи знаєте ви, що таке Євросоюз?
2. Якщо ви вже були за межами України, назвіть, в яких країнах.
3. В якій країні Європи ви хотіли б побувати в першу чергу і чому?
4. Назвіть 2-3 європейські міста, в яких вам було б цікаво побувати.
5. Де ви були чи подорожували в Україні? (населені пункти, місцевості, маршрути)
6. Оцініть за 5-ти бальною шкалою якість вашого життя.
7. Назвіть не менше 3-х факторів, які впливають на якість вашого життя.
8. Складіть для себе пропорцію в цифрах $a+b+v+g=100\%$, яка відображає відповідальних за ваше успішне майбутнє, де а – допомога ваших батьків, б – державна складова, в – ваші власні зусилля, г – інше(що саме).
9. Назвіть країну, в якій ви хочете жити.

Представлено базовий варіант анкети, за потреби питання формулюємо інакше, деякі вилучаємо або додаємо.

Застосування елементів соціологічного дослідження при вивченні філософії. Як навчальна дисципліна, філософія надає безліч можливостей ефективного застосування методів соцдослідження, особливо при вивченні питань аксіологічного характеру.

Найбільш популярним і корисним тут виявляється метод анкетного опитування з переважно відкритими запитаннями. Аналіз таких анкет, звичайно, складніший, ніж із закритими запитаннями, але нам важливо спонукати студентів до роздумів над формулюванням відповіді на «складні життєві запитання». За результатами опитування обов'язково проводимо обговорення, які часто переходять в диспути, активний обмін думок між студентами стосовно ментальних питань загальнолюдської проблематики. Звичайно, в даному випадку ми враховуємо вплив на щирість наших студентів ефекту «соціальної бажаності»,⁵² але можемо до певної міри ігнорувати його, особливо коли дискусії та обговорення результатів анкетувань відбуваються в групах 3-4 років навчання, де студенти давно знають один одного.

Представляємо зразок однієї з таких анкет на тему «Моє розуміння сенсу життя».

1. Ваша стать: м____ ж____
2. Ваш вік: 14-17____, 18-23____, 24-28____, 29-35____, 36-40____, 41-50____, 51-60____, 61-70____, 71 і більше____
3. Чи задумувалися ви колись, в чому полягає сенс життя?

4. Якщо «так», чи можете ви коротко вказати, що саме (може, якась подія) спонукало вас до таких думок?

5. Вам подобається ваш спосіб життя?

6. Що потрібно встигнути зробити на протязі свого життя?

⁵² Верг Л. Экономическая психология. Теоретические основы и практическое применение. – Харьков: Гуманитарный центр, 2013, с. 369.

7. Чи треба планувати заздалегідь свій життєвий шлях і чому?

8. Чи зробили ви щось у своєму житті таке, що викликає у вас почуття гордості за себе?

9. Чи зробили ви щось у своєму житті таке, за що соромитеся?

10. Чи часто ви мріяли повернути час назад, щоб щось виправити?

11. У вашому житті більш присутні радісні, щасливі дні, чи сумні?

12. Чи часто ви твердо приймали рішення щось змінити в своєму житті?

13. Якщо так, то що спонукало вас до цього? Може, чужий успіх ____, власні невдачі ____, щось інше

14. В чому полягає, на вашу думку, людське щастя?

15. Чи завжди можна почати життя «спочатку»?

16. Чи доречна фраза «людина народжується для того, щоб...»? Якщо вважаєте доречною, завершіть її:

17. Чи можна вважати стан депресії нормальним для людини?

18. Як уникати депресій?

19. Кажуть, що варто жити кожною хвилиною так, наче вона у вас одна. А як вважаєте ви?

20. Можете сформулювати головну мету вашого життя?

21. Уявіть, вам дали чарівну паличку для здійснення лише однієї мрії. Як ви її сформулюєте?

22. Від кого залежить ваше життя? Розмістіть фактори в порядку зростання значення для вас: 1) уряд 2) батьки 3) друзі 4) ви самі 5) випадок 6) кохана людина 7) інше

23. Назвіть ваші головні життєві принципи, яких ви намагаєтеся дотримуватися.

24. Чи може незаможна людина бути набагато щасливіша, ніж заможна?

25. Що ви можете порадити людині, яка втратила розуміння сенсу свого життя?

Висновки. У своїй роботі ми навели лише окремі конкретні приклади застосування методів соціологічних досліджень. Але і цього досвіду цілком достатньо, щоб переконатися, наскільки доступними вони виявилися для помітного підвищення творчої складової навчального процесу. Наші вихованці, проводячи соціологічні дослідження, знайомляться безпосередньо з суспільством у різних його проявах, отримують досвід всебічного аналізу соціальних процесів та явищ. Запропоновані студентам формати роботи підштовхують їх до активних дій, зацікавленості у колективній праці.

Література:

1. Гидденс Э. Социальная стратификация // СОЦИС. – 1992 – № 7.
2. Сорокин К. Человек, цивилизация, общество. – М., 1992.
3. Грищенко П. А. 10 років інституту соціології НАК України//Соціологія: теорія, метод, маркетинг – 2000 – № 4.
4. Прокопенко М. «Це – територія майбутнього»//«День» [online]. [Відвідано 16. 02. 2018]. Доступно за посиланням: <https://day.kyiv.ua/uk/photo/center-territorya-maybutnogo>.
5. Верт Л. Экономическая психология. Теоретические основы и практическое применение. – Харьков: Гуманитарный центр, 2013.
6. Пестушко В. Ю. Географія: Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл./ В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова. – Генеза, 2010.
7. Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціальні теорії: Навч. посіб.– К.: МАУП, 2004.
8. Соціологія: Підручник / За редакцією В. М. Пічі. – Львів «Новий Світ-2000», 2004.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF METHODOLOGICAL PROVISION OF EVALUATION AND REGULATION OF MOTIVATION IN LABOR SPHERE

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ МОТИВАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ

Sergii M. Maklakov

Abstract. The analysis of scientific works devoted to the problems of evaluation and regulation of motivation in the field of work is carried out. The directions of application of methodical approaches to the evaluation and regulation of personnel motivation status, which include several blocks: motivation monitoring; substantiation of ways to improve the state of regulation of motivation; resource support. The level of specificity of methods of evaluation and regulation of the state of motivation is determined. The priorities of regulation of the state of motivation in the context of the features of the structure of personal types of motivation are revealed. The approach to the development of a system for assessing the outcomes and quality of work of the workers is highlighted. On the basis of the development of scientific thought, an author's approach to the formation of the principles of the ideology of evaluating effective work and self-development through the prism of costs for labor motivation is proposed.

Key words: motivation, evaluation, regulation, factors, personnel, efficiency.

Анотація. Здійснено аналіз наукових праць, присвячених проблемам оцінювання та регулювання мотивації у сфері праці. Обґрунтовано напрями застосування методичних підходів до оцінювання та регулювання стану мотивації персоналу, які включають декілька блоків: моніторинг мотивації; обґрунтування шляхів покращення стану регулювання мотивації; ресурсне забезпечення. Визначено рівневу специфіку методів оцінювання та регулювання стану мотивації. Розкрито пріоритети регулювання стану мотивації в контексті особливостей структури особистісних типів мотивації. Висвітлено підхід до розробки системи бальної оцінки результатів та якості праці працівників. На основі розвитку наукової думки запропоновано авторський підхід до формування засад ідеології оцінювання ефективної праці та саморозвитку через призму витрат на мотивацію праці.

Ключові слова: мотивація, оцінювання, регулювання, фактори, персонал, ефективність.

Світовий досвід свідчить, що запровадження у практику діяльності підприємств сучасних методів і технологій мотиваційного менеджменту

дозволяє забезпечити керованість мотиваційним процесом, досягти регулювання стану мотивації персоналу у необхідному напрямі, забезпечуючи консенсус інтересів роботодавців і найманих працівників. Водночас методичне забезпечення оцінки та регулювання мотивації потребують адаптації до конкретних умов діяльності, урахування національних особливостей трудового менталітету, специфіки розвитку конкретної країни, потреби зростання конкурентоспроможності.⁵³ Особливо важливим це є для практики управління працею в Україні, де відчувається гостра потреба у регулюванні мотивації персоналу до ефективної праці та освітньо-професійного розвитку на основі об'єктивної оцінки стану мотивації персоналу. Тому формування сучасних методичних підходів до оцінювання та регулювання стану мотивації залишається актуальним науковим завданням.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що такі методичні підходи повинні слугувати підґрунтям:

- моніторингу мотивації. Як пише М. Лаврищева, важливою умовою ефективності роботи системи мотивації є її моніторинг; необхідно контролювати та відслідковувати дієвість методів мотивації, адже вони мають різну мотиваційну силу для різних людей, крім того є загроза звикання до певних стимулів;⁵⁴

- обґрунтування необхідності індивідуалізації мотивації, що закономірно супроводжується зростанням ресурсних (особливо фінансових) витрат. Еволюція теорії і практики мотивації свідчить про трансформацію методів мотивування в бік індивідуалізації стимулювання залежно від оцінки кінцевого результату або трудового внеску;

- з'ясування рівня задоволення потреб об'єктів мотиваційного впливу;

- визначення впливу мотивації на рівень задоволення актуальних економічних та соціальних потреб.

Дуже важливим вважаємо останній пункт. Зокрема, цитуючи українських учених, мотивація виступає у двох формах – поточного заохочення та за результатами підсумку: поточне заохочення призначено для стабілізації або корегування в необхідну сторону роботи і відноситься до поведінки, яка вже проявилася; підсумкова мотивація зв'язується з досягнутим результатом, тому вона повинна відбивати особистий вклад людини в неї, бути справедливою, створювати у людини бажання працювати ще краще у майбутньому.⁵⁵ Напрями застосування зазначених методичних підходів ілюструє схема на рис. 1.

Різнобічність впливу мотивації відображає її соціальна та економічна наслідковість, що для вітчизняних реалій потребує особливої уваги науковців і фахівців з погляду розробки якісного методичного супроводу.

⁵³ Семикіна М. В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання / М. В. Семикіна. – К.: Юніор. – 2003. – 426 с.

⁵⁴ Лаврищева М. В. Розвиток системи трудової мотивації державних службовців / М. В. Лаврищева // Державне будівництво. – 2014. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_23.

⁵⁵ Шаповал О. А. Теоретичні аспекти системи мотивації праці персоналу підприємства / О. А. Шаповал // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 222.

Рис. 1 – Напрями застосування методичних підходів до оцінювання та регулювання стану мотивації персоналу
Джерело: побудовано автором

Методичні підходи до оцінювання та регулювання стану мотивації слід здійснювати на різних *рівнях* – починаючи з особистісного і завершуючи рівнем усієї держави.

Рівень оцінювання змінює добір методів та форм контролю за соціальною та економічною наслідковістю мотивації (у табл. 1 відображено авторський погляд на таку рівневу специфіку). Вважаємо, що *особистісний вимір* методичного супроводу оцінювання мотивації скеровує до індивідуалізованого підходу. Він є доволі ресурсозатратним, проте базовим для узагальнення отриманої інформації щодо мотивації на вищих рівнях, особливо корпоративному. Основним методом оцінювання мотивації на особистісному рівні є *анкетування*. Опитування можуть проводитись як на анонімних, так і відкритих засадах. Тематика анкет може бути дуже різною. Проводячи огляд напрацювань українських авторів щодо методик оцінювання мотивації, в плані опитування часто береться за мету з'ясування *рангу мотиваторів*. Так, у праці С. Козьякова представлена методика оцінювання вмотивованості праці ІТ-фахівців промислового підприємства. Автор виділяє такі мотиватори, як: розмір заробітної плати, своєчасність її виплати; доплати (за понаднормовий робочий час, святкові дні, нічний час, за особливі умови праці, за додаткові результати праці); премії (за надпланові, наднормативні досягнення в праці, виконання важливих завдань, ініціативу, що дала конкретний результат); компенсаційні

виплати; організацію виробничого процесу, планування; нормативно-правові фактори, що регламентують умови праці; санітарно-гігієнічні фактори; організацію доставки на роботу; організацію харчування; корпоративну символіку, корпоративний стиль, корпоративні аксесуари; характеристику роботи (різноманітність навичок, закінченість завдань, що виконуються робітником); значимість, важливість, відповідальність завдань; самостійність, що надається виконавцю; складність, але прийнятність цілей роботи.⁵⁶

Таблиця 1 – Рівнева специфіка методів оцінювання та регулювання стану мотивації

№ з/п	Об'єкт опису специфіки	РІВЕНЬ				
		Особистісний	Корпоративний	Галузевий	Регіональний	Національний
1	Метод оцінювання	<ul style="list-style-type: none"> Анкетування Інтерв'ювання Характеристика керівника Незалежних суддів 360 градусів Матричний Спостереження (фотографія робочого дня) Кейси (ігрові і завдання) Тестування Облік результатів праці Формування мотиваційного профілю 	<ul style="list-style-type: none"> Система бальної оцінки результатів та якості праці персоналу Експертне опитування керівників Експертне опитування й анкетування споживачів, ділових партнерів Групові дискусії Відповідність менеджменту міжнародним стандартам (ISO 9001 «Система управління якістю. Вимоги», BS OHSAS 18001 та ін.), національним стандартам якості Облік результатів праці 	<ul style="list-style-type: none"> Експертне оцінювання керівників Вибіркові статистичні спостереження Маркетингові дослідження ринку праці, у т.ч. міжнародних організацій 	<ul style="list-style-type: none"> Вибіркові статистичні спостереження Регіональний статистичний облік 	<ul style="list-style-type: none"> Вибіркові статистичні спостереження Національний статистичний облік
2	Основна тематика досліджень	<ul style="list-style-type: none"> Ієрархія цінностей і мотивів Ранг мотиваторів 	<ul style="list-style-type: none"> Структура особистісних типів мотивації Складність робіт Результативність, продуктивність, ефективність (інноваційність) праці 	<ul style="list-style-type: none"> Ефективність (продуктивність) праці Конкурентоспроможність трудового потенціалу галузі 	<ul style="list-style-type: none"> Конкурентоспроможність трудового потенціалу регіону (міжрегіональна, транскордонна, міжнародна) 	<ul style="list-style-type: none"> Ефективність (продуктивність) праці Ефективність державних витрат на освітню підготовку
3	Організаційна форма контролю	<ul style="list-style-type: none"> Періодичні перевірки (контроль трудової дисципліни) 	<ul style="list-style-type: none"> Атестація Перевірки зовнішніх контролюючих органів (наприклад, Держпраці) 	<ul style="list-style-type: none"> Статистична звітність підприємств та організацій 		

Джерело: побудовано автором

⁵⁶ Козьяков С. В. Метод оцінювання вмотивованості праці IT-фахівців промислового підприємства / С. В. Козьяков // Вимірвальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2013. – № 3. – С. 166.

Дещо звужений перелік мотиваторів («мотиваційних факторів») знаходимо у праці О. Стахів. Автор виділяє фактори високої заробітної плати та матеріального заохочення, комфортні фізичні умови праці, структурування роботи, соціальні контакти (на рівні легкого спілкування з широким колом людей), стійкі взаємовідносини (тісні стосунки з невеликим колом людей), визнання заслуг, прагнення до досягнень, владу і впливовість, різноманітність і зміни, креативність, самовдосконалення, цікаву та корисну роботу.⁵⁷

Перелік даних мотиваторів є взірцем їх «ширини», яка може змінюватись залежно від мети оцінювання та практики мотивації на конкретному підприємстві / організації. Мотиватори доцільно визначати не для всього персоналу, а в розрізі його основних мотиваційних типів. Для прикладу, в праці С. Козьякова типи виділені залежно від домінування мотивів: мотивація винагороди; соціальна мотивація; процесна мотивація; мотивація досягнення; ідейна мотивація.⁵⁸ Приклад даної методики розкриває можливості особистісного оцінювання ефективності мотивації та вказує на пріоритети вдосконалення стану її регулювання.

Методи оцінювання та регулювання стану мотивації особистісного рівня включають також інші способи. Так, знамим є *метод 360 градусів*, що передбачає оцінювання працівника своїм керівником, колегами і підлеглими (якщо такі є); серед переваг методу – визначення потреби у навчанні працівника в рамках тих компетенцій, які необхідно розвивати; можливість застосування з метою підбору проектної команди або для виявлення тих працівників, які можуть працювати над складними проектами⁵⁹. Дані переваги цілком корелюють з завданнями соціально-економічної мотивації, особливо її соціальної складової.

Ще один актуальний *метод – незалежних суддів*. Він передбачає обрання незалежних членів комісії (6-7 осіб), які задають співробітнику різноманітні питання; процедура нагадує перехресний допит за різними сферами діяльності працівника.⁶⁰

В ідеалі оцінювання мотивації на особистісному рівні має дозволяти сформувати *мотиваційний профіль* кожного працівника. Такий профіль має включати визначення ієрархії мотиваційних факторів та ступінь задоволеності працівника умовами за поданим переліком.

На *корпоративному рівні* доцільно узагальнювати особистісні мотиваційні оцінки. Зокрема, необхідно з'ясувати *структуру особистісних типів мотивації*. Такі типи можна визначати по-різному. Щодо цього у світовій практиці менеджменту існує дуже багато авторських інтерпретацій. Однією з них є згаданий вище підхід С. Козьякова. Також доцільно згадати п'ять типів

⁵⁷ Стахів О. В. Моніторинг мотивації працівників як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства / О. В. Стахів // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 136.

⁵⁸ Козьяков С. В. Метод оцінювання вмотивованості праці ІТ-фахівців промислового підприємства / С. В. Козьяков // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2013. – № 3. – С. 166.

⁵⁹ Бондаревська К. В. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення / К. В. Бондаревська, Т. Л. Сорокотяга // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С. 31.

⁶⁰ Бондар В. Д. Використання мотиваційних теорій у діяльності органів місцевого самоврядування / В. Д. Бондар // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 283-293.

трудової мотивації працівника В. Герчикова, визначені на основі зв'язку мотивації і трудової поведінки – інструментальний, професійний, господарський, патріотичний, люмпенський.⁶¹ Виявлення структури персоналу залежно від типу мотивації дозволяє приймати ефективні рішення щодо регулювання стану мотивації. Варіантів тут може бути безліч. У табл. 2 наведено основні з них.

*Таблиця 2 – Пріоритети регулювання стану мотивації
в контексті особливостей структури особистісних типів мотивації*

№ з/п	Особливості структури	Виклики	Позитиви	Пріоритети регулювання
1	Домінування інструментального типу	Надмірна «матеріалізація» системи цінностей з ризиком маніпуляцій і недобросовісної конкуренції	Простота методів мотивації	Підвищення цінності праці, зокрема її результатів
2	Домінування професійного типу	Прагнення персоналу індивідуалізувати трудовий процес, проявляти креативність, що розбалансовує корпоративну культуру	Зниження необхідності зростаючих фінансових витрат при застосуванні економічних методів	Підтримка структури на поточному рівні, збереження сприятливих умов праці
3	Домінування господарського типу	Втрата керівництвом чіткого контролю за трудовим процесом, супровідне послаблення його авторитету та важелів впливу	Сприятливі передумови для інноваційної діяльності	Підтримка самотивації (з можливістю керівництва) осіб, які мають достатній рівень авторитету (формалізовані неформальні лідери)
4	Домінування патріотичного типу	Первинна необхідність задоволення матеріальних потреб на рівні, щоб вивести моральні мотиви на значимий ефект	Формування тісних трудосоцієтальних зв'язків у колективі як запоруки розвитку його корпоративної культури	Диференціація нематеріального впливу при системному застосуванні економічних методів мотивації
5	Домінування люмпенського типу	Високий ступінь контролю в менеджменті з директивної політикою управління персоналом	Високий рівень впливу керівництва на персонал	Диференціація інструментів негативної мотивації з недопустимістю спричинення напруги в колективі

У контексті ефективної соціально-економічної мотивації доволі позитивним є домінування в структурі патріотичного особистісного типу мотивації

⁶¹ Бондар В. Д. Використання мотиваційних теорій у діяльності органів місцевого самоврядування / В. Д. Бондар // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 290-291.

персоналу. Висока цінність результату праці всього колективу є одним з проявів ефективної корпоративної індивідуалізації мотивації. З одного боку, застосовується індивідуалізований підхід мотивації, наскільки це дозволяє ресурсна база та специфіка діяльності підприємства / організації. З іншого боку, зберігається корпоративна єдність, яку можна означити через тісні *трудосоцієтальні зв'язки*. Забезпечення таких зв'язків має входити в коло пріоритетних завдань соціально-економічної мотивації, базованої на ідеї корпоративної індивідуалізації.

Корпоративний рівень оцінювання потребує визначення відповідності підходів управління персоналом, у тому числі його мотивації, з регламентованими *стандартами*. У даному контексті актуально на рівні підприємств / організацій впроваджувати у корпоративну культуру вимоги дотримання міжнародного стандарту ISO 9001 «Система управління якістю. Вимоги» з останніми доповненнями 2015 року.⁶² Мета впровадження вимог стандарту ISO 9001 – отримання кінцевого продукту, який би задовольняв вимоги споживача, але об'єктом управління, в першу чергу, стають працівники; тому, з погляду практики, особливе місце в реалізації вимог цього стандарту займає один із принципів менеджменту – залучення працівників, які професійно виконують свої обов'язки і спроможні досягати цілі організації, а саме, виготовляти продукцію належної якості.⁶³

З метою забезпечення захищеності персоналу, що є важливою детермінантою соціальної складової мотивації, нагальним є використання стандарту ДСТУ OHSAS 18001:2010. Він регламентує побудову системи якості на підприємстві, спрямовану на підтримку системи охорони праці, гігієни, безпеки співробітників тощо; він містить мінімальні вимоги до системи охорони праці і промислової безпеки.⁶⁴

На корпоративному рівні дієвим методом оцінювання та регулювання стану мотивації є розробка *системи бальної оцінки результатів та якості праці працівників*. Приклад такої оцінки знаходимо в праці Т. Лівощко. Технологія оцінки та визначення винагороди в процесі матеріального стимулювання за цією системою передбачає:

- 1) розробка шкали бальної оцінки кожного показника;
- 2) ведення картки оцінки на кожного працівника;
- 3) встановлення мінімального рівня оцінки та розміру винагороди за цей рівень.⁶⁵

Практичне значення застосування системи бальної оцінки – в прив'язці до мотиваційних впливів, у першу чергу економічного характеру. Даний метод

⁶² ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги / Видання офіційне. – Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>.

⁶³ Стахів О. В. Моніторинг мотивації працівників як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства / О. В. Стахів // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 135.

⁶⁴ OHSAS 18001 (ДСТУ OHSAS 18001): ТОВ «Євростандартсертифікація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eustce.com/p515970235-ohsas-18001-dstu.html>.

⁶⁵ Лівощко Т. В. Соціально-економічна сутність мотивації праці / Т. В. Лівощко, Н. Ю. Ткачук // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії / ред. А. М. Ткаченко. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 3. – С. 87.

оцінювання може бути ефективним за умов прозорого його застосування з обґрунтованим переліком показників. Керівництво визначає їх згідно специфіки своєї діяльності та вимог до персоналу. У табл. 3 відображено умовний приклад системи бальної оцінки, представлений у праці Т. Лівово, який може братись за основу для специфікації до конкретного суб'єкта.

Таблиця 3 – Приклад бальної оцінки ефективності роботи службовців

Чинник та показники його оцінки	Базовий коефіцієнт вагомості	Бальна оцінка показників, коефіцієнт				
		1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
1. Підготовка:						
1.1. Освіта	0,05	0,05	0,1	0,15	0,20	0,25
1.2. Досвід і компетентність	0,10	0,10	0,20	0,30	0,40	0,50

Джерело: побудовано автором за даними⁶⁶

На корпоративному рівні, окрім структури особистісних типів мотивації, важливо з'ясовувати «складність робіт». У даному контексті цікавою є методика оцінки складності робіт, яка підтверджує / заперечує відповідність посаді праці конкретного працівника, від чого залежить якість виконуваних ним професійних зобов'язань. Методику такого характеру знаходимо в праці В. Догадіної з посиланням на зарубіжних авторів А. Рофе та А. Жукова. Вона передбачає побудову кваліметричної факторно-критеріальної моделі оцінки складності робіт за 5-ма факторами, кожному з яких присвоєно критерії оцінки і при цьому враховуються витрати часу (на виконання складних робіт повинно витрачатися більше робочого часу),^{67,68} зокрема ступінь: творчості праці (творча, формально-логічна, технічна); новизни роботи – нова, нерегулярно повторювана, регулярно повторювана; самостійності виконання роботи – цілком самостійно, під загальним керівництвом, під безпосереднім керівництвом; відповідальності – за колектив, за роботу групи, тільки за себе; спеціалізації – різнорідна по всьому колу завдань, різнорідна за окремими розділами, однорідна.

На нашу думку, «складність робіт» має прив'язуватись до системи мотивації. Особливого значення має набувати соціальна складова. Мова йде про соціальний статус працівника, складність виконуваної роботи якого є високою. Працівники даної сегментної групи повинні мати прерогативу при здійсненні несистемних мотиваційних впливів. Дана методика є особливо значущою в контексті здійснення соціально-економічної мотивації та оцінювання її ефективності. Разом з тим, оцінювання «складності» не повинно скеровувати виключно до тих зусиль, які витрачає працівник. Критерії слід

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Rofe A. Theoretical foundations of the economy and sociology of labor / A. Rofe, A. Zhukov. – Moscow: MIK, 1993.

⁶⁸ Догадіна В. Ю. Сучасні методи оцінки праці персоналу підприємств сфери послуг / В. Ю. Догадіна // Соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 138.

доповнювати соціально значимими показниками, що буде підсилювати розуміння соціальної ролі своєї праці.

Важливим напрямом оцінювання на корпоративному рівні є визначення результативності, продуктивності, ефективності (інноваційності) праці. Розрахунок відповідних показників на рівні підприємств/організацій слід здійснювати з урахуванням *факторного впливу*. Щодо цього наведемо приклад оцінювання впливу факторів мотивації на продуктивність праці, наведений у праці авторів М. Волкова та В. Шевченко. Цей приклад демонструє прив'язку обраних факторів мотивації до динамічного значення продуктивності праці. За оцінками експертів,^{69,70} серед багатьох впливових факторів вагому роль у зростанні індивідуальної продуктивності праці грає внутрішня мотивація (70-80%), рівень освіти (20-30%), що залежить від індивідуальних потреб, інтересів, цінностей працівників, їх досягнень в освітньо-професійному розвитку (табл. 4).

Таблиця 4 – Оцінювання впливу факторів мотивації на продуктивність праці

Фактор мотивації	Ріст продуктивності, %
Внутрішня мотивація	70-80
Високий рівень освіти й інтелекту	20-30
Професійно-кваліфікаційний рівень	15-20
Умови праці й побуту	5-30
Дисципліна і творче ставлення до праці	10-15
Удосконалення організації та форм колективної праці	10-40

Джерело: побудовано автором за даними^{71 72}

Хоча оцінювання ефективності мотивації є одним з важливих менеджментських напрямів, методичний супровід має охоплювати також вищі просторові масштаби – регіональний і національний. Окрему специфіку має галузевий вимір оцінювання ефективності і стану регулювання мотивації.

Навіть за прикладом наведених вище методик бачимо, що в основній своїй частині вони орієнтовані на окремі сфери зайнятості.

Методи оцінювання та регулювання стану мотивації на рівнях *регіону і держави* мають високе державно-управлінське значення. Результати їх застосування повинні слугувати інформаційною основою для вироблення практичних рекомендацій з приводу підвищення ефективності використання

⁶⁹ Волкова М. В. Особливості формування соціально-економічної мотивації праці персоналу підприємства / М. В. Волкова, В. С. Шевченко // «Глобальні та національні проблеми економіки». Електронне наукове фахове видання. – Випуск 9, лютий 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016>.

⁷⁰ Балабанова Л. В. Управління персоналом: Підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К.: Центр Учебної літератури, 2011. – С. 46-47.

⁷¹ Волкова М. В. Особливості формування соціально-економічної мотивації праці персоналу підприємства / М. В. Волкова, В. С. Шевченко // «Глобальні та національні проблеми економіки». Електронне наукове фахове видання. – Випуск 9, лютий 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016>.

⁷² Балабанова Л. В. Управління персоналом: Підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К.: Центр Учебної літератури, 2011. – С. 46-47.

трудового потенціалу населення країни/регіону. Щодо напрацювань у вітчизняній економічній науці, то питання оцінювання мотивації на державному рівні піднімається через призму *статистичного забезпечення*. Автори, як правило, виділяють показники оцінювання мотивації, групуючи їх за цільовими напрямками. В одній із таких публікацій наводяться групи показників, які дозволяють аналізувати.⁷³

1. Економічне забезпечення:

1.1. Зайнятість: рівень зайнятості, %; рівень зайнятості за віковими групами, років; коефіцієнт обороту робочої сили по прийому і звільненню, %; рівень участі населення у неформальному секторі економіки, %; навантаження на одне робоче місце; рівень безробіття, %; співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці;

1.2. Матеріальне благополуччя: індекс реальної заробітної плати, %; середньомісячна заробітна плата, грн.;

2. Соціальне забезпечення:

2.1. Якість трудового життя: рівень безпечності умов праці, %; рівень соціальної захищеності на роботі; рівень забезпечення відповідності умов праці санітарно-гігієнічним нормам, %;

2.2. Міграція: коефіцієнт інтенсивності чистої міграції.

Оцінювання мотивації населення на рівні держави та регіонів залежить від якості статистичного забезпечення. Така якість детермінується:

- переліком показників, які відображають особливості зайнятості населення;

- систематичністю подання показників, у тому числі з можливістю їх співставлення у тривалій часовій ретроспективі (однакові одиниці виміру);

- територіальною глибиною аналізу (подача показників на рівні хоча б областей);

- вчасністю публікації показників, доступом до них через Інтернет (для прикладу, статистичні збірники Німеччини є у вільному доступі в мережі Інтернет з 50-х років XX століття);

- співставністю показників з міжнародною статистичною базою (особливо МОП, МОМ, ПРООН, Eurostat, World Bank, The World Factbook та ін.).

Наразі в Україні основними статистичними джерелами інформації, які дають змогу проводити оцінювання мотивації населення на рівні держави та регіонів, є:

- статистичні збірники «Праця України» (найбільш змістовний статистичний ресурс), «Економічна активність населення України»;

- доповіді і статистичні бюлетені «Ринок праці», «Економічна активність населення України», «Оплата праці та соціально-трудова відносина», «Стан виплати заробітної плати», «Кількість, робочий час та оплата праці найманих працівників», «Умови праці найманих працівників» (видавався лише 2015 року), «Витрати на робочу силу» (видавався до 2014 року);

⁷³ Лизньова А. Ю. Закономірності розвитку системи мотивації праці з позиції управління на макрорівні / А. Ю. Лизньова // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – № 12. – С. 291.

- вибіркові обстеження «Заробітна плата за професійними групами» (проводилось у 2012 і 2016 році), «Умов життя домогосподарств» (періодичне обстеження, актуальне в плані аналізу доходів населення, його зовнішнього мотиваційного середовища, структури витрат, що вказує на ієрархію потреб);
- рубрика «Ринок праці / Зайнятість та безробіття» у блоці «Демографічна та соціальна статистика» на сайті Державної служби статистики України та її територіальних підрозділів.

Таблиця 5 – Ідеологія оцінювання ефективної праці та саморозвитку працівників через призму витрат на мотивацію праці

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПРАЦІ	МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ УМОВ САМОРОЗВИТКУ
Характер оцінки	
Об'єктивна (на основі статистичних даних) і суб'єктивна (на основі соціологічних досліджень) оцінка, оцінка факторів впливу	Суб'єктивна (на основі статистичних даних) оцінка, оцінка факторів впливу і наслідків (неперервне навчання)
Інформаційна основа на рівні підприємств / організацій	
Дані звітності підприємств/організацій щодо обсягів виробленої продукції/наданих послуг, кількості працівників та результатів інноваційної діяльності	Дані соціологічних опитувань (працівників, керівництва, зовнішніх агентів – споживачів, посередників та ін.) щодо можливостей і бажання саморозвитку
Інформаційна основа на рівні держави / регіону	
Статистичні дані щодо макроекономічних показників ВВП (ВРП) / ВДВ, чисельності зайнятих (економічно активного населення) та результатів інноваційної діяльності (кількості/вартості впроваджуваних інновацій, витрат на інноваційну діяльність тощо)	Статистичні дані щодо неперервного навчання (наслідки сприятливих умов) Статистичні дані щодо міграційних процесів (індикатор сприятливості умов) Дані вибірових обстежень (статистика умов життя домогосподарств – ресурсні можливості саморозвитку) Соціологічні опитування
Показники оцінювання впливу мотивації на ефективність праці і саморозвиток на рівні підприємств / організацій	
Співставлення витрат на персонал і показників інноваційної діяльності	Співставлення витрат на персонал і рівня суб'єктивної (само)оцінки умов саморозвитку
Показники оцінювання впливу мотивації на ефективність праці і саморозвиток на рівні держави / регіону	
Співставлення динаміки витрат на заробітну плату та розрахованої ефективної праці або Співставлення динаміки державних витрат на освіту (підготовку фахівців і робітників) та розрахованої ефективної праці	Співставлення динаміки витрат на заробітну плату та чисельності осіб, які брали участь у різних формах навчання (підвищення кваліфікації, перекваліфікації, післядипломної освіти)

Результати оцінювання мотивації на рівні держави та регіонів мають винятково важливе значення для вироблення практичних рекомендацій щодо регулювання стану мотивації. Відповідні заходи можуть реалізовуватись через

політику зайнятості, зокрема в частині створення сприятливих умов використання і розвитку трудового потенціалу населення (непрямі методи) або ж директивного впливу на суб'єктів бізнесу з покращенням можливостей праці персоналу.

Окремо зауважимо, що оцінювання мотивації саморозвитку є доволі складним та суб'єктивним процесом. На відміну від ефективної праці, саморозвиток можна оцінити шляхом визначення його передумов (суб'єктивний вимір) та наслідків. Оцінювання наслідків дозволяє частково здійснювати статистична база, однак усе таки основний вимір оцінювання криється в соціологічних методах з виявленням практики досліджуваної особи неформальної та інформальної освіти.

Базуючись на узагальненні викладених вище підходах та наукових положеннях, сформулюємо авторське бачення засад *ідеології оцінювання* ефективної праці та саморозвитку через призму витрат на мотивацію праці. Таким способом можна акцентувати на перевагах прив'язки методик оцінювання мотиваційної діяльності в практиці менеджменту та політиці (на рівні регіонів і держави) з результуючими вимірниками впливу – ефективністю праці і саморозвитком.

Отже, розглянуті вище положення щодо методичних основ оцінювання та регулювання стану мотивації засвідчують їх складність, багатоаспектність, невизначеність і неуніфікованість практики розрахунків. Викладені концептуальні засади методичного забезпечення оцінювання та регулювання стану мотивації працівників доцільно покласти в основу мотиваційного моніторингу на різних економічних рівнях для розширення можливостей обґрунтованої розробки науково-практичних рекомендацій та заходів ефективного мотиваційного впливу на трудову поведінку працівників.

Література:

1. OHSAS 18001 (ДСТУ OHSAS 18001): ТОВ «Євростандартсертифікація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eustce.com/p515970235-ohsas-18001-dstu.html>.
2. Rofe A. Theoretical foundations of the economy and sociology of labor / A. Rofe, A. Zhukov. – Moscow: MIK, 1993.
3. Балабанова Л. В. Управління персоналом: Підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К.: Центр Учбової літератури, 2011. – 468 с.
4. Бондар В. Д. Використання мотиваційних теорій у діяльності органів місцевого самоврядування / В. Д. Бондар // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 283-293.
5. Бондаревська К. В. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення / К. В. Бондаревська, Т. Л. Сорокотяга // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С. 28-32.
6. Волкова М. В. Особливості формування соціально-економічної мотивації праці персоналу підприємства / М. В. Волкова, В. С. Шевченко // «Глобальні та національні проблеми економіки». Електронне наукове

- фахове видання. – Випуск 9, лютий 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016>.
7. Дідур К. М. Сучасні методи оцінки персоналу / К. М. Дідур // Ефективна економіка. – 2011. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_11_20.
 8. Догадіна В. Ю. Сучасні методи оцінки праці персоналу підприємств сфери послуг / В. Ю. Догадіна // Социальная экономика. – 2016. – № 1. – С. 135-141.
 9. ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги / Видання офіційне. – Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>
 10. Козьяков С. В. Метод оцінювання вмотивованості праці ІТ-фахівців промислового підприємства / С. В. Козьяков // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2013. – № 3. – С. 165-168.
 11. Лаврищева М. В. Розвиток системи трудової мотивації державних службовців / М. В. Лаврищева // Державне будівництво. – 2014. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_23.
 12. Лизньова А. Ю. Закономірності розвитку системи мотивації праці з позиції управління на макрорівні / А. Ю. Лизньова // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – № 12. – С. 288-293.
 13. Лівощко Т. В. Соціально-економічна сутність мотивації праці / Т. В. Лівощко, Н. Ю. Ткачук // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії / ред. А. М. Ткаченко. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 3. – С. 83-89.
 14. Семикіна М. В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання / М. В. Семикіна. – К.: Юніор. – 2003. – 426 с.
 15. Стахів О. В. Моніторинг мотивації працівників як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства / О. В. Стахів // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 134-143.
 16. Шаповал О. А. Теоретичні аспекти системи мотивації праці персоналу підприємства / О. А. Шаповал // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 220-223.

ANALYSIS OF THE FACTORS OF GROWTH OF SOCIALLY EXCLUDED YOUTH

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЗРОСТАННЯ СОЦІАЛЬНО ВИКЛЮЧЕНОЇ МОЛОДІ

*Anna Yu. Savytska
Kateryna V. Shafranova*

Abstract. The article analyzes socio-economic, socio-cultural, socio-psychological factors of growth of socially excluded young people on the basis of domestic and foreign scientists. The identified components of the problems of socially excluded young people.

Key words: social exclusion, young people, socially excluded young people.

Анотація. У статті проаналізовано соціально-економічні, соціокультурні, соціально-психологічні чинники зростання соціально виключеної молоді на підставі вітчизняних та зарубіжних вчених. Виявлено складові проблем соціально виключеної молоді.

Ключові слова: соціальне виключення, молодь, соціально виключена молодь.

Сьогодні молодь – це одна з найбільш некерованих, соціально занедбаних і найменш соціально захищених спільнот нашої країни. Численні проблеми з роками накопичилися й у ціннісно-світоглядних, політико-культурних і моральних орієнтаціях молоді, у сферах та інституціях, де найбільш активно повинні виявлятися пріоритети суспільного виховання молоді. У сучасних складних і суперечливих умовах перехідного періоду, ми вважаємо необхідним поглиблено розглянути чинники зростання соціально виключеної молоді.

Визначити поняття та сутності соціального виключення вже тривалий час намагаються науковці різних країн. Визначення поняття соціального виключення, аналіз його форм і причин, обґрунтування різних методологічних підходів до дослідження виключення містять роботи А. Турейна, Р. Рендольфа, Н. Кабіра, Р. Кастеля, Р. Ленуара, Р. Лістера, С. Паугама, Х. Сільвер, Ч. Гора, Дж. Девіса, В. Джадда. Питання соціального виключення молоді розглядалися у працях таких учених, як Л. Алейнік, А. Баїмбетов, Д. Берегова, Ж. Бодрийяр, Г. Бурова, М. Вебер, Ю. Зубок, Н. Ільченко, Е. Лібанова, Д. Ролз, А. Савельєв, Н. Тихонова.

Проблеми молоді неодноразово ставали в тій чи іншій мірі предметом вивчення багатьох вчених. Ще в древні часи такі грецькі філософи як Піфагор та Гіппократ займались визначеннями вікових меж молоді. В XIX столітті в

Україні дослідницькі інтереси були націлені на способах поширення просвітницьких ідей серед молоді (Я. Головацький, І. Вагилевич, М. Шашкевич, Т. Шевченко, І. Франко), а в ХХ – на міждисциплінарних аспектах її формування, розвитку й реалізації потенціалу. Основоположниками комплексного теоретичного осмислення молодіжної проблематики виступили такі учені, як Ш. Бюлер, Л. Виготський, К. Мангейм, Е. Шпрангер.

Метою даної статті є дослідити та проаналізувати чинники зростання соціально виключеної молоді; визначити коло проблем соціально виключеної молоді. Очевидно, передусім, потрібно розкрити суть таких понять "соціальне виключення", "молодь", "соціально виключена молодь".

Найчастіше в академічному дискурсі соціальне виключення розуміють як вилучення індивідів чи соціальних груп із соціальної структури суспільства й суспільних процесів, створення умов, які не дозволяють цим індивідам чи групам відігравати в суспільстві значущу роль.⁷⁴ Узагальнюючи різні концепції і підходи до визначення суті соціального виключення, можна виділити такі його складники: з одного боку, це "виключені" особи, з іншого – суспільство, з тих чи інших причин закрите для цих осіб. Як окремий складник явища соціального виключення слід аналізувати власне причини й обставини його розвитку.

Професор Ф. М. Бородкін до груп ризику виключення відносить такі категорії осіб: постійні безробітні; зайняті випадковим заробітком або некваліфікованою працею; низькооплачувані працівники; безземельні селяни; некваліфіковані, неписьменні; розумово або фізично залежні чи обмежені; позбавлені волі і ті, що перебувають на кримінальному обліку; самотні батьки; діти, що зростали в проблемних сім'ях; молоді люди, особливо без трудового досвіду й освіти; працюючі діти; жінки; іноземці, іммігранти; представники расових, релігійних, мовних й етнічних меншостей; політично безправні; одержувачі соціальної допомоги; мешканці депресивних і криміналізованих ареалів (нетрів); бездомні; особи, чиє споживання, поведінка, спосіб життя і спілкування засуджуються або визнаються девіантними.⁷⁵

У Законі України "Про соціальні послуги" соціально виключеними вважаються особи, які перебувають у складних життєвих обставинах. Це – громадяни, які не здатні до самообслуговування через похилий вік, хворобу, інвалідність і не мають рідних, які можуть їм допомогти; безробітні громадяни; особи, що постраждали внаслідок стихійного лиха; особи, які є біженцями через збройні конфлікти; особи, середньомісячний сукупний дохід яких нижче прожиткового мінімуму; діти та молодь, які знаходяться в складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченою, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.⁷⁶

Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, враховуючи вітчизняні реалії, до соціально виключених відносять у цілому

⁷⁴ Толстих Н. В.(2003): Соціальне виключення в сучасній Україні: спроба оцінки, с. 81-85.

⁷⁵ Бородкин Ф. М. (2000): Социальные эксклюзии, с. 5-17.

⁷⁶ Закон України "Про соціальні послуги" <https://законодавство.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-sotsialni-poslugi-vidomosti-2003-1017.html>.

жінок, жінок із маленькими дітьми, саодиких матерів, домогосподарок, а серед осіб, які потребують медичної допомоги, виділяють хворих на соціально небезпечні хвороби.

На думку науковців, має сенс також виділення виключених груп на основі критерію місця проживання: депривоване сільське населення, позбавлене доступу до розвинутої соціальної та побутової інфраструктури, мешканці міських гетто, неблагополучних передмість тощо. Такий підхід особливо чітко простежується у визначенні параметрів соціального виключення, запропонованому Європейською комісією.

Слід звернути увагу на те, що автори власне терміну соціальне виключення – це французькі урядовці середини 70-х років ХХ ст. – до основних груп виключених відносили осіб, позбавлених доступу до системи соціального захисту.⁷⁷

І вітчизняними, і зарубіжними авторами соціальне виключення часто пов'язується з бідністю та низькими доходами, відсутністю доступу до ринку праці. Особи, охарактеризовані як бідні, є чи не основною групою серед соціально виключених, оскільки достатній рівень забезпеченості гарантує індивіду доступ до тих чи інших суспільних благ і позбавляє його статусу виключеного, або значно пом'якшує стан виключеності. Атрибут бідності характерний для більшості перелічених вище можливих груп ризику соціального виключення.

Поняття "молодь" пояснюється різними науками – соціологією, філософією, психологією та ін. Визначення даного поняття є майже ідентичним, особливістю є вікова періодизація молоді.

Молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей. Молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться в стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності.⁷⁸

У багатьох розвинутих країнах, насамперед європейських, молодю вважають людину віком до 25 років, тоді як у колишньому СРСР – до 28 років, а нині практично до 30 років. Слід зауважити, що зменшення молодіжного віку суспільству, державі досить вигідні, оскільки правовий статус, соціальна відповідальність молоді настає в такому випадку раніше, а це означає, що держава раніше позбавляє себе від піклування про молодь та її соціальну підтримку.

⁷⁷ Janie Percy-Smith. (2000): Policy Responses to Social Exclusion towards Inclusion? p. 27.

⁷⁸ Лисовский В. Т. (2003): Молодежь: Любовь. Брак. Семья. Социологическое исследование;

Старинец А. Г. (2002): Молодежь Украины в политическом и правовом пространстве в период трансформации украинского общества, с. 62-68.

ООН визначає молодь не лише як вікову групу населення, а й як "період між закінченням дитинства і початком трудової діяльності".⁷⁹

Аналізуючи сутність і зміст поняття "молодь", її соціальне і суспільно-політичне призначення в суспільстві, його функціонування, слід пам'ятати, що молодь – це специфічна соціально-демографічна група суспільства, яка характеризується не лише віковими межами, а й особливостями соціального становлення та розвитку.

В своїй роботі, ми будемо керуватися визначенням Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), в якому зазначено, що "до соціально виключених категорій молоді відносяться молоді жінки й чоловіки зі складу корінного населення, етнічних груп та меншин, мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи; лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери та інтерсексуали; молоді люди, хворі на соціально-небезпечні хвороби (ВІЛ, СНІД, туберкульоз); молоді люди з інвалідністю або ті, хто живе в бідності та / або в умовах конфлікту; молоді секс-працівники та споживачі наркотиків; ті, хто страждає від релігійної дискримінації; від домашнього або сексуального насильства; овдовілі молоді жінки, а також молоді жінки, яких примушують одружуватися та які є жертвами торгівлі людьми, рабства або експлуатації в секс-бізнесі".⁸⁰

Розглянувши поняття "соціальне виключення", "молодь" та "соціально виключена молодь", хочемо проаналізувати три категорії чинників зростання соціально виключеної молоді.

Перший чинник – соціально-економічний, який охоплює: рівень розвитку соціальної інфраструктури, що задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, сфері послуг та житлово-комунальному обслуговуванні; стан навколишнього середовища і природоохоронну діяльність; санітарно-гігієнічні умови праці.

Важливого значення набуває проблема здоров'я молоді. Демографічна ситуація ускладнюється зростанням кількості вбивств та самогубств, збільшилася чисельність споживачів наркотиків (вікова категорія наркоманів – 13-25 років); в 6-8 раз зросла наркоманія у великих містах. Дані статистики свідчать про найтіснішого зростання наркоманії у країні з зростанням кількості захворювань СНІДом, на вірусний гепатит та інші серйозними захворюваннями. Упродовж останніх років кількість смертей від вживання наркотиків збільшилася в 12 раз. Широкого поширення набули токсикоманія і алкоголізм.⁸¹

Впровадження ринкових відносин загострило проблему соціального захисту у сфері праці. У зв'язку з цим дедалі більше істотною характеристикою соціально-економічного становища молоді є зростання на цьому середовищі числа безробітних. Гостро стоїть проблема працевлаштування випускників шкіл, ПТУ, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів у зв'язку з тим, що майже 70% їх отримують вільне розподіл. Особливо розширюється

⁷⁹ Трубавіна І. М. (2002): Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю, с. 2.

⁸⁰ ПРООН в Україні: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>.

⁸¹ Павленок П. Д. (2006): Основы социальной работы, с. 340.

приховане безробіття. Нею охоплено понад чверті молоді, і вона має тенденцію до зростання. Продовжує збільшуватися група молоді, яка ніде не працює та не навчається.

Ще однією складовою соціально-економічного чинника є виїзд молоді за кордон. Це пояснюється бажанням знайти краще життя, відсутність добре оплачуваної роботи в Україні і, звичайно, бажанням забезпечити краще своє майбутнє.

Молодіжне середовище стає небезпечною криміногенною зоною. Розповсюджуються такі несприятливі тенденції, як омолодження злочинності, посилення її групового характеру.

Молоде покоління здебільшого виявилось без надійних соціальних орієнтирів. Руйнування традиційних форм соціалізації, заснованої на соціальній обумовленості життєвого шляху, з одного боку, підвищило відповідальність молоді упродовж свого долю, поставивши перед необхідністю вибору, з іншого — виявило неготовність більшості їх включитися у нові суспільні відносини. Вибір життєвого шляху став визначатися не здібностями і якими інтересами молодої людини, а конкретними обставинами.

Всі ці складові є соціально-економічними чинниками зростання соціально виключеної молоді.

Другим чинником є соціокультурний чинник, його складові, це насамперед: ціннісні орієнтації, процеси соціалізації, стан культури, функціонування інституту довіри/недовіри, засвоєні цінності та норми, прояв поваги до оточуючих та відчуття гідності, соціально-сконструйована суб'єктність, культурно-освітній рівень, соціальні та професійні компетенції та навички, моральна сутність закону, інноваційність, креативність та творчість.

Не менш важливого впливу мають статусно-рольові функції молоді, завдяки яким вони зможуть більшою мірою відігравати інституційно-організаційну роль у такому суспільстві та мати стабільний спосіб життя і думок.

Третій чинник, який має великий вплив на зростання соціально виключеної молоді — соціально-психологічний. Його складові — це відчуття загальної осмисленості життя, що втілюється в осмисленості минулого, теперішнього і майбутнього, та загальній переконаності в можливості впливати на власне життя; узгодженість на рівні переконань та реальної поведінки; усвідомлена саморегуляція, її складові; автономність, орієнтація у часі і творче ставлення до життя.

До даного чинника відносяться також і проблеми особистісного самоствердження, дорослість, потреба у спілкуванні, інтенсифікація контактів, перегляд попередніх переконань та уявлень, формування нового світогляду, засвоєння цінностей і норм. У різноманітних міжособистісних стосунках молодь намагається з'ясувати, як до нього ставляться інші. У ставленні до батьків виявляє ознаки емансипації (відстоювання своєї точки зору, втеча з дому тощо). Також вона виходить на спілкування із суспільством, внаслідок чого з'являються авторитети, які знаходяться не тільки в середовищі безпосередньої взаємодії, а й у пресі, комп'ютері тощо.

Важливого впливу на зростання соціально виключеної молоді є насильницькі дії та фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне), економічне та медичне насильства як в сім'ї, так і в ближньому оточенні.

Таким чином, всі чинники та його складові взаємопов'язані, залежать та доповнюють один одного. Наприклад, психічно хвора молода людина, потерпає від соціального виключення в усіх сферах, оскільки проблеми психічного здоров'я утруднюють доступ до соціальних служб і соціальних мереж, наслідком чого часто буває соціальна ізоляція. Така особа має значно менше можливостей для близьких, довірливих стосунків, у них висока вірогідність самотнього життя. Порівняно невисокою є їхня зайнятість, що відповідно позначається і на доходах. А прояви соціального виключення (обмежений доступ до товарів щоденного користування, неповна участь у громадській активності, різних видах відпочинку, проживання в неналежних умовах, обмежені можливості контактування у культурно-мистецькій сфері) поглиблюють проблеми психічного здоров'я.

Отже, виключення може стосуватися:

- економічної сфери. Його чинниками можуть бути бідність, тривале безробіття, обмежений доступ до можливостей кредитування, сучасних технологій;

- життєвого простору. Виключення може бути наслідком проблематичного сусідства, яке загрожує безпеці, високого рівня кримінальності, бідності місцевого оточення, роз'єднаності громади, географічної ізоляції чи віддаленості району, відсутності або обмеженості доступу до послуг, у т. ч. транспортних, освітніх;

- життєвої мобільності. Спричинюється воно відсутністю транспортних засобів, доріг, наслідком чого є обмеження доступу до соціальних мереж, зручностей, товарів і послуг;

- політичного життя. Йдеться про відсутність можливості впливати на прийняття політичних рішень через позбавлення громадянських прав, низьку участь у групах та організаціях, відмову від громадянських прав та свобод, неможливість брати участь у здійсненні влади;

- можливості приймати рішення. У цьому разі виключення пов'язане з безправністю людини, безсилістю та обмеженим вибором можливостей;

- особистісних можливостей. Передумовами виключення можуть бути етнічна, культурна, релігійна, класова належність, життєві навички, стать (гендер), сексуальність, стан здоров'я;

- соціальних мереж. Факторами виключення, як правило, є розпад (порушення) формальних чи неформальних мереж, самотність, ізоляція, відсутність інформації, соціальний стан;

- соціального буття. Виключення може бути спричинене поширенням злочинності, зміною сімейного стану, низьким рівнем освіти, нерівністю, обмеженістю соціальних прав, доступу до медичних послуг та соціального захисту.

Можна зробити висновок, що в загальному розумінні соціальне виключення означає невідповідність стандартам життєдіяльності, що склалися в суспільстві,

що зумовлюється передусім порушенням (невиконанням) чинного законодавства в умовах перехідного суспільства. Як правило, характерними рисами соціального виключення визнають: низькі рівні споживання та доходу індивідів чи груп; обмежений доступ до суспільних механізмів підвищення добробуту; переважно пасивний тип взаємодії з суспільством.

До зростання соціально виключеної молоді призводять наслідки кризових явищ розвитку економіки в минулому (бідність, проблеми працевлаштування) та недоліки соціально-економічного розвитку сучасного суспільства (при зростанні добробуту населення виділяються індивіди та групи, що є виключеними з певних соціальних інститутів). При цьому особливістю є те, що бідність не призводить однозначно до соціального виключення. На відміну від бідності, поняття соціального виключення акцентує увагу на нестачі у молоді низки прав, обмеженості доступу до інституцій, що розподіляють ресурси (наприклад – ринку праці). Таку основу складають і право на соціальну й державну допомогу, безпечний і здоровий життєвий простір, адекватне харчування, на доступну медичну допомогу, якісну практичну освіту, на політичну участь, на економічно продуктивне життя, захист від безробіття, на гідну життя. Зосереджується увагу і на динамічних аспектах нерівності. В ній уводиться поняття "множинності соціальних проблем" – накопичення взаємопороджуючих життєвих обставин. Молодь, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися громадським, політичним чи культурним життям суспільства. Зважаючи на величезну кількість у сучасному суспільстві інститутів, а також на суперечливість їхніх правил і норм, молодь, яка дотримується стандартів одного з них, просто вимушена "випадати" із інших. Такий процес призводить до втрати молоддю людиною багатьох прав, що автоматично надає їй статус – соціально виключена молодь.

Для усунення чинників зростання соціально виключеної молоді, необхідно акцентувати увагу на ознаки, наслідки та причини виникнення, а саме: відсутність соціальних зв'язків; стабільної роботи, що оплачується; нестабільність або недостатній рівень виплати соціальних трансфертів; проживання в сільській місцевості (внаслідок гірших можливостей працевлаштування та нерозвинутості інфраструктури обмежується задоволення матеріальних та духовних потреб); відсутність родинних зв'язків, спілкування з друзями та знайомими; неналежні житлові умови; належність до певної суспільної групи (дискримінація за статтю, віком, віросповіданням, національністю тощо); неналежний рівень здоров'я; відсутність необхідної медичної допомоги у разі виникнення потреби; обмежений доступ до освіти; обмеженість задоволення культурних потреб; обмеження свободи слова, віросповідання; неможливість обирати місце проживання в межах країни; обмеження членства у громадських (або релігійних) організаціях; відсутність вільного часу та можливостей для організації дозвілля; ненормальні стосунки в родині, з друзями та знайомими, на місці роботи, навчання.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду щодо подолання явищ соціально виключеної молоді та на основі вивченого розробити рекомендації для України.

Література:

1. Policy Responses to Social Exclusion towards Inclusion? / ed. Janie Percy-Smith / Buckingham Philadelphia, Open University Press. – 2000. – 27 p.
2. Бородкин Ф. М. Социальные эксклюзии / Фридрих Маркович Бородкин // Социол. журн. – 2000. – № 3/4. – С. 5-17.
3. Закон України "Про соціальні послуги" (Нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://законодавство.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-sotsialni-poslugi-vidomosti-2003-1017.html>.
4. Лисовский В. Т. Молодежь: Любовь. Брак. Семья. Социологическое исследование. – СПб.: Наука, 2003.
5. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П. Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 2006. – С. 560.
6. ПРООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>.
7. Старинец А. Г. Молодежь Украины в политическом и правовом пространстве в период трансформации украинского общества // Перспективи (серія політологія) – № 3 (19) – 2002. – С. 62-68.
9. Толстих Н. В. Соціальне виключення в сучасній Україні: спроба оцінки / Н. В. Толстих // Укр. соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 81-85
9. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2002, 132 с.

MOTIVATIONAL FACTORS IN THE USE OF HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

*Marina V. Semikina
Anton V. Melnik
Victoria O. Kabai*

Abstract. The article analyzes theoretical and applied aspects of the influence of motivational factors on the use of human capital in terms of European integration. The scientific approaches to the definition of the category "motivation of labor" are analyzed and summarized. Author's approach to determination of the essence of motivational factors, their classification on the basis of content and level of influence is proposed. The role of the Eurointegration vector of Ukraine's development as a factor of motivation for gaining competitive advantages is singled out. The results of motivational monitoring, which revealed the priority motivational factors of the Ukrainian labor market, were highlighted. According to the State Statistics Service, a comprehensive socio-economic analysis of the manifestation of such factors has been carried out, which has witnessed strains and controversies in wages, which worsens the efficiency and development of the use of human capital.

Key words: motivation, motivational factors, human capital, eurointegration, contradictions in wages, disincentives.

Анотація. В статті проаналізовано теоретичні та прикладні аспекти впливу мотиваційних чинників на використання людського капіталу в умовах євроінтеграції. Проаналізовано та узагальнено наукові підходи до визначення категорії «мотивація праці». Запропоновано авторський підхід до визначення сутності мотиваційних чинників, їх класифікації за ознаками змісту та рівня впливу. Виокремлено роль євроінтеграційного вектору розвитку України як чинника мотивації до здобуття конкурентних переваг. Висвітлено результати мотиваційного моніторингу, який дозволив виявити пріоритетні мотиваційні чинники сфері праці України. За даними Державної служби статистики здійснено комплексний соціально-економічний аналіз прояву таких чинників, який засвідчив деформації та протиріччя в оплаті праці, що погіршує ефективність та розвиток використання людського капіталу.

Ключові слова: мотивація, мотиваційні чинники, людський капітал, євроінтеграція, протиріччя в оплаті праці, анти стимули.

Світова практика засвідчує, що найбільших економічних успіхів та піднесення конкурентоспроможності досягають ті країни, де створено могутні

мотиваційні механізми для ефективної реалізації та розвитку людського капіталу, прояву високої трудової та інноваційної активності працівників підприємств.

Пріоритетними мотиваційними чинниками ефективної реалізації людського капіталу в розвинених країнах стають гідна оплата праці, комфортні умови трудової діяльності, інвестиції в постійний освітньо-професійний розвиток людського капіталу, створення якісних робочих місць. В результаті дії таких чинників у працівників формується мотивація підвищення конкурентоспроможності у сфері праці, прагнення до трудових досягнень, професійного зростання, що зумовлює стійкі темпи розвитку економіки.

В Україні тривалий час спостерігається явище деформації мотиваційних чинників, що перешкоджає ефективній реалізації та розвитку нагромадженого людського капіталу, негативно позначається на динаміці ВВП, стані інноваційного розвитку, послаблює трудову та творчу активність працівників, зумовлює напруженість соціально-трудових відносин. Існуюча ситуація неефективної мотивації у сфері праці, передусім вкрай низької оплати праці, суперечить проголошеним цілям побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, ускладнює рух України у напрямі євроінтеграції. За умов низької оплати праці людський капітал втрачає свою якість, адже є обмеженими та недостатніми кошти для його відтворення та розвитку. Малооплачувана робоча сила, у свою чергу, не може бути високопродуктивною.

Теоретичний аналіз довів, що проблеми мотивації праці та мотиваційні чинники досліджували такі зарубіжні вчені, як М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, А. Маслоу, Л. Портер, Н. Стивенсон та ін. В Україні дослідженню мотивації праці та мотиваційних чинників присвятили свої публікації Д. Богиня, В. Данюк, Г. Дмитренко, А. Колот, Т. Костишина, Г. Куліков, І. Петрова, М. Семикіна, С. Цимбалюк та ін. Однак зміна умов господарювання, кризові явища в економіці, рух України у напрямі євроінтеграції потребують продовження досліджень у цьому напрямі, оновлення підходів до характеру та наслідків впливу мотиваційних чинників для вибору методів та інструментів дієвого мотиваційного впливу на трудову поведінку працівників в інтересах, забезпечення ефективної реалізації та розвитку людського капіталу. Гострота зазначеної проблеми зумовлює потребу у поглибленому вивченні дії мотиваційних чинників, що впливають на відтворення, використання та розвиток людського капіталу.

Стаття ставить за мету розкрити сутність основних мотиваційних чинників використання людського капіталу в умовах євроінтеграції та проаналізувати їх прояв та наслідки з позицій сприяння реалізації економічної активності працівників у сфері праці.

Розвиваючи погляди М. Мескона⁸², М. Альберта, Ф. Хедоурі, В. Данюка⁸³, А. Колота⁸⁴ та інших вчених, пропонуємо визначати *мотивацію праці* як

⁸² Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: ООО «И.Д. Вильямс». – 2007. – 799 с.

⁸³ Данюк В. М. Менеджмент персоналу / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ. – 2005. – 398 с.

⁸⁴ Колот А. М. Мотивація персоналу / А. М. Колот, С. О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ. – 2011. – 397 с.

багаторівневий та багатофакторний процес формування системи взаємопов'язаних та взаємообумовлених мотивів, які стають спонукальною причиною, поштовхом до діяльності, спрямованої на досягнення індивідуальних цілей працівників і загальних цілей підприємств, регіону, держави та суспільства.

Виходимо з того, що *внутрішня мотивація* формується на основі усвідомлення індивідом власних потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, отже, під впливом внутрішніх спонукальних сил; *зовнішня мотивація* являє собою сукупність мотиваційних чинників та заходів впливу, що мають зовні спонукати людину до ефективної трудової діяльності та безперервного професійного розвитку на різних економічних рівнях (на рівні підприємства, регіону, країни, світу).

Під *мотиваційними чинниками* у сфері праці розуміємо сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають працівника до реалізації у праці свого людського капіталу, зокрема таких його складових, як здатність до праці, здоров'я, сформована культура, отримана освіта, набуті знання, навички, компетенції, мобільність, трудова та інноваційна активність, здатність до прояву творчості, самостійності тощо.

Аналіз наукових джерел довів, що на реалізацію людського капіталу у сфері праці впливає множина різноманітних чинників – усвідомлення власних актуальних потреб, рівень освіти, трудовий досвід, виховання, ситуація у сім'ї, інтерес до змісту роботи, величина отримуваної заробітної плати, її купівельна спроможність у даному регіоні, соціально-трудова та психологічні відносини у колективі, можливості придбати житло завдяки отримуваному доходу від праці, існуючі соціальні стандарти, рівень життя в регіоні, країні, економічна та політична стабільність в державі, соціальна захищеність тощо.

Серед важливих мотиваційних чинників, що впливають на масову трудову свідомість, трудову поведінку та трудову віддачу важливе значення мають соціально-економічна політика держави, глобальні чинники впливу, пов'язані з політичними процесами, інноваційним розвитком, комп'ютерними технологіями, рухом фінансових потоків тощо.

Євроінтеграційний вектор розвитку України слід також розглядати серед вагомих чинників, які на сучасному етапі спонукають багатьох українських працівників до отримання якісної освіти, професійного самовдосконалення, формування мобільності, вивчення іноземних мов, опанування сучасними комп'ютерними технологіями у різних сферах діяльності для того, щоб відповідати високим вимогам ринків праці ЄС до якості людського капіталу. Іншими словами, такий вплив формує прагнення до здобуття конкурентних переваг на ринку праці в інтересах отримання бажаного робочого місця з гідною оплатою праці в Україні або в країнах Євросоюзу.

У табл.1 пропонуємо розроблену систематизацію мотиваційних чинників використання людського капіталу з класифікацією їх за змістом (економічні, соціальні, психологічні, нормативно-правові, організаційні, екологічні, політичні, військові) та за рівнями прояву (на рівні індивіда, на рівні підприємства, на рівні регіону, на рівні країни).

Таблиця 1 – Класифікація мотиваційних чинників використання людського капіталу в економіці країни

Чинники	Зміст чинника
<i>за змістом:</i>	
економічні	Винагорода, що пропонується в обмін на працю, витрачені трудові зусилля (оплата праці, премії, компенсаційні пакети тощо)
соціальні	Рівень соціальної захищеності; існуючі можливості регулювання соціальних стандартів життя в регіоні, країні, на підприємстві (на засадах колективно-договірного регулювання праці); прояв соціальної відповідальності з боку держави, бізнесу, профспілок за рівень доходів працівників, збереження здоров'я, безперервний професійний розвиток, стан соціальної захищеності, соціальна допомога, соціальний діалог.
культурно-освітні, історичні, ментальні	Усвідомлення цінності праці, загальна освіченість населення, національні та регіональні особливості загальної культури, пов'язані з специфікою історії регіону, культура праці, національні особливості трудового менталітету, його регіональні (територіальні) риси; готовність до взаємодії, толерантності, прояву відповідальності за себе та інших
морально-психологічні	Ціннісні орієнтири; певний психологічний клімат на підприємстві, у даному підрозділі, що створює передумови професійного спілкування та соціальної взаємодії, наявність прогресивної корпоративної культури.
релігійні	Рівень релігійності населення даного регіону, країни; роль релігії, церкви
нормативно-правові	Законодавча база щодо регламентації трудової діяльності, отримання мінімальної оплати праці, що відповідає прожитковому мінімуму, її індексації, сплати податків, отримання майбутньої пенсії; сприяння законодавчих актів легалізації зайнятості тощо.
організаційні	Організація праці, робочих місць, взаємодія підрозділів, організація робочого часу, організація безпечних та сприятливих умов праці, зміст праці
екологічні	Екологічне середовище на підприємстві, в регіоні, країні, його вплив на здоров'я, вплив екологічної ситуації на працездатність
політичні	Політична ситуація, політична стабільність (нестабільність), рівень безпеки громадян
військові	Озброєний конфлікт, його наслідки, вірогідність завершення найближчим часом; вірогідність мирного життя в країні
<i>за рівнем впливу</i>	
на рівні індивіда	Потреби, інтереси, цінності в залежності від віку, освіти, культури, виховання, сімейного стану; усвідомлення пріоритетності потреб
на рівні підприємства	Матеріальні і нематеріальні стимули, що пропонуються працівнику; справедливість оцінки праці та отримуваної винагороди; умови праці; соціально-трудові відносини
на рівні регіону	Можливості працевлаштування, доступу до якісних освітніх та медичних послуг, розвиненість соціальної інфраструктури, рівень доходів, можливості купівлі житла, культурного відпочинку; стан автошляхів; рівень цін порівняно з іншими регіонами
на рівні країни	Соціально-економічна політика держави, державне регулювання соціальних стандартів, рівень життя в країні, рівень безробіття, рівень доходів, можливості працевлаштування з отриманням гідної оплати праці; перспективи євроінтеграції

Джерело: систематизовано В. Кабай

Зауважимо, що класифікацію мотиваційних чинників можливо ще деталізувати за ознаками їх пріоритетності, сили впливу, спрямованості впливу, наслідків впливу тощо. Наведені у табл. 1 мотиваційні чинники мають різну вагомість і силу впливу, що взагалі, на нашу думку, завжди залежить від багатьох умов – періоду часу, конкретної ситуації, конкретного підприємства, місцевості, регіону, етапу культурно-історичного, економічного, техніко-технологічного, суспільно-політичного розвитку регіону, країни, а також етапів у розвитку підприємств.

Результати нашого дослідження, а також оцінки, отримані іншими дослідниками, засвідчують, що на сучасному етапі ринкових перетворень пріоритетну роль у мотивації більшості українських працівників грають *економічні та соціальні чинники*. Пояснюємо це тим, що вони визначають можливості виживання та соціальної захищеності для більшості верств населення, які збідніли в умовах всеохоплюючої системної кризи. Йдеться передусім про матеріальні стимули, від яких залежить рівень життя, можливості відтворення людського капіталу, доступу до якісних медичних, освітніх, культурних та соціальних послуг. Зауважимо, що на відміну від України, в економічно розвинених країнах ЄС серед мотиваційних чинників часто більш вагому роль, ніж оплата праці, грають нематеріальні мотиваційні чинники – зміст праці, можливість прояву творчості, самостійності в роботі.

За результатами мотиваційного моніторингу, проведеного нами на підприємствах Кіровоградської, Черкаської, Київської областей, переважна більшість опитаних працівників (85%) дотримується думки, що їх оплата праці не відповідає рівню життя, підкреслюють малий розмір оплати праці; понад 40% респондентів указують на відсутність тісного зв'язку між трудовими зусиллями й отримуваним доходом; 38,7% – на відсутність такого зв'язку між рівнем освіти і розміром оплати праці; 46,5% – на надмірну інтенсивність праці, яка не відповідає рівню оплати праці; кожен третій висловлює впевненість, що кар'єра й розмір заробітку часто залежить не стільки від результатів праці, скільки від стосунків з керівництвом, що свідчить про поширеність «подвійних стандартів» в управлінні кадрами.

Бідність переважної більшості працівників руйнує мотивацію до ефективної праці, віру у можливість стати заможним завдяки чесній праці, трудовим цінностям. Немоżliвість задовольнити актуальні економічні та соціальні потреби розчаровує людей у своїй прагненнях та цілях, принижує, озлобляє проти роботодавця, будь-яких керівників, сіє недовіру до профспілок, влади загалом. Одна і та ж ситуація матеріальних труднощів одних штовхає до прояву трудової і підприємницької активності у своїй країні або пошуку заробітків за кордоном, інших – до пошуку засобів виживання за будь-якою ціною, навіть кримінальним шляхом, певна частина осіб ризикує вилученням із трудового життя, поглинанням явищами соціальної ізоляції, соціальної дезінтеграції, маргіналізації. При цьому характерною рисою українських працівників є невміння і небажання активно відстоювати трудові права, використовувати надбання демократії, можливості колективних договорів заради добробуту працівників підприємства, регіону, країни.

Проблеми мотивації, протиріччя у сфері оплати праці й доходів сьогодні залишаються ключовими питаннями у перемовинах роботодавців і профспілок на різних економічних рівнях (йдеться про міжгалузеві, міжрегіональні диспропорції в оплаті праці, її необґрунтовану диференціацію, низький розмір мінімальної, середньої заробітної плати). Однак події останніх років переконують в тому, що досягнення певних зрушень у цій сфері більше відбувається під впливом виборчих процесів в країні, аніж під тиском профспілок (профспілкам не вистачає згуртованості).

Сьогодні представники підприємницьких структур у перемовинах з профспілками посиляються на фінансові складнощі, пов'язані з озброєним конфліктом на сході країни, пропонують найманим працівникам «перетерпіти», але невирішеність проблеми з гідною оплатою праці веде до поширення міграційних настроїв серед зайнятого населення і тих, хто шукає роботу, збільшення відтоку кваліфікованих фахівців і робітників за кордон, де мають місце більш привабливі заробітки.

Причини відмінностей у доходах населення в країнах Європи і в Україні пов'язані, передусім, із суттєвою різницею у мінімальній заробітній платі (рис. 1).

Порівняння розмірів мінімальної заробітної плати в країнах Європи і в Україні проілюстровано на рис. 1 за даними журналу «Eurostat» на 31. 01. 2018 р. Якщо на початку 2018 р. мінімальна заробітна плата в Україні становила близько 114 євро, то у Люксембурзі її величина дорівнювала 1999 євро, в Ірландії – 1614 євро, Нідерландах – 1578 євро, тобто була у 15-18 разів вищою, ніж в Україні; у країнах Прибалтики (Естонії, Латвії, Литві) мінімальна оплата праці була вище, ніж аналогічний український показник, у 4-5 разів.⁸⁵

За такою різницею в оплаті праці стає зрозумілим, чому багато українських працівників прагнуть виїжджати за межі країни у пошуках кращих заробітків і мріють навіть залишитися там жити. Порівнюючи оплату праці України і країн із більш розвиненою ринковою економікою, важливо відзначити, що працівники, маючи однаковий освітньо-професійний рівень, уміння та навички, за однакову роботу на підприємствах отримують неоднакову заробітну плату й відповідно, мають неоднакові можливості для забезпечення якості життя, купівлі товарів, доступу до якісних послуг охорони здоров'я, закладів освіти тощо. Не зважаючи на зростання номінальної заробітної плати, упродовж останніх років та скорочення кількості працівників, які отримували заробітну плату на рівні прожиткового мінімуму для працездатної особи, підвищення цін в умовах внутрішньоекономічної та світової глобальної кризи не дало відчутти ці позитивні зрушення на тлі наявного розриву в доходах. У 2016 р. більше половини штатних працівників (59,4%) отримували заробітну плату до 5000 тис. грн., в той час, як її середній розмір по економіці становив 5183 грн. Лише кожен 4-й працівник отримував зарплату від 5000 до 10000 тис. грн.

⁸⁵ Офіційний сайт журналу «Eurostat»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/database>.

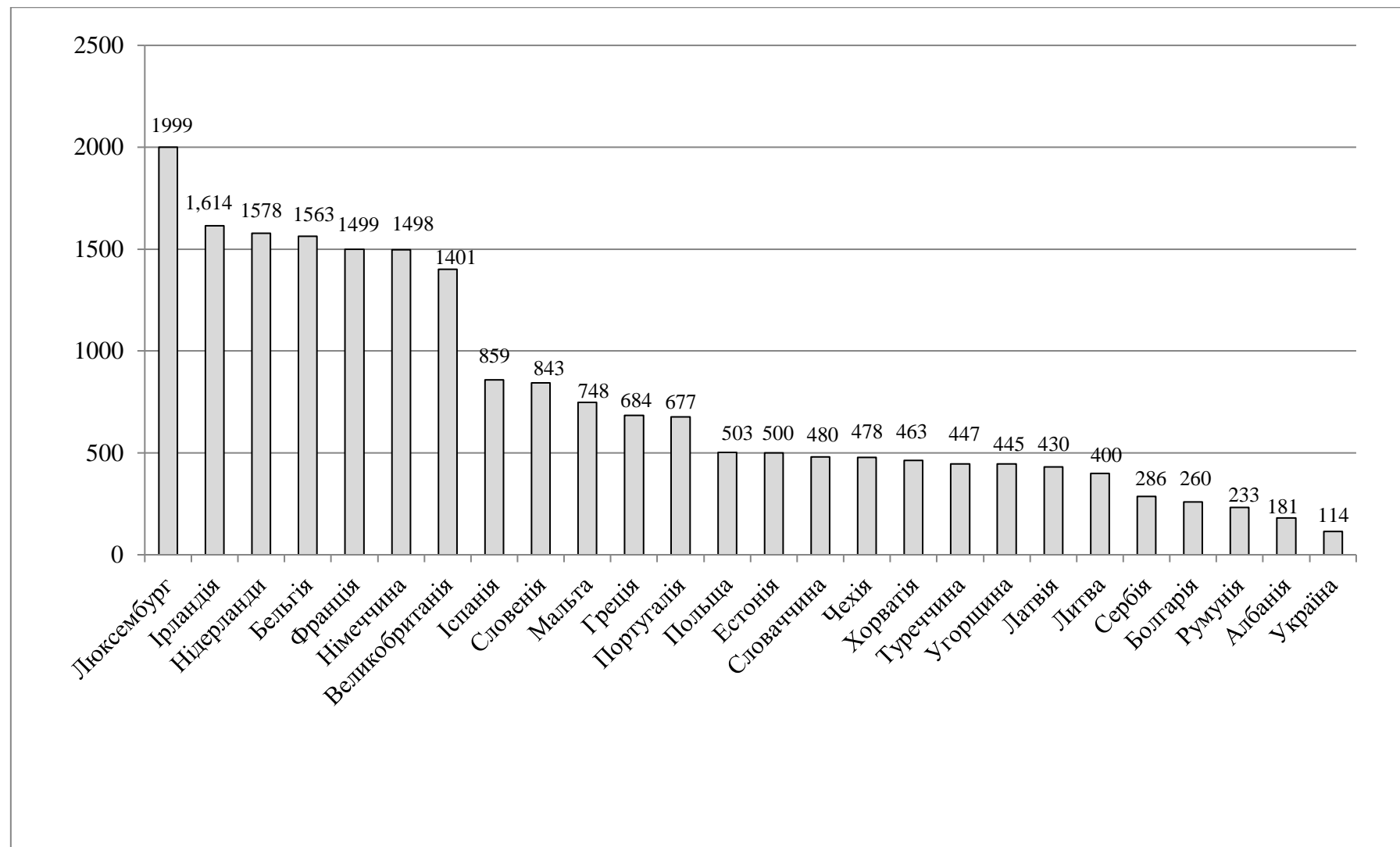

Рис. 1 – Порівняння розмірів мінімальної заробітної плати в країнах Європи і в Україні (у євро; за даними журналу "Eurostat" на 31 січня 2018 р.)⁸⁶

⁸⁶ Офіційний сайт журналу «Eurostat»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/database>.

Водночас, понад 10000 тис. грн. отримували 12,5% працівників, зайнятих переважно на підприємствах із добування паливно-енергетичних корисних копалин, а також у фінансовій діяльності (розподіл працівників за розміром зарплати ілюструє рис. 2).

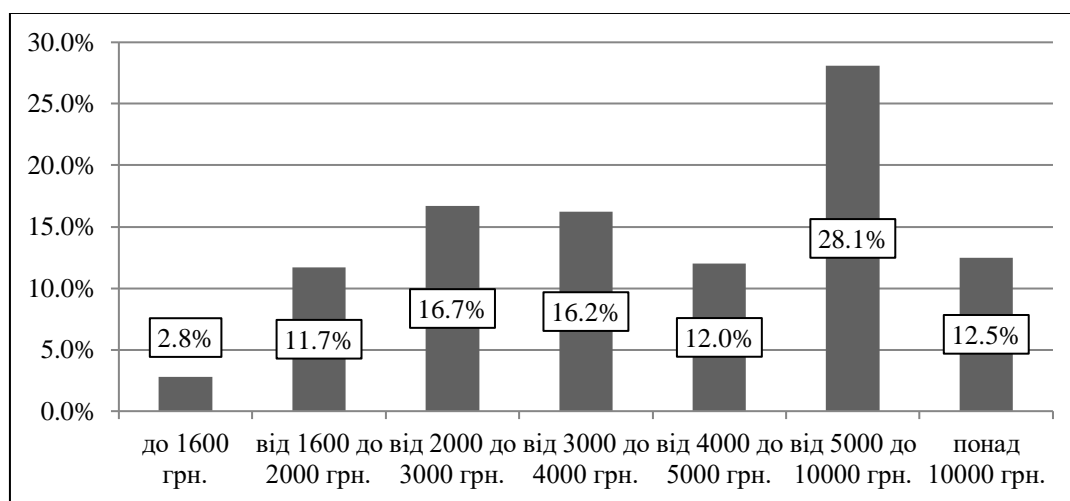

Рис. 2 – Розподіл штатних працівників в Україні за розмірами нарахованої їм заробітної плати у грудні 2016 р.⁸⁷

Деформації мотиваційних чинників в Україні виявляються, зокрема, в тому, що спостерігається значна диференціація в оплаті праці між різними видами економічної діяльності. У грудні 2017 році вона перевищила 15 разів (рис. 3). Найбільш високою номінальна заробітна плата була сформована в авіаційному транспорті (33322 грн.) та у фінансовій сфері (14899 грн. на місяць), найбільш низькою – у поштовій та кур'єрській діяльності (4487 грн.), сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (6163 грн.), сфері адміністративного обслуговування (6498 грн.), освіти (7166 грн.).

Аналіз розподілу штатних працівників за розмірами нарахованої заробітної плати в межах різних сфер діяльності свідчить також про відсутність залежності розміру зарплати від рівня освіти і кваліфікації. Таке явище руйнує мотивацію до постійного освітньо-професійного розвитку. Наприклад, в установах освіти, де більшості працівників притаманний високий кваліфікаційний та професійний рівень, забезпечений вищою освітою, у грудні 2017 р. лише у третини працюючих була нарахована зарплата понад 5000 грн., в установах охорони здоров'я та надання соціальної допомоги ще менше – у 24,4% працюючих. Разом з тим, серед зайнятих у сфері фінансової діяльності працівників з такою зарплатою налічується більш половини.⁸⁸

⁸⁷ Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – С. 117-118.

⁸⁸ Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – С. 118.

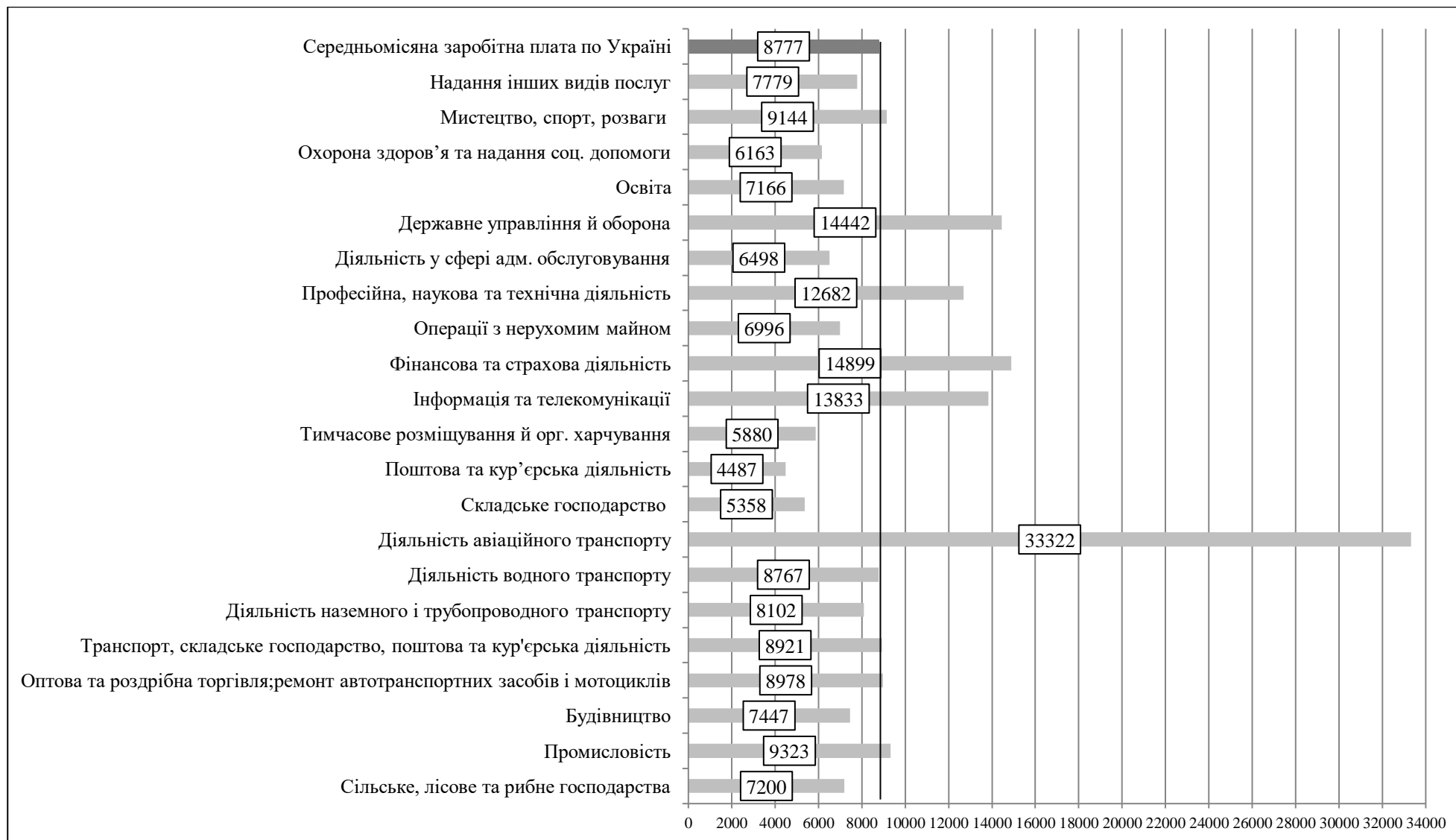

Рис. 3 – Середньомісячна заробітна плата працівників за окремими видами економічної діяльності в Україні у грудні 2017 р.⁸⁹

⁸⁹ Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Соціально несправедливою є також міжрегіональна диференціація заробітної плати, яка гальмує підвищення мотивації до ефективної праці в регіонах. Тенденції невиправданого розриву у розмірах трудового доходу в межах регіонів ілюструє рис. 4.

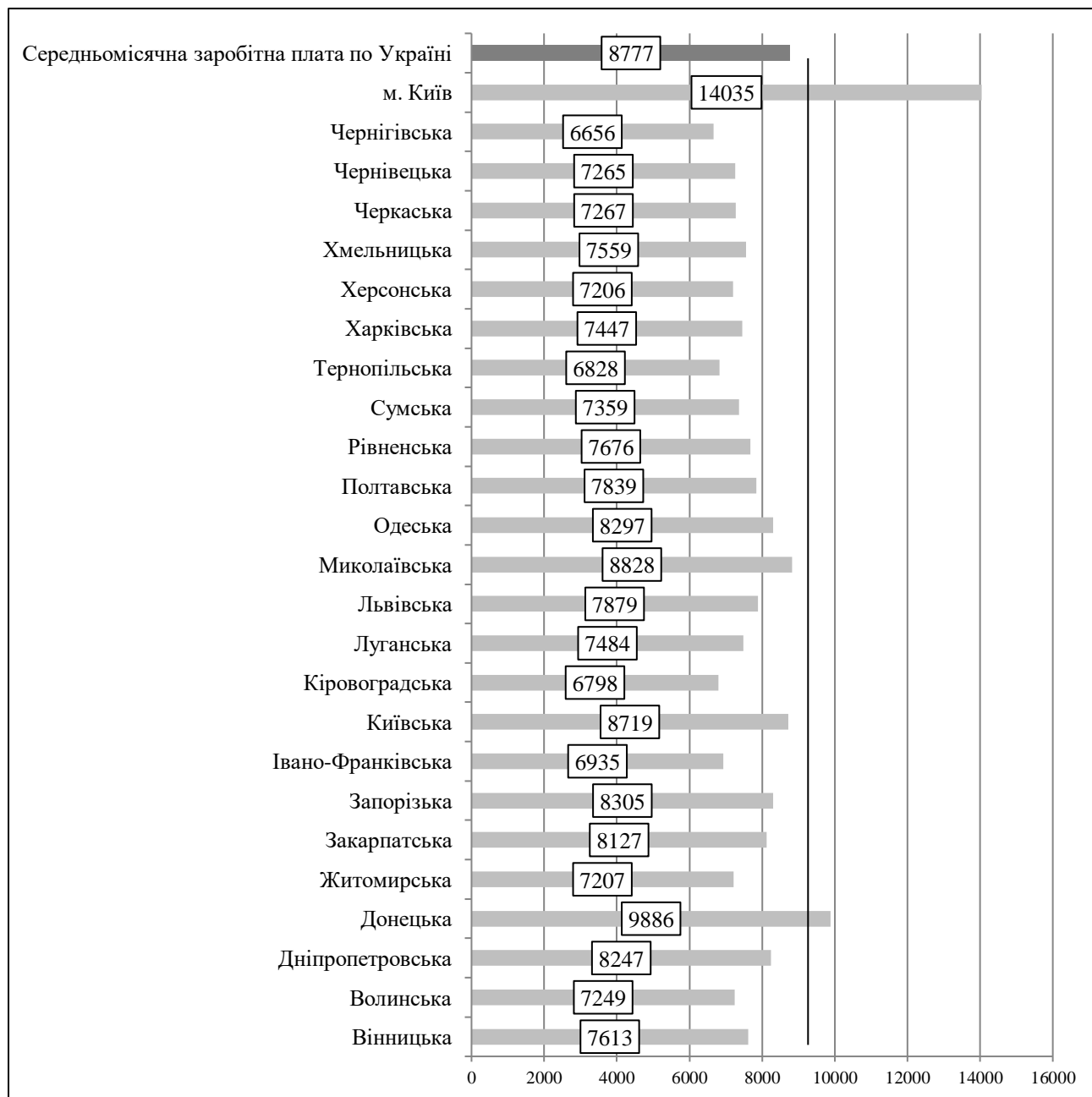

Рис. 4 – Міжрегіональні відмінності у середньомісячній заробітній платі України у грудні 2017 р.⁹⁰

З огляду на рис. 4, наприкінці 2017 р. міжрегіональна диференціація заробітної плати становила 2,1 рази; найбільш високі показники заробітної плати (понад 9000 грн. на місяць) сформувалися у місті Києві, а також Донецькій

⁹⁰ Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

області; наднизькі (менше 7000 грн.) – у Тернопільській, Кіровоградській, Чернігівській, Івано-Франківській областях. Якщо офіційна середньомісячна оплата праці у Києві становила 14035 грн., що на 40% перевищує її середньоукраїнський показник (8777 грн.), то середні заробітки у 17 регіонах не тільки не досягають середнього рівня, а навіть не перевищили величини 8000 тис. грн.

Отже, наведені дані свідчать, що матеріальний добробут українських працівників не стільки залежить від трудової активності і рівня кваліфікації, скільки від місця проживання і сфери прикладання трудових зусиль. Працюючи, наприклад, у фінансових установах, можна отримувати середньомісячну заробітну плату більш як утричі вищу, ніж в охороні здоров'я, сільському господарстві, рибальстві, майже удвічі вище ніж у промисловості. За однаковою кількістю й складністю роботи працівник, який живе в економічно не вигідному місці отримує заробітну плату на 20-30% менше, ніж у середньому по Україні, та вдвічі менше, ніж у м. Києві.

Вкрай висока міжгалузева та міжрегіональна диференціація оплати праці зводить нанівець зусилля з профорієнтації молодих людей, не відповідає гострим кадровим потребам національної економіки щодо розбудови промисловості й аграрного сектору на інноваційних засадах, посиленню ефективності праці освітян або так само медичних працівників.. Таку систему оцінки праці не можна вважати соціально справедливою для мешканців однієї країни.

Чинником додаткового негативного мотиваційного впливу на відтворення та використання людського капіталу слугує зниження купівельної спроможності отримуваних доходів в умовах інфляції, зростання вартості життя. Додамо, що явища заборгованості із виплати заробітної плати й соціальних виплат працівникам руйнують мотивацію до ефективної праці та слугують крайньою формою соціальної несправедливості в Україні. Станом на 1. 01. 2017 р. сума заборгованості працівникам з виплати допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності становила 42469 тис. грн. Загальна сума боргу із заробітної плати на 1. 01. 2017 р. становила по Україні 1791 млн. грн., з яких 73,7% припадала на промисловість, 4,1% – на будівництво, 9,9% – на діяльність транспорту, зв'язку, надання послуг підприємцям, операції з майном. Серед боржників 66,4% – економічно активні підприємства, 32,3% – підприємства-банкрути, решта – економічно неактивні. При цьому сума боргу по зарплаті в середньому на одного штатного працівника становила 11,57 тис. грн.⁹¹

Зауважимо, що в умовах, коли роль провідних мотиваційних чинників стає слабкою і переважає вплив «антистимулів» (недооцінка трудового внеску, несправедливість оплати праці, затримки із виплат зарплати, соціальних виплат), закономірним явищем стає загострення соціально-трудових відносин, нарощування протесаного потенціалу. Кількість працівників, які брали участь у

⁹¹ Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017, с. 167,184.

страйках, у 2015 р. становило 0,9 тис. осіб.⁹², хоча тих, кому не виплачено зарплату, у сотні разів більше (тільки на економічно активних підприємствах від боргу по зарплаті постраждали 96,6 тис. осіб). Підстави для такої протестної поведінки, безумовно, є і це засвідчили перевірки на підприємствах, що показують масові явища порушення трудових прав найманих працівників. Ці порушення фіксуються практично на кожному підприємстві (понад 2/3 порушень припадає на оплату праці, затримки у виплатах заробітної плати, стосується незаконного вивільнення працівників).

Участь у страйках супроводжується втратою робочого часу (рис. 5), а значить, недовиробництвом продукції, втратою доходу і для роботодавців, і для працівників, що погіршує можливості ефективного використання та розвитку людського капіталу, обмежує величину отримуваного доходу. Розуміючи це, українські працівники все ж таки не схильні масово страйкувати, побоюючись не лише ще більше втратити дохід, а й втратити роботу. Роботодавці ж користуються залежністю працівників від себе, а також тим, що у працівників є вкрай обмеженим трудовий вибір на ринку праці.

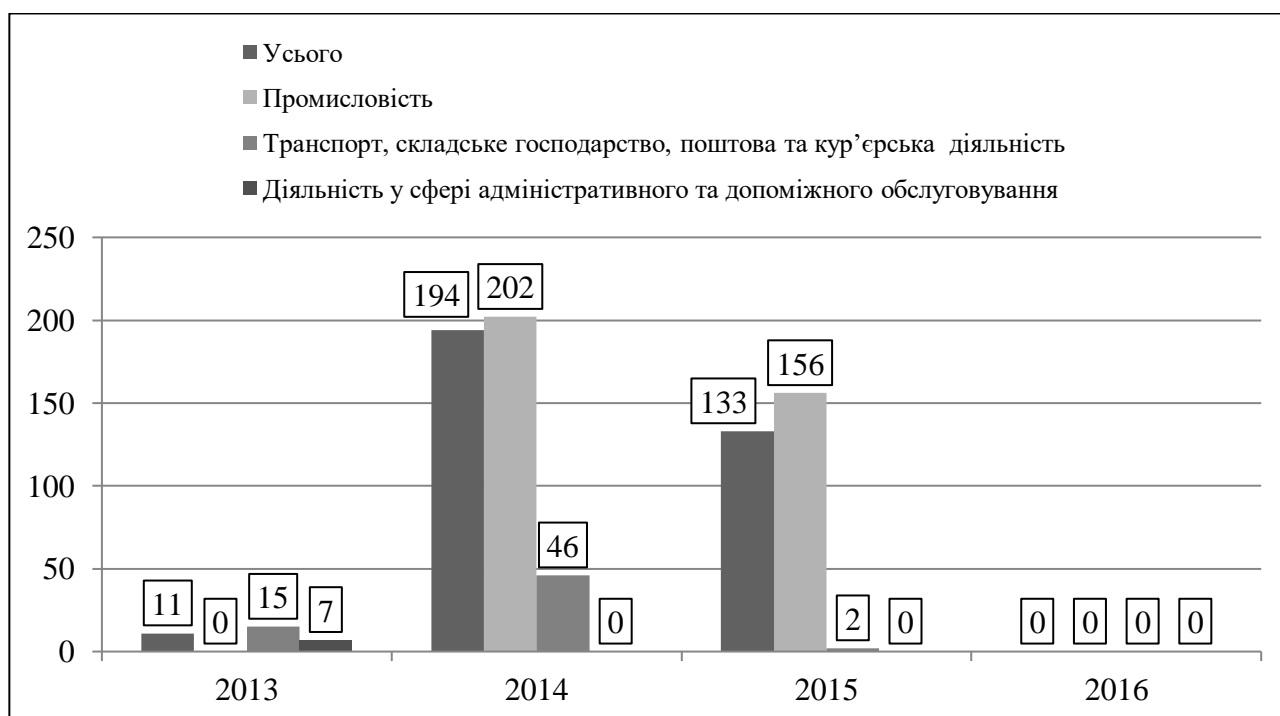

Рис. 5 – Кількість невідпрацьованих годин у середньому на одного працівника, який брав участь у страйку у 2013-2016 рр.⁹³

Доречно підкреслити, що офіційна статистика фіксує загалом дуже обмежену кількість колективних трудових спорів, які взято на облік на галузевому та національному рівні: у 2014 р. – 3, у 2015 р. – 4; у 2016 р. – 4.⁹⁴ Проте, порівняно з кількістю порушень трудових прав, що спостерігаються, все

⁹² Там само, с. 208.

⁹³ Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁹⁴ Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – С. 209.

ще досить мало працівників наважується звертатися до захисту своїх прав у суди, більшість з них надають перевагу терпінню та надіям на обіцянки керівників, а у скрутних ситуаціях більше покладаються на себе. Профспілки, намагаючись захищати права працюючих, постійно виступають за реформу оплати праці в Україні, перегляд розмірів мінімальної оплати праці в бік її підвищення. Проте роботодавці усіляко гальмують цей процес, наголошуючи на зростанні ризиків банкрутства. Заперечуючи пропозиціям профспілок щодо необхідності підвищення заробітної плати, роботодавці, зокрема, звертають увагу на низькі темпи зростання продуктивності праці.

У тривалій дискусії між роботодавцями і профспілками стосовно неефективної мотивації до продуктивної праці заслуговує уваги точка зору кожної із сторін.⁹⁵

З роботодавцями можна погодитися в тому сенсі, що зазначене співвідношення ключових макроекономічних показників не можна назвати нормальним для розвитку країни, адже воно засвідчує, що формування системи оплати праці в Україні не залежить від результатів діяльності економіки. До речі, у цьому ми повністю поділяємо погляди відомого дослідника соціально-трудових відносин в Україні А. М. Колота.⁹⁶ Роботодавці висловлюють тривогу, що необґрунтоване підвищення оплати праці може призвести до ще більших соціальних негараздів й економічного розладу. Зрозуміло, що власники підприємств прагнуть до економії витрат, особливо в умовах кризи, саме тому вони економічно зацікавлені використовувати більш дешеву працю, не прагнучи до модернізації робочих місць.

Вихід із такого кола суперечностей можливо досягти, на нашу думку лише на основі модернізації економіки, завдяки переходу підприємств на інноваційну модель розвитку, підвищенню техніко-технологічного рівня виробництва, ресурсозбереженню, зростанню автоматизації, механізації праці тощо. На основі цього можна досягти економії минулої та живої праці, отже, більшої продуктивності праці, забезпечити зростання частки оплати праці у собівартості продукції за рахунок зменшення інших матеріальних витрат. Це зумовить зростання доходів працівників, що стане, у свою чергу, передумовою подальшого підвищення продуктивності праці, у результаті чого надалі має також адекватно зрости заробітна плата. Таким шляхом уявляється можливим зняти головну напругу у соціально-трудових відносинах і одночасно підняти мотивацію до ефективної праці, забезпечуючи кращі умови використання людського капіталу.

В контексті проблеми мотиваційного забезпечення більш ефективного використання людського капіталу заслуговує на увагу такий факт: порівняння показників оплати праці та продуктивності праці України з розвиненими країнами дає змогу переконатися в тому, що відставання нашої країни за рівнем

⁹⁵ Семикіна М. В. Підвищення продуктивності праці в контексті стратегічних завдань розвитку національної економіки / М. В. Семикіна // Економіка и управление. Научно-практ. журнал: Национальная академия природоохранного и курортного строительства. Симферополь: 2010, № 3. – С. 9-12.

⁹⁶ Колот А. М. Радикальні зміни в доходах працюючих, як передумова економічної і соціальної безпеки / А. М. Колот // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць ОДЕУ. – Одеса, 2008. – Вип. 32. – С. 199-208.

оплати праці є значно більшим, ніж за рівнем продуктивності. Продуктивність праці в Україні становить лише 30% продуктивності праці в країнах Євросоюзу. При цьому середня заробітна плата в Україні, за оцінками експертів, становить порівняно з країнами ЄС не 30%, а близько 4 – 17% залежно від країни, отже, пересічний працівник в Україні недоотримає оплату праці порівняно з наявним рівнем продуктивності праці.⁹⁷ Окреслене доводить факт надмірної експлуатації праці в Україні, тобто нееквівалентного обміну праці й отриманого доходу. Отже, ці дані також свідчать на користь захисту інтересів найманих працівників, яким підприємці недоплачують за їхню працю в Україні.

Нагадаємо, що за умов низької оплати праці, незадовільних умов трудової діяльності (несприятливих, шкідливих) досить поширеною на підприємствах стає плинність кадрів (передусім, у промисловості), яка, у свою чергу, протидіє формуванню соціальної згуртованості найманих працівників, підвищенню конкурентоспроможності персоналу і підприємств. Якщо раніше плинність кадрів була властива галузям із експортним потенціалом і значною бюджетною підтримкою, де заробітна платня була вищою за середню по промисловості, то останнім часом відбувається перерозподіл робочої сили залежно від фінансового стану конкретних підприємств⁹⁸. Звісно, за таких умов винятково важливу роль починає відігравати нерегламентована зайнятість, яка виявляє себе у формі самоорганізації економіки на мікроекономічному рівні через індивідуальну зайнятість, неформальну зайнятість, що межує з тіньовою економікою.

За умов слабкості мотиваційних чинників впливу на використання людського капіталу об'єктивно знизилася ефективність використання робочого часу: у 2016 р. відпрацьовано в середньому кожним працівником лише 84,1% фонду робочого часу або 1684 годин (для порівняння у 2015 р. – 1893 годин, що становило 86,7%); кількість працівників, які перебували у вимушених відпустках, з ініціативи адміністрації становила 163,6 тис. осіб, що у 2,5 рази перевищує аналогічний показник попереднього року. 464,2 тис. працівників здійснювали трудову діяльність в режимі скороченого робочого дня (тижня), що, як відомо, супроводжувалося скороченням доходу.⁹⁹

Таким чином, проаналізовані дані свідчать про те, що в Україні поки діє недосконала система мотиваційних чинників у сфері праці, які не сприяють ефективному використанню людського капіталу, не дозволяють українським працівникам швидко адаптуватися до вимог європейських ринків праці за рівнем компетенцій та продуктивністю праці. Недоліки мотиваційної системи багатofакторні, серед них роль «антистимула» грає вкрай низька оплата праці та усвідомлення соціальної несправедливості в її виплатах.

Досить низький рівень отриманого доходу від праці, який є мізерним у пересічного українського працівника порівняно з доходом працівників країн

⁹⁷ Семикіна М. В. Підвищення продуктивності праці в контексті стратегічних завдань розвитку національної економіки / М. В. Семикіна // Економіка и управление. Научно-практ. журнал: Национальная академия природоохранного и курортного строительства. Симферополь: 2010, № 3. – С. 9-12.

⁹⁸ Соціально-трудові відносини: проблеми гармонізації: [колективна монографія] / М. В. Семикіна, З. В. Смутчак, С. Р. Пасека, Ю. Д. Петров / За ред. М. В. Семикіної. – Кіровоград: КНТУ, «КОД», 2012. – С. 267.

⁹⁹ Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – С. 49-52.

Євросоюзу, стає причиною обмеженої реалізації життєво необхідних соціальних потреб – здорового та збалансованого харчування, доступу до якісних послуг закладів охорони здоров'я, здобуття якісної освіти, купівлі пристойного житла, забезпечення професійного саморозвитку, здорового відпочинку та ін. Збереження такої ситуації не може не погіршувати якість людського капіталу, що суттєво гальмуватиме процеси адаптації економіки України до вимог ЄС та рух у напрямі євроінтеграції.

Перспективи якісних змін у мотиваційній системі пов'язуємо передусім з відмовою від моделі економіки, що дісталася Україні у спадок від СРСР і базується на використанні дешевої робочої сили. Якісну зміну мотиваційних чинників і перехід до інноваційної моделі економіки, орієнтованої на використанні високооплачуваної праці кваліфікованих фахівців та робітників можливо досягти, на нашу думку, завдяки модернізації підприємств, підвищенню техніко-технологічного рівня виробництва, зростання рівня автоматизації та механізації праці, раціонального ресурсозбереження.

Література:

1. Данюк В. М. Менеджмент персоналу / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ. – 2005. – 398 с.
2. Колот А. М. Мотивація персоналу / А. М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ. – 2011. – 397 с.
3. Колот А. М. Радикальні зміни в доходах працюючих, як передумова економічної і соціальної безпеки / А. М. Колот // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць ОДЕУ. – Одеса, 2008. – Вип. 32. – С. 199-208.
4. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: ООО «И. Д. Вильямс». – 2007. – 799 с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Офіційний сайт журналу «Eurostat»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/database>.
7. Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 234 с.
8. Семикіна М. В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання / М. В. Семикіна. – К.: Юніор. – 2003. – 426 с.
9. Семикіна М. В. Підвищення продуктивності праці в контексті стратегічних завдань розвитку національної економіки / М. В. Семикіна // Экономика и управление. Научно-практ. журнал: Национальная академия природоохранного и курортного строительства. Симферополь: 2010, № 3. – С. 9-12.
10. Соціально-трудові відносини: проблеми гармонізації: [колективна монографія] / М. В. Семикіна, З. В. Смутчак, С. Р. Пасека, Ю. Д. Петров / За ред. М. В. Семикіної. – Кіровоград: КНТУ, «КОД», 2012. – 300 с.

FEATURES OF INDICATORS OF STUDENTS' PHYSICAL DEVELOPMENT DEPENDING ON THE DAILY FEEDING RANGE

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАЗНИКІВ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ДОБОВОГО РАЦІОНУ ХАРЧУВАННЯ

Valentyna P. Chernii

Olena V. Nevorova

Liudmyla V. Nevorova

Abstract. The article is devoted to the hygienic substantiation of the method of nutrition correction of students. The analyzed of a condition an actual nutrition status of students and positive influence on their health after correction of nutrition is revealed. The conducted research allowed to substantiate and offer a way of correction of the actual nutrition of the studies; to developed practical recommendations for improving the organization of the daily ration of nutrition of students, which is undoubtedly contributing to the health of young people status, their adaptive potential. It is established under influence of the proposed method of correction of the actual nutrition held significant increase in the level of physical development of students.

Key words: students, physical development, anthropometric indicators, actual nutrition, normative ration, energy expenditure.

Анотація. Стаття присвячена гігієнічному обґрунтуванню способу корекції харчування студентів. Здійснено аналіз стану фактичного добового раціону харчування молоді та виявлено позитивний впливу на їхнє здоров'я після проведення корекції харчування. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати і запропонувати спосіб корекції фактичного раціону харчування досліджуваних; розробити практичні рекомендації щодо покращення організації добового раціону харчування молодих людей, що є безсумнівним внеском до статусу їхнього здоров'я та адаптаційного потенціалу. Встановлено, що під впливом запропонованого способу корекції фактичного харчування відбулося значне підвищення рівня фізичного розвитку студентів.

Ключові слова: студенти, фізичний розвиток, антропометричні індекси, фактичне харчування, нормативний раціон, енергетичні витрати.

Вступ. На сьогоднішній день харчування є провідним фактором у збереженні здоров'я людини, особливо, коли йдеться про молодий організм. Ця проблема є надзвичайно актуальною, оскільки за результатами багатьох наукових досліджень (О. М. Балакірева, Н. Б. Імашева, О. І. Міхєєнко,

Н. Л. Мурашко, А. М. Сердюк, В. С. Ростовський, О. М. Фатєєва та ін.) з'ясовано, що організація харчування молодих людей є незадовільною.

Складне соціально-економічне становище в державі все більше вносить негативні корективи в харчування студентів, що проявляється в недостатньому споживанні повноцінної за вмістом поживних речовин їжі, і, як наслідок – зниження фізичного розвитку, який у молодому віці є одним із об'єктивних показників їхнього стану здоров'я. Та найбільш негативно це відбивається на організмі студентів, за останні 10 років захворюваність серед студентської молоді збільшилася на 35% і однією з основних причин є нераціональне харчування.¹⁰⁰

До того ж, через перевантаженість навчанням більшість студентів страждає від недостатньої рухової активності, відсутності навичок організації раціонального харчування.¹⁰¹

Методологія. Аналіз науково-методичних джерел підтвердив, що проблемі організації раціонального харчування молоді приділяли увагу багато фахівців (М. В. Антропова, М. С. Гончаренко, Я. Г. Ковров, Н. Л. Мурашко, П. Д. Плахтій, В. С. Ростовський, М. Уайтинг, О. М. Фатєєва, В. В. Шкурко, В. С. Язловецький та ін.), і на даний час розроблено чимало методичних рекомендацій, які впроваджено у практичну діяльність вищих навчальних закладів. Проте, ця проблема залишається актуальною й на сьогодні. Так, науковці Інституту гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзєєва НАМН України виявили, що 40% студентів вживають переважно смажену їжу, 29% – практикують часті перекуси і не мають повноцінного обіду, 25% – регулярно вживають вуличну їжу, що готується та продається на вулиці без дотримання необхідних гігієнічних норм, 70% молодих людей у недостатній кількості споживають рибу, 38% – м'ясо, 22% – яйця, лише 40% студентів регулярно п'ють молоко.¹⁰² Зрушення у харчуванні студентської молоді мають негативний вплив на показники їхнього фізичного розвитку. Отже, тільки наукові рекомендації організації раціонального харчування є порадником і орієнтиром щодо рішучих дій, спрямованих на покращення здоров'я молодих людей.

У цьому контексті важливим є розробка практичних рекомендацій організації добового раціону харчування студентів, які дозволять їм самостійно, просто й доступно проводити корекцію власного раціону харчування з відповідним покращенням їхнього фізичного розвитку.

Актуальність окресленої проблеми, необхідність її розв'язання зумовили вибір теми дослідження «Особливості показників фізичного розвитку студентів залежно від добового раціону харчування».

Метою дослідження є аналіз стану фактичного добового раціону харчування студентів та виявлення позитивного впливу на показники їхнього фізичного розвитку після проведення корекції харчування.

Відповідно до мети поставлені такі завдання:

¹⁰⁰ Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії: Наказ МОЗ України від 18. 11. 1999 р. № 272 (1999).

¹⁰¹ Язловецький В. С. (2002): Основи діагностики функціонального стану та здоров'я.

¹⁰² Энциклопедия питания: в 10 т. (2013).

1. Провести аналіз за якісними і кількісними характеристиками фактичного добового раціону харчування студентів та встановити його відповідність нормам фізіологічних потреб.

2. Оцінити основні показники фізичного розвитку студентів до та після корекції фактичного харчування.

3. Обґрунтувати та запропонувати спосіб корекції фактичного раціону харчування досліджуваних.

Об'єкт дослідження – організація добового раціону харчування студентів.

Предмет дослідження – показники фізичного розвитку студентів у зв'язку з фактичним та скорегованим харчуванням.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань застосовані наступні методи дослідження, вибір яких зумовлювався специфікою об'єкта дослідження та його завданнями: загальнонаукові: узагальнення; теоретичні: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження; емпіричні: спостереження; педагогічний експеримент; антропометричні і фізіологічні методи; методи математичної статистики.

Результати дослідження. Сьогодні надзвичайно актуалізувались питання організації раціонального харчування молоді, оскільки під впливом різних чинників, обставин сучасного життя фактичне харчування студентів набуває певних особливостей. Проведений аналіз наукової літератури дозволив нам серед цих особливостей виокремити наступні: дисбаланс між надходженням енергії з продуктів харчування та енерговитратами (це призводить до дистрофії або ожиріння); якісну неповноцінність та незбалансованість їжі за хімічним складом, наслідком чого стає поширеність нестачі вітамінів та мінеральних речовин; порушення режиму харчування (відмова від сніданку або іншого прийому їжі); ігнорування повноцінної їжі, її заміна кондитерськими виробами і цукерками, бутербродами, хот-догами; вплив реклами щодо вживання шкідливих для організму студентів продуктів харчування (різноманітні концентрати, солодкі газові напої, напівфабрикати тощо).¹⁰³

Як бачимо, зрушення у харчуванні молодих людей мають негативний вплив на показники їхнього фізичного розвитку. Можна віддавати перевагу тим чи іншим продуктам (овочам, фруктам), але не варто забувати, що щодня слід вживати необхідну кількість жирів, вуглеводів, білків. Норми вживання основних поживних речовин наведені у табл. 1.

Таблиця 1 – Норми вживання основних поживних речовин.¹⁰⁴

Вік, років		Білки, г	Жири, г	Вуглеводи, г	Вітаміни, мг			Мінеральні солі, мг		Калорійність, ккал
					А, ме	В ₁	С	Кальцій	Фосфор	
17-18	юнаки	104	94	485	1000	1,5	75	1200	1800	3200
	дівчата	86	77	403	1000	1,2	80			2650

¹⁰³ Павлоцька Л. (2007): Основи фізіології, гігієни харчування та проблеми безпеки харчових продуктів.

¹⁰⁴ Смоляр В. И. (1991): Рациональное питание.

На формування характеру харчування кожної людини впливає багато факторів, серед яких одними із основних є фізіологічні, а саме: ріст і розвиток організму, ступінь рухової активності тощо. Зрушення в структурі харчування студентів негативно впливають на їхній фізичний розвиток, що особливо позначається на індексі здоров'я молодих людей.

Для експериментального дослідження обрано 15 дівчат і 15 хлопців факультету педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, які належали до однієї вікової групи (17-18 років), знаходились в однакових умовах навчання. Вибірка склала 30 осіб. Для оцінки кількісної адекватності харчування досліджуваних визначались відповідність добових енерговитрат калорійності добовому раціону харчування студентів хронометражно-табличним методом (на основі даних О. П. Молчанової, Б. Д. Кравчинського, О. О. Мухіна та ін. Якісну характеристику харчування досліджуваних ми визначали розрахунковим методом за допомогою довідників хімічного складу харчових продуктів (за даними І. М. Скурихіна, М. М. Волгарєва та ін.).¹⁰⁵

Студенти здійснювали аналіз та порівняння відповідності характеристик добового раціону (кількість харчових речовин, їхня енергоцінність, відсотковий розподіл маси і калорійності за окремими прийомами їжі, співвідношення білків, жирів, вуглеводів) з фактичними потребами власного організму та науковими рекомендаціями. До того ж, особлива увага досліджуваних зверталась на те, що калорійність добового раціону повинна відповідати добовій витраті енергії студентами. Отже, студенти мали змогу вирахувати дефіцит чи надлишок харчових речовин та їхньої енергетичної цінності й внести певні корективи у власний раціон харчування. За допомогою основних антропометричних вимірювань оцінювався фізичний розвиток студентів, як до так і після корекції фактичного харчування.

Проведений аналіз фактичного добового раціону харчування досліджуваних дозволив виявити недоліки у кількісних і якісних характеристиках харчування студентів. Зокрема, встановлено, що калорійність добового раціону (2229 ккал) не відповідала добовій витраті енергії студентами (2432 ккал), особливо у дівчат. Це пояснювалось, перш за все, тим, що у цей період недостатнє харчування студенток може ґрунтуватись на бажанні схуднути.

Виявлено і недостатню кількість споживання студентами мінеральних солей кальцію і фосфору, оскільки в середньому фактичний добовий раціон харчування молодих людей містить 911,17 мг кальцію та 1456,12 мг фосфору, що відповідно на 75,9% та 80,8% задовольняє добові потреби в них. Це зумовлено недостатнім збагаченням їжі, як юнаків так і дівчат, молоком і молочними продуктами, що видно з їхнього типового добового раціону харчування.

Звертає увагу незначне збільшення жирів у харчуванні юнаків (у середньому 123,2 г), що характеризується споживанням жирних сортів м'яса та смаженої їжі.

¹⁰⁵ Химический состав пищевых продуктов. Кн. 2: Справочные таблицы содержания аминокислот, жирных кислот, витаминов, макро- и микроэлементов, органических кислот и углеводов (1987).

Слід наголосити й на одноманітності набору продуктів для харчування, особливо у юнаків. Це може пояснюватись тим, що вони практикують часті перекуси і не мають різноманітного харчування.

Отже, з огляду на виявлені недоліки у харчуванні досліджуваних студентів, ми дійшли висновку, що таке харчування може негативно позначитися на показниках їхнього здоров'я та фізичного розвитку. Встановлено необхідність внесення певних коректив у раціон харчування досліджуваних з урахуванням фізіологічних потреб організму молодих людей, дотримання правильного співвідношення продуктів тваринного та рослинного походження, раціонального розподілу прийомів їжі протягом доби, структури оптимального харчового раціону (табл. 2) та наукових рекомендацій.¹⁰⁶

Таблиця 2 – Структура оптимального харчового раціону студента.¹⁰⁷

Перший сніданок	Гаряча страва (каша, легкий суп), яка є основним джерелом незамінних нутрієнтів; тонізуючий напій
Другий сніданок	Холодна закуска для підтримання організму при інтенсивній розумовій праці (в університеті)
Обід	Холодна закуска, гарячі (перша та друга) страви, солодка страва та напої, які компенсують енерговитрати організму.
Полуденок	Бутерброди, круп'яні страви, хлібобулочні вироби, фрукти, ягоди або молочні страви
Перша вечеря	Легкозасвоювані страви, зокрема, каші, риба, яйця, салати, чорний шоколад (не більше 30 г.)
Друга вечеря	Легкозасвоювані страви з риби, молочних продуктів, яєць, не жирні та не смажені страви, не тонізуючі напої; жирна їжа на вечерю може спричинити серцево-судинні захворювання та параліч мозкових центрів

Варіант такої корекції ми здійснили на прикладі складеного відповідно до вищевказаних вимог орієнтовного добового раціону харчування студента.

Проведений аналіз показників фізичного розвитку студентів залежно від скорегованого раціону харчування дозволив виявити деякі особливості. З отриманих даних з'ясувалось, що всі досліджувані мають відхилення антропометричних показників від норми, особливо це стосувалося маси тіла. Саме показники маси тіла найбільше впливають на величини життєво-важливих індексів (особливо масо-зростового та життєвого), за якими роблять висновок про рівень фізичного розвитку студентів. Отже, на початку експерименту було з'ясовано, що показники фізичного розвитку досліджуваних студентів не відповідають їхнім віковим нормам. У зв'язку з цим було проведено індивідуальну корекцію добового раціону харчування молодих людей.

Після шести місяців раціонального харчування було проведено повторне вимірювання антропометричних показників, на основі яких розраховано індекси фізичного розвитку.

¹⁰⁶ Гігієна харчування з основами нутріціології (2007).

¹⁰⁷ Там само.

У результаті педагогічного експерименту встановлено істотне покращення антропометричних показників у студентів після впровадження скорегованого режиму харчування ($p < 0,05 - 0,01$), що вказує на ефективність застосованої корекції фактичного харчування. Спостерігаються статистично кращі показники індексу пропорційності розвитку грудної клітки у юнаків у порівнянні з тим ж показниками до експерименту ($p < 0,01$) (рис. 1).

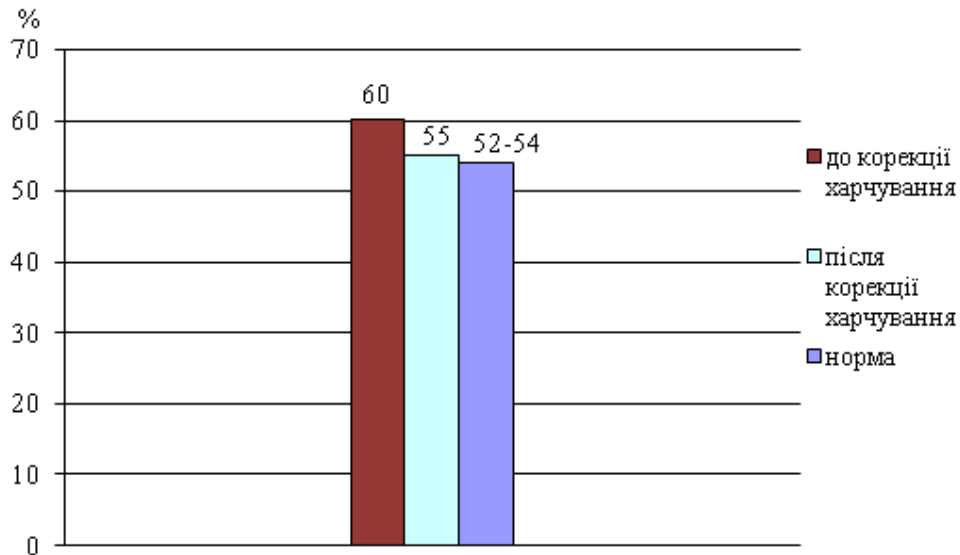

Рис. 1 – Динаміка показників індексу пропорційності розвитку грудної клітки у юнаків

Джерело: розробка авторів.

Середні значення масо-зростового індексу у дівчат після проведення експерименту відзначаються достовірно меншими показниками на відміну від показників до експерименту ($p < 0,01$). За показниками індексу пропорційності розвитку грудної клітки студентки відповідали середньостатистичним даним ($p > 0,05$) і не мали статистично значущої різниці після закінчення експерименту (рис. 2).

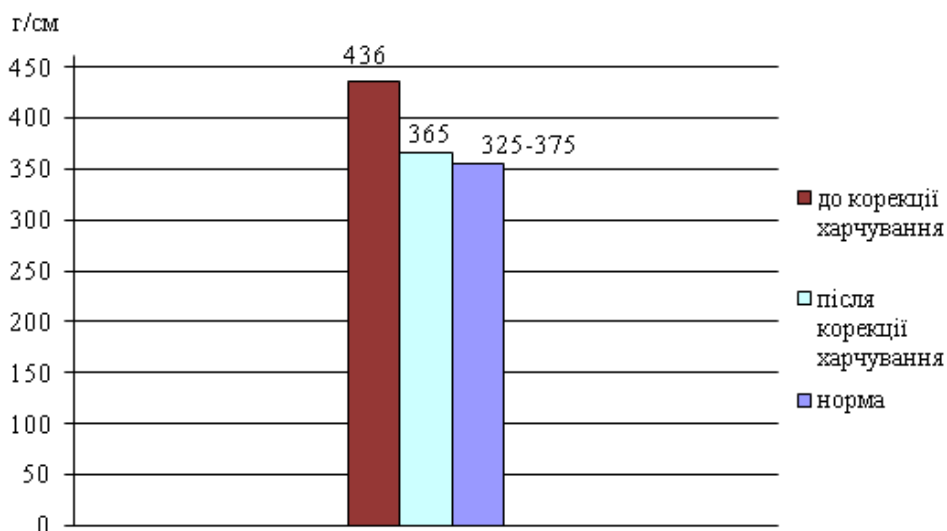

Рис. 2 – Динаміка показників масо-зростового індексу в дівчат

Джерело: розробка авторів.

Про ефективність запропонованого раціону харчування свідчить покращення життєвого індексу ($p < 0,01$). Так, у юнаків життєвий індекс збільшився на 12% порівняно з початковими результатами дослідження (рис. 3).

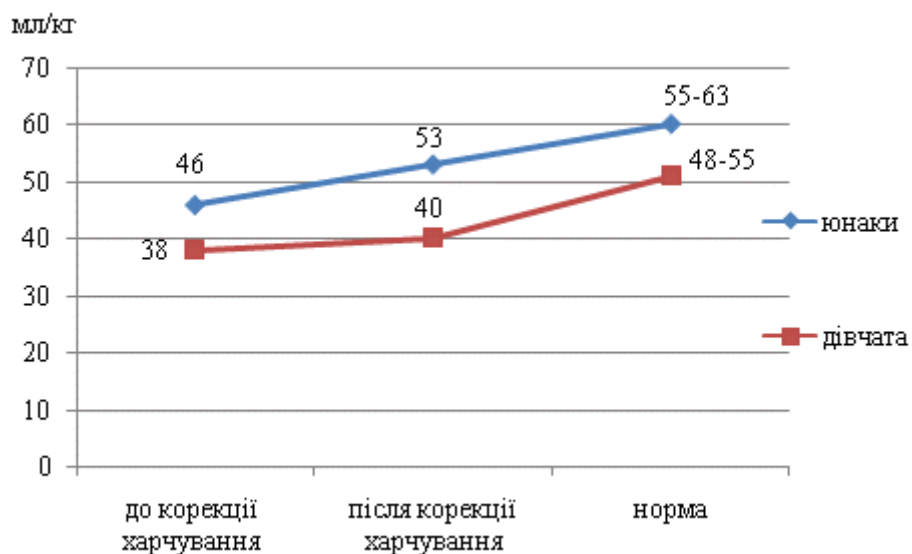

Рис. 3 – Динаміка показників життєвого індексу студентів
Джерело: розробка авторів.

Отже, проведене наукове дослідження дає підстави стверджувати, що корекція добового раціону харчування студентів позитивно вплинула на їхній фізичний розвиток, що є одним з об'єктивних показників стану здоров'я молодих людей. Достовірно покращились показники масо-зростового індексу, життєвого індексу, індексу пропорційності розвитку грудної клітки. Зазначені зрушення є безсумнівним показником покращення здоров'я студентів, їхнього адаптаційного потенціалу.

Висновки. Проведене наукове дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. Невід'ємним компонентом здоров'я студентів є раціональне харчування, тому саме наукові принципи раціонального харчування є порадицею та орієнтиром щодо рішучих дій, спрямованих на покращення здоров'я молоді. Раціональне харчування повинно будуватись на науковій основі та повністю забезпечувати потребу організму в якісному (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінеральні солі, вода) і кількісному (компенсування енерговитрат, побудова клітин) відношеннях.

2. Виявлено, що фактичний раціон харчування досліджуваних студентів не відповідає нормам фізіологічних потреб. Таке харчування може негативно позначитися на показниках їхнього здоров'я та фізичного розвитку, що й обумовило необхідність його корекції.

3. Обґрунтовано і запропоновано спосіб корекції фактичного раціону харчування досліджуваних на прикладі складеного добового раціону харчування студентів з урахуванням виявлених недоліків, фізіологічних потреб

організму молодих людей, дотримання правильного співвідношення продуктів тваринного та рослинного походження, раціонального розподілу прийомів їжі протягом доби, структури оптимального харчового раціону та наукових рекомендацій.

4. Установлено ефективність впливу корекції харчування на показники масо-зростового індексу, життєвого індексу, індексу пропорційності розвитку грудної клітки досліджуваних до рівня фізіологічної норми, що є безсумнівним позитивним впливом на фізичний розвиток та здоров'я студентів.

5. З метою визначення якісної й кількісної оцінки харчування необхідно проводити періодичний аналіз власного добового раціону харчування.

Література:

1. Гігієна харчування з основами нутріціології: підручник; У 2 кн. – Кн. 1 / [Т. І. Аністратенко, Т. М. Білко, О. В. Благодарова та ін.]; За ред. проф. В. І. Ципріяна. – К.: Медицина, 2007. – 528 с.
2. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії: Наказ МОЗ України від 18. 11. 1999 р. № 272. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_19991118_272.html. – Назва з екрана.
3. Павлоцька Л. Основи фізіології, гігієни харчування та проблеми безпеки харчових продуктів: навчальний посібник / Лариса Павлоцька, Ніна Дуденко, Любов Димитрієвич. – Суми: Університетська книга, 2007. – 440 с.
4. Смоляр В. И. Рациональное питание / В. И. Смоляр. – К.: Наук. думка, 1991. – 380 с.
5. Химический состав пищевых продуктов. Кн. 2: Справочные таблицы содержания аминокислот, жирных кислот, витаминов, макро- и микроэлементов, органических кислот и углеводов / Под ред. И. М. Скурихина, М. Н. Волгарева. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1987. – 360 с.; енциклопед. пит. – Т. 2.
6. Энциклопедия питания: в 10 т. / Харьковский ун-т питания и торговли; ред. совет: А. И. Черевко (председатель) [и др.]; отв. ред. Валерий Михайлов. – Харьков: Мир Книг, 2013. – Т. 1: Организм человека и питание / под общ. ред. А. И. Черевко, В. М. Михайлова ; сост.: В. Г. Горбань [и др.]. – 2013. – 353 с.
7. Язловецький В. С. Основи діагностики функціонального стану та здоров'я: [навч. посіб.] / В. С. Язловецький. – Кіровоград: РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2002. – 160 с.

PART 2.

FEATURES OF METHODOLOGICAL AND TECHNOLOGICAL PROVISION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES

INTERACTIVE EDUCATIONAL METHODS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

ІНТЕРАКТИВНІ НАВЧАЛЬНІ МЕТОДИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Iryna O. Buchatska

Abstract. The aim is to theoretical and practical aspects of the use of interactive methods in the educational process in higher education institutions in Ukraine. To explore the technologies of creating new knowledge using interactive techniques and their transformation into a system of values for the acquisition of skills by all participants in the educational process.

Key words: interactive teaching methods, verbal knowledge, nonverbal knowledge, forms of knowledge transfer.

Анотація. Метою є теоретичні та практичні аспекти використання інтерактивних методів в освітньому процесі в закладах вищої освіти в Україні. Дослідити технології створення нових знань при використанні інтерактивних методик і їх трансформації у систему цінностей, для набуття навичок усіма учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: інтерактивні навчальні методи, вербальні знання, невербальні знання, форми передачі знань.

Вступ. Освіта це результат і важливий фактор розвитку національної культури. У законі України «Про освіту» зазначається, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства.¹⁰⁸

Підготовка фахівців, готових і здатних реагувати на всі зміни, що відбуваються в суспільстві, які вміють жити в новій ері, передбачити і прогнозувати глибинні зміни в професійній діяльності, – важлива проблема

¹⁰⁸ Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380).

сучасної професійної освіти.¹⁰⁹ Кожен з викладачів закладів вищої освіти в процесі навчання студентів постійно вирішує які методики краще використовувати для досягнення найвищого ефекту у викладанні, перетворенні абстрактних знань у цінності та вміння студента.

Традиційні методи навчання передбачають передачу знань (вербальних, невербальних) викладачем студентам, обов'язок яких, освоїти ці знання. Найчастіше справлятися з унікальними та нестандартними ситуаціями в реальному житті складно, навіть маючи достатній теоретичний рівень знань.

Очевидно, що традиційні для нашої освіти показники «ресурсів» (нормативи матеріального забезпечення, кількість викладачів з науковими ступенями тощо) повинні відійти на другий план. Детальнішому оцінюванню мають піддаватися саме результати роботи закладу. На різних етапах навчання вимірювання якості надання освітніх послуг, так чи інакше, корелює з фактичним приростом доданої вартості студента у процесі навчання і дає змогу сформувати уявлення про його перспективи на ринку праці.¹¹⁰

Посилення конкуренції на ринку освітніх послуг змушує відповідно заклади вищої освіти підвищувати рівень і якість підготовки студентів при активному залученні в освітній процес інтерактивних методів навчання, які сприяють розвитку наукової управлінської думки. Тому, проблема є досить актуальною на сучасному етапі підготовки висококваліфікованих кадрів, розвитку системи освіти в Україні і закладах вищої освіти, зокрема, направлена на пошук організаційних передумов ефективного їх використання.

В науковій літературі достатньо приділено уваги теоретичним аспектам використання інтерактивних методик в освітній діяльності: сутності, функціям, завданням, їх поділу за певними класифікаційними ознаками, але залишається багато не вирішених питань щодо організаційної стратегії, націленої на створення нових знань, можливості їх комбінації на значному інформаційному колі даних, за умови використання різноманітних засобів комунікацій і сучасних технологій.

Теоретичне обґрунтування проблеми дослідження використання сучасних інтерактивних методів в освітньому процесі. Аналіз наукової літератури свідчить про зосередження уваги науковців на таких проблемах як організації та методиці інтерактивного навчання (Л. Карамушка, О. Комар, Л. Пироженко, О. Пометун, Г. Сиротенко), застосуванню педагогічних, в тому числі інтерактивних технологій (Л. Бекірова, Н. Гордуз, Н. Павленко); психологія менеджменту і використання інтерактивних методів навчання на процес прийняття управлінських рішень – поведінковий аспект (Лозниця В. С., Подобед В. І), «проблема створення високотехнологічного інформаційно-комунікаційного освітньо-наукового середовища, у якому студент знаходиться щодня в процесі всього періоду навчання у вищій школі, яке має відповідати

¹⁰⁹ Фугелова Т. А. Профессиональная мобильность как способ социального функционирования человека: Connect-Universum – 2016: сборник материалов III Международной трансдисциплинарной научно-практической WEB-конференции. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. – 360 с. (с. 276).

¹¹⁰ Олександр Співаковський: Закон «Про вищу освіту»: стратегія нагальних змін. с. 1 [онлайн]. [Розміщена 08. 11. 2017.] Доступна в Інтернеті: <http://www.golos.com.ua/article/295672>.

потребам інформаційного суспільства, сучасному стану розвитку науки і техніки, світовим освітнім стандартам і сприяти формуванню інформаційно-комунікаційних компетентностей усіх учасників освітнього процесу» (Ю. В. Триус).¹¹¹

Автором С. О. Сисоєвою розроблені методичні рекомендації щодо використання інтерактивних технологій навчання для дорослої аудиторії.

Актуальною залишається проблема застосовувати інтерактивні технології для сучасних зарубіжних учених, зокрема, Т. Рівза (T. Reeves), Д. Хедберга (J. Hedberg), Д. Шрайнера (J. Schreiner) та інших.

Незважаючи на вагомість досліджуваних питань, запити практики, наявність певних теоретико-методичних напрацювань, проблема до застосування інтерактивних методів в освітній діяльності залишається актуальною і все ще недостатньо вивченою.

Актуальність зазначеної проблеми підсилюється існуючими суперечностями до застосування інтерактивних технологій для підготовки майбутніх фахівців між:

- зростаючими вимогами суспільства до якості вищої освіти та рівнем фахової підготовки управлінців;
- соціальною значущістю готовності спеціалістів до застосування інтерактивних методів навчання та їх рівнем підготовки до здійснення такої діяльності згідно до вимог Закону про «Вищу освіту»;
- об'єктивно високим розвивальним потенціалом бізнес-освіти за підтримки інформаційно-комунікаційних технологій та доступу до інформаційних ресурсів Інтернету, та недостатньо розробленою системою фахової підготовки майбутніх управлінців.

Автор Носова С. С. стверджує, що близько 85% професійного успіху працівника залежить від «людських» («гнучких») навичок і тільки близько 15% – від навичок, пов'язаних з технічними навичками і знаннями в професійній сфері.¹¹²

Отже, актуальність порушеної проблеми, недостатня її теоретична розробленість та практичне впровадження, а також нагальна потреба у подоланні зазначених суперечностей, дозволили окреслити основні завдання щодо технології створення нових знань при використанні інтерактивних методик і їх трансформації у систему цінностей, для набуття навичок усіма учасниками освітнього процесу.

Концептуальні основи, зміст, форми та етапи впровадження інтерактивних методів в освітній процес в умовах сьогодення. Основною метою дослідження є вивчення ролі різних форм навчання у розвитку певних управлінських навичок і відповідно, вивченню механізму засвоєння знань, та створення організаційних передумов для забезпечення процесу.

¹¹¹ Ю. В. Триус, та І. В. Герасименко, та В. М. Франчук, Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE. Черкаси, Україна: ЧДТУ, 2012, с. 6.

¹¹² С. С. Носова Connect-Universum – 2016: сборник материалов III Международной трансдисциплинарной научно-практической WEB-конференции. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2016. – 360 с. [Розміщена 26. 05. 2016.] Доступна в Інтернеті: <http://connect-universum.tsu.ru/index/newall/?language=russian>.

В умовах сьогодення вектор направленості освітнього процесу на мотивацію зацікавленості студентів у вивченні дисциплін професійного напрямку, тобто привнесення в навчальний процес їх активної уваги та особистої відповідальності, шляхом створення для них комфортного середовища в аудиторії, заохочення студентів до висловлення власних думок, ідей, знань та досвіду і залучення до активної участі в аналітичному процесі. Це з свого боку є і стимулюючим фактором для викладачів щодо розвитку їх здібностей.

Необхідність залучення інтерактивних методів у навчальний процес у закладах вищої освіти пов'язано з тим, що:

1) на практиці, керівники підприємств чи організацій приймають більшість управлінських рішень, які не є прогнозованими і можуть мати багато варіантів рішень в умовах невизначеності. Тому, використання інтерактивних методів в процесі навчання студентів дозволяють розвивати навички ідентифікації управлінської проблеми, структурувати та аналізувати інформацію та розробляти альтернативні рішення та формувати навички щодо правил поведінки у ситуації, що склалась;

2) в умовах невизначеності і конкурентної боротьби керівники підприємств мають проявляти управлінську майстерність, тобто творче і аналітичне мислення, що стає необхідним атрибутом сучасного керівника. Саме використання інтерактивних методів в процесі навчання дозволяє студентам розвивати аналітичні і поведінкові навички;

3) сфера професійної діяльності представників підприємств, організацій різних рівнів управління передбачає їх залучення у ділове спілкування, тобто процес взаємозв'язку і взаємодії з партнерами, конкурентами, та ін., в якій відбувається обмін діяльністю, інформацією і досвідом, що припускає націленість на певний результат, або вирішення конкретної проблеми або на реалізацію певної мети. Саме використання деяких інтерактивних методик дозволяє студентам навчитись чітко формулювати свої думки і навчитись слухати. Таким чином, розвиваються навички ділового спілкування майбутнього спеціаліста, управлінця;

4) глобалізаційні процеси в економіці змушують спеціалістів та керівників підприємств при прийнятті рішень щодо виходу на нові ринки і пошуку іноземних партнерів, вивчати особливості психології їх поведінки, традиції, культуру спілкування. Саме інтерактивні методики навчання дозволяють сформувати основу управлінської освіти.

Стрімкість сучасних перетворень в суспільстві викликає попит на фахівців, які бажають бути в курсі актуальної інформації, вміють аналізувати соціально-економічні умови, що постійно змінюються приймають нестандартні рішення в ситуації ринкової конкуренції. Все це знаходить відображення в такому понятті, як знання.

Розвиток творчого мислення невіддільний від формування загальнонавчальних умінь і навичок та загальнолюдських цінностей. Розв'язання цих актуальних проблем можливе на основі запровадження нових педагогічних технологій, спрямованих на всебічний розвиток особистості. Однією з таких технологій є інтерактивне навчання, яке являється одним із ефективних засобів

активізації і розвитку творчої діяльності студентства. Слово «інтерактив» – з англійської мови: «inter» – (взаємний), «act» – (діяти). Означає воно діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія викладача і студента. Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що вчитель організовує пізнавально-навчальну діяльність учня таким чином, що він самостійно розв’язує певні ситуації, проблеми, спираючись на свої потенційні можливості і вже набуті знання у процесі взаємодії «студент – інформація», «студент – ситуація», «студент – знання», «студент – проблема», «студент – студент», «студент – група».¹¹³

Інтерактивне навчання – це навчання, під час якого відбувається взаємодія учасників освітнього процесу з метою взаєморозуміння, спільного розв’язання завдань, розвитку особистісних якостей кожного учасника освітнього процесу.

Під час інтерактивного навчання студенти вчаться бути демократичними, спілкуватися, критично мислити, поважати думку одне одного, приймати продумані рішення.

Творчій роботі сприяють такі методи і методики інтерактивного навчання: метод прогнозування; постановка та рішення проблемного запитання; метод образного бачення; встановлення причинно-наслідкових зв’язків; метод порівняння; метод «уживання»; метод запитань; метод рецензій; метод аналізу; об’єднання розрізнених фактів у цілісний образ; метод оцінювання дій інших; метод дослідження проблеми; метод інформації; творчі та ситуаційні завдання (кейс-методи); рольові ігри; «мозкова атака» (методом для використання досвіду з метою розв’язання проблем та розробки ідеї); «кубування» (є методом навчання, який полегшує розгляд різних сторін теми: описання, порівняння, встановлення асоціації, аналіз, аргументація); «асоціативний куц» (універсальний метод, може бути використаний під час вивчення будь-якого предмету); «передбачення» (метод стимулює до розвитку критичного мислення; дозволяє синтезувати думку, аналізувати інформацію, давати оцінку та зіставляти свої уявлення з розвитком подій); «взаємного навчання» (надає можливість студентам брати участь у навчанні та передачі знань своїм колегам, виступаючи у ролі керівника організації, дає можливість ставити питання і вислуховувати відповіді на них); «доповідач – респондент» (робота в парах, доповнення один одного; сприяє розвитку уваги, пам’яті); «дискусія» (метод дає нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або з суперечливого питання; сприяє розвитку мовленнєвої компетенції – висловлення думок та їх аргументація); «мозаїка» (метод, що дозволяє групі студентів працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу, а також заохочує допомагати один одному – вчитися навчаючи); тренінг та ін.

При використанні цих методів повинні бути створені комфортні умови навчання, залучення всіх членів групи до активного одержання знань, до творчої діяльності.¹¹⁴

¹¹³ Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с. (с. 86).

¹¹⁴ Там само, с. 89.

Педагогічний досвід, здобутий в Україні та за кордоном, доводить, що інтерактивні методи навчання інтенсифікують й оптимізують навчальний процес. Зрештою, студенти мають змогу:

- оволодівати прийомами засвоєння знань у доступній формі;
- навчитися формулювати, виражати й доводити свою думку, аргументувати та дискутувати, слухати іншу особу, демонструвати повагу до альтернативної позиції;
- моделювати психолого-педагогічні ситуації, збагачувати свій педагогічний досвід через залучення до різних життєвих ситуацій;
- вчитися вибудовувати конструктивні взаємини, обирати своє місце в групі, запобігати конфліктам, долати їх, знаходити компроміси, налагоджувати діалог;
- вивчати навчальну інформацію, застосовувати креативний підхід до опанування навчального матеріалу;
- добирати доцільний і спільний варіант розв'язання проблеми;
- удосконалювати навички проектної роботи, самостійної діяльності, виконання творчих досліджень.¹¹⁵

Крім того, використання інтерактивних методів навчання допомагає втілити ідею співпраці усіх учасників освітнього процесу, ознайомлює з правилами конструктивної взаємодії, оптимізує психологічний клімат у навчальному процесі, уможливорює доброзичливе середовище.

Опитування керівників різних управлінських ланок українських підприємств, дало змогу визначити основні уміння і навички, необхідні для керівних посад майбутнім фахівцям, а саме: сильний інтелект, психологічно готові постійно вчитись, пропонувати креативні варіанти вирішення проблем, що виникають, ефективно працювати в команді, бути лідерами в колективі, та мати добре розвинені емоційні здібності (розуміти власні емоції, стримувати негативні емоції, здібність до само мотивації, здатність відчувати і розуміти емоції інших людей, соціальні навички, що полягають у встановленні та утримуванні контакту з іншими людьми). Порівнюючи вимоги бізнесу та навички, які студенти отримують протягом навчання, а саме: здатність вирішувати типову задачу, здатність застосовувати методіку для нової задачі, та обрати з переліку необхідну методіку для вирішення задачі в умовах невизначеності, можна сказати, що відповідно потребам бізнесу необхідно використовувати різні форми інтерактивного навчання, або їх поєднання.

Для вивчення потреб подальшого аналізу розглянемо поняття вербальні та невербальні знання. Вербальні знання виражені словами в тій чи іншій формі мають логіку, побудовані на раціональному підході, легко створюються і передаються, відповідають певній теоретичній концепції. Прикладом можуть бути вербальні знання, які передаються викладачем студентам у лекційному форматі (наприклад: приготування чого-небудь за рецептом, але це ще не є гарантією формування навичок, інтуїцію, досвід). Невербальні знання можуть стати вербальними, завдяки проведенню певної ґрунтовної роботи, їх

¹¹⁵ <http://www.rshu.edu.ua/images/afto/100.pdf>.

вираження, узагальнення, систематизації. Невербальні знання мають часто інтуїтивні корені, ґрунтуються на певному досвіді і їх важко передати. Тому саме, критичним етапом у освітньому процесі є не тільки глибоке засвоєння знань, але їх перетворення з «інформаційного стану» у досвід, звички, цінності й спосіб поведінки.

З наведеного вище матеріалу ми можемо розрізняти такі основні послідовні напрями створення нових знань, а саме:

1. формування невербального досвіду;
2. перетворення невербального досвіду у вербальні знання;
3. передача вербальних знань;
4. перетворення отриманих вербальних знань у невербальні навички.

В традиційній освіті, досить часто викладачі зосереджують свою увагу на першому чи двох початкових етапах передачі знань за підтримки декількох форм контролю за рівнем засвоєння цих знань – семінарські заняття та екзамену. Саме тому, застосування інтерактивних методів навчання і їх комбінація дозволяє охопити усі напрями створення нових знань.

Слід зазначити, що для ефективного використання інтерактивних методів у навчальному процесі викладачам закладів вищої освіти потрібно забезпечити виконання основних організаційних передумов, а саме:

1. застосування інтерактивних методів навчання і їх комбінація;
2. інформаційний матеріал, який використовується в інтерактивних методах має бути зрозумілим і знайомим студентам;
3. усвідомлення викладачем своєї ролі в освітньому процесі;
4. особиста відповідальність студентів за якість і кінцевий результат навчання;
5. усвідомлення суті організації процесу – націленість на створення нових знань.

Таким чином, запропонований методичний підхід основний на послідовності створення нових знань та розгляду організаційних умов його застосування надає змогу викладачами закладів вищої освіти використовувати інтерактивних методів в освітньому процесі, як інструмент для досягнення цілей, пов'язаних з підготовкою висококваліфікованих професіоналів.

Метою роботи є оптимальне поєднання інноваційних методів навчання та науково-дослідної роботи студентів Київського національного торговельно-економічного університету, у процесі професійної підготовки і передбачає вирішення низки завдань:

1) розробку й упровадження методів інтерактивного навчання в освітній процес підготовки майбутніх фахівців так і ознайомлення з методичними підходами формування системи нових знань при використанні найбільш можливих інтерактивних методах навчання студентів для підвищення рівня компетентності викладачів вищої школи, особливо з невеликим досвідом педагогічної діяльності;

2) побудову освітнього процесу на наукових засадах, надання йому характеру дослідження, творчого пошуку;

3) обґрунтування вибору методів навчання з урахуванням рівня попередньої освіти та практичного досвіду студентів;

4) вибору і надання пріоритету інтерактивним методам для професійної діяльності майбутніх фахівців, конструювання, проектування, вирішення проблемних ситуацій тощо;

5) організацію навчальної взаємодії; розробку завдань з використанням інтерактивних методів за підтримки інформаційно-комунікаційних технологій; спільну діяльність викладачів і студентів щодо проектування проведення занять;

б) сформувати у майбутніх викладачів вищої школи готовність впроваджувати інтерактивні методи у практичній освітній діяльності і розвинути прагнення до творчої діяльності щодо оволодіння ними;

На основі вищевикладеного матеріалу, щодо використання інтерактивних методів навчання у підготовці майбутніх фахівців Київського національного торговельно-економічного університету у таблиці 1. відображено етапи процесу створення знань, де в квадранти матриці внесено навчальні інтерактивні методи, які активно використовуються викладачами і допомагають у процесі передачі та засвоєння знань студентами.

Роль різних форм навчання впливає на процес засвоєння знань, переведення їх з вербальної у невербальну сферу, відчуттів, цінностей, навичок. Слід відмітити, що різні навчальні технології, які представлені в табл.1 впливають на розвиток і відпрацювання різних управлінських навичок.

Таблиця 1 – Форми передачі знань при підготовці майбутніх фахівців в КНТЕУ

Форми передачі знань	у невербальні знання	у вербальні знання
З вербальних знань	<i>1. формування невербального досвіду;</i> - тренінг; - практика; - стажування	<i>2. перетворення невербального досвіду у вербальні знання;</i> - написання кейсів; - ділові ігри; - групові та індивідуальні проекти; - участь гостей практиків;
З невербальних знань	<i>4. перетворення отриманих вербальних знань у невербальні навички.</i> - комп'ютерне моделювання; - навчання за допомогою кейсів; - індивідуальні і групові проекти; - вирішення завдань; - ділові ігри.	<i>3. передача вербальних знань;</i> - лекції; - робота з науковою літературою, інтернет-джерелами - написання звітів, статей, тез доповідей, есе.

Так, при використанні таких інтерактивних методів, як стажування, практика – вони формують розвиток такої навички, як спостереження, відбір даних, спілкування.

Використання кейс-методів впливає на відпрацювання навички відбору корисної інформації для аналізу, вміння ідентифікувати проблему, розробки

альтернативних варіантів її вирішення, комунікаційні навички. Мотиваційні навички формуються в процесі виконання групових проєктів, ін.

Майбутньому фахівцю буде корисніше розвивати вміння виділяти і фільтрувати інформацію відповідно за її важливістю, шукати незвичайні відповіді на звичайні запитання, працювати з віртуальними колегами і адаптуватися в будь-якому культурному середовищі.

Доступність і відкритість освітнього простору дозволяє удосконалювати свої навички і формувати у студентів як раз ті компетенції, які дослідники відносять до класу «soft skills»: схильність до критичного мислення, узагальнення і фільтрації інформації, здатність зосереджуватися, вміння ефективно розпоряджатися своїм часом.

Висновки. Для ефективної підготовки майбутніх фахівців і підвищення рівня якості надання освітніх послуг закладами вищої освіти та в підготовці їх до діяльності, що дедалі більше відчуває потребу в гнучкості у прийнятті управлінських рішень, є нагальна потреба удосконалювати освітній процес при активному залученні і використанні інтерактивних методів навчання, що націлені на трансформацію знань у систему цінностей, вироблення необхідного ставлення до світу та природного способу поведінки у мінливому середовищі, яке розвивається у напрямку глобалізації. Інтерактивні методики навчання мають свої переваги та недоліки, тому

1) вони мають використовуватись у комбінації з іншими інтерактивними методами, що перераховані вище;

2) інтенсивність їх використання залежить від складності і динамічності предмету;

3) розвиток мотиваційної складової у формуванні і використанні багатокомпонентної оцінки роботи студента в індивідуальних і групових проєктах, участі у дискусіях при вивченні предмету.

Література:

1. Варга Л. І. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами інтерактивних технологій / дисертація на здобуття наук. ступ. к.п.н. / Київ. – 2017. с. 299. [онлайн]. [Розміщена 08. 10. 2017.] Доступна в Інтернеті: <http://www.rshu.edu.ua/images/afto/100.pdf>.
2. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380) [онлайн]. [Розміщена 05. 09. 2017.] Доступна в Інтернеті: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran8#n8>.
3. Носова С. С. Connect-Universum – 2016: сборник материалов III Международной трансдисциплинарной научно-практической WEB-конференции. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. – 360 с. [Розміщена 26. 05. 2017.] Доступна в Інтернеті: <http://connect-universum.tsu.ru/index/newall/?language=russian>.
4. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.

5. Співаковський С. Закон «Про вищу освіту»: стратегія нагальних змін. [онлайн]. [Розміщена 08. 11. 2017.] Доступна в Інтернеті: <http://www.golos.com.ua/article/295672>.
6. Фугелова Т. А. Профессиональная мобильность как способ социального функционирования человека: Connect-Universum – 2016: сборник материалов III Международной трансдисциплинарной научно-практической WEB-конференции. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. – 360 с. [Розміщена 26. 05. 2017.] Доступна в Інтернеті: http://connect-universum.tsu.ru/doc/download/CU_2016_01.pdf.

THE USE OF COMPUTER-ORIENTED LEARNING TOOLS PROBABILITY THEORY AND RANDOM PROCESSES FOR FUTURE ENGINEERS

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНО ОРІЄНТОВАНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ТЕОРІЇ ЙМОВІРНОСТЕЙ ТА ВИПАДКОВИХ ПРОЦЕСІВ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

*Olena O. Chumak
Inna V. Onopchenko*

Abstract. The possibilities of using a variety of computer-based tools during the study of probability theory and random processes of future engineers are analyzed. Advantages of introduction of information and communication technologies in the process of teaching mathematical disciplines are substantiated. Examples of the use of computer-based tools during various stages of the probability theory and random processes training are demonstrated, such as, for example, pedagogical software tools such as GRAN1, MS Excel, systems of computer algebra Mathcad, heuristic-didactic constructs and authored computer simulator "Practical training on probability theory and mathematical statistics".

Key words: Information and communication technologies, computer-based tools, probability theory and random processes, future engineers.

Анотація. Проаналізовано можливості використання різноманітних комп'ютерно орієнтованих засобів під час навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів майбутніх інженерів. Обґрунтовано переваги впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес навчання математичних дисциплін. Продемонстровано приклади залучення комп'ютерно-орієнтованих засобів під час різних етапів навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів, як то наприклад педагогічних програмних засобів, зокрема GRAN1, MS Excel, системи комп'ютерної алгебри Mathcad, евристико-дидактичних конструкцій та розробленого автором комп'ютерного тренажеру «Практичні заняття з теорії ймовірностей та математичної статистики».

Ключові слова: Інформаційно-комунікаційні технології, комп'ютерно-орієнтовані засоби, теорія ймовірностей та випадкових процесів, майбутні інженери.

Вступ. На сучасному етапі вищої технічної освіти все більше уваги приділяється ефективності навчання. За умов стрімкого науково-технічного прогресу виникає потреба в формуванні нового типу мислення майбутніх фахівців інженерної галузі, яке б уможливило їх мобільність, здатність

орієнтуватись в потоці наукової й технічної інформації, швидко розв'язувати професійні завдання, сприяло б їх подальшій самоосвіті та саморозвитку. Формування таких якостей важливо починати вже під час навчання математичним дисциплінам майбутніх інженерів, зокрема теорії ймовірностей та випадкових процесів (ТЙ та ВП). Це продиктовано необхідністю дослідження випадкових процесів в майбутній професійній діяльності інженера. Крім того, робота будь-якої автоматизованої системи чи технічного пристрою здійснюється в умовах впливу випадкових факторів та супроводжується випадковими похибками вимірювання тих чи інших параметрів, похибками виконання команд тощо. Проектування подібних систем і вибір їхніх параметрів також не можливі без урахування випадкових факторів. У зв'язку з цим, майбутнім інженерам для дослідження властивостей технологічних процесів і можливості впливу на них, а також прогнозування результатів такого впливу необхідно бути обізнаними в сфері теорії ймовірностей та випадкових процесів. А оскільки, одним із пріоритетних напрямків державної політики є розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всі сфери суспільного життя, то актуальності набуває питання залучення комп'ютерно-орієнтованих засобів у процес навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів майбутніх інженерів.

Методологія. Питання, присвячені методиці застосування сучасних ІКТ у ході навчального процесу, дидактичні й психологічні аспекти їхнього застосування, проблеми формування інформаційної культури як особистісної якості учня, студента й викладача знайшли своє відображення в працях К. В. Власенко, М. І. Жалдака, С. О. Семерікова, О. І. Скафи, В. І. Слинько, К. І. Словак, О. В. Співаковського, Ю. В. Триуса та ін.

У працях вчених підкреслюється, що впровадження ІКТ у процес навчання математичних дисциплін сприяє поглибленню змісту математичної освіти, створює передумови для інтенсифікації навчального процесу, стимулює пізнавальну активність учнів та студентів, уможливорює підготовку фахівців, що здатні працювати в умовах інформаційного суспільства та ефективно застосовувати математичні вміння в професійній діяльності.

Проте, як свідчить аналіз досліджень вищевказаних науковців, актуальними в ході реформування вищої математичної освіти залишаються: питання впливу процесів інформатизації суспільства на зміст дисциплін математичного циклу, що є проміжними між вищою математикою і профільними, в ході підготовки майбутніх інженерів, зокрема це стосується навчання ТЙ та ВП; питання розробки дидактичних і програмних засобів підтримки навчання ТЙ та ВП на основі інформаційних середовищ та систем комп'ютерної математики.

На вагомості таких питань наполягають О. І. Скафа і О. В. Тутова, які відзначають, що інформаційно-комунікаційні технології навчання – це система загально-педагогічних, психологічних та дидактичних процедур взаємодії викладачів і студентів з використанням технічних ресурсів, що спрямована на реалізацію змісту, методів, форм та засобів навчання, адекватних цілям освіти,

індивідуальним особливостям студентів та вимогам до формування інформаційної грамотності людини.¹¹⁶

За трактуванням М. І. Жалдака, під інформаційними технологіями розуміються методи та технічні засоби збору, зберігання, організації, передачі, обробки й представлення даних, що уможливають підвищення рівня знань особистості й розвивають її здібності під час управління технічними і соціальними процесами.¹¹⁷

Такої ж думки дотримується і О. В. Співаковський, який вказує на результативність застосування інформаційних технологій як каталізатору досягнення взаємного навчання в галузі освіти, розвитку критичного мислення людини, формування її стійкої мотивації до підвищення освітнього рівня протягом усього життя.¹¹⁸

Інформаційно-комунікаційні технології навчання разом із комп'ютером як засобом управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, Ю. В. Триус розглядає, як сукупність методів, засобів і форм навчання, що належать до комп'ютерно-орієнтованих. Дослідник відносить комп'ютерно-орієнтовані технології навчання до інформаційно-комунікаційних технологій навчання.¹¹⁹

Проаналізувавши підходи різних авторів до трактування поняття, під комп'ютерно-орієнтованим навчанням теорії ймовірностей та випадкових процесів студентів ВТНЗ будемо розуміти таке навчання, що передбачає упровадження нових підходів у навчально-виховний процес майбутніх інженерів з метою підвищення його ефективності завдяки залученню комп'ютерно-орієнтованих засобів.¹²⁰

Ми підтримуємо думку К. І. Словак, яка відзначає, що серед електронних технологій навчання, найбільш доцільними з точки зору їхнього використання у ході навчання математичних дисциплін є програмні забезпечення математичного призначення, зокрема педагогічно-орієнтовані системи підтримки математичної діяльності (прикладні програмні засоби навчального призначення) та професійні математичні пакети (системи комп'ютерної математики).¹²¹

Термін «прикладні програмні засоби навчального призначення» синонімічний термінам «педагогічні програмні засоби» та «комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання» вживається, зокрема, у працях М. І. Жалдака¹²² тощо.

¹¹⁶ Скафа О. І. (2009): Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчально-методичний посібник, с. 60.

¹¹⁷ Жалдак М. І. (2004): Математика с компьютером. Пособие для учителей, с. 125.

¹¹⁸ Співаковський О. В. (2002): Педагогічні технології та педагогічно-орієнтовані програмні системи: предметно-орієнтований підхід, с. 18.

¹¹⁹ Триус Ю. В. (2010): Комп'ютерно-орієнтовані методичні системи навчання математичних дисциплін у ВНЗ: проблеми, стан і перспективи, с. 20.

¹²⁰ Чумак О. О. (2011): Методика комп'ютерно-орієнтованого навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів майбутніх інженерів, с. 32.

¹²¹ Словак К. І. (2011): Методика використання мобільних математичних середовищ у процесі навчання вищої математики студентів економічних спеціальностей, с. 106.

¹²² Жалдак М. І. (2004): Математика с компьютером. Пособие для учителей, с. 65.

Як відзначає О. В. Співаковський, педагогічні програмні засоби (ППЗ) – це не тільки пакети прикладних програм для застосування під час навчання різних дисциплін, але й дидактичні засоби, що призначені для досягнення цілей навчання, а саме формування знань, умінь і навичок, контролю якості, їх засвоєння тощо, тобто це компоненти процесу навчання.¹²³

Тому, під час навчання теорії ймовірностей та математичної статистики доцільним є використання ППЗ GRAN 1, який розроблено під керівництвом академіка М. І. Жалдака. Автор наголошує на доцільності GRAN 1 при проведенні процедур рутинних обчислень і графічних побудов. Характеризуючи ППЗ GRAN 1, О. І. Скафа зазначає, що його використання сприяє розвитку в студентів евристичних умінь, серед яких аналіз фактів; спостереження явищ у математичних та логічних категоріях; виділення об'єктів, необхідних для пошуку розв'язання завдання; прогнозування результатів; висунення різноманітних гіпотез та їхнє обґрунтування; переформулювання ідей в різних варіантах; пошук асоціацій, що пов'язані з об'єктом завдання.¹²⁴

Слід відзначити, що опанування основними прийомами роботи з ППЗ GRAN вимагає від студента лише володіння елементарними навичками роботи з програмами, що мають графічний інтерфейс.

З метою ефективного здійснення обчислень, виконання навчальних досліджень, моделювання випадкових процесів та ймовірнісних явищ доцільним є застосування математичних програмних засобів універсального типу – систем комп'ютерної алгебри (CAS).

Особливий інтерес для нас представляють ті, що можуть бути застосовані під час навчання ТЙ та ВП, як то наприклад Mathcad чи MS Excel, в яких широко представлено арсенал засобів для розв'язання задач теорії ймовірностей та математичної статистики. Крім того, характерною рисою пакета Mathcad є використання звичних стандартних математичних позначень. Документ на екрані виглядає так само як звичайний математичний розрахунок для інженерних досліджень. На що вказує і К. І. Словак, яка серед позитивних рис вищезазначеної CAS зазначає орієнтованість програми на користувачів, мало знайомих з програмуванням.¹²⁵

В контексті даного дослідження вважаємо доцільним застосування евристико-дидактичних конструкцій (ЕДК), визначення яких сформульовано О. І. Скафою. Під ЕДК вона розуміє систему взаємопов'язаних навчальних завдань (евристичні задачі, навчальні комп'ютерні програми), які за умови застосування евристичних питань або вказівок дають змогу студентам

¹²³ Співаковський О. В. (2002): Педагогічні технології та педагогічно-орієнтовані програмні системи: предметно-орієнтований підхід, с. 20.

¹²⁴ Скафа О. І. (2009): Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчально-методичний посібник, с. 48.

¹²⁵ Словак К. І. (2011): Методика використання мобільних математичних середовищ у процесі навчання вищої математики студентів економічних спеціальностей, с. 198.

відкривати нові знання щодо об'єкта дослідження, засобів та способів евристичної діяльності.¹²⁶

Ми погоджуємось із думкою К. В. Власенко про те, що використання ЕДК є необхідною умовою інтенсифікації навчального процесу під час навчання майбутніх інженерів математичних дисциплін, тому що ці програми підвищують активність і самостійність студентів у набутті й систематизації знань за максимально диференційованої допомоги з боку викладача.¹²⁷

Проблема комп'ютерно-орієнтованого навчання ТІ та ВП в останні роки привертає увагу сучасних педагогів, математиків та методистів. Усі, науковці, що досліджують використання комп'ютерної підтримки під час навчання ТІ та ВП, обґрунтовують в своїх роботах її доцільність та необхідність.

Так, наприклад Л. С. Пуханова, розглядаючи застосування елементів інформаційних технологій як засобу інтенсифікації навчального процесу, зазначає, що комп'ютеризація педагогічного процесу навчання теорії ймовірностей та математичної статистики ефективно впливає на рівень знань студентів, оскільки актуалізує проблему індивідуального підходу до навчання.¹²⁸

Безперечно, зазначені комп'ютерно-орієнтовані технології мають педагогічні переваги перед застосуванням традиційної методики навчання ТІ та ВП.

Але, як зазначає В. І. Слинько, серед існуючої достатньої кількості підручників з теорії ймовірностей, що написані у класичному стилі, майже немає такого, що передбачав би комп'ютерний супровід із реалізацією та ілюструванням результатів за допомогою комп'ютерних програм.¹²⁹

То ж, аналіз літератури та особистий досвід автора вказують на відсутність розробок по застосуванню програмних засобів навчання ТІ та ВП майбутніх інженерів, що враховували б потреби їхньої спеціальності та сприяли б формуванню мотивації, проблема підтримки якої й досі залишається загостреною.¹³⁰

Результати дослідження. Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що поза увагою науковців-методистів та викладачів залишилася низка важливих питань щодо вдосконалення процесу комп'ютерно-орієнтованого навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів у вищих технічних навчальних закладах (ВТНЗ). Оскільки, відкритим і актуальним залишається питання розробки таких засобів комп'ютерно-орієнтованого навчання ТІ та ВП майбутніх інженерів, що сприяли б забезпеченню його професійної спрямованості, розвитку в студентів вмінь математичного

¹²⁶ Скафа О. І. (2009): Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчально-методичний посібник, с. 128.

¹²⁷ Власенко К. В. (2011): Теоретичні й методичні аспекти навчання вищої математики з використанням інформаційних технологій в інженерній машинобудівній школі, с. 125.

¹²⁸ Пуханова Л. С. (2009): Професійна підготовка майбутніх економістів у процесі навчання теорії ймовірностей і математичної статистики, с. 35.

¹²⁹ Слинько В. І. (2010): Запровадження комп'ютерної підтримки курсу «Теорія ймовірностей та математична статистика», с. 288.

¹³⁰ Чумак О. О. (2014): Методика комп'ютерно-орієнтованого навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів майбутніх інженерів, с. 38.

моделювання, формуванню їхньої мотивації, зміні традиційної дидактичної системи, на таку, що більш відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства.

Беззаперечним є той факт, що методичну систему комп'ютерно-орієнтованого навчання слід розробляти згідно вимог психології та педагогіки та використовувати лише в випадках, коли спостерігається педагогічний ефект.

Крім того, для дослідження моделі студенти можуть використовувати інші засоби візуалізації, серед яких вагоме місце посідає ППЗ GRAN 1.

Так, наприклад ППЗ GRAN 1 доцільно застосовувати для побудови полігонів чи гістограм, графіків функції розподілу ймовірностей, графіків функції щільності розподілу, для обчислення числових характеристик вибірки та критерію Пірсона.

Розглянемо його можливості у ході розв'язування професійно орієнтованого завдання, що відноситься до теми «Випадкові величини».

Завдання 1. У ковальсько-пресовому цеху (КПЦ) прес обробляє заготовки шляхом їх обтиску. Дані спостережень за тиждень подано у таблиці, де X – кількість циліндрів, що була обтиснута протягом дня, n – кількість днів.

X	2	4	5	7
n	1	2	3	1

За допомогою функції розподілу статистичних ймовірностей та полігону відносних частот дослідіть загальну кількість заготовок, що може бути обтиснута протягом тижня. Обчисліть математичне сподівання кількості обтиснутих циліндрів.

За допомогою способів «розвитку» завдання студенти мають формалізувати умову завдання та побудувати математичну модель до нього, яка матиме вигляд:

- ДВВ X – кількість циліндрів, що була обтиснута протягом дня;
- ряд розподілу ДВВ X має вигляд

X	2	4	5	7
n	1	2	3	1

- емпірична функція розподілу знаходиться за формулою:

$$F^*(x) = \begin{cases} 0, & x < 2; \\ \omega_1, & 2 \leq x < 4; \\ \omega_1 + \omega_2, & 4 \leq x < 5; \\ \omega_1 + \omega_2 + \omega_3, & 5 \leq x < 7; \\ 1, & x \geq 7 \end{cases} \quad \text{де } \omega_i = \frac{n_i}{\sum_{i=1}^k n_i};$$

- математичне сподівання для заданого розподілу знаходиться за формулою $\bar{x}_B = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k x_i \cdot n_i$.

Для дослідження побудованої моделі доцільним є залучення ППЗ GRAN 1. Навчально-методичні інструкції по його застосуванню можуть бути запропоновані студентам на слайді презентації або на картках.

Навчально-методична інструкція використання ППЗ GRAN 1 для побудови графіка функції

1. Для побудови графіка функції розподілу $F(x)$, обчислення $M(x)$ і $\sigma(X)$ запустіть ППЗ GRAN 1;
2. Зі списку об'єктів оберіть пункт «статистична вибірка»;
3. У вікні «дані статистичної вибірки» вкажіть: тип даних – частоти; розподіл – дискретний; тип графіка – полігон. Уведіть дані вибірки (рис. 1);
4. На панелі інструментів в меню «графік» оберіть функцію «побудувати»;
5. На екрані з'явиться полігон частот, а у вікні «список об'єктів» з'являться значення $M(x)$ та $\sigma(X)$ (рис. 2);

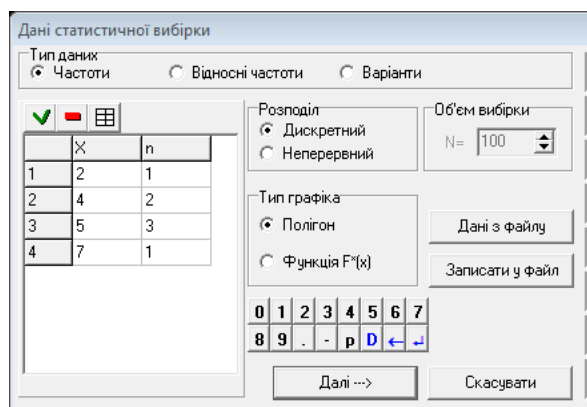

Рис. 1. Вікно ППЗ GRAN 1: введення статистичних даних

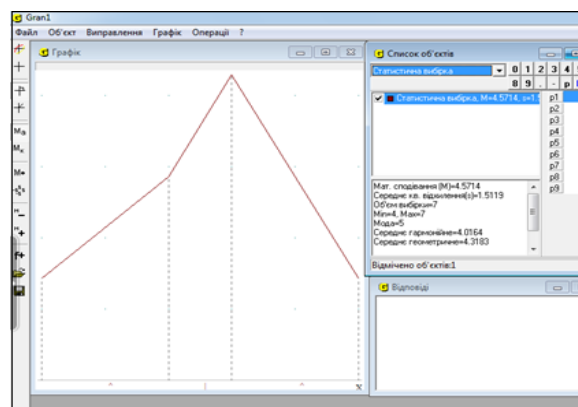

Рис. 2. Вікно ППЗ GRAN 1: графік полігону відносних частот

6. Змініть тип графіку на графік функції $F^*(x)$ у вікні даних для статистичної вибірки;
7. На панелі інструментів в меню «графік» оберіть функцію «побудувати» (рис. 3).

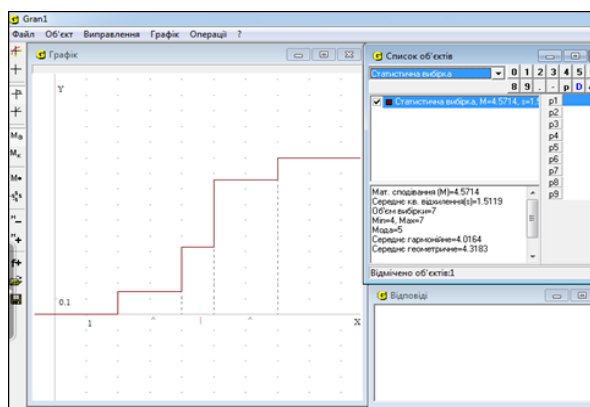

Рис. 3. Вікно ППЗ GRAN 1: графік функції дискретного розподілу статистичних ймовірностей

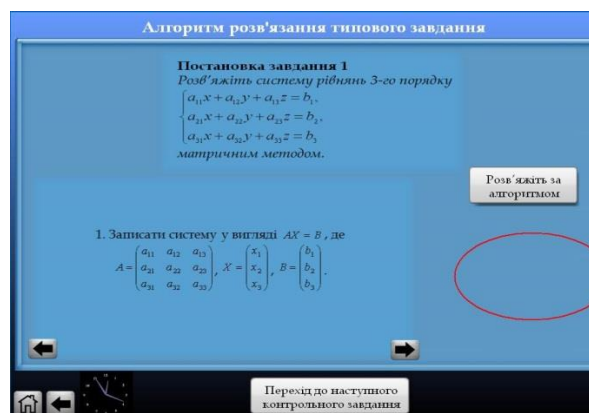

Рис. 4. Вікно електронного підручника «Вища математика для майбутніх інженерів»

Зауважимо, що така діяльність сприятиме формуванню в майбутніх інженерів вміння проводити статистичний аналіз експериментальних даних.

Оскільки в основі дослідження найбільш відомих в інженерній практиці випадкових процесів лежать математичні моделі, серед яких значне місце відводиться системам лінійних алгебраїчних рівнянь (СЛАР), диференціальним рівнянням та їх системам, інтегралам тощо, вважаємо за потрібне застосування різних ЕДК на етапах актуалізації знань студентів. Так, наприклад, в якості домашнього завдання перед вивченням тем модуля «Теорія випадкових процесів» студентам має бути запропоновано самостійне повторення методів розв'язування СЛАР з курсу вищої математики. Для цього може бути використаний електронний навчально-методичний підручник «Вища математика для майбутніх інженерів»,¹³¹ в якому міститься блок «Розв'язальник» (рис. 4). За його допомогою студенти можуть повторити алгоритм розв'язування СЛАР.

Також, у вищевказаному посібнику пропонується розв'язування систем лінійних алгебраїчних рівнянь (СЛАР) за допомогою застосування CAS Mathcad, який уможлиблює заощадження часу, що витрачається на громіздкі обчислення та перетворення в ході розв'язування. Програмний засіб оснащено інструкцією щодо використання CAS Mathcad.

Метою створення цих навчально-методичних інструкцій за думкою К. В. Власенко¹³² є передавання комп'ютеру виконання математичних дій, що засвоєні майбутніми інженерами, та регулювання темпу їхньої навчальної діяльності під час комп'ютерно-орієнтованого навчання ТІ та ВП.

Погоджуючись з цим, ми доповнили розробку таких інструкцій з метою формування в студентів умінь будувати закони розподілу випадкових величин та обчислювати їх числові характеристики за допомогою програмних засобів. Покажемо, приклад застосування такої інструкції під час практичного заняття з теми «Закони розподілу дискретних випадкових величин».

Студентам після розгляду основних типів завдань мають бути запропоновані завдання разом із математичними моделями. Наведемо приклад такого професійно орієнтованого завдання.

Завдання 2. Із загальної кількості заготовок, що було оброблено листозгинальним станом протягом дня, відібрано 4. Ймовірність того, що заготовка не задовольняє необхідним розмірам (тобто має дефект) дорівнює 0,1. Складіть ряд розподілу дискретної випадкової величини X – кількості дефектних заготовок.

Розв'язування даного завдання передбачає аналіз готової математичної моделі, з метою більш детального її розгляду і реалізації за допомогою Excel.

Після цього студентам пропонуються навчально-методичні інструкції, які мають бути оформлені у вигляді таблиці (табл. 1). Така таблиця може пропонуватись на слайді презентації або на картках.

¹³¹ Власенко К. В. (2010): Вища математика: елементи лінійної і векторної алгебри [Електронний ресурс].

¹³² Власенко К. В. (2011): Теоретичні й методичні аспекти навчання вищої математики з використанням інформаційних технологій в інженерній машинобудівній школі, с. 250.

Таблиця 1 – Застосування навчально-методичних інструкцій під час обчислення математичної моделі

Математична модель до завдання	Навчально-методична інструкція використання CAS Excel для складання ряду розподілу ДВВ												
<div><ul style="list-style-type: none">ДВВ X – кількість бракованих деталей серед перевірених;$n = 4$ – загальна кількість виробів;$p = 0,1$ – ймовірність бракованої деталі;ряд розподілу ДВВ X матиме вигляд:</div> <table><tr><td>X</td><td>0</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td></tr><tr><td>P</td><td>$P_n(0)$</td><td>$P_n(1)$</td><td>$P_n(2)$</td><td>$P_n(3)$</td><td>$P_n(4)$</td></tr></table> <div>де ймовірність $P_n(m)$ визначається за формулою Бернуллі $P_n(m) = C_n^m \cdot p^m \cdot q^{n-m}$</div>	X	0	1	2	3	4	P	$P_n(0)$	$P_n(1)$	$P_n(2)$	$P_n(3)$	$P_n(4)$	<div><ol style="list-style-type: none">Для складання ряду розподілу ДВВ X запустіть <i>CAS Excel</i>;З клавіатури в клітинки стовпця $A1 - A5$ введіть значення ДВВ X: від 0 до 4;Зробіть активною клітину $B1$ та на панелі інструментів оберіть «Вставка функции (f_x)»;У вікні «Категория» оберіть «Статистические», а у вікні «Функция» – «БИНОМРАСП»;Заповніть аргументи функції ($A_1; 4; 0,1; ложь$), при чому $A1$ введіть, роблячи активною відповідну клітину (рис. 5);Перетягніть отримане значення на клітини $A2 - A6$;Зафіксуйте отримані результати (рис. 6)</div>
X	0	1	2	3	4								
P	$P_n(0)$	$P_n(1)$	$P_n(2)$	$P_n(3)$	$P_n(4)$								

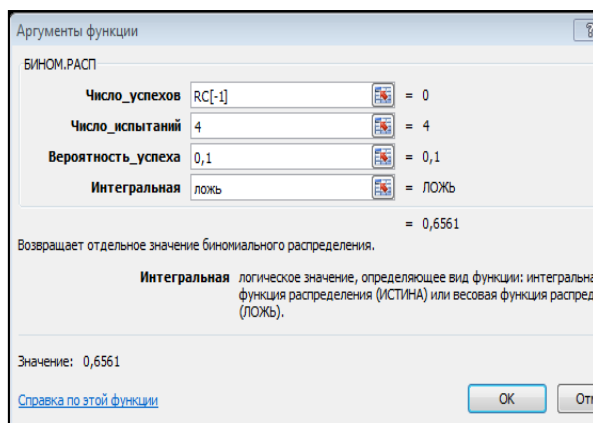

Рис. 5. Вікно CAS Excel: заповнення аргументів функції БИНОМ.РАСП (0;4;0,1; ЛОЖЬ)

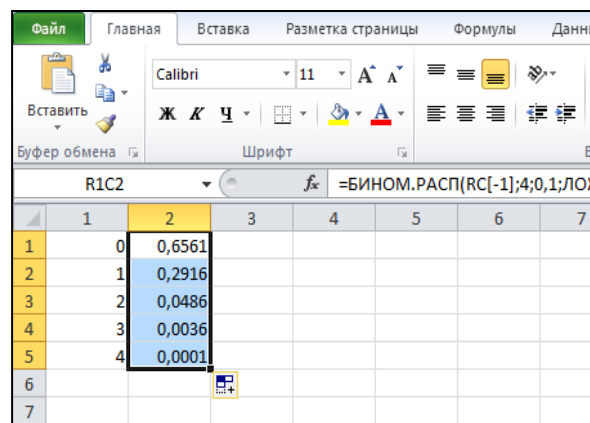

Рис. 6. Вікно CAS Excel: складання біноміального ряду розподілу

Таке управління діяльністю студентів сприяє інтенсифікації процесу навчання ТЙ та ВП. Досвід автора підтвердив скорочення часу на розв’язування завдань, що передбачали обчислення вже побудованої математичної моделі, в 2 рази; завдань, що передбачали побудову математичної моделі – в 1,5 рази; завдань, що передбачали побудову моделі та її обчислення – в 1,3 рази.

За рахунок звільнення часу викладач отримує можливість більше уваги приділити етапу побудови та дослідження математичної моделі шляхом

застосування способів «розвитку» завдання. Для цього доцільним є застосування розробленого комп'ютерного тренажера «Практичні заняття з теорії ймовірностей та математичної статистики».¹³³ Тренажер розроблено в середовищі програмування Autoplay MediaStudio 7.5 із використанням мов програмування LUA, Java, HTML. Програмний засіб не вимагає встановлення на комп'ютер та може працювати з компакт-диску. Мінімальні системні вимоги: Windows XP, Internet Explorer 7, Oracle Java, Adobe Flash Player. Комп'ютерний тренажер (КТ) є сумісним із Windows Vista та Windows 7.

Розглянемо роботу з програмним засобом більш детально. Навчальний матеріал, що в ньому наведено, структурований у вигляді практичних занять з метою більш ефективного управління діяльністю студентів як під час аудиторної, так і позааудиторної роботи (рис. 7).

Після вибору теми практичного заняття, користувач має можливість перейти до роботи з матеріалом. Титульна сторінка кожного практичного заняття містить цілі та види роботи, що можна обрати (рис. 8).

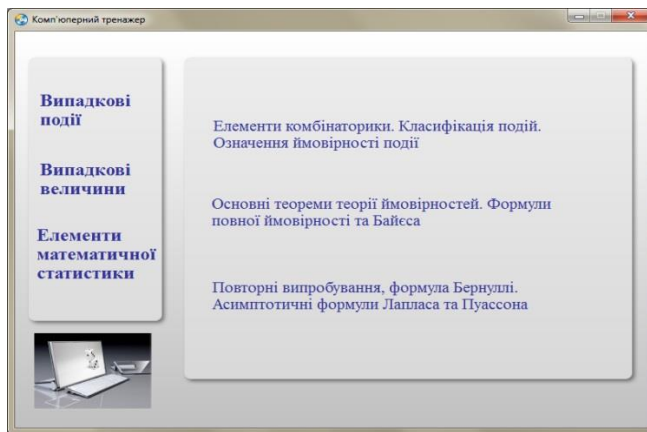

Рис. 7. Вікно КТ: вибір теми

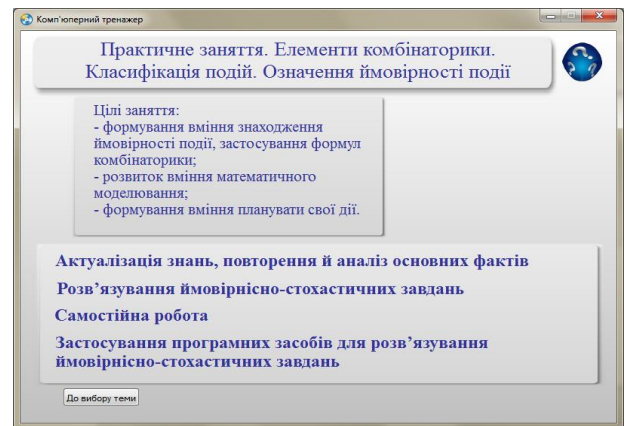

Рис. 8. Вікно КТ: титульна сторінка практичного заняття

На початку роботи з матеріалом практичного заняття є доцільною актуалізація знань студентів. Обравши такий вид роботи, користувачеві пропонується повторити основні типи завдань та відповідні їм ймовірнісно-стохастичні моделі (рис. 9). Така діяльність сприятиме формуванню в майбутніх інженерів вміння розв'язувати основні типи завдань з використанням основних теорем теорії ймовірностей.

Крім того, дана сторінка містить активну кнопку , натиснення якої пропонує роз'яснення: «працюючи із завданням даної сторінки Ви маєте можливість навести свої міркування щодо побудови ймовірнісно-стохастичних моделей до деяких типів завдань. У ході міркувань Вам необхідно вказати, які теоретичні відомості покладено в основу розв'язання завдань однакового типу».

¹³³ Чумак О. О. Практичні заняття з теорії ймовірностей та математичної статистики [Електронний ресурс].

Перевірка міркувань користувача щодо побудови моделі можлива шляхом активізації кнопки «Перевір себе» (рис. 10).

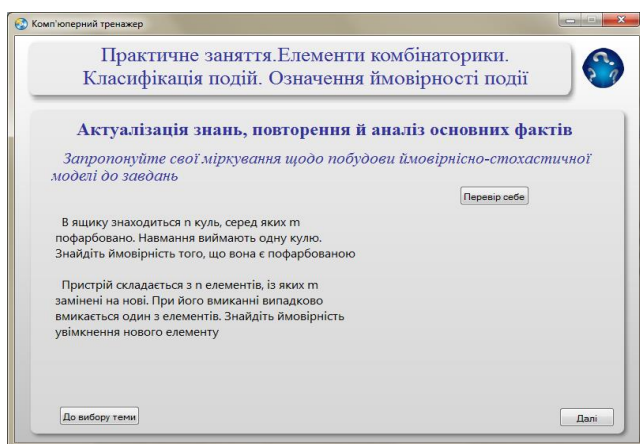

Рис. 9. Вікно КТ: актуалізація знань, повторення й аналіз основних фактів

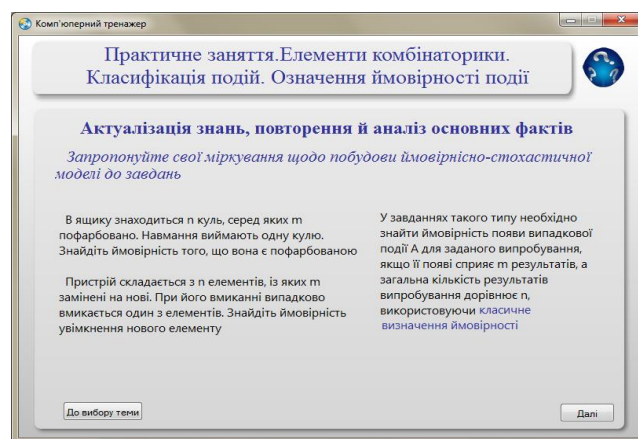

Рис. 10. Вікно КТ: актуалізація знань, повторення й аналіз основних фактів

Під час перевірки міркувань в студентів є можливість повторення основних теоретичних фактів, що використовуються для побудови моделі. З цією метою передбачено залучення гіпертексту, що допомагає здійснити перехід до теоретичної довідки (рис. 11).

Наступним етапом в роботі з матеріалом практичного заняття є розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань (рис. 12), на основі застосування способів «розвитку» завдання.

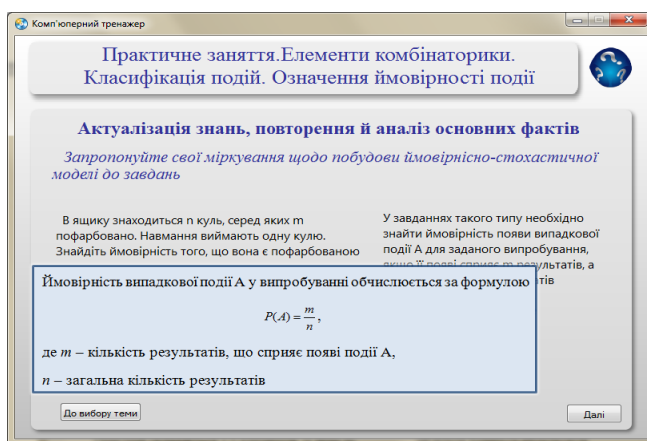

Рис. 11. Вікно КТ: поява теоретичної довідки

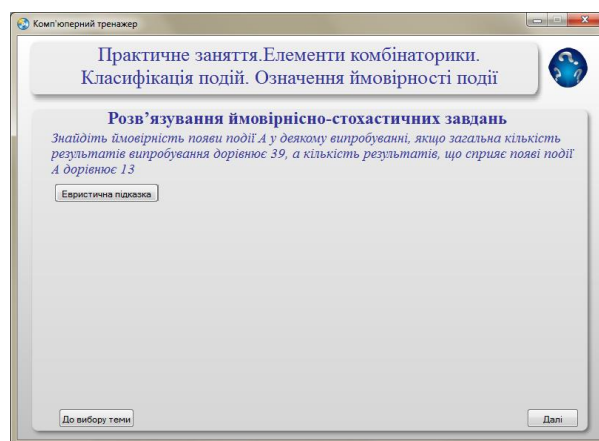

Рис. 12. Вікно КТ: розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань

До кожного завдання в цьому блоці міститься евристична підказка, яка допомагає обрати правильний спосіб «розвитку», а саме конкретизувати, переформулювати, створити аналогічне, але більш складне, модифікувати або створити зворотне завдання (рис. 13).

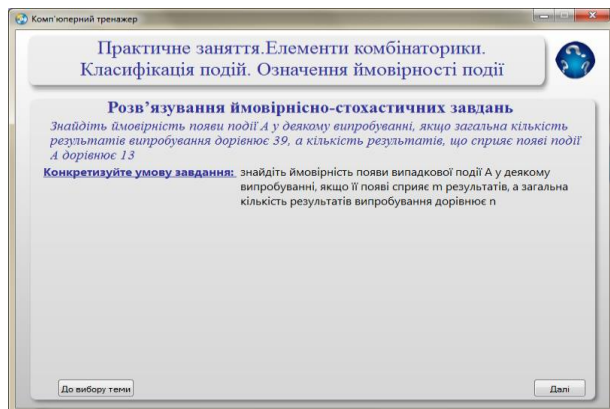

Рис. 13. Вікно КТ: залучення евристичної підказки для розв'язування завдання

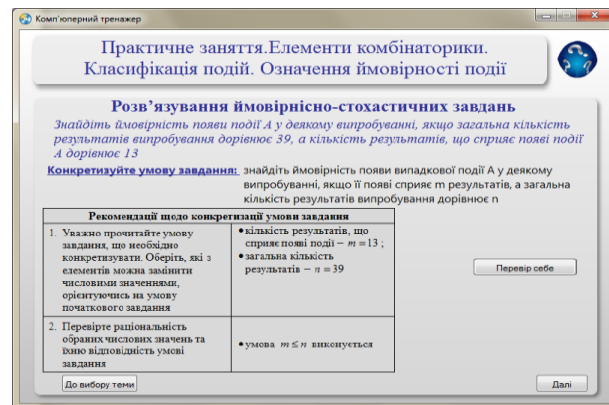

Рис. 14. Вікно КТ: рекомендації щодо конкретизації завдання

Так, наприклад, конкретизація умови завдання (рис. 14) допомагає студентові побудувати математичну модель шляхом застосування покрокових рекомендацій щодо відповідного способу «розвитку» завдання.

Наступний етап у роботі з матеріалом практичного заняття передбачає самостійне розв'язування практичних, зокрема професійно орієнтованих ймовірнісно-стохастичних завдань. Для цього тренажер передбачає евристичну підказку та відповідь. Підказка пропонує застосовувати той чи інший спосіб «розвитку» завдання без надання покрокових рекомендацій. У випадку виникнення труднощів у студента є можливість повернутися до попереднього блоку «Розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань» та розглянути відповідний спосіб «розвитку». Крім того, обчислити вже побудовані моделі до завдань користувач може за допомогою програмних засобів, зокрема ППЗ GRAN 1, CAS Mathcad, MS Excel. Для цього в меню кожного практичного заняття передбачено блок «Застосування програмних засобів для розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань» (рис. 15).

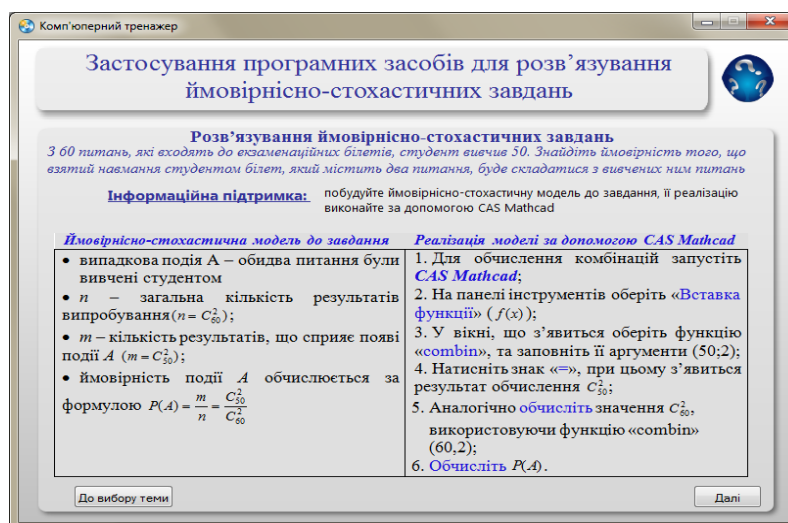

Рис. 15. Вікно КТ: застосування програмних засобів для розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань

У ході роботи з цим блоком користувач має можливість розглянути навчально-методичні інструкції по використанню того чи іншого програмного засобу до обчислення вже відомої моделі. Кожний пункт такої інструкції підкріплено відповідним зображенням на основі гіпертексту. Після її вивчення передбачено самостійне розв'язування завдань студентами із застосуванням програмних засобів. Така діяльність сприятиме формуванню в студентів вміння використовувати інформаційні технології для розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань.

По закінченню вивчення всіх тем модуля користувач має можливість підготуватись до ділової гри, яку ми проводимо під час навчання майбутніх інженерів ТІ та ВП. Для цього тренажер оснащений відповідним практичним заняттям. Під час роботи з таким заняттям у студента є можливість ознайомитись з правилами гри, прослідкувати за орієнтовним сценарієм гри на усіх його етапах та підготуватись до розв'язування професійно орієнтованих завдань, що пропонуються на заключному занятті з модуля.

Отже, розглянуті комп'ютерно-орієнтовані технології сприяють інтенсифікації процесу навчання ТІ та ВП за допомогою створення різних типів інформаційної підтримки, пропонованої для майбутніх інженерів. Використання математичних пакетів для розв'язування ймовірнісно-стохастичних завдань уможливорює залучення студентів до активного використання програмних засобів у ході математичного моделювання, а в майбутньому – під час інженерних досліджень.

У ході дослідження нами перевірялись рівні сформованості вміння використання комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання в студентів експериментальної групи (ЕГ) під час формувального етапу експерименту:¹³⁴ 1) через місяць після початку навчання ТІ та ВП; 2) після закінчення навчання дисципліни. Перевірка здійснювалась за допомогою анкетування студентів, що передбачало відповіді на такі запитання:

- Для яких саме цілей Ви використовуєте інформаційні технології у ході навчання?
- Які саме програмні засоби Ви використовуєте?
- На яких етапах математичного моделювання застосовуєте програмні засоби?
- На Вашу думку, аудиторні заняття із використанням інформаційних технологій: а) є дуже цікавими і наглядними; б) потребують деяких коректив; в) нічим не відрізняються від традиційних.

Метою анкетування було виявлення ставлення студентів до використання комп'ютерних засобів на заняттях з досліджуваної дисципліни, їх зацікавленість у застосуванні ІКТ.

За результатами анкетування, було з'ясовано, що протягом експерименту спостерігалось зростання усіх показників використання комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання студентами. Значно розширився діапазон

¹³⁴ Чумак О.О. (2014): Методика комп'ютерно-орієнтованого навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів майбутніх інженерів, с.197

цілей використання програмних засобів студентами. Так, їх кількість, що застосовує ІКТ для розв'язування завдань збільшилась на 44%, при чому більшість майбутніх інженерів (84%) наприкінці експерименту стали використовувати їх саме для дослідження та обчислення моделей.

Враження більшості студентів технічних ВНЗ від занять з використанням систем комп'ютерної алгебри, педагогічних програмних засобів та комп'ютерного тренажера можна охарактеризувати, як приємні, окрім того, 42% студентів серед інших переваг застосування ІКТ відмічали економію часу під час обчислення. Покажемо, як відбувся перерозподіл цілей використання комп'ютерно-орієнтованих технологій студентами під час математичного моделювання графічно на рис. 16.

Рис. 16. Розподіл студентів за цілями використання комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання під час математичного моделювання

Висновки. Таким чином, використання поряд з традиційними засобами навчання комп'ютерно-орієнтованих, серед яких презентації, що розроблені в MS Power Point, педагогічні програмні засоби GRAN1, MS Excel, системи комп'ютерної алгебри Mathcad, евристико-дидактичні конструкції та розроблений комп'ютерний тренажер «Практичні заняття з теорії ймовірностей та математичної статистики», забезпечують інтенсифікацію процесу навчання та сприяють формуванню в майбутніх інженерів вміння використання програмних засобів.

Література:

1. Власенко К. В. Вища математика: елементи лінійної і векторної алгебри [Електронний ресурс]: Електронний навчально-методичний посібник для студентів технічних ВНЗ / К. В. Власенко. – 1,28 Гб. – Краматорськ: ДДМА, 2010. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги. Windows XP, Internet Explorer 7, Sun Java, Adobe Flash Player.

2. Власенко К. В. Теоретичні й методичні аспекти навчання вищої математики з використанням інформаційних технологій в інженерній машинобудівній школі: Монографія / К. В. Власенко; Науковий редактор д.пед.н., проф. О. І. Скафа. – Донецьк: «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011. – 410 с.
3. Жалдак М. И. Математика с компьютером. Пособие для учителей. / М. И. Жалдак, Ю. В. Горошко, Е. Ф. Винниченко. – К.: РУНЦ «ДИНИТ», 2004. – 252 с.
4. Пуханова Л. С. Професійна підготовка майбутніх економістів у процесі навчання теорії ймовірностей і математичної статистики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. С. Пуханова; Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – 290 с.
5. Семеріков С. О. Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі: Монографія / С. О. Семеріков; науковий редактор академік АПН України, д.пед.н., проф. М. І. Жалдак. – Кривий Ріг: Мінерал; К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 340 с.
6. Скафа О. І. Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчально-методичний посібник / О. І. Скафа, О. В. Тутова. – Донецьк: Вид-во «Вебер», 2009. – 320 с.
7. Слинько В. І. Запровадження комп'ютерної підтримки курсу «Теорія ймовірностей та математична статистика» / В. І. Слинько, С. А. Ричка, Є. А. Ричка // Матеріали міжнародної науково-методичної конференції «Проблеми математичної освіти» (ПМО–2010), м. Черкаси. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – С. 288-289.
8. Словак К. І. Методика використання мобільних математичних середовищ у процесі навчання вищої математики студентів економічних спеціальностей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10 / Катерина Іванівна Словак; Ін-т інформ. технологій і засобів навчання; Нац. акад. пед. наук України. – Київ, 2011. – 291 с.
9. Співаковський О. В. Педагогічні технології та педагогічно-орієнтовані програмні системи: предметно-орієнтований підхід / О. В. Співаковський // Комп'ютер у школі та сім'ї. – № 2 (20). – 2002 – С. 17-21.
10. Триус Ю. В. Комп'ютерно-орієнтовані методичні системи навчання математичних дисциплін у ВНЗ: проблеми, стан і перспективи / Ю. В. Триус // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць. / Педрада. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – № 9 (16). – С. 16-29.
11. Чумак О. О. Методика комп'ютерно-орієнтованого навчання теорії ймовірностей та випадкових процесів майбутніх інженерів: дис. на здобуття наукового ступеню канд. пед. наук: 13.00.02 / Олена Олександрівна Чумак; ХДУ. – Херсон. – 2014. – 298 с.
12. Чумак О. О. Практичні заняття з теорії ймовірностей та математичної статистики [Електронний ресурс]: комп'ютерний тренажер для студентів технічних ВНЗ / К. В. Власенко, О. О. Чумак. – 1,28 Гб. – Краматорськ, ДДМА, 2010. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги. Windows XP, Internet Explorer 7, Sun Java, Adobe Flash Player.

METHODICAL ELEMENTS OF THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS OF PHYSICAL CULTURE

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Galyna D. Grygorash

Abstract. This article tells us about the peculiarities of organization of student's self-dependent physical activity.

Physical education of students at the higher educational establishments occur during all period of education in all forms: classes, self-dependent physical training, sport, tourism, physical training during the day, public healthy, physical and sport events.

Curriculum of physical training is realized during classes of this subject. However these classes can't recovery the lack of student's motor activity, provide the recovery their mental skills, prevent diseases developed due to the tiredness. This problem can be decided thanks to the planning and self-dependent physical training.

Key words: physical training, motor activity, hypodynamia, self-dependent physical exercises, flexibility and etc.

Анотація. В статті висвітлюються особливості організації самостійної роботи студентів з фізичної культури. Фізичне виховання студентів у вищих навчальних закладах здійснюється протягом усього періоду навчання в усіх формах: навчальні заняття, самостійні заняття фізичною культурою, спортом і туризмом, фізичні вправи в режимі дня, масові оздоровчі, фізкультурні та спортивні заходи. Усі форми взаємопов'язані, доповнюють одна одну і постають як цілісний процес фізичного вдосконалення. Навчальну програму з фізичного виховання реалізують під час навчальних занять із цього навчального предмета. Однак ці заняття не можуть відновити дефіциту рухової активності студентів, забезпечити відновлення їх розумової працездатності, запобігти захворюванням, що розвиваються на тлі хронічної втоми. Цю проблему можливо розв'язати завдяки плануванню та проведенню студентами самостійних занять із фізичного виховання.

Ключові слова: фізичне тренування, рухова активність, гіподинамія, самостійні фізичні вправи, гнучкість.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасні складні умови життя диктують більш високі вимоги до біологічних і соціальних можливостей людини. Всебічний розвиток фізичних здібностей людей за допомогою організованої рухової активності (фізичного тренування) допомагає зосередити всі внутрішні ресурси

організму на досягненні поставленої мети, підвищує працездатність, зміцнює здоров'я, дозволяє в рамках короткого робочого дня виконувати всі намічені справи.

Залучення студентської молоді до фізичної культури – важлива складова у формуванні здорового способу життя. Поряд з широким розвитком і подальшим вдосконаленням організованих форм занять з фізичної культури вирішальне значення мають самостійні заняття фізичними вправами.

Аналіз досліджень і публікацій. Пошуку ефективних шляхів формування здорового способу життя присвятили свої дослідження філософи Н. Візітей, С. Манукян, О. Мінцлер, представники медицини М. Амосов, С. Блейер, В. Войтенко, І. Муравов, психологи та педагоги – Б. Братусь, Л. Божович, Дж. Гілфорд та ін. Значний інтерес становлять дослідження з проблеми розвитку особистості у взаємозв'язку фізичного та естетичного виховання, що висвітлені у роботах Н. Бервінової, Т. Ротерс, Л. Лубишевої, В. Завадич та ін.

Мета статті – розкрити методичні основи організації самостійної роботи студентів з фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Фундаментом фізичної культури є об'єктивно існуюча біологічна потреба людини в руховій активності. Рухова активність є необхідною умовою нормального розвитку та функціонування організму. Без достатньої кількості руху організм поступово втрачає життєві сили, стає більш чутливим до негативного впливу зовнішніх несприятливих чинників, непомітно руйнується. Вважається, що мінімальна потреба людини в русі становить 2 години на добу.

Ніщо не може зрівнятися з перетворюючою силою руху. Ця сила робить незграбного – спритним, повільного – швидким, слабкого – міцним, кволого – витривалим, хворобливого – здоровим. За словами французького лікаря Тіссо: "Рух, як такий, може за своїм впливом замінити будь-які ліки, але всі лікувальні засоби світу не в змозі замінити впливу руху". Зверніть увагу, дорослі нерідко намагаються обмежити рухову активність дитини з перших днів її життя. Однак це їм, на щастя, не вдається. Попри всі заборони дитина використовує для руху будь-які сприятливі можливості, її спонукає до цього хоча й неусвідомлена, але могутня й непереборна внутрішня природна потреба в русі.

Однак із віком сила цієї потреби знижується. По-перше, це є результатом неправильного виховання та постійного обмеження дитини в русі, а чим менше дитина рухається, тим швидше згасає потреба. По-друге, із часом у дитини з'являються нові, сильніші інтереси та потреби, задоволення яких вимагає все більше часу. Ще однією причиною зниження рухової активності є підвищення рівня соціально-економічного життя людей, скорочення частки ручної, немеханізованої праці. Недостатню рухову активність називають гіподинамією.

Наслідками гіподинамії є: згасання потреби в русі, зниження рівня фізичної та розумової працездатності, втрата резервів здоров'я, нетренованість серцево-судинної системи, збільшення долі жирового компонента в масі тіла, розгортання атеросклеротичних процесів, зниження опірності організму несприятливим впливам зовнішнього середовища та інфекцій, тугорухливість суглобів, дискоординація рухів, прискорення процесів старіння тощо.

Головним засобом боротьби з гіподинамією є фізичні тренування.

Фізичні вправи – це такі види рухових дій людини, які спрямовані на її фізичне удосконалення та підпорядковані закономірностям фізичного виховання. До основних закономірностей фізичного виховання відносяться, методи тренування, принципи тренування, дозування фізичних навантажень.

Фізична вправа – це засіб (інструмент) за допомогою якого здійснюється вплив на фізичний стан людини.

Виконуючи фізичні вправи, люди помітили, що внаслідок систематичного виконання певної рухової дії не тільки удосконалюється спосіб її виконання, тобто рухи стають більш точними та ефективними, але й відбуваються зовнішні зміни органів, що беруть участь у цих рухах. Більше того, ці органи стають міцнішими, здатними справлятися з такими руховими діями, які раніше були непосильні. Це ефект тренування (вправлення).

Ефект тренування – дивовижна здатність організму удосконалюватись: накопичувати біологічну речовину, підсилювати функції, змінювати структуру, покращувати управління рухами. *Наприклад, систематично працюючий м'яз збільшується за розмірами, стає міцнішим, у ньому значно густіша сітка найдрібніших кровоносних судин, капілярів.*

Тисячоліттями суворі природні умови життя (необхідність добувати їжу важкою фізичною працею, холод, спека, нерегулярність харчування) самі по собі, без спеціально організованих занять, спричиняли тренувальний процес. Намагаючись полегшити свою працю, створити комфортніші умови життя люди мимоволі позбавили себе тренувального впливу природних чинників. А якщо орган чи організм у цілому тривалий час працює у режимі спокою (із мінімальною потужністю) розпочинається зворотній процес – детренування: зменшення маси м'язів, зникнення частини капілярів, зниження функціональної здатності.

Важливо розуміти, що ефект тренування має всезагальний характер: тренуванню піддаються всі органи і функції організму; наслідки тренування можуть бути як позитивними, так і негативними; тренування може бути спеціально організованим (свідомим), а може відбуватись несвідомо. Наприклад, деякі люди, не усвідомлюючи цього, спочатку понад міру натренують свій апетит, а пізніше, хворіючи ожирінням, виправдовуються фізіологічними особливостями свого організму. Можна натренувати також лень, нетерпимість і пояснювати це вродженими вадами характеру.

Фізична культура досліджує, обґрунтовує та розробляє методи психофізичного удосконалення за допомогою фізичних вправ через тренування (вправлення).

Тренування – це цілеспрямоване повторення певної рухової дії (фізичної вправи) із метою удосконалення способу виконання самої рухової дії та з метою впливу на фізичні й психічні якості людини.

Процес тренування забезпечує досягнення таких цілей: досконало оволодіти тими чи іншими руховими діями, розвинути фізичні якості (силу, пружність, гнучкість, витривалість, спритність, координацію), удосконалити тілобудову, підвищити рівень фізичної працездатності.

Рівень фізичної працездатності тісно пов'язаний з рівнем здоров'я. Підвищення рівня фізичної працездатності свідчить про зміцнення здоров'я і навпаки.

Здатність серця неоднакова у різних людей. Вона залежить від тренуваності. Наприклад, серце здорової нетренованої людини може перекачати лише 6 літрів крові за хвилину). Підрахуємо резерв потужності. Він складає всього 1,5 рази ($6:4 = 1,5$). Якщо ця людина буде вимушена виконувати роботу, що вимагає хвилинного обсягу крові 20 літрів, то уже через декілька хвилин усі органи виявляться в стані важкого кисневого голодування. Адже серцево-судинна система не здатна транспортувати в м'язи необхідну кількість кисню. Намагання продовжити роботу в такому режимі може призвести до "відмови" або й захворювання будь-якого, як правило, найслабшого органу.

Резерв потужності має кожний орган, кожна клітина. Ці резерви потрібні не тільки для того, щоб забезпечити підвищені потреби організму в кисні, але й для того, щоб забезпечити нормальне функціонування організму в умовах низьких чи високих температур, нестачі, надлишку чи низької якості спожитої їжі, впливу несприятливих екологічних чинників, збудників хвороб.

Якщо мінливі зовнішні умови вимагають від організму значного підвищення "потужності", але такого, яке не перевищує його резервів, організм не тільки без шкоди для себе справляється з цією роботою, але й, якщо ці вимоги достатні і систематичні, підвищує свою працездатність (тренується). Якщо ж негативний вплив перевищує наявні резерви, організм працює в "патологічному режимі", що призводить до захворювання. Наслідком цього є його ще більше ослаблення (зниження резервних потужностей).

Резервні потужності організму можуть збільшуватися або зменшуватися залежно від способу життя людини й піддаються вимірюванню. Вимірявши резервні потужності можна зробити висновок про кількість здоров'я.

Дієвий шлях збільшення резервних потужностей – тренування. Тренування відбувається тоді, коли орган чи організм у цілому працює з підвищеною, в порівнянні зі станом спокою, потужністю. Організм має резервні потужності й здатний підсилювати за необхідності свої функції для забезпечення оптимального функціонування (підтримання життєдіяльності) в умовах несприятливого впливу різноманітних чинників. Коли виміряти ці резервні потужності, можна зробити висновки про рівень фізичної працездатності (рівень здоров'я) людини. Вважається, що найбільш достовірно про рівень фізичної працездатності свідчать резервні потужності серцево-судинної системи. Тому їх найчастіше й вимірюють.

Сьогодні відомо багато методів визначення резервних потужностей серцево-судинної системи. Ці методи є прямі й непрямі. Прямі методи набагато точніші. Але вони можуть бути застосовані лише в умовах спеціального кабінету функціональної діагностики, обладнаному досить дорогою апаратурою, під керівництвом лікаря. Крім того, вони можуть бути небезпечними, оскільки вимагають, щоб обстежуваний виконував роботу максимальної потужності.

Непрямі методи значно простіші, хоча й менш точні, але все-таки досить інформативні. До них відносяться, так звані, функціональні тести. Вони можуть бути проведені безпосередньо обстежуваним. Суть цих тестів полягає у виявленні реакції серцево-судинної системи на стандартне фізичне навантаження (фізична робота відомої потужності). Під час або відразу після стандартного фізичного навантаження, підраховують ЧСС. Резервні потужності серцево-судинної системи й організму в цілому більші у того, в кого ЧСС під час стандартного фізичного навантаження у порівнянні із станом спокою зростає меншою мірою, а також у кого ЧСС швидше повертається до вихідного рівня.

Проводять діагностику не менше, ніж через 1 години після їжі у врівноваженому психоемоційному етапі. Виконують навантаження у рівномірному темпі. Під час кожного вимірювання потрібно намагатись, щоб навантаження та зовнішні умови були однакові.

Пропонуємо декілька доступних функціональних тестів для діагностики рівня фізичної працездатності за реакцією серцево-судинної системи на стандартне фізичне навантаження.

1. Ортостатична проба. Приблизне уявлення про тренованість серця можна зробити, визначивши наскільки збільшується ЧСС під час переходу з положення "лежачи" у положення "стоячи". Для цього необхідно лягти на спину й після п'яти-хвилинного відпочинку підрахувати ЧСС за 1 хв. Встати і через 1 хв. знову підрахувати ЧСС. Якщо ЧСС збільшилась менше, ніж на 10 скорочень відмінно, на 11-15 – добре, до 25 задовільно, більше 25 погано.

2. Проба з присіданнями. Стати прямо, ступні на ширині плечей. Через 1 хвилину підрахувати ЧСС. Присісти 20 разів за 30 секунд. Відразу підрахувати ЧСС за 10 сек і помножити на 6. Вирахувати на скільки відсотків збільшилась ЧСС після навантаження. Якщо збільшення ЧСС за 1 хв. становить менше 25%. – відмінно, до 50% – добре, до 75% – задовільно, більше 75% – погано.

Для того щоб отримати тренувальний ефект потрібно змусити організм працювати з підвищеною, в порівнянні із станом спокою, інтенсивністю. Досягають цього за допомогою фізичного навантаження. Фізичне навантаження характеризує величину запитів, які висуває перед організмом та чи інша фізична вправа, наскільки ці запити значні й посилені для організму.

Фізичне навантаження – це додаткова, у порівнянні зі станом спокою, функціональна активність організму, необхідна для виконання фізичної вправи.

Розрізняють "зовнішню" і "внутрішню" сторони навантаження. "Зовнішня" сторона навантаження характеризується тривалістю та швидкістю виконання фізичних вправ, кількістю повторень, подоланими кілометрами, піднятими кілограмами.

"Внутрішня" – величиною функціональних зрушень в організмі, викликаних виконанням вправи: підвищенням ЧСС, тиску крові, частоти дихання, споживання кисню, ударного та хвилинного обсягу крові.

Для того щоб отримати позитивний тренувальний ефект, потрібно враховувати "зовнішні" і "внутрішні" параметри навантаження. "Зовнішні"

параметри дають можливість намітити доступні й необхідні величини навантажень (кількість повторень, довжину дистанції, швидкість), зіставити з ними реакції організму і відповідно нормувати фізичні навантаження. "Внутрішні" – відображають реакцію організму на виконувану роботу.

Між "зовнішньою" і "внутрішньою" сторонами навантаження, за умови відносно однакового вихідного стану організму, існують такі залежності: одні і ті ж, за "зовнішніми" параметрами, навантаження викликають однакові функціональні зрушення; більші, за "зовнішніми" параметрами, навантаження, викликають значніші функціональні зрушення. Разом із тим реакція організму на однакове, за "зовнішніми" параметрами фізичне навантаження може бути різною залежно від рівня фізичної працездатності (тренованості):

- показники "внутрішнього" фізичного навантаження будуть меншими у того, хто має вищий рівень фізичної працездатності;
- у міру підвищення працездатності, в результаті систематичного тренування, одне і теж навантаження буде супроводжуватись усе меншими функціональними зрушеннями.

Наприклад, регулярний біг дистанцією у три кілометри з однаковою швидкістю (за умови правильного дозування фізичних навантажень) буде супроводжуватись від заняття до заняття зменшенням ЧСС.

Для того щоб отримати позитивний тренувальний ефект треба знати, які саме функціональні зрушення для цього необхідні ("внутрішнє" навантаження) і яку фізичну роботу потрібно виконати, щоб досягти цих зрушень ("зовнішнє" навантаження).

Дозувати фізичні навантаження – значить підбирати їх обсяг та інтенсивність відповідно до можливостей організму, закономірностей тренування та мети занять. Іншими словами, підбирати таке "зовнішнє" фізичне навантаження, яке б викликало потрібну для тренування реакцію організму ("внутрішнє" навантаження).

Інтенсивність "внутрішнього" фізичного навантаження визначається за реакцією організму на виконувану роботу. Найпростіше виявити цю реакцію, підрахувавши ЧСС. Під час виконання вправ підраховують ЧСС за 10 сек і результат множать на 6. Робиться це відразу після виконання вправи (якщо це можливо, під час виконання), бо вже через декілька секунд після навантаження ЧСС починає знижуватись, і тоді підрахунки будуть недостовірними. Якщо виконувалась робота високої інтенсивності, наприклад, біг із максимальною швидкістю, то ЧСС не підраховують: раптова зупинка може негативно вплинути на здоров'я.

Фізичне навантаження, яке прискорює ЧСС до 120-140 скорочень за хвилину, вважається навантаженням низької інтенсивності; до 140-160 (170) за хвилину – середньої інтенсивності; до 170-180 за хвилину – високої інтенсивності. Одне й те ж "зовнішнє" фізичне навантаження може супроводжуватись різною ЧСС, бо вона залежить ще й від самопочуття, температури повітря, одягу, періоду доби, часу прийняття їжі, емоційного стану тощо. Як правило, реакція організму на однакове фізичне навантаження є

різною у різних за рівнем фізичної працездатності, станом здоров'я, індивідуальними особливостями людей.

Для зміцнення здоров'я найбезпечніше використовувати фізичне навантаження низької інтенсивності. Його потрібно підтримувати не менше 60 хв підряд. Якщо підвищити інтенсивність фізичного навантаження до середнього рівня, то такий саме тренувальний ефект можна отримати вже за 15-30 хв. Але потрібно дуже ретельно дотримуватися фізіологічних принципів тренування, бо таке навантаження може й зашкодити. Фізичне навантаження високої інтенсивності можна безперервно підтримувати не довше як 60 сек і використовувати його рекомендується тільки після підготовчого періоду тривалістю не менше одного місяця. Виконувати будь-які фізичні навантаження максимальної інтенсивності, а тим більше брати участь у змаганнях, можна лише після такого ж підготовчого періоду.

Перед тим як приступити до занять, треба визначити рівень фізичної працездатності. Годі підібрати такий темп ходьби чи бігу, під час якого ЧСС становитиме 140-160 за хвилину.

Якщо показники рівня фізичної працездатності погані або дуже погані, то починати треба з ходьби. На цьому ж занятті можна продовжити ходьбу до 10 хв та виконати комплекс загальнорозвиваючих вправ (5-10 хв). На наступних заняттях поступово, протягом місяця, можна доводити тривалість ходьби до 30-40 хв.

Якщо після 5 хв швидкої ходьби ЧСС перевищує 160 за 1 хв, то продовжувати навантаження у цей день не потрібно. Наступного дня можна повторити ходьбу з меншою швидкістю у 2-3 рази, підбираючи темп, який відповідає навантаженню середньої інтенсивності.

Якщо ЧСС після першого вимірювання становила менше 140, то на цьому ж занятті можна повторити ходьбу у більшому темпі чи чергувати її з бігом підтюпцем. Знову ж таки завдання полягає у тому, щоб підібрати таку швидкість, яка супроводжується ЧСС 140-160 за 1 хв.

Задовільні або добрі показники рівня фізичної працездатності дозволяють розпочинати систематичні заняття фізичними вправами з бігу. Завдання теж саме: знайти такий темп, який відповідав би середній інтенсивності фізичного навантаження й поступово довести тривалість бігу до 15-30 хв.

Щоб отримати позитивний тренувальний ефект від виконання фізичних вправ, потрібно дотримуватись ряду принципових положень: принципів достатності, неперервності, систематичності, поступового нарощування фізичних навантажень, відповідності фізичних навантажень індивідуальним особливостям організму.

Принцип достатності вимагає, щоб фізичні навантаження викликали достатні функціональні зрушення. Наприклад, для тренування серцево-судинної системи необхідні рівномірні, неперервні фізичні навантаження середньої інтенсивності тривалістю не менше 15 хв або низької інтенсивності тривалістю не менше 60 хв. Якщо фізичне навантаження виконується з ЧСС менше 120 на хвилину або за дуже короткий відрізок часу, то воно не може викликати достатніх для тренування фізіологічних зрушень в організмі.

Підтримуючи фізичне навантаження високої інтенсивності протягом тривалого часу (3-10 хв і більше) можна спровокувати негативні фізіологічні зрушення. Принцип неперервності й систематичності вимагає не допускати перерв такої тривалості, що призводять до повного зникнення ефекту від виконання попередньої вправи чи заняття в цілому. Так, у ході заняття не слід допускати зниження ЧСС, під час періодів відпочинку, до вихідного рівня. Максимальний проміжок між окремими заняттями в тижневому циклі за достатнього фізичного навантаженні не повинен перевищувати 72 год. Тому мінімальна кількість занять має становити не менше 3 разів на тиждень. Звичайно, краще виконувати фізичні вправи щоденно, чи хоча б 5 разів на тиждень. Чим менший обсяг фізичного навантаження в одному занятті, тим частіше потрібно проводити тренування.

Суть принципу поступового нарощування фізичних навантажень зрозуміла із його назви. Потрібно звернути увагу на те, що розпочинати заняття потрібно з мінімальних фізичних навантажень. Краще "недовантажитись". Збільшувати величину фізичного навантаження від заняття до заняття потрібно лише тоді, коли організм легко справляється з попереднім.

Спочатку потрібно поступово збільшувати обсяг фізичних навантажень (кількість повторень, тривалість заняття), залишаючи сталою інтенсивність. Коли тривалість виконання вправи поступово доведена до оптимальної (наприклад, можеш безперервно бігти підтюпцем 15 хв і при цьому ЧСС не перевищує 160 за 1 хв), тоді поступово можна підвищувати й інтенсивність (у наведеному прикладі – швидкість бігу).

Принцип відповідності фізичних навантажень індивідуальним особливостям вимагає враховувати фізичний стан організму під час занять (якщо самопочуття не досить добре, потрібно знизити фізичні навантаження, або взагалі в цей день не тренуватись). Надзвичайно принципово враховувати рівень фізичної працездатності. Чим він нижчий, тим більше значення має правильне дозування. Розпочинати самостійні заняття потрібно з мінімальних навантажень, постійно контролювати реакцію організму на виконувану роботу, підвищувати обсяг навантажень поступово через 6-9 занять.

Загальна витривалість – здатність людини тривалий час виконувати безперервну динамічну роботу середньої потужності й перемагати втому. Високий розвиток цієї якості забезпечує тривале виконання рухів та швидке відновлення після навантаження. Від рівня розвитку цієї якості значною мірою залежить рівень здоров'я людини.

Швидкісна витривалість – здатність перемагати втому, під час виконання субмаксимальних (наближених за швидкістю до максимальних) навантажень.

Силова витривалість – здатність перемагати втому під час достатньо тривалих навантажень силового характеру.

Швидкісно-силова витривалість здатність виконувати досить тривалий час вправи силового характеру з максимальною швидкістю.

Гнучкість – здатність людини виконувати рухи з великою амплітудою. Розрізняють активну гнучкість, що проявляється за рахунок власних м'язових зусиль, і пасивну, яка проявляється шляхом прикладання до частин тіла, які

рухаються, зовнішніх сил, ваги, зусиль партнера тощо. Для здоров'я надзвичайно важливо підтримувати високу гнучкість протягом усього життя.

Швидкість – це здатність людини здійснювати рухові дії у мінімальний для даних умов відрізок часу. Розрізняють три основні форми прояву швидкості: латентний (прихований) час рухової реакції; швидкість поодинокого необтяженого руху; частота (темп) необтяжених рухів. Рухові реакції бувають прості і складні. Проста реакція – відповідь відомим рухом на відомий сигнал, що виникає несподівано. Усі інші типи реакції є складними.

Сила – здатність людини долати зовнішній опір або протидіяти йому з допомогою м'язових зусиль. Характеризуючи силу, вживають поняття абсолютна сила й відносна сила. У другому випадку визначають силу, яка припадає на один кілограм маси людини.

Спритність – це здібність швидко й точно виконувати рухові завдання, особливо ті, які виникають несподівано. Оцінюють спритність за такими критеріями:

- координаційна складність рухової задачі;
- точність виконання рухів, тобто просторових, часових і силових характеристик рухів;
- час, затрачений на засвоєння або доцільне перетворення рухів у змінених умовах.

Загальна витривалість – це здатність людини тривалий час виконувати м'язову роботу помірної інтенсивності за участю переважної більшості скелетних м'язів.

Швидкісна витривалість – це здатність людини якомога довше виконувати м'язову роботу з майже граничною та граничною інтенсивністю.

Силова витривалість – це здатність людини якомога продуктивніше тривалий час долати помірний зовнішній опір. Розрізняють статичну й динамічну силову витривалість.

Координаційна витривалість – це здатність людини тривалий час виконувати складно координаційні вправи без порушення ритму їх виконання, рівноваги та взаємоузгодженості.

Немає кращого способу підвищити витривалість організму, ніж систематичне стомлення. Якщо позбавити організм втоми, витривалість поступово згасає. Стомлюючи організм ми стимулюємо відновні процеси, внаслідок чого підвищується витривалість.

Фізичні вправи для розвитку витривалості повинні відповідати таким вимогам:

- бути простими й доступними за технікою виконання;
- включати в роботу більшість скелетних м'язів;
- повинні викликати активність функціональних систем організму, від яких залежить прояв витривалості;
- під час їх виконання легко дозувати та регулювати тренувальні навантаження;
- їх можна виконувати тривалий час.

Перерахованим вимогам найбільше відповідають циклічні вправи (ходьба, біг, плавання, ходьба на лижах). Для розвитку витривалості також застосовують ациклічні вправи, які повторюються багаторазово та у відповідному темпі (ривки, колові рухи руками; повороти, нахили тулуба; махи ногами, випади, присідання тощо).

Досить ефективним засобом розвитку загальної витривалості є також рухливі та спортивні ігри, аеробіка, танці, але вони набагато важче піддаються дозуванню.

Ці ж вправи доцільно застосовувати для розвитку швидкісної витривалості. Для розвитку силової витривалості застосовують циклічні вправи в ускладнених умовах (біг угору, біг із вантажем, біг із буксируванням, плавання проти течії) та ациклічні вправи з обтяженнями.

Тренують витривалість, якщо їй не присвячується ціле заняття, у другій половині основної частини тренування. Оптимальна тривалість рівномірного навантаження середньої інтенсивності (ЧСС –140-160) – 20-30 хвилин.

Для тренування швидкісної витривалості застосовують циклічні вправи тривалістю 10-30 сек із субмаксимальною інтенсивністю (70-90% від максимальної). Повторюють вправу при зниженні ЧСС до 110-120 уд./хв

Наступну серію вправ розпочинають за ЧСС 80-100 уд./хв. Характер відпочинку активний (ходьба, вправи на дихання та розслаблення). Кількість повторень в одній серії 3-6. Кількість серій у занятті 2-3.

Недоцільно в одному занятті розвивати загальну та швидкісну витривалість. У тижневому циклі розвитку витривалості присвячують 2-4 заняття.

Для тренування силової витривалості використовують обтяження у межах 20-50% від максимального, щоб можна було повторити вправу від 15 до 100 і більше разів. Тривалість вправи в одному підході 15-120 сек. Кількість підходів у серії 2-4 кількість серій 2-3. Відпочинок між серіями повний (ЧСС 80-100).

Один підхід – це кількість повторів фізичної вправи без перерви на відпочинок. Одна серія складається з декількох підходів. Між серіями застосовують триваліший та пасивніший у порівнянні з перервами між підходами відпочинок.

Гнучкість – це здатність людини виконувати рухи в суглобах із великою амплітудою. Розрізняють активну й пасивну гнучкість.

Активна гнучкість – здатність виконувати рухи з великою амплітудою за рахунок власних м'язових зусиль. Пасивна гнучкість - здатність виконувати рухи з великою амплітудою за допомогою зовнішніх впливів (обтяження, партнер тощо).

За допомогою раціонально організованих занять протягом 3-4 місяців можна досягти значних результатів у розвитку гнучкості (80-90% від анатомічного потенціалу рухливості суглобів). Виконання вправ на гнучкість сприяє зміцненню суглобів, підвищенню міцності та еластичності м'язів, зв'язок та сухожиль, удосконаленню координації, уникненню травм, попередженню ряду захворювань.

Основним засобом удосконалення гнучкості є такі фізичні вправи, які вимагають більшої амплітуди рухів у суглобах, ніж у побуті, професійній та спортивній діяльності.

На розвиток активної гнучкості позитивно впливають силові вправи, їх доцільно поєднувати з вправами на розслаблення та розтягування тих же м'язів.

Свідоме розслаблення м'язів на 12-15% покращує рухливість у суглобах.

Вправи на розтягування поділяються на активні, пасивні, та комбіновані. Під час самостійних занять доцільно застосовувати активні вправи. Вони можуть виконуватися повільно, пружно або махом, їх можна виконувати з обтяженнями. Повільні вправи виконуються плавно з намаганням досягти більшої амплітуди у кожному наступному підході. Пружні рухи не передбачають повернення тіла у вихідне положення, а лише робиться незначний зворотній рух, що дозволяє досягти більшої амплітуди. Так повторюють 3-6 разів і лише тоді повертаються у вихідне положення. Махові рухи розпочинаються за рахунок напруження м'язів та продовжуються за інерцією і можуть виконуватися маятникоподібно або по типу колових рухів із поступово зростаючою амплітудою.

На початку кожного заняття з розвитку гнучкості треба розім'яти як організм загалом так і м'язи, які будуть піддаватися розтягуванню. Підтримувати організм у розігрітому стані необхідно протягом усього заняття.

Тривалість виконання вправи може коливатися, від 15-20 сек. до кількох хвилин. Досягти максимальної амплітуди можна лише через 10-15 сек. після початку вправи. Протягом наступних 15-30 сек. вона зберігається, а потім, внаслідок втоми, зменшується.

Дослідження свідчать, що для розвитку гнучкості в різних суглобах треба затратити різну кількість повторень у занятті.

Розпочинаючи систематичні заняття фізичними вправами необхідно засвоїти основні правила тренування, способи дозування фізичних навантажень, навчитися діагностувати рівень фізичної працездатності. Особливо важливо навчитися підбирати фізичні навантаження відповідні вашим можливостям.

Треба пам'ятати, що ефективність фізичного виховання значною мірою залежить від мотивів, які стимулюють активність особистості: фізичне вдосконалення, пов'язане з прагненням прискорити темпи власного розвитку, мати гідне місце в оточенні, допомогти уваги; дружня солідарність, продиктована бажанням бути разом з друзями, співпрацювати з ними; відповідальність, що зумовлена необхідністю відвідування заняття з фізичної культури, виконувати вимоги навчальної програми; суперництво, що пов'язане з бажанням виділитися, підняти свій престиж, бути першим; спортивний мотив, зумовлений прагненням досягнути значних результатів; ігровий мотив – полягає у сприйнятті занять спортом як засобу розваги, нервової розрядки, відпочинку та ін.

Висновки. Таким чином, самостійні заняття студентів (за завданнями викладачів) фізичною культурою, спортом, туризмом дають змогу виконати

тижневий обсяг рухової активності, сприяють засвоєнню навчального матеріалу з фізичного виховання, прискорюють процес фізичного вдосконалення.

Для активізації фізичного виховання майбутніх фахівців, орієнтації їх на самостійні заняття фізичною культурою і спортом необхідно:

- надавати заняттям з фізичного виховання привабливості та емоційності: ознайомлювати студентів з новими видами фізичних вправ у водно-паркових зонах, регулярно проводити масові туристичні походи тощо;

- на заняттях із фізичного виховання розширювати арсенал фізичних вправ, посилюючи для самостійних занять у домашніх умовах;

- налаштовувати студентів психологічно на поступове підвищення інтенсивності занять професійно-прикладною фізичною підготовкою з неминучим неприємним відчуттям (м'язовий біль, піт тощо);

- орієнтувати студентів на засвоєння серії простих ігор і вправ не тільки з метою поліпшення здоров'я, професійної підготовки, а й для формування навичок організації ефективного виховання і активного відпочинку майбутніх дітей, для гарантування їх безпеки, наприклад біля водойм, тощо

Література:

1. Власюк Г. І. Виховання у старшокласниць прагнення до здорового способу життя, Дис. канд. пед. наук. 13.00.01, АПН України. Інститут педагогіки. – К., 1995. – 191 с.
2. Гуськов С. И., Кофман Л. Б. Спорт и американская школа. – М: Всероссийский научно-исследовательский институт физической культуры и спорта, 1995. – 160 с.
3. Державні вимоги до системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді // Фізичне виховання в школі. – 1999. – № 3. – С. 29-32.
4. Козленко О. М. Формування мотивів фізичного вдосконалення у молодших школярів // Фізичне виховання в школі. – 1999. – № 4. – С. 29-31.
5. Матвеев Л. П. Теория методика физической культуры: Учеб. Для институтов физ. культуры. – М.: Физкультура й спорт, 1991. – 543 с.
6. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед институтов / Под ред. Ю. К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
7. Шиян В. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – 4.1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
8. Шиян В. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – 4.2. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 248 с.
9. Шиян В. М. Що потрібно для формування національної системи фізичного виховання школярів // Фізичне виховання в школі. – 1997. – № 2. – С. 3-6.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Oksana V. Grytsuk
Yuriy V. Grytsuk

Abstract. The paper is devoted to the analysis of the psychological factors of the application of multimedia technologies in the preparation of applicants for higher education. The problems of using multimedia technologies in the educational process of institutions of higher education are considered. It is determined that multimedia technologies activate cognitive activity of applicants, allow to adapt the learning process to individual peculiarities.

Key words: multimedia technology, information and communication technology, multimedia educational environment, intensification of training, polysubject.

Анотація. Роботу присвячено аналізу психологічних факторів застосування мультимедійних технологій при підготовці здобувачів вищої освіти. Розглянуто проблематику використання мультимедіа-технологій в навчальному процесі закладів вищої освіти. Визначено, що мультимедіа-технології активізують пізнавальну діяльність здобувачів, дозволяють адаптувати процес навчання до індивідуальних особливостей.

Ключові слова: мультимедійна технологія, інформаційно-комунікативна технологія, мультимедійне освітнє середовище, інтенсифікація навчання, полісуб'єктність.

Вступ. Зміни, що відбулись в Україні на початку 21 століття, стосуються не тільки політичної, правової, соціально-економічної сфер життєдіяльності людини, але й галузі освіти. Законом України Про освіту¹³⁵ наголошується, що головними принципами освітньої діяльності серед іншого є людиноцентризм, гуманізм, якість освіти, забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, науковий характер освіти, єдність навчання, виховання та розвитку. Зростає роль особистості: підвищуються вимоги до професійної підготовки фахівців і здобувачів вищої освіти.

На ринку праці потрібні спеціалісти, здатні не тільки абстрактно й логічно мислити, узагальнювати інформацію, але й створювати принципово новий

¹³⁵ Закон України Про освіту (2017).

творчий продукт з використанням інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). За їх допомогою у закладах освіти створюють глобальне освітнє середовище, що сприятиме покращенню якості навчання, управлінню освітнім процесом, використанню інтегрованих навчальних програм, створенню мотивації для інформальної та неформальної освіти.

Методологія. *Метою роботи* є дослідження та аналіз психологічних факторів застосування мультимедійних технологій при підготовці здобувачів вищої освіти.

Об'єктом дослідження є процес навчання здобувачів. *Предмет дослідження* – мультимедійні технології в закладах вищої освіти.

В контексті мультимедійного освітнього середовища закладу вищої освіти (МОС ЗВО) використання мультимедіа як особливого класу програмного й апаратного забезпечення, глобальної мережі Internet та дистанційних навчальних курсів дозволяє активізувати пізнавальну діяльність здобувачів, реалізувати творчі здібності, адаптувати процес навчання до їхніх індивідуальних особливостей.¹³⁶ Мультимедійні компоненти не є заміниками навчального змісту або освітнього процесу, але за допомогою цих посередників між тим, хто навчає, і тим, хто навчається, створюються умови для сприймання, передачі та засвоєння навчального матеріалу.

Використання мультимедійного освітнього середовища дозволяє здобувачам застосовувати інформаційно-пошукові системи, освітні портали, бібліотечні каталоги, файл-сервери, що забезпечуватиме їх самостійність у здобутті знань та формуванні фахових компетенцій, здатність до саморозвитку. Саморозвиток стає можливим особливо в умовах інформатизації та оптимізації методів освіти, активного використання технологій відкритої неперервної освіти. Відкрита освіта має евристичний характер, коли здобувач самостійно шукає і засвоює знання, опановує способи освітньої діяльності. Цей процес не обмежується отриманням нових знань: здобувач планує власну освітню діяльність, складає план навчальних занять, обґрунтовує стратегічні цілі, розвивається як особистість, йде шляхом становлення власної компетентності.

Результати дослідження. Новітні інформаційні технології загалом мають безліч можливостей як для вдосконалення навчального процесу вишу, так і для цілісної системи освіти. Це такий засіб, за допомогою якого можна на практиці реалізувати принципи інтенсифікації навчання, інтеграції психолого-педагогічної науки і практики, цілісності і безперервності навчального процесу (рис. 1).

У певному сенсі усі педагогічні технології можна вважати інформаційними, оскільки навчальний процес неможливий без обміну інформацією між педагогом і здобувачем. Однак у сучасному розумінні інформаційна технологія навчання – це педагогічна технологія, що використовує спеціальні способи, програмні та технічні засоби для роботи з культурною, навчальною і науковою

¹³⁶ Грицук Ю. В., Грицук О. В. (2013): Дистанційна освіта як компонент мультимедійного освітнього середовища ВНЗ, с. 93.

інформацією. Розробка навчальних комп'ютерних засобів здійснюється на основі ідеї програмованого навчання.

Рис. 1 – Принципи ефективного навчання

Джерело: складено авторами за даними ^{137,138,139}

Програмні продукти для навчального процесу спочатку представляли собою електронні варіанти навчально-методичних матеріалів: комп'ютерні презентації; електронні словники, довідники й посібники; лабораторні практикуми з можливістю моделювання реальних процесів; програми-тренажери; тестові програми. На сьогодні накоплено безліч комп'ютерних програм навчального призначення, що вирізняються оригінальністю, високим науковим і методичним рівнем.

¹³⁷ Болюбаш Я. Я. (1997): Організація навчального процесу у вищих закладах освіти.

¹³⁸ Лавров Є. А., Логвіненко В. Г., Агаджанова С. В. (2008): Мультимедійна лекція в аграрному університеті: огляд технологій.

¹³⁹ Грицук Ю. В., Грицук О. В. (2011): Мультимедійна лекція як ефективна форма організації навчання у ВНЗ, с. 235.

Інформаційні технології частіше всього використовуються для досягнення наступних педагогічних цілей:

1) розвиток особистості того, хто навчається, підготовка його до самостійної продуктивної діяльності в умовах інформаційного суспільства, що включає:

- розвиток конструктивного, алгоритмічного мислення;
- розвиток творчого мислення за рахунок зменшення частки репродуктивної діяльності;
- розвиток комунікативних здібностей на основі виконання спільних проектів;
- формування уміння приймати оптимальні рішення у складній ситуації (у ході комп'ютерних ділових ігор і роботи з програмами-тренажерами);
- розвиток навичок дослідницької діяльності (при роботі з моделюючими програмами і інтелектуальними навчальними системами);
- формування інформаційної культури, уміння обробляти інформацію (при використанні текстових, графічних і табличних редакторів, локальних і мережових баз даних);

2) реалізація соціального заказу, обумовленого інформатизацією сучасного суспільства:

- підготовка спеціалістів у галузі інформаційних технологій;
- підготовка здобувачів засобами педагогічних і інформаційних технологій до самостійної пізнавальної діяльності;

3) інтенсифікація усіх рівнів навчального процесу:

- підвищення ефективності і якості навчання за рахунок використання інформаційних технологій;
- виявлення і використання стимулів активізації пізнавальної діяльності (залежно від типу особистості здобувача);
- поглиблення міжпредметних зв'язків у результаті використання сучасних засобів обробки інформації при вирішенні завдань (комп'ютерне моделювання).

Такими педагогічними цілями визначаються основні напрямки розвитку інформаційних технологій. Особливу увагу сьогодні необхідно приділяти:

- технології покращення ефективності і якості процесу навчання завдяки додатковим можливостям пізнання навколишньої дійсності і самопізнання, розвитку особистості здобувача;
- технології керування навчальним процесом, навчальними закладами, системою освіти;
- технології керованого моніторингу(контроль, корекція результатів навчальної діяльності, комп'ютерне педагогічне тестування і психодіагностика);
- комунікативній технології, що забезпечує поширення науково-методичного досвіду;
- технології організації розвивальних навчальних ігор.

Проблема вивчення психологічних і соціальних аспектів взаємодії людини і комп'ютера, пошуку ефективних методів застосування інформаційних технологій набувають особливої актуальності. Серед психологічних

особливостей людей, що мають багаторічний контакт з комп'ютером, можна виділити завзятість, наполегливість у досягненні цілей, незалежність, схильність до прийняття рішень на підставі власних критеріїв, до творчої діяльності, переважання процесу роботи над отриманням результату, а також інтровертованість, заглибленість у власні переживання, невелика емоційність у спілкуванні, егоцентризм.

Інтернет-технології розглядаються як засіб спілкування і як спосіб отримання інформації. Специфіка спілкування за допомогою Інтернету полягає у його анонімності, можливості «програвання» різних ролей і експериментування з власною ідентичністю. «Ігри з ідентичністю», поява безлічі самопрезентацій у суб'єкта – віртуальний аналог множинної особистості. У вітчизняній і зарубіжній психології виділяють наступні феномени, пов'язані з освоєнням людиною нових інформаційних технологій:

- персоніфікація комп'ютера, коли він сприймається як живий організм;
- потреба у «спілкуванні» з комп'ютером і особливості такого спілкування;
- комп'ютерна тривожність;
- вторгнення у внутрішній світ людини, що призводить до виникнення у деяких користувачів екзистенціальної кризи, когнітивних й емоційних порушень, переоцінки цінностей, перегляд свого місця у світі.

Однією з негативних сторін інформатизації є комп'ютерна тривожність, що проявляється у страху, що виникає при роботі на комп'ютері або при міркуванні про це.¹⁴⁰ Хоча негативні емоції в деяких випадках можуть стимулювати зростання активності, прагнення виконати завдання якомога краще і призводити тим самим до підвищення успішності діяльності. Основним стресогенним фактором при роботі на комп'ютері вважається втрата контролю над діяльністю, коли ситуація взаємодії з комп'ютером виходить з-під контролю. При цьому подолати стрес і підвищити стресостійкість допомагають такі риси, як активність, ініціативність, впевненість в собі, емоційна стабільність і оптимістична оцінка ситуації.

Серед негативних наслідків тривалого застосування інформаційних технологій виділяють аутизацію як відхід від реальності, синдром залежності від комп'ютера і особливо від Інтернету. При цьому спостерігається звужування кола інтересів, скорочення участі у значущих видах діяльності або відмова від них, нав'язливі роздуми про те, що відбувається у кіберпросторі, психомоторне занепокоєння. Один з психологічних механізмів, що лежить в основі аддикції, – «досвід потоку». Це особливий стан поглинання діяльністю, при якому очікуваний результат цієї діяльності відходить у свідомості людини на задній план і сама дія займає всю увагу. Він супроводжується інтенсивними позитивними емоціями, зацикленням на процесі взаємодії з комп'ютером, відходом від дійсності, «втечею» від неї в ірреальний віртуальний світ. Однак, феномен «незакінченої дії», що не дозволяє користувачу повністю переключитися на інший вид діяльності, може служити гіперкомпенсацією

¹⁴⁰ Гордеева А. В. (2013): Особенности видеообщения личности в виртуальном пространстве, с. 172.

деяких недоліків, недостатньо розвинених здібностей, труднощів контакту з оточенням, конфліктних відносин.

Проблеми взаємодії здобувача з автоматизованою системою ще далекі від повного вирішення. При комунікації з комп'ютером у нього можуть виникнути, наприклад, ефекти «психологічного бар'єру» або «наддовіри».

Позитивні моменти від застосування інформаційних технологій також важливо зазначити, особливо при тестуванні. По-перше, швидке отримання результатів тестування. По-друге, викладач стає вільним від трудомістких операцій і може сконцентруватись на вирішенні професійних задач. По-третє, реєстрація результатів вирізняється точністю та відсутністю помилок при обробці результатів. По-четверте, можливо проводити масове дослідження шляхом паралельного тестування. Використання комп'ютерної техніки сприяє підвищенню рівня стандартизації за рахунок єдиного інструктування і пред'явлення завдань, що не залежать від статі, віку, настрою. У ряді випадків вважається корисною можливість отримання результуючих показників. Застосування інформаційних технологій робить можливим за допомогою конструктора тестів набирати і перетворювати професійні текстові завдання у комп'ютерний варіант. Крім цього, викладач може створювати свої власні методики, анкети, опитувальники, необхідні для конкретної ситуації. Більшість тестових завдань є автоматичними. Здобувач самостійно читає інструкцію і починає тестування. Тестові завдання не обмежуються лише вербальним формулюванням, але й можуть бути представленими у вигляді відеосюжетів.

Мережева система користується популярністю серед здобувачів. Цей тип спілкування включає безпосередню взаємодію з колегами, здобувачами через мережу Інтернет, електронну пошту, локальну мережу закладу освіти. Можливе пересилання необхідної інформації, проведення консультацій.

При використанні мультимедійних технологій на навчальному занятті його структура не змінюється, а міняються часові внутрішні межі, коли більше уваги приділяється розробці реальних програм, документів, схем, таблиць, самостійних мультимедійних проєктів. Використання мультимедіа як інструмента пізнання допомагає в представленні інформації різними способами, реалізує творчий підхід до оволодіння знаннями. В навчальному процесі мультимедіа-технології можуть бути використані як інтерактивний багатоканальний інструмент пізнання (рис. 2).¹⁴¹

В роботі¹⁴² визначено, що мультимедійні навчальні технології – це сукупність технічних навчальних засобів (ТСО) і дидактичних засобів навчання – носіїв інформації (ДСО). Технічні засоби мультимедіа забезпечують перетворення інформації (звуку і зображення) з аналогової, тобто безперервної, в цифрову (дискретну) форму з метою її зберігання і обробки, а також зворотне перетворення, щоб ця інформація могла бути адекватно сприйнята людиною.

Одним з основних засобів навчальної роботи можна вважати мультимедійну лекцію. За допомогою інформаційних технологій вона припускає демонстрацію

¹⁴¹ Сероусова Л. В., Гайдук Н. В. (2017): Мультимедиа-технологии в образовании, с. 138.

¹⁴² Байтуганова А. О., Аймбетова М. Т., Каужан Л. (2016): Мультимедиа технологии в образовании.

навчального матеріалу на великому екрані у супроводі лектора і містить: найменування розділів досліджуваної теми і основні тези; рухомий і нерухомий ілюстративний матеріал (скріншоти, схеми, динамічні комп'ютерні моделі тощо); звукові компоненти відеофрагментів.¹⁴³ Для цього навчальна аудиторія має містити сучасні програмні продукти та апаратні засоби для організації освітнього процесу: проектор, моторизований екран, відеокамери, ноутбуки, комп'ютери, система відеонагляду та акустичне обладнання.

Рис. 2 – Мультимедіа-технології як інструмент пізнання

Мультимедійна лекція як взаємодія візуальних та аудіо ефектів поєднує текст, звук, графіку, фото, відео в одному цифровому представленні. Цей комп'ютерний дидактичний засіб забезпечує ефективність протікання перцептивно-мнемонічних процесів, розвиває пізнавальну діяльність здобувачів, підвищує мотивацію. Основним засобом створення лекції-презентації є програма MS Power Point, що підтримує використання не тільки текстової інформації, але й дозволяє оперувати об'єктами, створеними в інших програмах: звуковими фрагментами, графічними схемами, фотографіями.

Мультимедійна лекція має гіпертекстовий характер, що сприяє встановленню балансу у розумінні інформації. Слайдова презентація вчить структурувати й інтерпретувати інформацію, активізує творчі здібності

¹⁴³ Грицук Ю. В., Грицук О. В. (2013): Психологічні аспекти проведення мультимедійної лекції при викладанні ІТ-дисциплін, с. 60.

здобувачів, дає можливість створювати мисленні завдання, формувати умови для альтернативних рішень та знаходити інтерактивні зв'язки.

Мультимедійні засоби навчання впливають на формування і розвиток психічних структур людини, в тому числі мислення. Друкований текст, до останнього часу був основним джерелом інформації, будується на принципі абстрагування змісту від дійсності і в більшості мов організується як послідовність фраз в порядку читання зліва направо, що формує відповідні навички розумової діяльності, яка має структурою, аналогічною структурі друкованого тексту, якій властиві такі особливості, як лінійність, послідовність, аналітичність, ієрархічність. Інші засоби масової комунікації та інформації – фотографія, кіно, радіо, телебачення – мають структуру, яка значно відрізняється від структури друку. Образи і звуки не направляють хід думок слухача чи глядача від об'єкту до об'єкту з проміжними висновками, як при сприйнятті друкованої інформації. Замість цього вони створюють моделі впізнавання, звернені до чуттєвої боці суб'єкта. Подібно до того, як друковані матеріали та технічні засоби масової комунікації привели до гігантського розширення можливостей людського пізнання, фіксації та передачі досвіду, комп'ютер дозволяє збільшити потенціал людського мислення, викликати певні зміни в структурі розумової діяльності. В безперервному і дистанційному навчальному середовищі, сформованому МОС, основними є процеси організації та інтерпретації мультимедійної інформації. Вона може бути закодована і представлена на екрані у вигляді математичних символів, таблиць, графіків і діаграм, зображення процесів, що доповнюються звуком, кольоровим зображенням і т. п.¹⁴⁴

Мультимедійні технології дозволяють використовувати образотворчі моделі різної виразності відповідно до змісту досліджуваного предмета і відповідно до законів психологічного впливу і сприйняття.¹⁴⁵

Залежно від провідної репрезентаційної системи здобувачів можна уявно поділити на «візуалів», «аудіалів», «кінестетиків», «дискретів».^{146,147} «Візуали» сприймають більшу частину інформації за допомогою зору, «аудіали» – переважно через слуховий аналізатор. У «кінестетиків» провідним каналом сприймання інформації є почуття й відчуття. «Дискрети» сприймають інформацію через логічне осмислення за допомогою цифр, знаків, логічних доказів. Навчальна інформація, що подається у мультимедійній формі, є ефективною для усіх здобувачів будь-якого психотипу, тому що в ній використовуються різноманітні засоби навчання.

Аудіо-візуальна, або мультимедійна, презентація допомагає здобувачу проводити необхідну інформацію через візуальне, чуттєве, дігитальне сприйняття до її згортання в узагальнення, висновок. Таким чином, забезпечується інтерактивний спосіб засвоєння лекційного матеріалу,

¹⁴⁴ Байтуганова А. О., Аймбетова М. Т., Каужан Л. (2016): Мультимедиа технологии в образовании.

¹⁴⁵ Там же.

¹⁴⁶ Щербатых Ю. В. (2008): Общая психология, с.50.

¹⁴⁷ Цехан О. Б. (2009): Метод проектов как средство самоуправления учебной деятельностью студента: компетентностный подход, с. 321.

формується дискурсивне мислення, дивергентне й конвергентне мислення, забезпечується зв'язне міркування, коли кожна наступна думка зумовлена попередньою у русі презентацій, демонструються дедуктивні й індуктивні умовисновки.

Завдяки і візуальним, і аудіальним об'єктам, що містить мультимедійна презентація, відбувається підвищення рівня пізнавальної й творчої діяльності здобувачів, інтелектуального розвитку, оскільки здобувачі отримують доступ до будь-яких навчальних курсів і Інтернет-ресурсів з демонстрацією явищ, що вивчаються.

Головним фактором ефективності сприйняття мультимедійного матеріалу є той факт, що людська пам'ять найбільш ефективно зберігає інформацію при сполученні роботи зорового і слухового каналів її одержання. Здобувач запам'ятовує приблизно 30% прочитаної інформації та близько 20% інформації, сприйнятої на слух, тоді як при сприйнятті одночасно на слух і зорово частка запам'ятовуваної інформації збільшується до 50-75%¹⁴⁸. В навчальному процесі найефективнішим буде наступний принцип для демонстрації матеріалу: те, що здобувач має засвоїти, він повинен побачити (рис. 3).

При пред'явленні мультимедійної презентації буде працювати формула: Синтез 1 – Аналіз – Синтез 2.¹⁴⁹ На етапі Синтез 1 відбувається знайомство з новими ідеями, даними, моделлю. На етапі Аналіз спостерігається вивчення деталей, тренування отриманих навичок, закріплення матеріалу. На етапі Синтез 2 відбувається інтеграція знань, розширення досвіду, застосування отриманих вмінь та навичок в нових ситуаціях. Завдяки мультимедійним ілюстративним матеріалам у мозку здобувача формуються численні двосторонні зв'язки, що охоплюють:^{150,151}

Рис. 3 – Співвідношення значущості різних шляхів сприйняття інформації

¹⁴⁸ Аветисян Д. Д. (2009): Образовательный контент для дистанционного обучения, с. 55.

¹⁴⁹ Дорошенко Н. Б. (2010): Лекция с мультимедийным сопровождением: механизмы успеха, с. 48.

¹⁵⁰ Там же, с. 49.

¹⁵¹ Дорошенко Н. Б. (2007): О пользе мультимедийных комплексов в профессиональном образовании: вопросы психологии, с. 50.

- стовбур мозку, що координує всі процеси в мозку й тілі та відповідає, в тому числі, за швидкість сприйняття та обробку інформації;
- первинні сенсорні поля кори, що відповідають за слухові, зорові, кінестетичні відчуття та рухи, що виконують обробку інформації, яка поступає із зовнішнього середовища ще до втручання свідомості;

- асоціативні поля кори, де обробляється та інтегрується інформація складного порядку, щоб надати сенс сприйнятому матеріалу. Тобто використання засобів мультимедіа в початковому процесі дозволяє не тільки забезпечити перехід від механічного засвоєння знань до оволодіння навичками самостійно здобувати нові знання й вміння, але й оптимізувати освітній процес.

Використовуючи одночасно зорові й слухові аналізатори під час лекційного заняття, викладач суттєво впливає на процес засвоєння знань здобувачами, на їхні відчуття, сприйняття. Сигнали, що поступають у головний мозок через органи почуття, включаються у судження та умовисновки. Це, у свою чергу, сприяє успішному протіканню процесу пізнання, осмислення й закріплення інформації.

Мультимедійні лекції складають основу моделі формування нового знання, тому що спрямовані на розуміння, засвоєння й використання на практиці нової інформації.^{152,153} Пізнання навчального матеріалу починається зі створення яркого, емоційно забарвленого образу об'єкта, що пізнається. На цьому етапі у здобувачів формуються уявлення, відбувається розуміння інформації, узагальнюються вже отримані знання. На етапі засвоєння матеріалу відбувається його запам'ятовування завдяки багаторазовим повторенням інформації у різних контекстах. На етапі застосування отриманих нових знань відбувається їхнє використання у практичній діяльності, наприклад, при вирішенні творчих завдань (рис. 4).

Рис. 4 – Етапи засвоєння нових знань

При підготовці мультимедійної лекції викладач має продумати порядок слайдів, пріоритетність матеріалу. Лекція може бути повністю

¹⁵² Грицук Ю. В., Грицук О. В. (2013): Психологічні аспекти проведення мультимедійної лекції при викладанні ІТ-дисциплін, с. 61.

¹⁵³ Беспалько В. П. (1989): Слагаемые педагогической технологии, с. 55.

автоматизованою та супроводжуватись заздалегідь записаним текстом з боку лектора, але оскільки лектор не втручатиметься у її хід, зв'язок між здобувачами й викладачем буде порушений. При цьому викладач зберігатиме час, необхідний для записів на дошці, пояснення нових термінів, роботу з додатковою апаратурою.

При використанні мультимедійних ресурсів на навчальному занятті викладач отримує можливість гнучко змінювати форми навчальної взаємодії зі студентами, а також застосовувати новітні форми взаємодії студентів між собою. Тому, все частіше застосовуються такі форми організації навчальної взаємодії, як групові проекти, при створенні яких можуть застосовуватися можливості глобальних мереж, колективна участь в електронних конференціях, пошук мультимедіа ресурсів для презентації, рефератів та докладів. За необхідністю, викладач може, наприклад, застосувати сюжетно-рольові ігри по колективному рішенню задач на основі спілкування, опосередкованого комп'ютером, між окремими студентами, групами студентів, паралельними групами.¹⁵⁴

До мультимедійної лекції висуваються особливі технічні вимоги. Так, тривалість показу одного слайда не повинна перевищувати 2-3 хвилин, а відеоролика – 5-6 хвилин.¹⁵⁵ Необхідно враховувати можливості емоційного впливу на здобувачів. Використання багатьох кольорів будуть заважати сприйманню основної інформації. Рисунки, схеми, фотографії повинні мати максимальний розмір та рівномірно заповнювати екран. Звуковий супровід лекції не повинен відволікати здобувачів від навчального завдання. Шрифт повинен бути таким, щоб із самої крайньої точки аудиторії було видно текст. Як правило, більшість лекторів обирають кегль не менш ніж 20. Треба використовувати однаковий шрифт при поданні текстового матеріалу.

Під час мультимедійної лекції необхідно залучати у навчальний процес здобувачів. Лектор для розвитку їх пізнавальних інтересів може використовувати спеціальні методичні прийоми: відключити звук та попросити здобувачів пояснити інформацію; попросити їх знайти відповідь на певне питання, встановити логічні зв'язки між предметами та явищами навколишньої дійсності.

Під час підготовки мультимедійної лекції необхідно враховувати, що вона не виступає, як самоціль, а є дидактичним засобом, який повинен відтворювати мету та задачі заняття. У цьому випадку використання мультимедійних технологій стає ефективним. Критеріями ефективності мультимедійної лекції можна вважати комплекс критеріїв, які охоплюють педагогічні, економічні та користувальницькі (наприклад, наведені на рис. 5).

Згідно з І. В. Вачковим,¹⁵⁶ розвиток мисленнєвої діяльності має характер полісуб'єктності, тобто залучення здобувачів у процес отримання знань. Згідно

¹⁵⁴ Изотов Б. А., Портников Б. А. (2012): Пути повышения эффективности мультимедиа технологий в образовании, с. 222.

¹⁵⁵ Грицук Ю. В., Грицук О. В. (2013): Психологічні аспекти проведення мультимедійної лекції при викладанні ІТ-дисциплін, с. 63.

¹⁵⁶ Вачков И. В. (2008): Методика преподавания психологии.

з цим принципом навчання інформація на слайді має подаватись поступово, з обов'язковою попередньою участю в обговоренні з боку здобувачів.

Формування понять, а також нових знань відбувається згідно з наступними етапами: сприйняття об'єкту, його осмислення, запам'ятовування властивостей та відносин, активне відтворення, перетворення. Це активна діяльність здобувачів, що керується викладачем. При цьому можна спостерігати декілька рівнів засвоєння навчальної інформації, навчального пізнання.¹⁵⁷ Окремо можна виділити репродуктивний і продуктивний види навчальної діяльності здобувачів та розглянути їхню структуру, беручи до уваги самостійність виконання навчальних завдань. Якщо на репродуктивному рівні засвоєння нових знань здобувачі повторюють інформацію за викладачем, відтворюють її за взірцем, то на продуктивному рівні вони самостійно шукають нову інформацію, роблять умовисновки, знаходять нестандартні рішення завдань.

Рис. 5 – Повна ієрархія критеріїв вимірювання ефективності мультимедійних лекцій

Джерело: складено авторами за даними дослідження¹⁵⁸

За результатами опитування¹⁵⁹ застосування комп'ютерного супроводу і мультимедіа технологій при проведенні лекцій позитивно оцінюють 92,6%

¹⁵⁷ Беспалько В. П. (1989): Слагаемые педагогической технологии, с. 55.

¹⁵⁸ Houška, M., Houšková Beránková, M., (2011): The Impact of Multimedia Lectures on Students' Performance in Two Specific Subjects

опитаних здобувачів. При цьому вони на питання на питання «Що Вам більше подобається при читанні лекції за допомогою мультимедіа?», дали такі відповіді: зображення в кольорі – 29,6%; чітке уявлення формул, текстової та графічної частини – 31,5%; анімація графіків і діаграм (поява на екрані кривих (векторів) поетапно, в суворій послідовності побудови і відповідного коментаря) – 35,2%, дискретне накладення звуку в якості психологічної розрядки – 14,8%, використання анімаційних роликів показують в динаміці будова і роботу механізмів і машин – 51,8%, використання відеороликів за тематикою заняття – 64,8%. Також 83,3% здобувачів зазначають, що мультимедіа технології сприяють більш якісному написання конспекту лекцій. Крім того, зазначено,¹⁶⁰ що 87% здобувачів вважає що матеріал, представлений за допомогою мультимедіа технологій підвищує інтерес до вивчення навчальних дисциплін.

В дослідженні¹⁶¹ встановлено, що найвищі бали отримували здобувачі, коли у навчальному процесі використовувалась комбінація мультимедіа та групових інтерактивних стратегій. Ця комбінація може бути корисною у подальшому плануванні навчання й аналізі їхнього потенціалу. Результати дослідження показали кращу здатність інтерпретувати, коли традиційні стратегії поєднуються із інформаційно-комунікативними засобами навчання.

Висновки. В якості висновків дослідження можна винести наступне: використання мультимедійних технологій можна вважати актуальним та перспективним інструментом у напрямку підготовки здобувачів вищої освіти. Інформаційні технології доцільно використовувати для інтенсифікації процесу навчання та підвищення його якості. Мультимедійний супровід навчального процесу дозволяє наблизити наукові положення до професійних контекстів. Поєднання мультимедійної лекції з електронним конспектом дозволяє більш активно залучати здобувачів в роботу з вивчення найбільш важких розділів навчальної дисципліни, а також повертатися до вже вивчених розділів.

Література:

1. Houška, M., Houšková Beránková, M., (2011) The Impact of Multimedia Lectures on Students' Performance in Two Specific Subjects// Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science, Vol. 4, No. 4, pp. 178-186, [електронний ресурс]. – URL: <https://www.eriesjournal.com/index.php/eries/article/view/45/45> (дата обращения: 12. 01. 2018).
2. Sofia Loredana Tudor the Role of Multimedia Strategies in Educational Process // Procedia Social and Behavioral Sciences. Том: 78. С. 682-686 – [електронний ресурс] – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813009440?via%3Dihub> (дата обращения: 18. 02. 2018).
3. Аветисян Д. Д. Образовательный контент для дистанционного обучения // Преподаватель XXI век. 2009. № 1. С. 51-59.

¹⁵⁹ Кульбаба С. В., Чигрин А. А., Тимчук Д. С. (2014): Применение мультимедиа технологий в образовании.

¹⁶⁰ Там же.

¹⁶¹ Sofia Loredana Tudor The Role of Multimedia Strategies in Educational Process.

4. Байтуганова А. О., Аймбетова М. Т., Каужан Л. Мультимедиа технологии в образовании // Молодой ученый. 2016. №19.2. С. 9-11. [электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/123/34439/> (дата обращения: 18. 02. 2018).
5. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. 192 с.
6. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К.: ВВП «Компас», 1997. – 64 с.
7. Вачков И. В. Методика преподавания психологии М.: «Ось-89», 2008. 208 с.
8. Гордеева А. В. Особенности видеообщения личности в виртуальном пространстве // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. Психологія. 2013. Т. 18. Вип. 22. Ч. 1. С. 170-177.
9. Грицук Ю. В., Грицук О. В. Дистанційна освіта як компонент мультимедійного освітнього середовища ВНЗ // Новітні комп'ютерні технології // Випуск XI. – (Матеріали XI Міжнародної науково-технічної конференції NOKOTE'2013: Севастополь, 16-19 вересня 2013 р.). Кривий Ріг: ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2013. С. 93-95.
10. Грицук Ю. В., Грицук О. В. Мультимедійна лекція як ефективна форма організації навчання у ВНЗ // Теорія та методика електронного навчання: збірник наукових праць. Випуск II. Кривий Ріг: Видавн. відділ НМетАУ, 2011. С. 235-241.
11. Грицук Ю. В., Грицук О. В. Психологічні аспекти проведення мультимедійної лекції при викладанні ІТ-дисциплін // Теорія та методика електронного навчання: збірник наукових праць. Випуск IV. Кривий Ріг: Видавничий відділ КМІ, 2013. С. 59-64.
12. Дорошенко Н. Б. Лекция с мультимедийным сопровождением: механизмы успеха // Прикладная информатика. 2010. № 1 (25). С. 44-53.
13. Дорошенко Н. Б. О пользе мультимедийных комплексов в профессиональном образовании: вопросы психологии // Прикладная информатика. 2007. № 3 (9). С.48-59.
14. Закон України Про освіту [електронний ресурс]. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата обращения: 12. 01. 2018).
15. Изотов Б. А., Портников Б. А. Пути повышения эффективности мультимедиа технологий в образовании // Математическое и программное обеспечение систем в промышленной и социальной сферах. № 2. Магнитогрск: МГТУ, 2012. С. 220-224.
16. Кульбаба С. В., Чигрин А. А., Тимчук Д. С. Применение мультимедиа технологий в образовании // Психология, социология и педагогика. 2014. № 5 [Электронный ресурс]. URL: <http://psychology.snauka.ru/2014/05/3193> (дата обращения: 12. 01. 2018).
17. Лавров Є. А., Логвіненко В. Г., Агаджанова С. В. Мультимедійна лекція в аграрному університеті: огляд технологій // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2008. № 20.
18. Сероусова Л. В., Гайдук Н. В. Мультимедиа-технологии в образовании // Информационное общество: современное состояние и перспективы развития.

- Сборник материалов IX студенческого международного форума. 2017. Краснодар, Изд-во КГАТ, 2017. С. 137-140.
19. Цехан О. Б. Метод проектов как средство самоуправления учебной деятельностью студента: компетентностный подход // Учебная деятельность студента университета: материалы Междунар. научно-практ. конференции, 22-23 апреля 2009 г., Минск / редкол.: М. А. Гусаковский; ред. Н. Д. Корчалова, И. Е. Осипчик. Минск: Изд. Центр БГУ, 2009. С. 320-324.
20. Щербатых Ю. В. Общая психология. Спб.: Питер, 2008. 272 с.

INFORMATION TECHNOLOGIES AS FACTOR FOR PREPARING THE FUTURE TEACHER OF THE MODERN ELEMENTARY SCHOOL

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Olena G. Zubarieva

Abstract. The article considers the importance of information technology as a factor in the transition to a new quality of education. The conducted research highlights the practical aspects of the application of information technologies, emphasizes the acquisition of information technologies by future educators, their introduction in the educational process of higher education, which will facilitate the mastering of general educational information for intellectual development and acquisition of professional competences of the future teacher of elementary school. Information technologies, their mastery is considered as an essential active tool in preparing teachers for a new formation of a modern school.

Key words: information technologies, informatization of educational process, information competence, methods of information technologies.

Анотація. У статті розглянуто значення інформаційних технологій як чинника переходу до нової якості освіти. Проведене дослідження висвітлює практичні аспекти застосування інформаційних технологій, акцентує увагу на оволодінні інформаційними технологіями майбутніми педагогами, впровадженні їх у навчальний процес вищої школи, що сприятиме засвоєнню загальноосвітньої навчальної інформації для інтелектуального розвитку та набуття професійних компетенцій майбутнього вчителя початкової школи. Інформаційні технології, оволодіння ними розглянуто як необхідний активний інструмент у підготовці учителя нової формації сучасної школи.

Ключові слова: інформаційні технології, інформатизація навчального процесу, інформаційна компетентність, методи інформаційних технологій.

Вступ. ХХІ століття відрізняється нагромадженням нових знань, де знання стали самостійною продуктивною силою та основою суспільного прогресу. Володіння інформацією та інтелектуальним потенціалом стають необхідними чинниками визначення місця людини в інформаційному суспільстві. У порівнянні з індустріальним суспільством, де головною направленістю виступає виробництво і споживання товарів, в інформаційному суспільстві виробляються і споживаються інтелект, знання, що призводить до збільшення частки розумової праці. В таких умовах від людини вимагається здатність до творчості, зростає попит на знання. Матеріальною і технологічною базою

інформаційного суспільства стають різного роду системи на базі комп'ютерної техніки і комп'ютерних мереж, інформаційної технології, телекомунікаційного зв'язку. Істотно підвищуються вимоги до професійної освіти, де необхідно так змінити зміст підготовки, щоб забезпечити майбутньому фахівцю не тільки загальноосвітні та професійні знання в галузі інформатики, а й необхідний рівень інформаційної культури. Тому особливу увагу необхідно приділити інформатизації освіти як напряму, пов'язаного з придбанням і розвитком інформаційної культури людини.

Сучасний розвиток освіти характеризується інформатизацією – процесом змін методів, змісту та організаційних форм навчальної роботи в сучасних умовах розвитку школи. У такому ключі розвитку акцентується увага на тому, що інформація є ресурсом, який впливає на соціальні, економічні, культурні відносини та є їх системоутворюючим фактором.

Інформатизація є системою взаємопов'язаних процесів: інформаційного – відокремлення та подання всієї соціально-значущої інформації в формі доступній для зберігання, обробки і передачі електронними засобами; пізнавального – формування і збереження цілісної інформаційної моделі світу, що дозволяє суспільству здійснювати випереджаюче динамічне регулювання свого розвитку на всіх рівнях: від індивідуальної діяльності до функціонування громадських інститутів; матеріального – будівництва глобальної інфраструктури електронних засобів зберігання, обробки і передачі інформації. Величезний ріст об'єму інформаційних потоків у будь-якій сфері діяльності, у тому числі й в освіті, робить людину виробником і споживачем інформації. Це обумовило значне підвищення вимог до якості професійної підготовки майбутнього педагога, тому що сучасна школа потребує учителя нової формації, який є учителем-дослідником, педагогом-мислителем, який може конструювати нові знання, учителем-лідером, педагогом-вихователем – духовно розвиненою, соціально зрілою, творчою особистістю, компетентним фахівцем, котрий володіє всім арсеналом педагогічних засобів, прагне до постійного самовдосконалення. Тож перед системою вищої педагогічної освіти постала актуальна проблема – підготувати учителя для навчання, виховання та розвитку покоління, яке росте в умовах інформаційно насиченого середовища, що вимагає використання інформаційних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу.

Теоретичне обґрунтування проблеми впровадження інформаційних технологій в освіті. Проблемі використання інформаційних технологій та аналізу педагогічного потенціалу інформатизації навчального процесу у процесі підготовки майбутнього учителя присвячені дослідження вітчизняних та закордонних науковців, таких як Биков В. Ю., Гуревич Р. С., Красильник Ю. С., Солдатенко М. М., Ставицька І. В., Хеннер Е. К., Чичук В. та ін. Особливості професійної підготовки вчителів початкових класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій розглянуті у роботах Імбер В. І., Коломієць А. М., Коломієць Н. А., Макаренко Л. Л. Вітчизняні науковці Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. розробили систему психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога на засадах гуманізації

та гуманітаризації, удосконалення самостійної навчальної роботи майбутніх педагогів. Зазначена проблема є актуальною, але на сьогоднішній день проблему використання інформаційних технологій у навчальному процесі при підготовці майбутнього педагога початкової школи досліджено мало, в науковій літературі недостатньо відображені підходи до вивчення проблеми інформаційних технологій як чинника формування майбутнього вчителя сучасної початкової школи, його компетентностей. Тож *метою* пропонованого дослідження є обґрунтування значення інформаційних технологій у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи, актуалізація інформаційних технологій як детермінанти оновлення системи освіти та висвітлення практичних аспектів застосування інформаційних технологій.

Концептуальні основи дослідження значення інформаційних технологій в навчальній діяльності та аналіз доцільності їх практичного використання. Інформаційні технології диктують нові вимоги до професійно-педагогічних якостей учителя, до методичних і організаційних аспектів їх використання в педагогічній діяльності.

У зв'язку з цим на зміну парадигми традиційної освіти, прийшла інноваційна парадигма освіти, найважливішою складовою якої стала ідея освіти протягом усього життя, або безперервної освіти. Реалізація ідеї безперервної освіти направлена на подолання основного протиріччя сучасної системи освіти – протиріччя між стрімкими темпами зростання знань в сучасному світі і обмеженими можливостями їх засвоєння людиною в період навчання.

Педагогічна діяльність передбачає виконання багатьох трудових функцій, однак значна їх частина реалізується через сукупність більш загальних трудових дій, які, в свою чергу, забезпечуються базовим набором знань, умінь, навичок і особистого досвіду педагога, якість яких якраз і дозволяє визначити загальний рівень його професіоналізму. Серед безлічі компетенцій, що визначають ефективність роботи педагога, на перший план виступають ті, що найбільшою мірою відображають і втілюють як тенденції розвитку сучасної освіти, так і суспільства в цілому. Так професором Є. К. Хеннером інформаційна компетентність розуміється як сукупність знань, умінь і навичок, які формуються в процесі навчання і самонавчання інформатики та інформаційних технологій (ІТ), а також здатність до виконання педагогічної діяльності за допомогою ІТ. Відповідно до цього, інформаційна компетентність складається з трьох компонентів: знати, вміти користуватися, вміти застосовувати в навчальній діяльності.¹⁶² Професійно-значущою характеристикою є рівень опанування і володіння педагогом досягненнями інформаційних технологій. Технології не замінюють самого вчителя, інтелектуальний технічний засіб в певному ступені моделює діяльність вчителя. Але ця модель не претендує на роль педагога-вихователя. Сучасний учитель – це особистість, яка, володіючи усіма елементами педагогічної майстерності, іде в ногу з часом і активно використовує інформаційні технології в навчально-

¹⁶² Хеннер Е. К. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения. / Е. К. Хеннер, А. П. Шестаков // Информатика и образование, 2004, № 12. С. 7.

виховному процесі. Вчитель, знайомий зі світом інформаційних технологій – ключова фігура школи, що оновлюється.

Паніна Т. С., Дочкін С. А., Клецов Ю. В., вважають, що компетентність педагога включає: здатність вирішувати професійні завдання з використанням сучасних засобів і методів інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій; його особистісна якість, характеристика, що відображає реально досягнутий рівень підготовки в галузі використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності; особливий тип організації предметно-спеціальних знань, що дозволяють правильно оцінювати ситуацію і приймати ефективні рішення в професійно-педагогічній діяльності, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології.¹⁶³

Під інформатизацією освіти розуміють процес забезпечення сфери освіти методологією, технологією і практикою розробки та оптимального використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічних цілей навчання і виховання, і використовуваних в комфортних і здоров'язберігаючих умовах.

Сучасний, етап інформатизації освіти характеризується використанням потужних персональних комп'ютерів, швидкодіючих накопичувачів великої місткості, нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, мультимедіа-технологій і віртуальної реальності, а також філософським осмисленням процесу інформатизації та його соціальних наслідків. Гуревич Р. С. зазначає, що актуальність проблеми інформатизації навчального процесу зумовлена потребою інформаційного суспільства в конкурентоздатній особистості, адаптивній до умов швидкозмінного середовища, здатної освоювати нові технології з метою самоосвіти; необхідністю теоретичного осмислення проблеми управління інформатизацією освіти; практичною потребою застосування засобів ІКТ у навчально-виховному процесі.¹⁶⁴

Практика використання інформаційних технологій дозволяє констатувати, що все більша кількість студентів використовує навчальні програми для самоосвіти або в навчальному процесі. Перш за все, це програми-репетитори, тести з різних предметів тощо. Навчальні програми – це специфічні навчальні посібники, призначені для самостійної роботи учнів. Вони повинні сприяти максимальній активізації учнів, індивідуалізуючи їх роботу і надаючи їм можливість самим управляти своєю пізнавальною діяльністю.

Підготовка майбутніх педагогів у ВНЗ має забезпечити набуття ними знань і навичок застосування інформаційних технологій, достатніх для самостійного вирішення професійних завдань. Зміст навчального матеріалу має сприяти формуванню у студента цілісного сприйняття системи знань, використовуваних в його майбутній професійній діяльності за рахунок комбінування цих знань.

¹⁶³ Панина Т. С., Дочкин С. А., Клецов Ю. В. Уровни информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников // [Электронный ресурс] <http://www.belpc.ru/kirpo/index.php>].

¹⁶⁴ Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у навчальному процесі: Посібник для педагогічних працівників і студентів педагогічних вищих навчальних закладів. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2002. – С. 8.

Інформаційні технології насамперед використовуються для організації навчального процесу, підготовки навчальних посібників, вивчення нового матеріалу, комп'ютерного контролю знань учнів, робота з інформацією з мережі Інтернет. Треба відмітити значну користь навчальних електронних ресурсів у навчальному процесі ВНЗ. Їх можна розділити на три групи, в залежності від виконуваної функції:

1. Ілюстрація навчального матеріалу (презентації, таблиці, схеми, відеофрагменти).
2. Підтримка навчального матеріалу (завдання, тести).
3. Джерело навчального матеріалу (електронний підручник, розробка завдання для самостійної роботи студента).

Майбутній педагог початкових класів має бути підготовлений до широкого використання сучасних інформаційних технологій у навчально-виховному процесі. Вузівська підготовка має забезпечити студента певними знаннями з використання інформаційних технологій, а сам студент має оволодіти компетенціями: загальнокультурними та професійними. Причому серед ІКТ-компетенцій значне місце має зайняти наявність уявлень про призначення і функціонування ПК, пристроїв введення-виведення інформації, локальних комп'ютерних мереж, володіння прийомами організації особистого інформаційного простору і графічним інтерфейсом операційної системи, прийомами виконання файлових операцій, організації інформаційного середовища як файлової системи, основними прийомами введення-виведення інформації, прийомами роботи з табличними даними для складання списків і таблиць, прийомами побудови графіків і діаграм, створення презентацій та демонстрацій, володіння базовими сервісами і прийомами роботи в мережі Інтернет.¹⁶⁵

Метою проведеного дослідження є аналіз методів, технологій організації освітньої діяльності, спрямованих на застосування інформаційних технологій на заняттях у вищому навчальному закладі, обґрунтування важливості і актуальності підготовки вчителів початкових класів засобами інформаційних технологій.

Можливості мультимедіа технологій дозволяють демонструвати як реально протікає педагогічний процес (фрагмент уроку, виховного заходу) у вигляді відеофільму. Така демонстрація, безумовно, набагато наочніше будь-якого яскравого словесного опису. Продумані, дидактично доцільні завдання для самостійної роботи студентів з цим навчальним матеріалом можуть бути спрямовані на формування комплексу професійних умінь: аналітичних, перцептивних, проєктивних та ін. Практичне впровадження в навчальний процес, а саме використання цих прийомів і методів на лекційних, практичних заняттях, дало позитивний результат: у студентів фіксувався стійкий інтерес на занятті, спостерігалася навчальна активність і бажання творити й пізнавати, експериментувати, формулювати й перевіряти гіпотези, що веде до підвищення

¹⁶⁵ Абдрахманова О. Р., Хасанова С. Ф. Современные информационные технологии как средство формирования профессиональных компетенций в медицинских колледжах // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 46. – С. 4-7. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/76372.htm>.

якості освіти. Використання нами презентації як методу навчання у викладанні дисципліни «Творча майстерня» допомогло задовільнити бажання та інтереси студентів, спростити викладання матеріалу викладачу. Презентація успішно виконує дидактичні функції, бо застосовується для ознайомлення з новим матеріалом, закріплення та узагальнення знань. Орієнтуючись на принцип креативності, що передбачає варіативність змісту, в результаті якого студенту надається можливість самостійного вибору варіантів розумової діяльності і підходів до вирішення завдань, визначенням власного обґрунтованого способу правильного рішення задачі, ми запропонували студентам використати метод презентації на заліковому занятті. Результатом такого підходу стали презентації студентів, як творчі роботи, що допомогло їм засвоїти загальний матеріал та впевнено відчувати себе при контролі знань. Підтвердженням вищевикладеного є 100% успішність студентів та середній бал успішності – 80,5.

Сучасні інформаційні технології дозволяють включати до складу документа будь-які мультимедійні об'єкти (графіку, звук, анімацію, відео). В межах викладання курсу «Творча майстерня» деякі студенти готували реферати з ілюстраціями в електронному вигляді. Уміння працювати з мультимедіа-документами, створювати комп'ютерні презентації стає необхідною умовою для майбутнього вчителя, котрий буде навчати і виховувати покоління, яке росте в умовах інформаційно насиченого середовища. Слід зазначити, що ІКТ-компетентність вчителя пронизує всі види його професійної діяльності і носить загальнонавчальний, загальноінтелектуальний характер.¹⁶⁶

В сучасних умовах головним завданням освіти є не тільки отримання студентами певної суми знань, а й формування у них умінь і навичок самостійного набуття знань. Для допомоги студентам у самостійному опануванні навчального матеріалу було розроблено дистанційний курс навчання, що базується на активному використанні нових інформаційних технологій, на базі мультимедіа-засобів, що дозволяють передавати освітню інформацію на необмежені відстані і забезпечують інтерактивність обміну інформацією. Дистанційне навчання – це сукупність технологій, що забезпечують доставку студенту основного обсягу навчального матеріалу та інтерактивна взаємодія студентів та викладачів в процесі навчання. Студент, який навчається дистанційно, повинен мати доступ до персонального комп'ютера у зручний для нього час та доступ до мережі Інтернет. Такий вид навчання є зручним і дозволяє поєднувати навчання і роботу, а також підлаштовуватися під індивідуальний темп засвоєння інформації.

Використання комунікаційних технологій – це необхідна складова ІТ, забезпечує не тільки передачу інформації, а й організацію зворотного зв'язку викладача зі студентами. Навчання без зворотного зв'язку, без постійного діалогу неможливе, бо навчання, на відміну від самоосвіти, є діалогічним процесом. Від оперативності зворотного зв'язку залежить ефективність навчання. Тож нами використовується електронна пошта (E-mail) – система для

¹⁶⁶ Красильник Ю. С. Розвиток педагогічної майстерності викладача професійного навчального закладу: спецкурс / Ю. С. Красильник; НАПН України, Ун-т менедж. освіти, ЦППО. – К., 2016. – 52 с.

зберігання і пересилки повідомлень між людьми, що мають доступ до комп'ютерної мережі. За допомогою електронної пошти ми передаємо по комп'ютерних мережах будь-яку інформацію (текстові документи, зображення, цифрові дані, звукозаписи тощо). Також електронна пошта може бути використана для спілкування учасників навчального процесу та пересилання навчально-методичних матеріалів. Важливою її властивістю, привабливою для освіти, є можливість реалізації асинхронного обміну інформацією.

Треба зазначити, що проведене опитування на тему «Використання традиційних та інноваційних технологій у навчанні» дозволило з'ясувати, що сучасні студенти при підготовці до занять, заліків та іспитів приблизно у 85% випадків віддають перевагу інтернету, а не традиційній бібліотеці, тим самим свідомо знижуючи рівень достовірності інформації. Більш того, не маючи розвиненого рівня інформаційної культури, більшість з них не звертає уваги на джерела інформації, інтелектуальні права власності, пошук інформації майбутніми фахівцями обмежується використанням однієї єдиної пошукової системи за допомогою запиту не більше ніж по одному-двом словам. При цьому перевірка отриманого результату проводиться не глибше трьох перших сторінок, тобто проглядається не більше двадцяти перших посилань, що зовсім не відповідають завданню, поставленому в пошуковому запиті. А це може призвести до використання інформації досить низької якості та навіть може бути джерелом дезінформації.

Можна навести ще багато прикладів ефективних форм роботи, що забезпечують позитивну динаміку освіти майбутніх педагогів, але вже викладеного матеріалу досить, щоб зробити основний висновок: можна побудувати різні моделі методичної роботи в навчальному процесі вищого навчального закладу, спрямовані на реалізацію підготовки вчителя нової формації, проте, розвиток його ІКТ-компетентності відбудеться виключно за умов організованої освітньої діяльності, яка носить професійно-значущий характер.

Висновки. На основі практичного дослідження використання інформаційних технологій у підготовці фахівців початкової школи можна зробити висновок, що сучасний рівень освіти в нашій країні безпосередньо пов'язаний із застосуванням нових інформаційних технологій, а інформатизація освіти є одним з найважливіших напрямків професійного зростання, а разом з ним і розвиток ІКТ-компетентностей відбудеться виключно в умовах організованої, націленої на багатоаспектний результат самостійної та спільної освітньої діяльності. Зміст професійної підготовки вчителя початкових класів орієнтований на принципи креативності, міждисциплінарних зв'язків, професійної направленості. На сучасному етапі найбільш конструктивним представляється підхід, згідно з яким використання інформаційних технологій не слід протиставляти викладачеві, а доцільно розглядати їх як засіб підтримки професійної педагогічної діяльності.

Можливості використання інформаційних технологій в освіті характеризуються певними перевагами: налаштування методів для варіативного отримання знань, розвиток індивідуальних особистісних якостей; активна

участь в процесі навчання; підвищений рівень якості викладання матеріалу; творчий підхід до навчально-виховного процесу.

Інформатизація освіти певною мірою повинна йти на крок вперед від інформатизації інших напрямків суспільної діяльності, оскільки тут закладаються соціальні, психологічні, загальнокультурні та професійні передумови інформатизації кожної особистості. Впровадження інформаційних технологій в освітню сферу дає величезний успіх. Так як сучасні інформаційні технології, що дозволяють створювати, зберігати, переробляти інформацію і забезпечувати ефективні способи її подання студенту, є потужним інструментом прискорення освітнього процесу. Інформаційні технології полегшують доступ до інформації і відкривають можливості варіативності навчальної діяльності, її індивідуалізації та диференціації, так само дозволяють по-новому організувати взаємодію всіх суб'єктів навчання, побудувати освітню систему, в якій студент є активним і рівноправним учасником освітньої діяльності. Так само використання інформаційних технологій дозволяє замінити багато традиційних засобів навчання, бо дозволяє створити інформаційну обстановку, стимулюючи інтерес і допитливість студента, що сприяють глибшому і усвідомленому засвоєнню навчального інформаційного матеріалу. Наявним є, що коло питань навколо впровадження інформаційних технологій в навчальний процес ВНЗ, надзвичайно широке, і викласти всі аспекти неможливо. Тому в даній статті зроблений акцент на розгляд деяких педагогічних, методичних аспектів використання інформаційних технологій у вищій професійно-педагогічній освіті. Сучасна освіта вимагає всебічної якісної підготовки вчителя початкових класів, котрий зобов'язаний орієнтуватися в динамічному інформаційному просторі, бути готовий впроваджувати інноваційні процеси, здійснювати інтегративне навчання молодших школярів, як самим інформаційним технологіям, так і їх використанню на уроках. Така підготовка повинна стати важливим компонентом професійної підготовки вчителя початкових класів до практичної діяльності. Слід відмітити, що робота з підготовки вчителів початкової школи з навичками інформатизації ведеться доволі активно, але потребує подальшого удосконалення та систематизації.

Література:

1. Абдрахманова О. Р., Хасанова С. Ф. Современные информационные технологии как средство формирования профессиональных компетенций в медицинских колледжах // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 46. – С. 4-7. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/76372.htm>.
2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у навчальному процесі: Посібник для педагогічних працівників і студентів педагогічних вищих навчальних закладів. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2002. – 116 с.

3. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 43 / Редкол. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2015. – 542 с.
4. Забродська Л. М. Інформаційно-методичне забезпечення проектно-технологічної діяльності вчителя [Текст]: навч.-метод. посіб. / Л. М. Забродська [та ін.]. – Х.: Основа, 2008. – 208 с.
5. Красильник Ю. С. Розвиток педагогічної майстерності викладача професійного навчального закладу: спецкурс / Ю. С. Красильник; НАПН України, Ун-т менедж. освіти, ЦППО. – К., 2016. – 52 с.
6. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки: Навч. посібник / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко. – К.: НПУ, 2006. – 208 с.
7. Панина Т. С., Дочкин С. А., Клецов Ю. В. Уровни информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников // [Электронный ресурс] <http://www.belpc.ru/kripo/index.php>.
8. Солдатенко М. М. Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах інформаційного суспільства: когнітивний аспект: монографія / М. М. Солдатенко. – К.: Пед. думка, 2012. – 168 с.
9. Хеннер Е. К. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения. / Е. К. Хеннер, А. П. Шестаков // Информатика и образование, 2004, № 12, С. 6-11.
10. Чичук В. Стан проблеми підготовки вчителя до використання мультимедійних технологій у початкових класах / Вадим Чичук / Розвиток педагогічної науки в Україні і Польщі на початку ХХІ століття: зб. наук. праць. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 722-727.

**PROVIDING NECESSARY STUDIES OF FOREIGN LANGUAGES
FOR PUBLIC SERVANTS IN THE PROCESS
OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИВЧЕННЯ ПУБЛІЧНИМИ
СЛУЖБОВЦЯМИ ІНОЗЕМНИХ МОВ
У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

Olena I. Kovnir

Abstract. The study examines the state and prospects of studying foreign languages, primarily English by civil servants and officials of local self-government in the process of European integration of Ukraine. It is shown that at present in Ukraine the knowledge of English is at a level of 7%, while in the European Union – 50%, in Scandinavian countries – almost 80%. That is why the special role in the knowledge of foreign languages is given to public servants, especially the higher echelons of power. To this end, several projects are being implemented in Ukraine, including the British Council "English for civil servants", the "Ukraine-NATO" program on the English language learning of Ukraine's servicemen with a view to their subsequent adaptation, including in the public service, and the Social Project of Study foreign languages "Lingva.Skills". Taking into account the importance of the problem, the President of Ukraine, by his decree No. 641/2015 of 16 November 2015, even declared 2016 the Year of the English Language in Ukraine. That is why the realization in Ukraine of tasks for the study of foreign languages by public servants will contribute to the proper integration of our state into European and Euro-Atlantic structures.

Key words: eurointegration processes, public servants, foreign languages.

Анотація. У дослідженні розглядаються стан та перспективи вивчення іноземних мов, насамперед англійської, державними службовцями і посадовими особами місцевого самоврядування в процесі євроінтеграції України. Показано, що наразі в Україні знання англійської мови знаходиться на рівні 7%, у той час як в країнах Європейського Союзу – 50%, у скандинавських країнах – майже 80%. Саме тому особлива роль у знанні іноземних мов відводиться публічним службовцям, насамперед вищих ешелонів влади. З цією метою в Україні реалізовується кілька проектів, зокрема проект British Council «Англійська мова для державних службовців», програма «Україна – НАТО» в частині вивчення англійської мови військовослужбовцями України з метою їхньої наступної адаптації, у тому числі й на публічній службі, та Соціальний проект вивчення іноземних мов «Lingva.Skills». Зважаючи на важливість проблеми, Президент України своїм Указом від 16 листопада 2015 року № 641/2015 навіть був оголосив 2016 рік Роком англійської мови в Україні.

Саме тому реалізація в Україні завдань щодо вивчення іноземних мов публічними службовцями сприятиме належній інтеграції нашої держави до європейських та євроатлантичних структур.

Ключові слова: євроінтеграційні процеси, публічні службовці, іноземні мови.

Вступ. Сучасні євроінтеграційні орієнтири України на розбудову демократичної, правової, соціальної держави неможливо уявити без реформування та розвитку публічної служби, що передбачає якісну професійну підготовку нових управлінських кадрів, які здатні володіти сучасними технологіями управління, розуміти євроінтеграційні процеси та впроваджувати європейські стандарти державного управління.¹⁶⁷

Більшість європейських чиновників, зокрема Швеції, Данії, Естонії, Польщі, Словенії або Німеччини, приходять у систему державної служби з вільним володінням мовою міжнародного спілкування – англійською. Відповідно до останнього рейтингу EF English Proficiency Index у країн з більш високим рівнем знання англійської мови бізнес розвивається динамічніше, доходи вищі й інноваційні рішення заохочуються. Дослідники пояснюють такий взаємозв'язок тим, що володіння англійською вже кілька десятиріч є ключовим компонентом економічної конкуренції як на рівні окремого працівника, так і на рівні держави.¹⁶⁸

Попри досить тривалий євроінтеграційний курс України та державні завдання, українські державні службовці по суті залишаються відокремленими від Європейського Союзу мовним бар'єром. Більшість із них не володіють жодною з робочих або офіційних мов спільноти, що на практиці обмежує їхню можливість отримати міжнародний досвід державного управління, узяти участь у міжнародних конференціях, пройти за кордоном стажування, працювати в міжнародних проектах тощо.¹⁶⁹

Методологія. Аналіз психолого-педагогічної літератури та наукових досліджень з державного управління засвідчує, що проблема вивчення державними службовцями і посадовими особами місцевого самоврядування іноземних мов, насамперед мов Ради Європи (англійської і французької) – одна з найважливіших у педагогічній та науці державного управління, яку розроблено в багатьох різноаспектних дослідженнях Т. О. Астапової, М. С. Бранецької, О. О. Гаврилової, І. В. Зірки, О. І. Ковнір, В. Ф. Кудрявцевої, І. П. Лопушинського та ін.

Так, особливостям використання STEM- технологій на уроках німецької мови присвячено дослідження В. В. Вострікової. Вивченню поняття

¹⁶⁷ Зірка І. В. Особливості ефективного навчання англійської мови магістрів освітньої галузі «Державне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Zirka.pdf>.

¹⁶⁸ Астапова Т. О. Навчання іноземній мові державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування: комунікативний аспект // Актуальні проблеми державного управління. – № 1 (41), 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/LIP/Desktop/apdy_2012_1_55.pdf.

¹⁶⁹ Бранецька М. С., Ковнір О. І. Акмеологічний підхід у навчанні іноземної мови держслужбовців // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – Випуск 32. – С. 205-209.

лінгвістичної компетенції учнів загальноосвітніх шкіл у процесі вивчення іноземної мови присвячено статтю Д. Ю. Груненко. Особливості навчання дорослих досліджували Н. Г. Протасова, Н. Г. Синицина, Ю. О. Молчанова, І. О. Фрига та ін. Дослідженню засобів формування життєвої компетентності майбутніх фахівців у контексті міжкультурної комунікації присвятила свою розробку М. О. Князян. Імплементацию кроскультурного підходу до підготовки вчителів іноземних мов у Європі вивчала О. М. Биндас. Використання аудіовізуальних технологій на заняттях з мовної практики досліджувала О. В. Голотюк. Формуванню лінгвометодичної компетентності майбутніх учителів іноземних мов як стратегію до міжкультурної комунікації досліджувала Т. А. Кокнова. Фахову підготовку вчителя іноземної мови в період становлення незалежної України вивчала І. І. Волотівська. Навчальну автономію на заняттях з іноземної мови досліджувала О. А. Чехратова. Предметом дослідження В. М. Александрова і О. Ф. Олександрової стала організація корпоративного навчання професійно-орієнтованої англійської мови за поетапно-концентричним принципом. Навчання професійно спрямованого говоріння майбутніх учителів англійської мови досліджувала І. В. Самойлюкевич. Досвід роботи щодо реалізації інноваційних технологій навчання іноземних мов дослідила О. О. Осова та ін.

Водночас при значній кількості сучасних теоретико-методичних та концептуальних підходів до навчання іноземних мов серед фахівців з психології, педагогіки та державного управління немає заперечень щодо потреби міжкультурної комунікації, корпоративного навчання професійно-орієнтованої англійської мови, проте структура, зміст і технології підготовки майбутніх державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у вітчизняних вишах дотепер не мають систематизованої наукової рефлексії. Поза увагою дослідників залишаються методичні та організаційні засади створення педагогічного іншомовного середовища навчання студентів з метою наступного впровадження опанованих комунікативних форм, засобів та методів у практику публічного управління в Україні.

Саме тому *метою* нашого дослідження є теоретико-методичне обґрунтування наукових основ підготовки майбутніх державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування до запровадження іншомовних комунікаційних технологій на публічній службі.

Для досягнення поставленої мети нами було передбачено виконання таких *завдань*:

1. Здійснити аналітичний огляд психолого-педагогічної та державно-управлінської літератури з проблеми дослідження.
2. Обґрунтувати зміст і структуру підготовки майбутніх державних службовців посадових осіб місцевого самоврядування до запровадження іншомовних комунікаційних технологій у публічному управлінні.
3. Розробити і теоретично обґрунтувати іншомовні комунікаційні технології і впровадити їх в освітній процес майбутніх публічних службовців.

Об'єкт дослідження – професійна підготовки майбутніх державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у вищих навчальних

зкладах, що здійснюють підготовку фахівців (бакалаврів і магістрів) за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади підготовки майбутніх державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування до застосування іншомовних комунікаційних технологій у дальшій публічній службі.

Концептуальна основа навчання в умовах євроінтеграційних прагнень України має полягати в тому, що належна організація навчання студентів іноземних мов у вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку бакалаврів і магістрів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» на діяльнісно-комунікативній основі сприятиме корпоративному навчанню професійно-орієнтованої англійської мови за поетапно-концентричним принципом і, як наслідок, – підготовці до їхньої вільної іншомовної комунікації під час майбутнього проходження публічної служби.

Результати дослідження. Одним із результатів мовної політики Європейського Союзу є те, що *lingua franca* (мовою спілкування) всередині ЄС стає англійська мова. Особливого значення з огляду на це набуває організація професійно-орієнтованого навчання державних службовців англійської мови таким чином, щоб за визначений термін навчання вони досягали певного рівня іншомовної компетентності, який би давав змогу здійснювати ефективну комунікацію в професійній діяльності.¹⁷⁰

У той же час, наразі питання іншомовної комунікативної підготовки державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування в Україні стоїть дуже гостро. У цьому зв'язку державні службовці мають бути висококваліфікованими спеціалістами як у галузі управління, так і в галузі оволодіння іноземними мовами, оскільки саме в них виникає повсякденна потреба в спілкуванні із зарубіжними колегами з метою обміну професійним досвідом, обговорення проблем державного та місцевого значення, підвищення ефективності діяльності керівного апарату.¹⁷¹

Крім того, причиною зрушень у вивченні публічними службовцями іноземних мов послугували й нещодавно ухвалені зміни до українського законодавства. Громадська ініціатива GoGlobal з середини 2015 року почала активно просувати ідею реформи системи професійного навчання державних службовців, у тому числі щодо володіння іноземною мовою. Аргумент громадянського суспільства був переконливим: при оголошеному євроінтеграційному курсі система державної служби України часто складається з чиновників, які не оперують інструментами інтеграції до європейської спільноти – іноземними мовами. Теза була почута владою та підтримана депутатами під час доопрацювання нового Закону України «Про державну

¹⁷⁰ Зірка І. В. Особливості ефективного навчання англійської мови магістрів освітньої галузі «Державне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Zirka.pdf>.

¹⁷¹ Астапова Т. О. Навчання іноземній мові державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування: комунікативний аспект // Актуальні проблеми державного управління. – № 1 (41), 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/LIP/Desktop/apdy_2012_1_55.pdf.

службу»¹⁷² та представниками Кабінету Міністрів під час ухвалення Стратегії реформування державного управління України.¹⁷³ Ураховуючи роль англійської мови як мови міжнародного спілкування, з метою сприяння її вивченню для розширення доступу громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, що відкриває знання та використання англійської мови, забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору, на підтримку програми GoGlobal, яка визначає вивчення англійської мови одним із пріоритетів стратегії розвитку, Президент України своїм Указом від 16 листопада 2015 року № 641/2015 навіть був оголосив 2016 рік Роком англійської мови в Україні.¹⁷⁴

Цим Документом Кабінету Міністрів України, зокрема, було доручено розробити і затвердити комплекс заходів на 2016 та *наступні роки* (курсив наш – О.К.) щодо проведення оцінювання рівня володіння державними службовцями англійською мовою та організації мовних курсів для її вивчення, запровадження в установленому порядку кваліфікаційних вимог щодо володіння англійською мовою для відповідних посад державної служби; включення вивчення англійської мови до програм підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; активізації ведення англійської версії офіційних веб-сайтів органів державної влади.¹⁷⁵

Крім того, стаття 20 нового Закону України «Про державну службу», що набув чинності 1 травня 2016 року,¹⁷⁶ однією з вимог до осіб, які претендують на зайняття посади державної служби категорії «А» (вищі керівні працівники) передбачає володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи. Ця вимога набуде чинності вже 01 травня 2018 року. Отже, законодавець да державним службовцям вищої управлінської ланки лише два роки, щоб оволодіти однією з офіційних мов Ради Європи. Ця вимога підтверджується і постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 року № 448 «Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А»».¹⁷⁷

Принагідно зазначимо, що відповідно до статті 12 Статуту Ради Європи, ухваленого в Лондоні 5 травня 1949 року, офіційними мовами Ради Європи є англійська та французька мови. Обставини та умови, за яких можуть використовуватися інші мови, визначаються Правилами процедури Комітету Міністрів та Консультативної асамблеї.¹⁷⁸

¹⁷² Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

¹⁷³ Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249175778?print>.

¹⁷⁴ Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні: Указ Президента України від 16 листопада 2015 року № 641/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/6412015-19560>.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

¹⁷⁷ Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А»: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 року № 448 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249211354?print>.

¹⁷⁸ Статут Ради Європи: ухвалений 05 травня 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001.

Крім того, вивчення іноземних мов визначено пріоритетом внутрішньої політики в стратегічних документах Європейського Союзу і України. Так, Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020»¹⁷⁹ одним з ключових індикаторів визначено, що 2020 року 75% випускників середніх шкіл будуть володіти двома іноземними мовами.

Починаючи з 2016-2017 навчального року, у низці вищих навчальних закладів України, у тому числі й Херсонському національному технічному університеті, розпочато підготовку бакалаврів за новою перспективною спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Прихід на навчання за цією спеціальністю здібних випускників середньої школи, які вже володітимуть двома іноземними мовами, сприятиме їхній належній іншомовній підготовці до майбутньої публічної служби.¹⁸⁰

Водночас євроінтеграційні процеси в Україні вже сьогодні вимагають від державних службовців певного рівня володіння іноземною мовою, що має стати важливим елементом їхньої професійної підготовки. На різних форумах і у великій кількості програмних документів, про що йшлося вище, неодноразово наголошувалося на актуальності проблеми мовної підготовки державних службовців, зазначалося, що це саме та галузь, у якій потрібно докласти значних зусиль, готуючись до виходу на європейські простори.¹⁸¹

У цьому зв'язку, починаючи з 2012 року, в Україні реалізовувався Проект British Council «Англійська мова для державних службовців». Основна мета Проекту – удосконалення та розвиток умінь володіння англійською мовою професійного спрямування, поглиблення знання та розуміння відповідної лексики (термінології), а також набуття мовних навичок задля успішного використання англійської мови для виконання своїх службових обов'язків.

Учасниками Проекту стали державні службовці, які представляють Україну на світовій арені. Проект пройшов чотири етапи. У лютому та березні 2012 року 330 державних службовців взяли участь у *пілотній фазі Проекту*. Другий етап Проекту розпочався у вересні 2012 року і до березня 2013 року до участі в ньому було залучено 780 державних службовців. Проект реалізовувався у Києві та Автономній Республіці Крим (у містах Сімферополь і Севастополь).

Згодом до Проекту послідовно з грудня 2013 року до березня 2014 року приєдналися вісім урядових установ, а у вересні 2014 року долучилися ще три урядові установи. Упродовж цього періоду 224 години навчальних занять було проведено групою висококваліфікованих викладачів для 300 державних службовців. *Третя фаза Проекту* завершилася у березні 2015 року.

Квітень 2015 року – березень 2016 року був визначений як *четвертий етап Проекту*. У квітні 2015 року 16 викладачів працювали вже з 400 державними

¹⁷⁹ Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

¹⁸⁰ Ковнір О. І. Іноземна мова в публічній службі: комунікативний аспект // Підготовка управлінських кадрів в контексті нового Закону України «Про освіту» (2017 р.): матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Херсон: ХДУ, 2018. – 319 с.

¹⁸¹ Ковнір О. І. Іншомовна комунікація в професійній діяльності публічних службовців // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи: збірник матеріалів 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції / за наук. ред. проф. Ю. М. Бардачова, І. П. Лопушинського, Р. М. Плюща. – Херсон: ХНТУ, 2016. – С. 86-92.

службовцями. У листопаді 2015 року до Проекту приєдналося понад 100 державних службовців Адміністрації Президента України, а кількість викладачів збільшилася до 22.¹⁸²

Упродовж усього часу впровадження Проекту «Англійська мова для державних службовців» Британської Ради в Україні його учасниками стали: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Адміністрація Президента України, Міністерство закордонних справ та Дипломатична академія, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Державна фіскальна служба України, Міністерство культури України, Державна служба фінансового моніторингу, Міністерство молоді і спорту України, Національна академія прокуратури України.¹⁸³

2016 року за підтримки Міністерства юстиції України стартував соціальний безоплатний Проект вивчення іноземних мов Lingva.Skills за стандартами Європейського Союзу. За час існування Проекту до вивчення англійської мови за його допомогою долучилися співробітники всіх міністерств, 12 комітетів Верховної Ради, Адміністрації Президента України, понад тисячу навчальних закладів зі всієї України, співробітники Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України та Збройних Сил України, а також понад 5 тисяч учасників Антитерористичної операції та членів їхніх родин, 5,5 тисячі внутрішньо-переміщених осіб. Зараз у Проекті є можливість вивчити англійську мову на рівні A1, A2, через кілька місяців планується запустити рівень B1, а до кінця року створити можливість вивчення німецької мови.¹⁸⁴

На початку жовтня 2017 року між Національним агентством України з питань державної служби (НАДС) та Асоціацією інноваційної та цифрової освіти було підписано Меморандум про співпрацю щодо навчання державних службовців усіх рівнів англійській мові відповідно до стандартів Європейського Союзу на порталі Соціального проекту вивчення іноземних мов «Lingva.Skills» (www.lingva.ua). І вже сьогодні ми можемо бачити перші успішні результати такої співпраці між державними органами та громадськими організаціями» – зазначає голова НАДС Костянтин Ващенко: «Наразі 31638 державних службовців та представників органів місцевого самоврядування з усіх областей України проходять навчання англійській мові на порталі Lingva.Skills, які загалом виконали вже майже 8 млн. вправ».¹⁸⁵

На глибоке переконання Голови НАДС, «володіння англійською мовою для сучасного державного службовця є не розкішшю, а вимогою часу. «Саме тому цьому питанню буде надаватися багато уваги під час реалізації реформи державної служби»¹⁸⁶.

¹⁸² Англійська мова для державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua/teach/projects/english-civil-servants>.

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ Держслужбовців зобов'язують знати англійську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2215405-derzsluzbovciv-zobovazut-znati-anglijsku-petrenko.html>.

¹⁸⁵ Понад 30000 державних службовців всіх рівнів вже вивчають англійську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guds.gov.ua/news/golova-nacionalnogo-agentstva-z-pytan-derzhavnoyi-sluzhby-ukrayiny-kostyantyn-vashchenko-ponad>.

¹⁸⁶ Там само.

Наразі, існує два рейтинги, що є у відкритому доступі і демонструють відсоток співробітників центральних органів виконавчої влади, які навчаються у Проекті, від загальної кількості співробітників певного відомства та кількість виконаних справ загалом по центральним органам виконавчої влади.

Це справді унікальний Проект, що є справжнім вітчизняним українським освітнім продуктом. І не є дивним, що за результатами щойно завершеного Всеукраїнського соціологічного дослідження на замовлення Фонду «Відродження», яке проводила одна з провідних українських соціологічних компаній, «Lingva.Skills» із серйозним відривом посіла перше місце, як найпопулярніший освітній он-лайн ресурс серед українців. 24% населення України вже знають цей Проект. Тобто, майже кожен 4 громадянин України»¹⁸⁷.

«Спільно з Асоціацією інноваційної та цифрової освіти та міжнародними партнерами ми йдемо далі і створюємо ефективну екосистему навчання та тестування рівня володіння іноземними мовами. Переконали, що незабаром більшість державних службовців будуть володіти англійською мовою на належному рівні!» – висловив впевненість Голова НАДС.¹⁸⁸

Досвід інших країн, які щойно вийшли на європейську арену або знаходяться на цьому шляху, показує, що саме відсутність фахівців з достатньою мовною підготовкою, яка потрібна для роботи на міжнародному рівні, є однією з перешкод, що заважає ввійти до європейських структур.

Виходячи з того, що освітньо-кваліфікаційна структура кадрів нині ще не відповідає вимогам професійно-кваліфікаційних посад публічних службовців, постає завдання науково обґрунтувати вимоги щодо навчання фахівців для роботи на різних категоріях посад державних службовців, особливо управлінської еліти.

Потреба створення програми мовної підготовки публічних службовців та розроблення заходів щодо поліпшення якості їхньої підготовки з іноземної мови визнається багатьма вченими.^{189; 190; 191; 192; 193; 194; 195}

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Астапова Т. О. Навчання іноземній мові державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування: комунікативний аспект // Актуальні проблеми державного управління. – № 1 (41), 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/LIP/Desktop/apdy_2012_1_55.pdf.

¹⁹⁰ Бранецька М. С., Ковнір О. І. Акмеологічний підхід у навчанні іноземної мови держслужбовців // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – Випуск 32. – С. 205-209.

¹⁹¹ Гаврилова О. О. Іноземна мова у професійній діяльності державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/3/04.pdf>.

¹⁹² Зірка І. В. Особливості ефективного навчання англійської мови магістрів освітньої галузі «Державне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Zirka.pdf>.

¹⁹³ Ковнір О. І. Іноземна мова в публічній службі: комунікативний аспект // Підготовка управлінських кадрів в контексті нового Закону України «Про освіту» (2017 р.): матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Херсон: ХДУ, 2018. – 319 с.

¹⁹⁴ Ковнір О. І. Іншомовна комунікація в професійній діяльності публічних службовців // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи: збірник матеріалів 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції / за наук. ред. проф. Ю. М. Бардачова, І. П. Лопушинського, Р. М. Плюща. – Херсон: ХНТУ, 2016. – С. 86-92.

¹⁹⁵ Лопушинський І. П., Ковнір О. І. Підготовка майбутніх публічних службовців до іншомовної комунікативної практики як запорука їхнього успішного кар'єрного зростання // Розвиток професійних компетентностей державних службовців: комунікативний аспект: матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 3-

Крім того, і самі державні службовці у своїй більшості хотіли б знати іноземну мову достатньою мірою. Так, зокрема, проведене опитування слухачів магістратур за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» показало, що вони усвідомлюють свій недостатній рівень володіння іноземною мовою, розуміють потребу володіння іноземною мовою на перспективу, вірогідність отримання цікавої добре оплачуваної роботи, хоча той досвід роботи, який вони мають сьогодні, не припускав використання іноземної мови.¹⁹⁶

Якщо порівняти ці дані з результатами опитування, проведеного в магістратурах кілька років тому, то на той час при аналізі потреб у вивченні іноземної мови, воно знаходилося на одному з останніх місць. Це говорить про те, що потреби змінюються разом з політичною ситуацією в країні і метою, яку нині ставить перед собою держава – євроінтеграція та євроатлантичне співробітництво.¹⁹⁷

Аналіз останніх досліджень і публікацій^{198; 199; 200} свідчить, що проблематику вивчення іноземних мов державними службовцями та посадовими особами органів місцевого самоврядування висвітлено в спеціальній науковій літературі недостатньо, проте проблемою комунікативно-когнітивного підходу в навчанні іноземної мови займалися досить багато методистів і лінгвістів.

Останнім часом у вищих навчальних закладах відбувається інтенсифікація процесу навчання іноземних мов шляхом упровадження різноманітних технологій навчання, що забезпечують свободу вибору студентами та слухачами форм і методів навчання. Значний потік інформації вимагає застосування таких методів навчання іноземних мов, що дозволяють у стислі строки надати слухачам досить ґрунтовних знань, забезпечити високий рівень опанування та закріплення матеріалу на практиці. Методи, що розвивалися впродовж віків, мали фундаментальний вплив на моделювання процесу навчання і вивчення іноземних мов, проте відрізнялися між собою в принциповий спосіб. Однак ці методи найчастіше розвивалися окремо від контекстів їх використання. Саме тому на часі постає комунікативна методика викладання іноземних мов майбутнім публічним службовцям та виокремлення її основних принципів та положень. У цьому контексті роль викладача іноземної мови, який працює з майбутніми публічними службовцями,

4 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. – Київ: НАДУ, 2016. – С. 394-397.

¹⁹⁶ Лопушинський І. П., Ковнір О. І. Підготовка майбутніх публічних службовців до іншомовної комунікативної практики як запорука їхнього успішного кар'єрного зростання // Розвиток професійних компетентностей державних службовців: комунікативний аспект: матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 3-4 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. – Київ: НАДУ, 2016. – С. 394-397.

¹⁹⁷ Гаврилова О. О. Іноземна мова у професійній діяльності державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/3/04.pdf>.

¹⁹⁸ Астапова Т. О. Навчання іноземній мові державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування: комунікативний аспект // Актуальні проблеми державного управління. – № 1 (41), 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/LIP/Desktop/apdy_2012_1_55.pdf.

¹⁹⁹ Гаврилова О. О. Іноземна мова у професійній діяльності державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/3/04.pdf>.

²⁰⁰ Зірка І. В. Особливості ефективного навчання англійської мови магістрів освітньої галузі «Державне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Zirka.pdf>.

надзвичайно посилюється, а вибір найбільш ефективної методики викладання стає, як ніколи, актуальним.²⁰¹

Сучасні модифікації комунікативного підходу до навчання іноземних мов одержали найбільш послідовне теоретичне обґрунтування в лінгводидактичній комунікативно-когнітивній парадигмі. Нині відбувається даліше теоретичне розроблення і практична реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання професійно орієнтованої іноземної мови в моделях навчання різних видів мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, писемного та усного мовлення. У процесі становлення перебуває й система часткових методичних принципів комунікативного підходу, так само як і трактування в рамках підходу загальнодидактичних та лінгводидактичних принципів.

Висновки. Отже, ефективне вивчення іноземних мов, насамперед англійської, державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування вимагає використання новітніх методик навчання, перш за все на основі комунікативного підходу. До таких, зокрема, належать: навчання у співробітництві, метод проектів, комунікативні, рольові ігри, симуляції, техніка драми. Водночас недостатньо дослідженою проблемою залишається формат комунікативного заняття, його зміст, структура та типи. Також вважаємо, що слід розробити критерії якості та ефективності комунікативного заняття. Це може бути предметом даліших наукових досліджень.

Література:

1. Англійська мова для державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua/teach/projects/english-civil-servants>.
2. Астапова Т. О. Навчання іноземній мові державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування: комунікативний аспект // Актуальні проблеми державного управління. – № 1 (41), 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/LIP/Desktop/apdy_2012_1_55.pdf.
3. Бранецька М. С., Ковнір О. І. Акмеологічний підхід у навчанні іноземної мови держслужбовців // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – Випуск 32. – С. 205-209.
4. Гаврилова О. О. Іноземна мова у професійній діяльності державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/3/04.pdf>.
5. Держслужбовців зобов'язують знати англійську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2215405-derzsluzbovciv-zobovazut-znati-anglijsku-petrenko.html>.
6. Зірка І. В. Особливості ефективного навчання англійської мови магістрів освітньої галузі «Державне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Zirka.pdf>.

²⁰¹ Бранецька М. С., Ковнір О. І. Акмеологічний підхід у навчанні іноземної мови держслужбовців // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – Випуск 32. – С. 205-209.

7. Ковнір О. І. Іноземна мова в публічній службі: комунікативний аспект // Підготовка управлінських кадрів в контексті нового Закону України «Про освіту» (2017 р.): матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Херсон: ХДУ, 2018. – 319 с.
8. Ковнір О. І. Іншомовна комунікація в професійній діяльності публічних службовців // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи: збірник матеріалів 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції / за наук. ред. проф. Ю. М. Бардачова, І. П. Лопушинського, Р. М. Плюща. – Херсон: ХНТУ, 2016. – С. 86-92.
9. Лопушинський І. П., Ковнір О. І. Підготовка майбутніх публічних службовців до іншомовної комунікативної практики як запорука їхнього успішного кар'єрного зростання //Розвиток професійних компетентностей державних службовців: комунікативний аспект: матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 3-4 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. – Київ: НАДУ, 2016. – С. 394-397.
10. Понад 30000 державних службовців всіх рівнів вже вивчають англійську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guds.gov.ua/news/golova-nacionalnogo-agentstva-z-pytan-derzhavnoyi-sluzhby-ukrayiny-kostyantyn-vashchenko-ponad>.
11. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
12. Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А»: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 року № 448 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249211354? =print>.
13. Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні: Указ Президента України від 16 листопада 2015 року № 641/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/6412015-19560>.
14. Рік англійської мови в Україні: як державні службовці вчили мову Шекспіра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/global_office/353553_rik_angliyskoi_movi_ukraini_yak.html.
15. Статут Ради Європи: ухвалений 05 травня 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
16. Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249175778? =print>.
17. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

THE PLACE AND ROLE OF MIND MAPS IN THE CURRENT SYSTEM OF PHILOLOGIST'S TRAINING

МІСЦЕ І РОЛЬ ІНТЕЛЕКТ-КАРТ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФІЛОЛОГА

Liudmyla P. Krychun

Abstract. This academic paper dwells on the potential applications of new information and communication technologies in the educational process, namely the mind mapping technologies by the Philology students of the second (master's) level. Mind maps facilitate the expansion of cooperation areas between instructor / teacher and students / pupils. The author describes the notion of mind maps, their possible implementation in the educational process as well as suggests several examples of mind maps made up by various Internet services. The paper allows joining the changes process in education of current Ukrainian school and can be easily integrated in the general educational procedure for improving methods of teaching various academic courses.

Key words: professional competencies, teaching technologies, mind mapping, mind maps.

Анотація. У науковій публікації представлено можливості застосування в освітньому процесі нових інформаційно-комунікаційних технологій, а саме – технології майндмепінгу студентами-філологами другого (магістерського) рівня. Інтелектуальні карти сприяють розширенню сфери співробітництва між учителем/викладачем та учнями/студентами. Автор розглядає поняття ментальних карт, можливості їхнього застосування в освітньому процесі, а також наводить приклади декількох ментальних карт, виконаних у різних сервісах інтернет-простору. Пропонована публікація дозволяє долучитися до змін в освітньому процесі сучасної української школи і з легкістю може інтегруватися в загальноосвітній процес удосконалення методик викладання навчальних предметів.

Ключові слова: професійні компетентності, технології навчання, майндмепінг, інтелект-карти.

Випускник сьогоднішнього закладу вищої освіти України – це професіонал зі сформованими професійними компетентностями, здатний їх застосовувати у процесі власної фахової діяльності. Разом з тим, яким би підготовленим не був цей випускник, він має бути конкурентоспроможним у сучасному освітньому середовищі.

Про конкурентоспроможність сучасного вчителя наразі написано дуже багато робіт. У це поняття, крім багатьох наукових факторів, учені вкладають й оцінку вчителя учнями.²⁰² Сьогоднішні школярі хочуть у вчителеві бачити людину, яка бездоганно знає свій предмет, і не тільки свій, цікавиться новими технологіями навчання і застосовує їх, використовує у навчальному процесі технологічні новинки, наприклад, гаджети, не займається моралізаторством, а розуміє й сприймає кожного учня як особистість, "виявляє результативність своєї праці (досягнення його учнів визнаються іншими учителями, адміністрацією, батьками)".²⁰³

Цікавими й справедливими, на наш погляд, є позиції таких учених, як І. Бех, В. Демчук, І. Зязюн, Л. Карамушка, В. Кремень, Т. Перекрыстова, котрі конкурентоспроможність уважають здатністю особистості досягати поставлених цілей у різних освітніх ситуаціях.

Нинішня система української освіти вимагає від сучасного конкурентоспроможного педагога нових способів викладання матеріалу. З-поміж таких перебуває викладання візуалізованого теоретичного матеріалу.

До проблем візуалізації навчального матеріалу зверталось багато сучасних учених: Б. Бадмаєв, Р. Гуріна, В. Каган, Г. Селевко. Цікавими й неординарними є наукові психолого-педагогічні студії П. Анохіна, Е. Артем'єва, Н. Жинкіна, Д. Поспелова, В. Якиманської та багатьох інших.

Для нашого дослідження ми обрали такий напрям візуалізації знань, як застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Думається, що ця тема для української освіти залишатиметься *актуальною* ще якнайменше років п'ять, по-перше, через те, що вона для нас нова, по-друге, – це не зовсім класичні методики навчання, а по-третє, такі технології наближають учителя, людину дещо іншого покоління, до його учнів.

Метою пропонованої статті вважаємо дослідження методики і технології використання карт-знань в освітньому процесі студентами-філологами другого (магістерського) рівня. Задля досягнення поставленої мети пропонуємо розв'язати такі *завдання*: 1) описати поняття інтелект-карти; 2) прокоментувати можливості використання технологій навчання за інтелект-картами; 3) розробити моделі ментальних карт, які можуть бути застосовані при підготовці вчителя/викладача сучасного закладу освіти.

Важливим, на наш погляд, фактором визначення професіоналізму випускника другого (магістерського) рівня освіти є здатність такого фахівця навчати учня по-новому.

Як відомо, наразі в середній школі навчаються діти, які належать до Y-покоління, а на підході – учні Z-покоління. Зупинимось на основних характеристиках таких дітей: вони готові сприймати великий обсяг нової інформації, однак вона має надходити переважно з інтернет-джерел (книга тут не працює!). Такі діти часто мотивовані на будь-яку діяльність: вони не будуть засвоювати нові знання, якщо не розуміють, де і коли це їм особисто

²⁰² Завалевський Ю. І. Особливості конкурентоспроможності сучасного вчителя, с. 1.

²⁰³ Там само, с. 1.

знадобиться. Це покоління, яке, опанувавши щось, хоче отримати за це відповідну винагороду – оплату, премію тощо.

Можна називати багато рис тих учнів, яких навчатиме сьогоднішній випускник магістратури, однак найважливішою, на наш погляд, буде здатність учителя мислити й викладати навчальний матеріал на однаковій з учнями "операційній базі".

Такою платформою, здатною зробити вчителя не ментором, а співрозмовником, людиною, яка розуміє потреби сучасного учня, стане майндмепінг – одна з технік візуалізації мислення та альтернативного запису інформації.

Мова – це наука, де компетентності учнів формуються за законами логіки, а почасти й математики. Звичайно, ніхто не відкидає важливості застосування в методиці навчання мови схем, таблиць, алгоритмів тощо – вони упорядковують мислення учнів, роблять його системним, допомагають установити причинно-наслідкові зв'язки. Однак, як свідчать сучасні дослідження із психології, людському мозку треба провести ще цілий ряд розумових операцій, аби "зрозуміти" схему чи алгоритм. Ментальні ж карти (карти пам'яті, карти розуму, інтелект-карти, "майнд-мепи") дозволяють оформити інформацію мовою мозку, оскільки й зовні вони виглядають як відгалуження центральної нервової системи.

Ідея ментальних карт виникла в Тоні Б'юзена, відомого англійського письменника, консультанта з питань інтелекту, психології навчання і проблем мислення.²⁰⁴ Якимось цьому чоловікові захотілося вивчити новий курс, проте це було надзвичайно складно, і він пішов до бібліотеки, аби попрацювати з медичною літературою, щоб, відповідно, знайти для себе оптимальні методи опанування великого за обсягом і складного за змістом матеріалом. І саме там він натрапив на літературу про особливості й можливості людського мозку. Автор припинив боротися із собою та своєю пам'яттю і, визначивши, що конкретно йому треба запам'ятати, почав допомагати своєму мисленню.

Карта пам'яті наразі – це один із сучасних засобів візуалізації, структурування й класифікації ідей, засіб навчання, перевірки знань, метод для написання наукових робіт, підготовки лекцій тощо. По суті вона являє собою діаграму, у центрі якої ключове слово, питання, твердження, а на гілках-розгалуженнях у чіткій системі розташовані компоненти першого, другого рядів цієї системи.

Що дає така карта? Найперше вона систематизує інформацію, представляючи останню візуально цілісною. По-друге, вона формує асоціативний ряд понять, засвоївши який, учень / студент набагато довше триматиме в пам'яті. По-третє, така карта й тому, хто навчає, і тому, що навчається, допоможе уникнути помилок, огріхів, неточностей, адже пропуск (умисний чи ні) відразу буде помітний в асоціативному ряду. По-четверте, вона відображає "натуральний" стиль мислення, адже кожен із нас думає не реченнями, а картинками, кольорами і діями. Психологи зазначають, що

²⁰⁴ Б'юзен Т. Супермислення. – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=5568>.

"розвиток наочно-образного мислення відбувається в діяльності, характер якої вимагає оперування образами різного ступеня узагальнення, схематичного зображення предметів та їх символічного відображення".²⁰⁵

Розуміючи, що карт-технології сьогодні – один із новітніх і сучасних способів навчання, визначимося, де і як можна їх застосовувати в освітньому процесі.

Будь-яка людина, якщо вона навчалася в школі чи вищому закладі освіти, писала конспекти. Не секрет, що значна частина студентів/учнів пише лінійний конспект, а потім докладає багато сил та енергії, щоб його розшифрувати, а далі й вивчити. Однак ті часи, коли лектор диктує навчальний матеріал, уже давно пройшли, а лекції наразі перетворилися на настанови, співбесіди, обговорення проблем, диспути тощо. Навіщо ж у такому разі студентові писати той лінійний конспект? Тут якраз і знадобиться володіння технікою навчання за допомогою інтелект-карт. Викладач може вмістити всю лекцію в одну карту пам'яті і, коментуючи її, пояснити студентам найскладніші моменти, при цьому не втратиться системність навчального матеріалу (рис. 1).

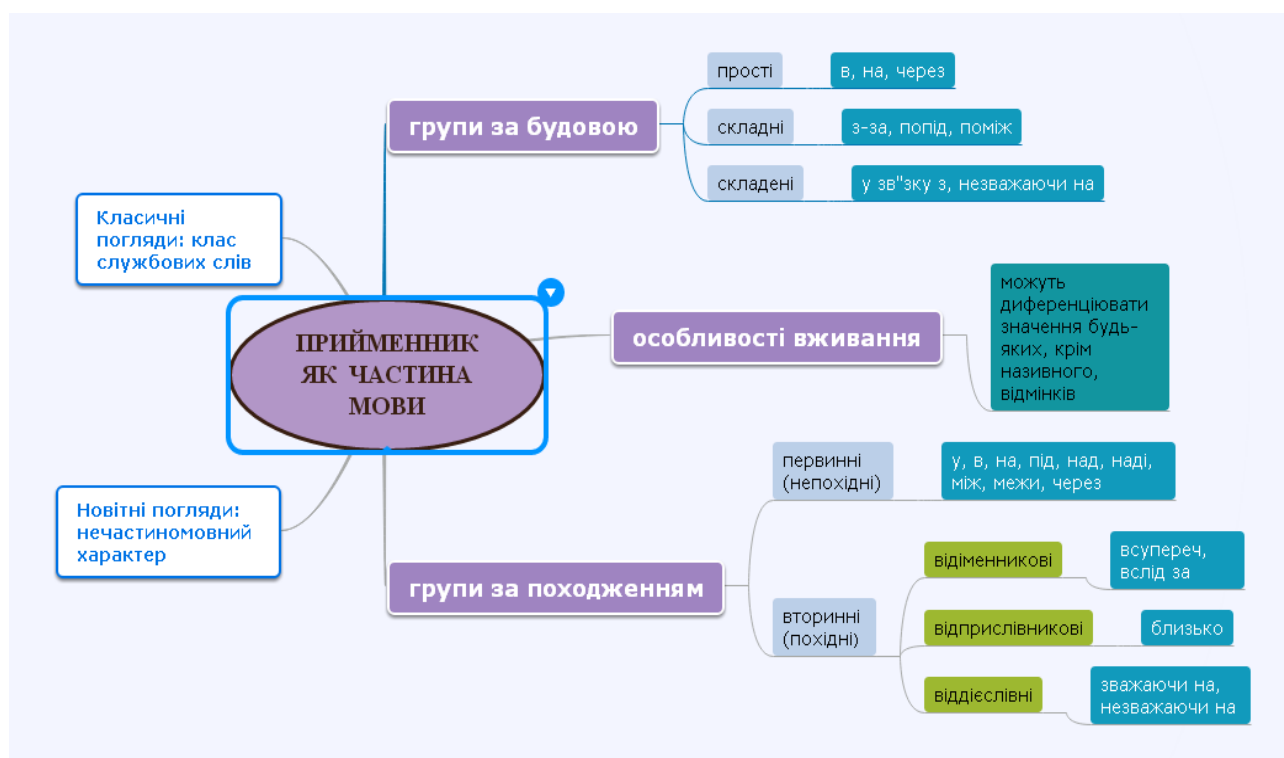

Рис. 1 – Ментальна карта "Прийменник як частина мови"²⁰⁶

Не менш цікавим є створення звітів на основі інтелект-карти. У такому разі кожен, хто такий звіт складає (наприклад, звіт про виробничу практику), розумітиме, які пункти в ньому обов'язкові, які з чого впливають, що в кожному з них має бути зазначено.

²⁰⁵ Варій М. Й. (2007): Загальна психологія, с. 364.

²⁰⁶ Ментальна карта "Прийменник як частина мови". – Режим доступу: <https://www.mindomo.com/mindmap/mind-map-5cdc12e64d604a1d9d789bfb1a4bcd8bfb>.

Ось приклад ментальної карти, де представлено схему звіту студентів про педагогічну практику. Така карта, перш за все, упорядковує роботу студентів під час виробничої практики, по-друге, вона сприятиме організації всебічної й комплексної роботи студента над собою, допоможе проаналізувати власні досягнення й недоліки, сформує узагальнене бачення місця й ролі вчителя в системі підготовки учнів середнього навчального закладу.

Звичайно, можна було б усе оформити у вигляді схеми чи плану, однак план – то поетапне виконання послідовних операцій, карта ж – це інтелектуально візуалізований сегмент діяльності студентів протягом шести навчальних тижнів виробничої практики. Причому цей часовий і діяльнісний відрізок для них відразу систематизовано й упорядковано.

Рис. 2 – Ментальна карта "Звіт про педагогічну практику"²⁰⁷

Про вивчення іноземної мови на основі асоціацій говорити не будемо, оскільки це не лежить у площині наших наукових інтересів.

Наразі в українській освіті повсякчас наголошують на креативності мислення. Якраз ментальні карти, на наш погляд, як ніщо інше, сприятимуть розвиткові такого мислення. Це може бути представлене як "мозковий штурм" на будь-якому навчальному занятті, наприклад при вивченні розрядів прикметників за значенням (рис. 3).

Сегменти представленої інтелект-карти візуалізують вивчені правила, тепер їх не потрібно заучувати напам'ять, адже мозок уже все «вловив» і така картинка, сприйнята й закладена в пам'ять, у потрібний момент буде з неї поновлена й, безумовно, застосована учнем.

Додатково в таку інтелект-карту можуть бути введені малюнки, посилання на відео, будь-які інші картинки тощо. Що це дає учням? Їхній мозок не сприймає таку інформацію у формі правила, а вихоплює як картинку, а тому й поновлює значно швидше, ніж правило.

²⁰⁷ Ментальна карта "Звіт про педагогічну практику". – Режим доступу: <https://embed.coggle.it/diagram/WlzR8-IaSgABGCoU/4003249578bc3de114e8b619e6cb2d14f4c21b044504cb00b2b76cd210317886>.

Рис. 3 – Ментальна карта "Розряди прикметників за значенням"²⁰⁸

Ментальна карта може стати візуалізацією дослідження з теми "Морфемний аналіз слова?" Така інтелект-карта, на наш погляд, сприятиме впорядкуванню учнівського мислення, адже від того, наскільки чітко школяр виконає ту чи ту операцію, фактично залежить результат.

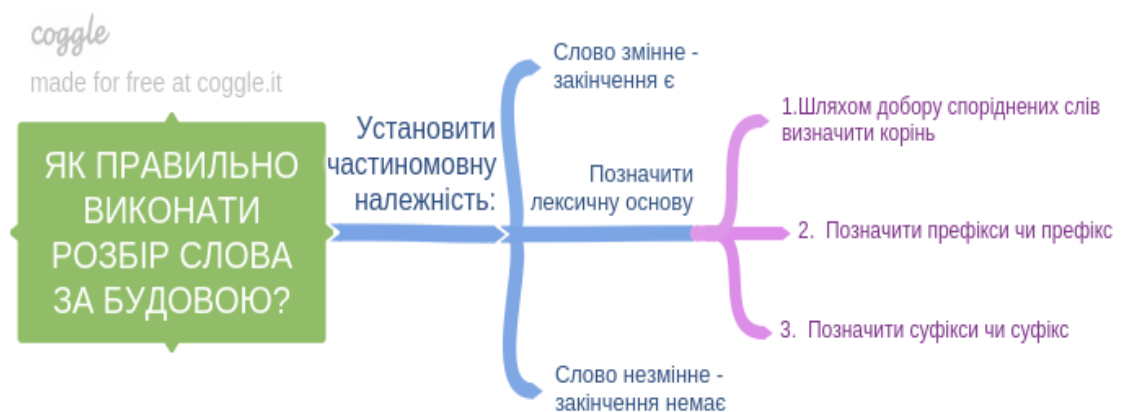

Рис. 4 – Ментальна карта "Як правильно виконати розбір слова за будовою"²⁰⁹

²⁰⁸ Ментальна карта "Розряди прикметників за значенням". – Режим доступу: <https://caco.com/diagrams/jNK5J4qgmAFJuDCL/edit?sid=69FB5>.

²⁰⁹ Ментальна карта "Як правильно виконати розбір слова за будовою". – Режим доступу: <https://embed.coggle.it/diagram/WmsRKvi84QAB3v7S/8ec2c8ed57c369f90497e3725c0af0ca597e545e23b73902f412b4baca844d51>.

Отже, навчання студентів технологій викладання української мови за допомогою ментальних карт дасть змогу фахівцям бути конкурентоспроможними в сучасному педагогічному середовищі, наблизить учителя до потреб нового покоління учнів, розвиватиме як у педагога, так і в його учнів креативне мислення, сприятиме швидкому і якісному засвоєнню учнями великих обсягів навчального матеріалу.

Наше дослідження далеко не вичерпується зазначеними положеннями, а швидше, може інтегруватися в загальносвітовий процес удосконалення методик викладання навчальних предметів у світлі нових викликів суспільства. Безумовно, цікавими й надзвичайно потрібними новій українській школі будуть методики навчання, які базуватимуться, наприклад, на проектних технологіях, на підходах, де теоретичне навчання окремої дисципліни формувало б суспільний практичний досвід тощо.

Література:

1. Б'юзен Тоні Супермислення. – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=5568>.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. – 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури». – 2007. – 968 с.
3. Завалевський Ю. І. Особливості конкурентоспроможності сучасного вчителя. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=369.
4. Рисунок 1. Ментальна карта "Прийменник як частина мови". – Режим доступу: <https://www.mindomo.com/mindmap/mind-map-5cdc12e64d604a1d9d789b1a4bcd8bf>.
5. Рисунок 2. Ментальна карта "Звіт про педагогічну практику". – Режим доступу: <https://embed.coggle.it/diagram/WlzR8-IaSgABGCoU/4003249578bc3de114e8b619e6cb2d14f4c21b044504cb00b2b76cd210317886>.
6. Рисунок 3 Ментальна карта "Розряди прикметників за значенням". – Режим доступу: <https://caco.com/diagrams/jNK5J4qgmAFJuDCL/edit?sid=69FB5>.
7. Рисунок 4 Ментальна карта "Як правильно виконати розбір слова за будовою". – Режим доступу: <https://embed.coggle.it/diagram/WmsRKvi84QAB3v7S/8ec2c8ed57c369f90497e3725c0af0ca597e545e23b73902f412b4baca844d51>.

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE TALENTS OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE BY MEANS OF MUSICAL ART

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

*Olena V. Markova
Svitlana A. Chelalo*

Abstract. The aim of the article is to inspect the effectiveness of the introduction of the pedagogical conditions into the educative process, and the diagnose of the level of the development of the creative talents of the graduating students. 52 students of the IV year of studying took part at the experiment. The define of the level of the creative talents of future teachers there was a specific author methodology elaborated. It was decided to take three main indexes, musical, musically creative and practical, to define the level of the development of creative talents by means of music. Pedagogical conditions that were introduced in the educational activity process had a positive influence on the development of the creative talents and taught the students to create musical compositions for the conducting different physically-healthy and mass sport activities. The students of the experimental group had shown positive movement, especially in the practical part of the experiment.

Key words: creative talents, musical art, physical culture, musical accompaniment.

Анотація. Метою статті є перевірка ефективності впроваджених педагогічних умов в навчальний процес та діагностування рівня розвитку творчих здібностей студентів випускного курсу. В експерименті взяли участь 52 студенти IV курсу. Для визначення рівнів творчих здібностей майбутніх вчителів була розроблена авторська методика. В якості показників, що визначають рівень розвитку творчих здібностей засобами музики було обрано: музичний, музично-творчий та практичний показники. Педагогічні умови, які впроваджували в процесі навчальної діяльності позитивно вплинули на розвиток творчих здібностей і навчили студентів створювати музичні композиції для проведення різноманітної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової діяльності. У студентів експериментальної групи відбулися позитивні зрушення, особливо у практичній складовій.

Ключові слова: творчі здібності, музичне мистецтво, фізична культура, музичний супровід.

Вступ. Педагогічна діяльність за своєю природою є процесом, який вирішує велику кількість завдань, і вирішення цих завдань, крім стандартних дій,

включає й оригінальні – творчі. Вихід за рамки традиційного навчання і пошук найбільш ефективних шляхів і способів розвитку творчої особистості є однією з головних задач сучасної освіти.

Феномен творчості, розвитку творчої особистості, формування умов, при яких протікають творчі процеси – значущі явища в сучасній психолого-педагогічній теорії і практиці. Навчальна діяльність, спрямована на професійно-творчий розвиток студентів, повинна відповідати наступним вимогам: бути безперервною, ускладнюватися, містити творчі елементи і здійснюватися поетапно. На першому етапі (етап репродуктивної діяльності) формуються необхідні вміння та навички, позитивна мотивація до навчальної діяльності. Другий етап розвитку творчих здібностей студентів спрямований на формування нормативної діяльності. Природа творчої педагогічної праці така, що вона спочатку містить в собі характеристики нормативної діяльності. Засвоєння алгоритмів, прийомів, способів нормативної діяльності включається в велику кількість нестандартних, непередбачених ситуацій, вирішення яких вимагає постійної корекції і регулювання звичних дій, що спонукає до інноваційного стилю мислення.²¹⁰ Нормативна творча діяльність – це основа навчання майбутніх вчителів власне творчої діяльності. Формування нормативної діяльності можливо тільки в ході практичних дій студента, його самостійної роботи з оволодіння знаннями, вміннями, навичками творчої діяльності. На третьому етапі формування творчості студентів навчальний процес будується таким чином, щоб студенти змогли набути досвіду творчої діяльності. Основним завданням викладача на цьому етапі є створення умов для активної самостійної роботи студентів при педагогічно доцільному управлінні цим процесом.

Сучасна наука, під впливом загальних тенденцій також трансформується, інтегруючи різноманітні підходи і методи інших наук, зокрема, психології, музичної та танцювальної терапії, біологічної фізики, музичної педагогіки²¹¹. Використання широко арсеналу засобів мистецтва у професійній діяльності майбутніх педагогів допоможе процесу інтеграції знань з різних дисциплін та розкриттю внутрішнього творчого потенціалу й розвитку творчих здібностей студентів. Одним з вирішальних компонентів творчості є розвиток образної сфери студентів. Образне мислення, емоційна чуттєвість і музично-творча діяльність тісно пов'язані з особливостями сприйняття темпу і ритму рухів. Навчити майбутніх вчителів використовувати засоби музики на уроках фізичної культури, де фізичні вправи виконують роль ритмічних одиниць, які знаходяться у певному співвідношенні у часі, просторі й за ступенем м'язових зусиль, сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, а уроки характеризуються емоційною забарвленістю і більш коротким періодом втоми після фізичних навантажень.

Реформа вищої школи покликана підняти роботу вчителя фізичної культури на якісно новий рівень із застосування прогресивних методів та технічних

²¹⁰ Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя с. 59.

²¹¹ Шугова Т. Н. Интеграция традиционных видов спорта и фитнеса в физическом воспитании студентов, с. 19-21.

засобів навчання. Одним з діючих засобів, що сприяють досягненню цієї мети, можна вважати проведення занять з фізичної культури під музичний супровід.²¹²

Суттєвим потенціалом розвитку творчих здібностей є інтегрований вплив фізичних вправ і музичного супроводу з урахуванням оптимальних можливостей їх використання для підвищення ефективності навчання на практичних заняттях та виконання контрольних завдань на оцінку результативності, зокрема, розвитку рухових і музичних здібностей, поліпшення функціонального і психічного стану студентів.²¹³

Розвиток творчих здібностей майбутніх вчителів фізичної культури, пошук нових форм поєднання фізичних вправ і музики, сприяє формуванню емоційної чуттєвості, образному мисленню та розкриттю професійно-творчої діяльності як найважливішого показника особистісного росту.

Мета дослідження – перевірка ефективності впроваджених педагогічних умов на розвиток творчих здібностей студентів засобами музичного мистецтва.

В процесі дослідження вирішувалися такі завдання:

- дослідити рівень творчих здібностей студентів факультету фізичного виховання;
- розкрити зміст педагогічних умов та впроваджених у навчальний процес форм, методів, прийомів і засобів розвитку професійно спрямованих творчих здібностей майбутніх вчителів фізичної культури;
- вивчити характер та ступінь впливу педагогічних умов на розвиток творчих здібностей респондентів у процесі навчальної діяльності.

Методи дослідження. Дослідно-експериментальна робота з розвитку творчих здібностей студентів проводилася на базі Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. В експерименті брали участь 52 студенти 4 курсу, яких було поділено на 2 групи: експериментальна (ЕГ) і контрольна (КГ). В ЕГ перебувало 25 студентів, в КГ – 27. Для визначення ефективності впроваджених педагогічних умов, нами було виокремлено показники та охарактеризовано рівні розвитку творчо-музичних здібностей майбутніх вчителів фізичної культури. Показниками розвитку творчих здібностей стали: музичний, музично-творчий і практичний.

Музичний показник – рівень знань з таких понять, як «тональність», «ритм», «темп» музичного твору, «функціональна музика», музика «впрацьовування», «музична стимуляція», «лідуюча музика», «заспокійлива музика», «звуколідер», «психолідер», «музичний фон».

Музично-творчий показник – кількість запропонованих варіантів музичного супроводу для різних видів рухової активності; здатність вибрати оптимальний фрагмент музичного твору за характером, темпом та ритмічним малюнком; нетрадиційний спосіб вирішення завдання.

Практичний – здатність здійснювати ініційоване перенесення знань та умінь в практичну діяльність.

²¹² Смирнова Ю. В. Музыкальное сопровождение на уроках физической культуры в школе, с. 48.

²¹³ Мамонова О.В. Оценочные средства по бильярду в рамках физического воспитания студентов экономистов, с. 70-74.

До кожного з показників нами було розроблено творчі завдання з професійною спрямованістю. Наприклад, підбір музичного супроводу для: різних частин та типів уроку, зниження рівня втоми після змагання, підвищення позитивного емоційного рівня; підбір музичного фону для виконання фізкультурних хвилинки і пауз, рухливих перерв, годин здоров'я; тематичний підбір музичних фрагментів в залежності від тематики фізкультурно-художніх та спортивно-мистецьких шкільних заходів.

За визначеними показниками було встановлено три рівні розвитку творчих здібностей, що оцінювалися за 3-бальною шкалою. Доцільним було встановити нерівномірність інтервалів групування значень за методикою, запропонованою А. Киверялгом.²¹⁴ Оскільки середній бал, що оцінює узагальнений результат, змінюється в межах від 0 до 3, то рівні визначилися інтервалами; низький (репродуктивний) – 0-0,8 бали, середній (продуктивний) – 0,9-2,2 бали, високий (творчий) – 2,3-3,0 бали.

Результати дослідження. В юнацькому віці вже сформовані музичні смаки та внутрішньо особистісні характеристики і змінювати чи корегувати їх в процесі навчання доволі складно, тому нами особливу увагу було приділено організації навчального процесу, його змісту, формам та методам. В навчально-виховний процес впроваджувалися такі *педагогічні умови*:

- створення міждисциплінарних зв'язків з метою розвитку творчо-музичних здібностей студентів факультету фізичного виховання;
- формування музично-естетичної свідомості майбутніх вчителів фізичної культури в процесі навчання;
- впровадження в навчальну діяльність елементів наукового дослідження з впливу різножанрової музики на вегетативні функції організму досліджуваних;
- використання методу проектів у розвитку творчих здібностей студентів.

Результати аналізу наукових доробок вітчизняних і зарубіжних учених свідчать про те, що дотримання міждисциплінарних зв'язків є однією з важливих психолого-педагогічних умов підвищення науковості й доступності навчання, його зв'язку із навколишньою дійсністю, активізації підготовчої діяльності й удосконалення процесу формування знань, умінь і навичок у суб'єктів навчання.²¹⁵

Міждисциплінарні зв'язки не тільки дозволяють встановити своєрідні «містки» між навчальними дисциплінами, але й на основі єдності змісту цих дисциплін побудувати цілісну систему навчання, вичленивши як основні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами.²¹⁶

У нашому дослідженні для ефективного розвитку творчих здібностей, ми намагалися створити міждисциплінарне освітнє середовище, центральними, у такому середовищі були фахові дисципліни – «Теорія і методика фізичного виховання» та «Теорія і методика фізкультурно-оздоровчої діяльності», які є

²¹⁴ Киверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике, с. 124.

²¹⁵ Волобуев О. Ф. Міждисциплінарні (міжпредметні) зв'язки під час підготовки майбутнього фахівця; психологічний аспект, с. 28-31.

²¹⁶ Лісневська А. Л. Міждисциплінарні зв'язки у контексті інноваційних технологій фахової підготовки телевізійних репортерів, с. 228-234.

підґрунтям професійної компетентності майбутнього вчителя. Так, знання й уміння, щодо використання музичного супроводу на уроках фізичної культури розглядалися як на лекційних, так і семінарських заняттях з «центральної» дисципліни. Формування ж музично-естетичної свідомості у студентів факультету фізичного виховання відбувалося на таких дисциплінах, як-от: «Теорія і методика спортивно-мистецьких свят і видовищ», «Педагогіка фізичного виховання» та факультативі «Ритміка і хореографія».

Дослідження впливу різножанрової музики на вегетативні функції організму досліджуваних, відбувалося на лабораторних заняттях з «Фізіологічних основ фізичного виховання» та «Фізичної реабілітації». Впровадження результатів проектної діяльності здійснювалося на практичних заняттях з теорії і методики спортивних ігор, гімнастики спортивної та художньої, шейпінгу, фітнесу та у процесі занять із спортивно-педагогічного вдосконалення.

Таким чином, на формувальному етапі експерименту було задіяне дванадцять дисциплін з різних циклів підготовки фахівця. Використання принципу міждисциплінарності сприяло організації навчальної діяльності студентів та стало одним з ефективних засобів професіоналізації навчально-виховного процесу.

Формування музично-естетичної свідомості студентів факультету фізичного виховання передбачало сукупність взаємодій викладача і студентів, під час яких здійснювалося засвоєння змісту музичного матеріалу на основі свідомого розсудливого і оцінного ставлення до нього. Таким чином, формувалася музична свідомість, яка визначала рівень музичного розвитку і музично-естетичні ціннісні орієнтації особистості.

У практиці здійснення роботи з формування музично-естетичної свідомості майбутніх вчителів фізичної культури важливим є музично-емоційний вплив – спеціально створена, доцільна організація навчання студентів, що пов'язана з використанням зразків музичної творчості, які впливають на емоційно-образну сферу мислення особистості. До цього ми віднесли методи демонстрації та ілюстрації певних музичних творів (зразків), що супроводжуються яскравими виразними і образотворчими елементами, і викликають відповідну позитивну емоційну реакцію (переживання). Музично-емоційний вплив на студента був прямим і непрямим. Він спрямовував на пробудження і стимулювання внутрішньої і зовнішньої активності студентів.

На початку навчального року було обрано дисципліни на яких відбувалася демонстрація та ілюстрація кращих музичних творів та розглядалися елементи теоретичних музичних знань, які необхідні у діяльності вчителя фізичної культури. Під час самостійної роботи студенти вивчали історичні етапи розвитку музики та його використання під час рухової активності. Вивчаючи кращі твори музичного мистецтва різних історичних епох (античний, середньовіччя, епоха Відродження, бароко, класицизм, романтизм) у студентів виникали сильні емоційні переживання і прагнення до творчості, збагачувався слуховий, руховий і комунікативний досвід. Спонуканням до музично-творчої активності студентів стало й вивчення сучасних жанрів музичного мистецтва (поп, диско, транс, хаус, техно, фанк, нова хвиля, рок та ін.). Цікавим досвідом

стала й демонстрація фрагментів кращих вітчизняних і зарубіжних кінострічок спортивної тематики, де акцентувалася увага на музичному супроводженні фільмів. Розглядалися питання проблемного характеру, чому та, чи інша музична композиція сприяє підсиленню сприйняття фільму, а яка б навпаки заважала, або змінювала основний задум режисера.

Під час аудиторних занять та самостійної роботи формувалася музично-естетична свідомість студентів, що й стало підґрунтям для розвитку музично-творчих здібностей майбутніх вчителів фізичної культури та здійснення другої педагогічної умови.

Впровадження в навчальну діяльність елементів наукового дослідження з впливу різножанрової музики на вегетативні функції організму досліджуваних, відбувалося на лабораторних заняттях та під час роботи наукових гуртків біологічного спрямування. Студенти вивчали вплив музичних творів запропонованих викладачем, або власне досліджуваними. Фіксувалися показники зміни частоти серцевих скорочень, артеріального тиску, розумової працездатності, швидкості реакції, таких психічних характеристик, як пам'ять та увага. Майбутні вчителі вивчали вплив функціональної музики на організм, емоційний стан та використання засобів музикотерапії у фізичній реабілітації хворих.

Використання методу проектів у розвитку творчо-музичних здібностей стимулювало інтерес студентів до вирішення однієї або цілого ряду проблем та показало практичне застосування отриманих музичних знань. Даний метод дозволив поєднати академічні знання з прагматичними при дотриманні відповідного балансу на кожному етапі навчання.

Реалізація методу проектів та дослідницького методу на практиці веде до зміни позиції викладача. З носія готових знань він перетворюється на організатора пізнавальної діяльності студентів. При впровадженні четвертої педагогічної умови ми виділили наступні підходи до структурування проекту:

1. Вибір теми проекту, його типу, кількості учасників. Тематика проектів була представлена відповідно до практичної складової, і за змістом була представлена трьома групами. Перша група, музичний супровід до: практичних занять з теорії і методики викладання ігрових видів спорту; з теорії і методики викладання гімнастики; тренувальних занять з підвищення спортивної майстерності. Друга група – музичний супровід до студентських фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходів, відповідно до сценарію. Третя група – функціональна музика для покращення загальної працездатності та відновлення функцій організму студентів-спортсменів. Робота над проектом відбувалася у груповій формі, не більше п'яти-шести студентів в групі.

2. Визначення можливих варіантів проблем, які важливо дослідити в рамках наміченої тематики. На початку проекту, акцентувалася увага на виборі музичного супроводу з урахуванням його впливу на організм і психіку студентів та специфіку рухової діяльності (врахування структури практичного або тренувального заняття; змісту, форм і засобів позанавчальної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової діяльності студентів та ін.).

3. Розподіл завдань по групах, обговорення можливих методів дослідження, пошуку інформації, творчих рішень. На цьому етапі увага приділялася визначенню респондентами музичного керування процесом виконання вправ, акцентуванням ними виразності вираження рухів і суворій розміреності темпу та ритмічного малюнку фізичних вправ, правил збільшення темпу в залежності від режиму роботи.

4. Самостійна робота учасників проекту за груповим дослідницьким, творчим завданням. За основу самостійної роботи студентів з розвитку творчо-музичних здібностей було визначено технологію підбору музичного супроводу запропонований науковцями Ю. Смирновою і Р. Кадировим, що включає в себе 6 блоків: формування мети і завдань заняття (цільової); вибору музичного твору (відбіркового); визначення відповідності (ідентифікаційний); аналізу музичного твору (аналітичний); складання композиції (композиційний); апробації та корекції (корекційний).

Цільовий блок включав в себе постановку мети і рухових завдань (практичного заняття, тренування, позанавчальної діяльності, процесів відновлення та їх частин) та визначення типів і загальної характеристики музичного супроводу.

Відбіркового блок визначав прослуховування і відбір музичних творів відповідно до результатів, отриманими в цільовому блоці. Ідентифікаційний блок передбачав виявлення відповідності музичного твору вимогам. Аналітичний блок включав аналіз текстового змісту, характеру, способу, темпо-ритмових характеристик та інших засобів музичної виразності, музичної форми і структури музичного твору, графічний запис. Композиційний блок призначався для процесу складання композиції відповідно до завдань і особливостей музики. Якщо твір не мав чітко вираженої структури (мав одну частину), то й розподіл рухів мав лише виходити з особливостей напрямку руху, мелодії та сили звуку. Якщо ж форма складалася з двох частин, або мала більш індивідуальний характер з повторення одного і того ж руху або певної комбінації рухів, фізичні вправи радили починати і завершувати разом з початком і закінченням тієї чи іншої частини музики.

Корекційний блок включав в себе апробацію композиції під музику студентом, первинну корекцію, потім апробацію на робочій групі студентів, аналіз отриманих даних і повторну корекцію (якщо виявлено, що в цьому є необхідність).

5. Проміжні обговорення отриманих даних у групах.

6. Захист проектів. «Продуктом» проектів було практичне впровадження створених музичних композицій до певного виду навчальної, тренувальної та фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової діяльності студентів. Це вимагало інтеграції знань студентів з різних дисциплін професійної спрямованості, розвитку їх творчого мислення, дослідницьких навичок.

7. Обговорення у групі, експертиза, оголошення результатів зовнішнього оцінювання, формулювання висновків.

Під час виконання проектів студенти не тільки оволодівали професійними знаннями вчителя фізичної культури, але й розширювали свій кругозір,

розвивали творчо-музичні здібності та шукали для себе більш широкий спектр можливостей у прояві творчих здібностей, що дало поштовх до самоосвіти, саморозвитку та самоорганізації власної діяльності.

Впровадження педагогічних умов в навчальну діяльність майбутніх вчителів фізичної культури представлено на рис. 1.

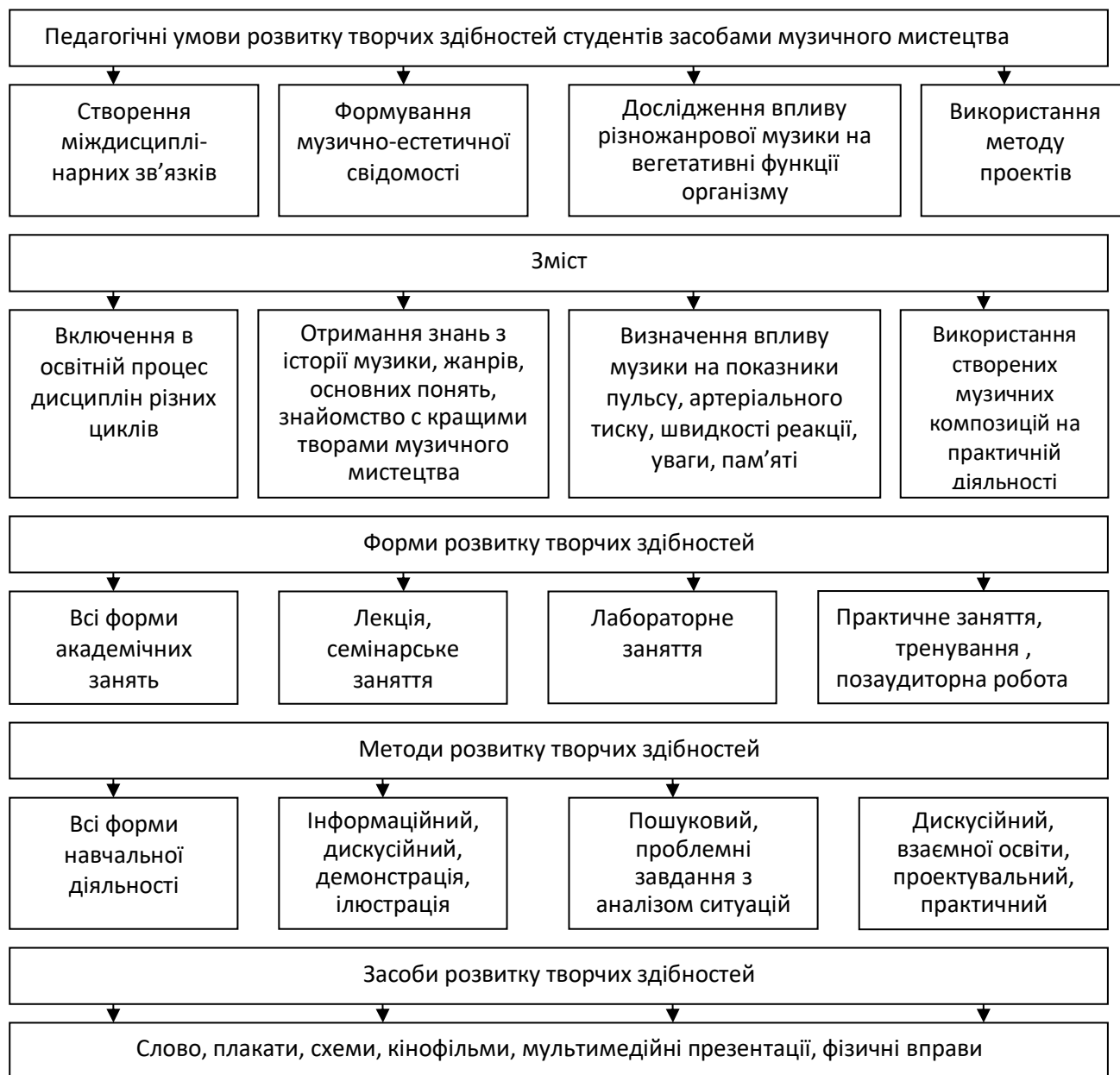

Рис. 1 – Система освітнього процесу з впровадження педагогічних умов розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів фізичної культури

Для визначення рівня розвитку творчих здібностей у процесі навчальної діяльності протягом дослідження ми провели повторне визначення показників. Результати представлено в табл. 1.

Таблиця 1 – Середній бал показників розвитку творчих здібностей студентів IV курсу на початковому та кінцеву етапах дослідження

Етапи експерименту	Показники							
	Музичний		Музично-творчий		Практичний		Середній показник	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
почат.	1,7	1,8	1,6	1,6	1,9	1,9	1,7	1,8
кінцев.	2,3	1,9	2,1	1,8	2,8	2,2	2,4	2,0
різниця	+0,6	+0,1	+0,5	+0,2	+0,9	+0,3	+0,7	+0,2

Різниця отриманих показників розвитку творчих здібностей ЕГ та КГ, вказують на ефективність впроваджених у навчальний процес студентів педагогічних умов розвитку творчих здібностей (рис. 2).

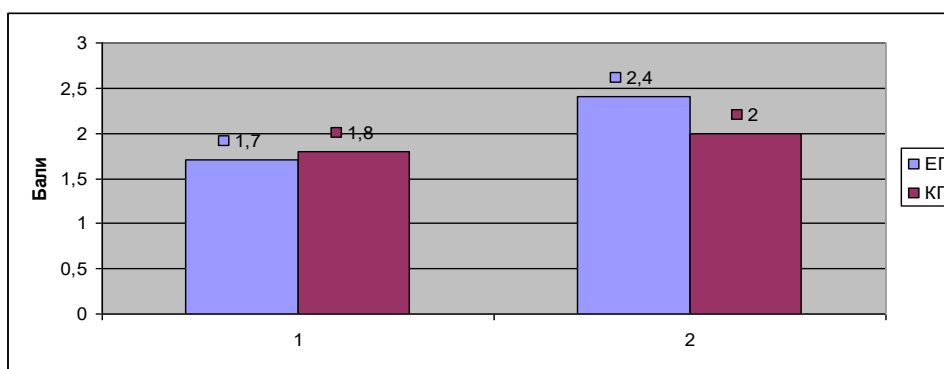

Рис. 2 – Динаміка змін розвитку творчих здібностей: на початку навчального року – 1; наприкінці експерименту – 2; в експериментальній групі – ЕГ та контрольній групі – КГ

Особливо суттєві зміни спостерігаються у таких показниках розвитку творчих здібностей практичного показника (+0,7 балів). Результати, отримані на етапах проведеного дослідження за допомогою авторської методики визначення рівня творчих здібностей в контрольній та експериментальній групах свідчать про те, що рівень розвитку творчих здібностей студентів четвертого курсу в процесі навчальної діяльності відрізняється (див. табл. 2).

Таблиця 2 – Рівні розвитку творчих здібностей у майбутніх вчителів фізичної культури на початку і наприкінці експерименту

	Рівні розвитку творчих здібностей	Експериментальна група (n=25)				Контрольна група (n=27)			
		до експер.		після експер.		до експер.		після експер.	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1.	Високий	-	-	3	12	-	-	-	-
2.	Середній	11	44	18	72	15	56	18	67
3.	Низький	14	56	4	16	12	44	9	34

Так, в експериментальній групі після завершення формувального етапу експерименту за показниками високого рівня розвитку творчих здібностей спостерігалася позитивна тенденція – (+12%), середнього рівня – (+28%), а низького рівня негативна – (– 40%). В контрольній групі також відбулися певні позитивні зміни, але вони не носили такий виражений характер. Різниця у показниках високого рівня розвитку творчих здібностей відсутня, середній рівень – (+11%), низький рівень – (– 10%). Динаміку змін та різницю у рівнях розвитку творчих здібностей експериментальної та контрольної груп представлено на рис. 3.

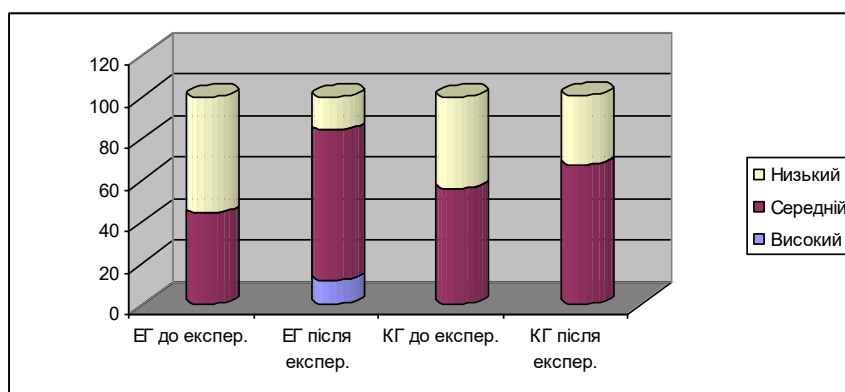

Рис. 3 – Рівні розвитку творчих здібностей експериментальної та контрольної груп до і наприкінці експерименту

Кращі проекти студентів із створених музичних композицій були використані викладачами дисциплін практично-фахового напрямку (теорії і методики рухливих ігор, гімнастики спортивної і художньої, шейпінгу, спортивних ігор (баскетбол, волейбол) та тренерським складом на тренувальних заняттях з різних видів спорту. Тому, цікавим для нас також були відповіді на запитання анкети студентами факультету фізичного виховання, які оволодівали технікою фізичних вправ та розвивали фізичні якості під створений музичний супровід студентами експериментальної групи. На заключних заняттях було проведено анкетування для виявлення ефективності впроваджених педагогічних умов.

Так, 98% опитуваних першого-третього курсів відповіли, що їм подобається використання музичного супроводу на заняттях, лише 2% вказали на нейтральне ставлення до звучання музики на заняттях, або тренуваннях. Студенти вважають, що музичний супровід повинен бути відмінним за інтенсивністю в різних частинах заняття – 91% респондентів, і лише 9% опитуваних вважають, що досить включати музику тільки на розминку. Більшість студентів відзначили, що заняття с музичним супроводом ускладнюють процеси оволодіння технікою рухів – 79%, підвищують інтерес до заняття – 68%, створюють позитивний емоційний фон – 68%, підвищують працездатність – 59%, покращують відчуття ритму – 53%.

Висновки.

1. Основною метою нашого дослідження був моніторинг динаміки розвитку творчих здібностей студентів випускного курсу засобами музичного мистецтва. Проведене на початку експерименту визначення трьох показників вказувало на негативні тенденції. Так, середній показник склав 1,7 бали (максимальний – 3 бали), найбільш низький розвиток творчих здібностей у майбутніх вчителів фізичної культури проявився у такому показнику, як «музично-творчий». Аналіз результатів став підґрунтям для вибору педагогічних умов, які б мали змогу підвищити рівень розвитку творчих здібностей студентів-випускників.

2. При впровадженні педагогічних умов в навчальну діяльність студентів факультету фізичного виховання, використовувався широкий арсенал форм, прийомів і засобів навчання. Особлива увага приділялася методам розвитку творчих здібностей: інформаційний, дискусійний, демонстрація, ілюстрація, пошуковий, проблемні завдання з аналізом ситуацій, дискусійний, взаємної освіти, проєктувальний, практичний.

3. За результатами аналізу експериментальних зрізів встановлено, що завдяки планомірній, системній та інтегрованій роботі при організації формувального етапу дослідження, у студентів експериментальної групи відбулися позитивні зрушення, особливо у здатності здійснювати перенесення знань та умінь в практичну діяльність. Також збільшилася кількість студентів у групі з високим і середнім рівнем розвитку за рахунок зменшення у групі з низьким рівнем. Таким чином, на основі вищезазначеного можна стверджувати, що впроваджені умови розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів фізичної культури засобами музичного мистецтва забезпечили формування конкурентно спроможної, ініціативної особистості здатної приймати рішення й діяти залежно від викликів часу.

Література:

1. Волобуєв О. Ф. Міждисциплінарні (міжпредметні) зв'язки під час підготовки майбутнього фахівця; психологічний аспект // Збірник наукових праць Національної Академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки, 2015. № 1. С. 28-31
2. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2002.
3. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
4. Лісневська А. Л. Міждисциплінарні зв'язки у контексті інноваційних технологій фахової підготовки телевізійних репортерів / А. Л. Лісневська // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 22 (257). – Ч. II. – С. 228-234.
5. Мамонова О. В., Нуцалов Н. М., Заппаров Р. И. Оценочные средства по бильярду в рамках физического воспитания студентов экономистов // Физическая культура, спорт, туризм: научно-методическое сопровождение:

- сб. матер. Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. Пермь, 2016. С. 70-74.
6. Смирнова Ю. В., Сайкина Е. Г., Кадыров Р. М. Музыкальное сопровождение на уроках физической культуры в школе: учеб.-метод. пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2011. Ч. 1. 92 с.
 7. Шутова Т. Н. Интеграция традиционных видов спорта и фитнеса в физическом воспитании студентов / Т. Н. Шутова // Теория и практика физической культуры. 2016. № 9. С. 19-21.

FORMATION THE MECHANISM OF TRAINING OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS USING A COMPETENT APPROACH

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Anastasiia V. Salo

Abstract. The article estates that skilled personnel are the basis for successful development of the country, its advantage and the main factor of competitiveness in the world arena. The expediency of realization of educational activity according to the mechanism of personnel training, which is being constructed taking into account the existing problems and priority goals of the higher school of Ukraine, is provided. The state of higher education of Ukraine is analyzed, on the basis of which the list of the main problems hindering the development of this sector is formed. The number of priority directions of improvement of the activity of higher education were proposed, among which improvement of financial support, strengthening of material and technical base, improvement of educational process, increase of professional competence of faculty members, state support of educational reforms, modernization of methods for assessing the level of formation of staff competences in higher educational institutions was determined. The scientific approaches to the definition of the essence of the competence approach are analyzed and the feasibility of using it in the educational process has been proved. The system of stages of implementation of the competence approach in higher educational institutions is developed. Developed on the basis of the received data, the scheme of the mechanism of improvement of training in higher educational institutions of Ukraine is offered.

Key words: higher education, personnel, mechanism of personnel training, competency approach, qualification framework.

Анотація. У статті визначено, що кваліфіковані кадри, є основою успішного розвитку країни, її перевагою та основним чинником конкурентоздатності на світовій арені. Доведена доцільність реалізації освітньої діяльності за механізмом підготовки кадрів, що побудований з урахуванням наявних проблем та пріоритетних цілей вищої школи України. Проаналізовано стан вищої освіти України, на основі чого сформовано перелік ключових проблем, що заважають розвитку даного сектору. Запропоновано ряд пріоритетних напрямків удосконалення діяльності вищої освіти, серед яких визначено покращення фінансового забезпечення, зміцнення матеріально-технічної бази, удосконалення навчального процесу, підвищення рівня професійної компетентності професорсько-викладацького складу, державна підтримка освітніх реформ, модернізація методик оцінки рівня сформованості

компетентностей кадрів у ВНЗ. Проаналізовано наукові підходи до визначення сутності компетентнісного підходу та доведена доцільність використання його у навчальному процесі. Розроблена система етапів впровадження компетентнісного підходу у ВНЗ. На основі отриманих даних, запропонована схема механізму удосконалення підготовки кадрів у ВНЗ України.

Ключові слова: вища освіта, кадри, механізм підготовки кадрів, компетентнісний підхід, рамки кваліфікацій.

Традиційно незмінним показником розвитку світових економік є їх непостійність, безперервний рух в напрямку вдосконалення адаптаційних здібностей держави. Сьогодні Європа вступила в стадію постіндустріального розвитку суспільства, в основі якого лежить домінування знань, що в свою чергу, змушує переглянути роль та місце кваліфікованих кадрів у функціонуванні економіки.

Актуальність дослідження шляхів удосконалення підготовки кадрів з позицій компетентнісного підходу зумовлена цілим рядом причин, серед яких: криза розвитку вищої школи, гостра невідповідність між потребами інноваційного розвитку економіки і станом підготовки кадрів, швидкі темпи старіння знань в сучасному суспільстві; дисбаланс між попитом та пропозицією на ринку праці; відсутність дієвого механізму виховання професійних компетентностей у студентів тощо. З огляду на це, вкрай важливим кроком є формування дієвого механізму підготовки кадрів у ВНЗ, з метою підтримки на належному рівні конкурентоздатності країни.

Метою статті виступає дослідження основних тенденцій, що панують у сучасній системі вищої освіти та вимоги, які ставить перед нею інноваційна економіка, та побудова, на основі отриманих результатів, дієвого механізму підготовки кадрів у ВНЗ.

Питаннями сутності компетентнісного підходу та його впровадження у вищу освіту займались Болотов В. А. та Сериков В. В.,²¹⁷ Лебедев О. Е.,²¹⁸ Хоружа Л. Л.,²¹⁹ Иванов Д. А.²²⁰ Вплив компетенцій на розвиток особистості, як майбутнього фахівця у своїй праці розкрили Селевко Г.²²¹ та Химинець В.²²². Дослідження вдосконалення діяльності вищої школи в умовах інноваційної

²¹⁷ Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8.

²¹⁸ Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3-12.

²¹⁹ Хоружа Л. Л. Теоретичні аспекти впровадження компетентнісного підходу у вищу освіту [Електронний ресурс] / Хоружа Л. Л. – Режим доступу: <http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/horuzall.pdf>.

²²⁰ Иванов, Д. А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д. А. Иванов. – М.: Чистые пруды, 2007.

²²¹ Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 140.

²²² Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] / Химинець В. – Режим доступу: <http://zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.

моделі економіки у своїх роботах представили Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П.,²²³ Мазаракі А. А.²²⁴

Передумовою формування механізму є чітке усвідомлення бажаних кінцевих цілей, їх вираження у освітній діяльності, задач та напрямків, окреслених до реалізації.

Першим завданням є визначення ступеню готовності вищої освіти України до реформаційних процесів, а саме розглянути основні проблеми, які перешкоджають підготовці якісних висококваліфікованих кадрів. Аналіз організації навчального процесу, соціального середовища, ринку праці та законодавчої бази сфери освіти дозволив виокремити 9 факторів, що перешкоджають швидкому реформуванню вищої школи.

Соціально-психологічний фактор. Недостатнє визнання у суспільстві рівня “бакалавр” як кваліфікаційного рівня, його незатребуваність вітчизняною економікою. Як наслідок – гіпертрофовані вимоги до фахівців на низькокваліфіковані посади.

Соціально-організаційний фактор. Немає тісної взаємодії соціальних партнерів (держави, бізнесу, профспілок, громадських організацій) у підготовці кадрів. Нестача відповідальності соціальних партнерів за якість підготовки кадрів. Формалізм в укладанні угод про наукове співробітництво.

Організаційно-економічний фактор. Відсутнє усвідомлення потреби співучасті бізнес-структур і університетів у процесі підготовки кадрів. Невирішеність на державному рівні проблемних питань щодо забезпечення якісної практики студентів, стажування викладачів на сучасних підприємствах. Посилення суто споживчого характеру взаємодії бізнесу з ВНЗ: без належної підтримки вищої освіти з боку бізнесу відбувається стагнація у розвитку ВНЗ, вимивання кваліфікованих кадрів за межі країни. Поширеність формалізму та безвідповідальності за реальне проходження практики студентів та стажування викладачів на підприємствах.

Політичний фактор. Відсутність політичної волі щодо спрямування освітньої політики держави на підвищення рівня автономізації ВНЗ. Університети України не беруть на себе роль науково-методичних та методологічних центрів інноваційного розвитку, втрачаючи роль новаторів, піонерів суспільних перетворень, за якими має йти країна.

Методичні фактори. По-перше, обмеженість доступу до вивчення кращого методичного досвіду в ЄС. Складна система наукових ступенів, що не відповідає системі підготовки в ЄС. Нехтування сучасними технологіями навчання за умов обмеженого фінансування. Явище «імітації новацій» в освітньому процесі.

По-друге, низька мобільність українських викладачів і науковців в країнах ЄС. Застарілість та неефективність існуючої системи підвищення кваліфікації

²²³ Мазаракі А. А. Європейський формат управління конкурентоспроможністю вищого закладу освіти [Текст] / А. А. Мазаракі // Педагогічна і психологічна науки в Україні: Збірник наукових праць: в 5 т. / Нац. акад. пед. наук України. – Київ: Педагогічна думка, 2012. – Т. 5: Вища школа. – С. 74-92.

²²⁴ Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / [О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.]. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2008. – 468 с.

та перепідготовки. Знецінення знань та навичок професорсько-викладацького складу ВНЗ в умовах швидкого старіння знань, що призводить до стрімкого зниження якості підготовки кадрів.

Науковий фактор. Невизначеність та неузгодженість у наукових колах механізмів та перспектив реалізації пріоритетів інноваційного розвитку ВНЗ. Слабкість інноваційного розвитку ВНЗ, низький рівень затребуваності інтелектуального потенціалу науковців у реальному секторі економіки.

Правовий фактор. Відсутність налагодженого правового механізму співпраці вищої школи та бізнес-секторів. Розбалансованість взаємодії між освітянами і працедавцями, між сферою освіти і ринком праці.

Організаційні фактори. По-перше, надлишкова кількість навчальних напрямів і спеціальностей. Плутанина та розпорошення державних коштів на незатребувані напрямки підготовки. Як наслідок, актуальні напрями підготовки кадрів не забезпечені належним фінансуванням.

По-друге, непродуманість державної політики щодо функціонування технікумів і коледжів. Ігнорування вагомої ролі коледжів та технікумів в освітній системі України, попиту ринку праці та потреб регіонів призводить до знецінення неповної вищої освіти.

Фінансовий фактор. Залишковий принцип фінансування державою закладів вищої освіти; хронічне недофінансування розвитку ВНЗ. Занепад матеріально-технічної бази ВНЗ, низький рівень стимулювання праці професорсько-викладацького складу. Обмеженість доступу малозабезпечених верств населення до отримання якісних освітніх послуг).

Наявність великої кількості факторів говорить про неефективність побудови системи вищої освіти а також освітньої політики у країні. З огляду на це, необхідним є чітке визначення цілей, які дозволять виокремити пріоритетні напрямки діяльності, що значно спростить процес модернізації вищої освіти та виведе на якісно новий рівень процес підготовки кваліфікованих кадрів у вітчизняних ВНЗ. До основних цілей при формуванні механізму підготовки кадрів, були віднесені наступні.

Покращення фінансового забезпечення вищої школи. З огляду на низькі показники ефективності розподілу державних коштів між вітчизняними ВНЗ, про що говорить скрутне фінансове становище більшості з них, першим кроком в напрямку державної підтримки вищої школи має бути зміна типу розподілу державних коштів між вищими освітніми закладами. На сьогодні система державного фінансування освіти в Україні є максимально наближеною до типу «фінансування за видатками».

Найбільш ефективним вбачається перехід до моделі фінансування, в основі якої лежить пряма залежність обсягу видатків до результатів освітньої діяльності ВНЗ. Такими результатами можуть бути підсумки науково-дослідної діяльності, висока позиція в рейтингу українських ВНЗ, активна міжнародна співпраця, число видатних випускників тощо. Такий перехід стимулював би позитивні зміни одразу по декількох напрямкам: відбулась би активізація наукової роботи у ВНЗ, що в свою чергу неодмінно підвищило б якісні показники знань студентів, розвиток науково-дослідної діяльності відкрив би

нові можливості у напрямку залучення альтернативних джерел фінансування тощо.²²⁵

Зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ. До основних завдань у напрямку реалізації даної цілі можна віднести: ремонт будівель та навчальних приміщень, забезпечення ВНЗ сучасною обчислювальною технікою, апаратами та машинами для проведення науково-практичних досліджень на базі ВНЗ, створення та введення в дію міжуніверситетської мережі Інтернет. Оснащення ВНЗ сучасною комп'ютерною технікою є важливою умовою надання якісної освіти, враховуючи той факт, що на сьогодні майже вся світова господарська діяльність пов'язана з використанням комп'ютерної техніки та вмінням працювати та опрацьовувати інформацію в мережі Інтернет. Не менш важливим виступає матеріальне забезпечення лабораторій, яке включає закупівлю сучасного приладдя та обчислювальної техніки. Студенти ВНЗ повинні мати можливість отримання не тільки теоретичних знань, але й практичних навичок.

Удосконалення організації навчального процесу у ВНЗ. Організація навчального процесу на високому рівні, має розглядатись як сукупність таких методів та шляхів організації навчання, в результаті застосування яких рівень освіти максимально задовольняє вимогам ринку праці.²²⁶

Одним з основних шляхів методичного забезпечення навчального процесу є чітко сформована та акцептована стратегія інформатизації навчального закладу, переорієнтації навчальних планів та програм на новий рівень, відповідно до останніх освітніх нововведень.

Підвищення рівня професійної компетентності професорсько-викладацького складу. Якісна підготовка кадрів у ВНЗ безпосередньо залежить від компетентності викладачів, які забезпечують навчальний процес у вищій школі. Саме тому створення сприятливих умов для професійного розвитку викладачів є однією з ключових умов надання якісної освіти у ВНЗ. У вітчизняній системі підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів відсутні чітко сформовані рекомендації за напрямками підвищення кваліфікаційних характеристик викладачів. Найбільш поширеною і єдиною практикою в окресленому напрямку діяльності залишаються курси підвищення кваліфікації, які мають суто формальний характер.²²⁷ Створення постійно-діючих програм підвищення кваліфікації, через відкриття курсів на базі університету для системи безперервного підвищення кваліфікації викладачів, помітно підвищило б загальний рівень кваліфікації викладацького складу ВНЗ.

Державна підтримка освітніх реформ. Освіта, як цілеспрямований процес професійного розвитку особистості, охоплює цілу систему відносин між державою і особистістю, державою і освітніми закладами, педагогами та

²²⁵ Олійник А. Поняття й реальність процесу інноваційного розвитку освіти в Україні в контексті Болонських декларацій / А. Олійник // Вища освіта України, 2007. – № 1. – С. 42-49.

²²⁶ Мазаракі А. А. Європейський формат управління конкурентоспроможністю вищого закладу освіти [Текст] / А. А. Мазаракі // Педагогічна і психологічна науки в Україні: Збірник наукових праць: в 5 т. / Нац. акад. пед. наук України. – Київ: Педагогічна думка, 2012. – Т. 5: Вища школа. – С. 74-92.

²²⁷ Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / [О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.]. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2008. – 468 с.

студентами. Такий складний механізм взаємовідносин потребує адекватного регулювання, яке здійснюється через систему законодавчого регулювання вищої освіти.

Недосконалість діючих управлінських механізмів контролю за діяльністю та стимулювання розвитку вищої освіти призводить до виникнення частих суперечностей в законодавчому координуванні розвитку вищої школи та вказує на існування значного рівня невідповідностей між механізмами координації, організації, мотивації, управління та контролю підсистем зовнішньо-організаційного та внутрішньо-організаційного середовища системи вищої освіти. Гармонізація законопроектування та нормопректування механізмів регулювання системи вищої освіти має стати невід'ємною складовою процесу реформування цієї системи. Важливим кроком у цьому напрямку є перегляд ролі держави у процесі функціонування сфери вищої освіти України.

Модернізація методик оцінки рівня сформованості компетентностей кадрів у ВНЗ. Широкий спектр сучасних нововведень, що стосуються системи освіти в цілому, новітніх форм навчального процесу а також перегляду сутності та ролі ключових компетентностей фахівців зумовили об'єктивну необхідність в пошуку нових методик оцінки рівня професійної компетентності. Найбільш популярними і широко-вживаними методами оцінки будь-яких особистісних характеристик, в тому числі і рівня сформованості професійної компетентності студентів, є методи соціального опитування: анкети, експертне оцінювання, спостереження, соціометрія, тестування та експеримент.

Оскільки головною метою вищої освіти є надання сучасних, актуальних знань, то і методи оцінки цих знань мають враховувати не тільки внутрішні, але й зовнішні фактори, такі як економічне становище в країні, стан та потреби ринку праці, якість отримуваних студентами знань, тобто рівень їх «придатності» на той момент часу, коли фахівець розпочне свою професійну діяльність. Варто відмітити, що такої методики досі не існує ні на державному рівні, ні на рівні ВНЗ України, і особливо гостро нестача такої методики відчувається з підвищенням значимості професійних та особистісних компетентностей кадрів.

Останнім часом, своєрідним мейнстримом у вітчизняних наукових колах є обговорення компетентнісного підходу в освіті. Варто зауважити, що даний напрям є доволі перспективним, враховуючи той факт, що більшість європейських країни вже давно успішно реалізують елементи компетентнісного підходу у процесі навчання.

Питанням дослідження сутності поняття компетентнісного підходу розрізі підготовки кадрів у ВНЗ, присвятили свої праці багато видатних вчених.

Так, В. Серіков вважає, що у компетентнісному підході відображено зміст освіти, що не зводиться до знаннєво-орієнтованого компонента, а передбачає набуття цілісного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, вияв компетенцій. Компетентнісний підхід

зумовлює не інформованість студента, а розвиток умінь вирішувати проблеми, які виникають у життєвих ситуаціях.²²⁸

Г. Селевко компетентнісний підхід розглядає як поступову переорієнтацію провідної освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань і формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багаточинникового соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно-комунікаційно насиченого простору.²²⁹

В. Химинець зазначає, що компетентнісний підхід переміщує акценти із процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати здобуті знання й набутий досвід у різних ситуаціях.²³⁰

О. Лебедев розглядає компетентнісний підхід як сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінки освітніх результатів.²³¹

Н. Лавриченко компетентнісний підхід трактує як психосоціальну якість, джерелом якої є відчуття власної успішності та корисності, котра сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням.²³²

Поверхневий огляд підходів до трактування поняття компетентнісного підходу дозволив автору сформулювати власне визначення даного терміну, за яким компетентнісний підхід – це комплекс заходів, які не обмежуються наданням сучасних знань студентам, а характеризуються поєднанням освітнього, виховного процесу, трудового виховання і професійної підготовки, спрямованих на формування практичних навичок і компетенцій, здатності до самостійного розширення кола професійних знань, їх ефективного реалізації у праці, готовності і спроможності брати відповідальність за себе, свій трудовий вибір, свій безперервний особистий та освітньо-професійний розвиток упродовж життя.²³³

Розуміння принципів впровадження компетентнісного підходу є першим кроком у вищій школі України. До основних принципів можна віднести:

1. Сенс освіти полягає в тому, щоб розвивати у студентів здатність самостійно приймати рішення на основі отриманого досвіду;
2. Змістом навчання стають дії і операції, що співвідносяться з навичками, які потрібно отримати;

²²⁸ Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8.

²²⁹ Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 140.

²³⁰ Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] / Химинець В. – Режим доступу: <http://zakinp.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.

²³¹ Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3-12.

²³² Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К.: Віра Інсайт, 2000. – С. 21.

²³³ Сало. А. В. Удосконалення механізму підготовки кадрів вищими навчальними закладами з позицій компетентнісного підходу / А. В. Сало. "Економика и финансы". № 12/2017.

3. Необхідно створювати умови для формування у студентів досвіду самостійного вирішення поставлених проблем;

4. Оцінка результатів навчання заснована на аналізі рівня освіченості, досягнутого студентами, тобто на рівні їх компетенцій.

Простіше кажучи, знання в навчанні відіграють важливу, проте не ключову роль, оскільки головним завданням освіти є навчити студента користуватися цими знаннями для вирішення професійних задач.

З метою найефективнішої реалізації принципів компетентнісного підходу у вищій школі України пропонується здійснювати діяльність за трьома етапами, наведеними на рис. 1.

Як видно з Рис. 1, кожен з вищенаведених етапів спрямований на виховання та подальшу діагностику у студента ряду базових компетенцій фахівця. При всьому різноманітті компетенцій їх можна класифікувати, наприклад за рівнем і за виглядом. За рівнем виділяють ключові (універсальні, базові, елементарні), метапредметні (загально-професійні, надпредметні) і предметні (спеціальні) компетенції. Ключові компетенції – «найбільш загальні (універсальні) здібності та вміння, що дозволяють людині розуміти ситуацію і досягати результатів в особистому і професійному житті в умовах зростаючого динамізму сучасного суспільства».²³⁴

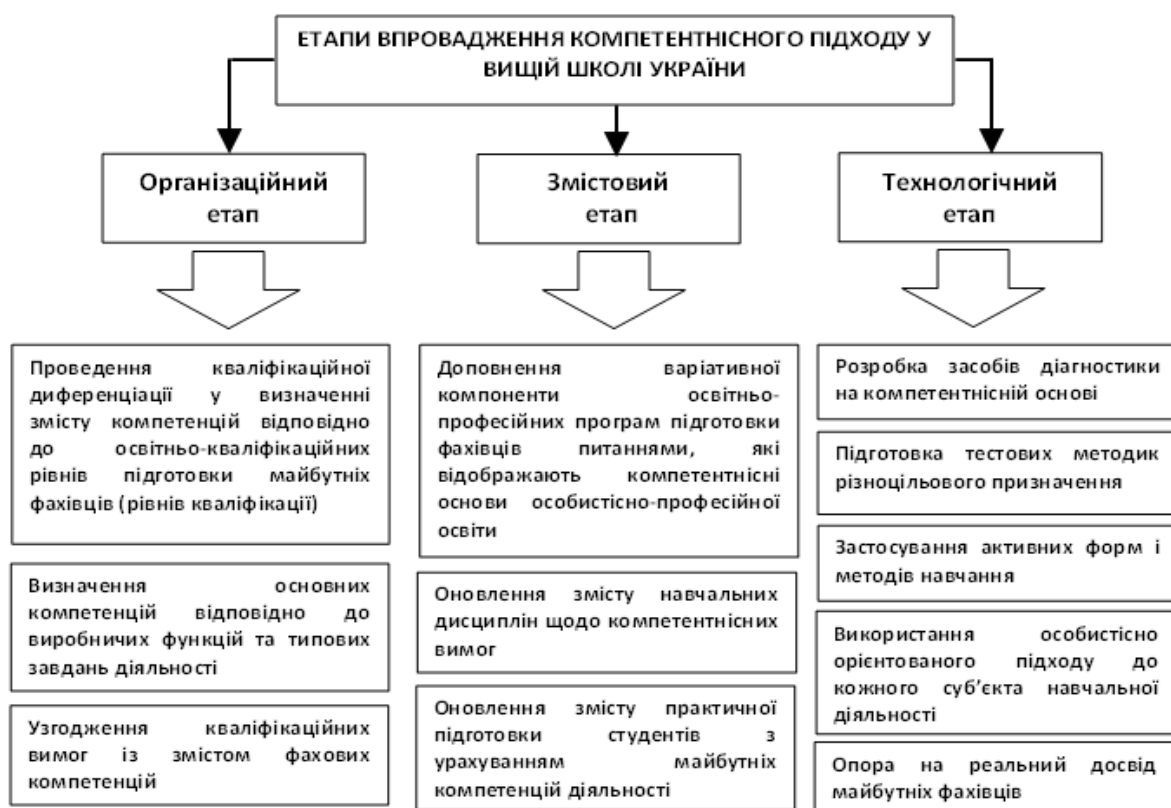

Рис. 1 – Етапи впровадження компетентнісного підходу у вищій школі

Джерело: складено автором на основі джерел.²³⁵

²³⁴ Иванов, Д. А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д. А. Иванов. – М.: Чистые пруды, 2007. – С. 8.

²³⁵ Хоружа Л. Л. Теоретичні аспекти впровадження компетентнісного підходу у вищу освіту [Електронний ресурс] / Хоружа Л. Л. – Режим доступу: <http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/horuzall.pdf>.

Велика різноманітність видів компетенцій помітно ускладнює процес їх класифікації, що створює труднощі при переході до компетентнісного підходу у навчанні. З метою узагальнення та класифікації компетенцій відповідно до кваліфікаційних рівнів, були створені рамки кваліфікацій.

Рамка кваліфікацій – це інструмент класифікації та визначення кваліфікацій, поданих у вигляді переліків дескрипторів – узагальнених описів результатів навчання, що містять чітко сформульовані критерії приналежності до кваліфікацій.²³⁶ Рамки кваліфікацій побудовані з метою обмеження та впорядкування на національному рівні різноманітних типів навчальних програм, ступенів, кваліфікацій а також дипломів та сертифікатів. Розрізняють загальноєвропейські, національні та галузеві рамки кваліфікацій. До загальноєвропейських рамок кваліфікацій відносяться Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя, Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (Framework for Qualifications of the European Higher Education Area, FQ EHEA): Всеохоплююча рамка (шкала) кваліфікацій, яка розроблена для вищих навчальних закладів/закладів вищої освіти Європи, описує три послідовні цикли вищої освіти: перший (бакалаврський), другий (магістерський) і третій (докторський). Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for lifelong learning (EQF LLL / EQF) охоплює всі рівні освіти (не тільки вищу) та є дійсною для країн-членів Європейського Союзу.²³⁷

Україні від 23 листопада 2011 року постановою кабінету міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» створена національна рамка кваліфікацій, проте її зміст не відповідає європейським вимогам. Зокрема відсутній чіткий перелік та співставлення основних компетенцій відповідно до виробничих функцій та типових завдань професійної діяльності. Оскільки рамка кваліфікацій має виступати основою побудови механізму підготовки кадрів з урахуванням принципів компетентнісного підходу, важливим кроком у процесі побудови дієвого механізму є приведення у відповідність до європейських стандартів Національної рамки кваліфікацій. Згідно неї формуються потреби ринку праці, визначаються вимоги бізнес-середовища до компетентностей фахівців.

На думку автора, наявний механізм підготовки кадрів ВНЗ України є малоадаптованим до вимог інноваційної економіки, оскільки виключає використання компетентнісного підходу. Це перешкоджає належній якості освітніх послуг, задоволенню попиту роботодавців, негативно позначається на освітній і трудовій мобільності населення, можливостях швидкої адаптації

²³⁶ Report «A Framework for Qualifications of the EHEA», by the Working Group on QF // Bologna process seminar in Copenhagen, Jan 13-14, 2005 [Electronic resource] – Mode of access: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050218_QF_EHEA.pdf.

²³⁷ Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning // Official Journal of the European Union. – 2008. – C111/01. – URL:

http://pjpeu.coe.int/documents/1017981/1668227/Recommendation_establishemnt_of_a_European_credit_system_for_VET_2009.pdf

випускників ВНЗ до практичної діяльності на підприємствах, конкурентоспроможності українських працівників, які прагнуть працювати за кордоном.

Побудова дієвого механізму підготовки кадрів вимагає мислення керівниками і викладачами нової стратегії розвитку ВНЗ, якісного оновлення організаційно-методичного, інформаційно-технологічного, фінансового забезпечення, підвищення якості управління, створення умов для реальної економічної самостійності вищих навчальних закладів, реалізації комплексу заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості освітньої сфери.

Механізм підготовки кадрів ВНЗ України, що базується на запровадженні компетентнісного підходу, має передбачати систему цілеспрямованих заходів, важелів впливу і форм діяльності, які забезпечують поступальний розвиток та безперервне вдосконалення вищої освіти загалом. Вплив механізму підготовки кадрів на освітню діяльність ВНЗ має здійснюватись за принципами гармонізації, цілеспрямованості, комплексності, економічної доцільності та публічності.

До основних функцій механізму пропонується віднести планування, організацію, фінансування, мотивація та контроль.

Методологічну складову формують, відповідно, фінансово-економічні, організаційні, адміністративні, соціально-психологічні та педагогічні методи.

До інструментів впливу традиційно відноситься державне фінансування, державне та регіональне замовлення, податкове регулювання, кредитування.

Впровадження якісно побудованого механізму підготовки кадрів матиме швидкі результати у напрямку покращення освітньої діяльності, а саме:

- розвиток матеріально-технічної бази ВНЗ;
- покращення фінансового забезпечення вищої школи;
- підвищення рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу ВНЗ;
- модернізація методик оцінки рівня сформованості компетенцій у студентів;
- забезпечення дуальної професійної підготовки кадрів;
- вдосконалення освітніх навчальних програм за участю роботодавців.

З урахуванням результатів проведеного дослідження, а саме виокремлення переліку проблем вищої школи України, представлених у вигляді факторів, що гальмують розвиток вищої школи, дослідження поняття компетентнісного підходу та принципів його функціонування, окреслення основних функцій, методів та інструментів механізму підготовки кадрів, автором представлена модель даного механізму у схематичному вигляді (рис. 2).

Проведене дослідження стану вищої школи України, підводить до висновку про необхідність подолання протиріч у розвитку вищої школи, через побудову ефективного механізму підготовки кадрів у ВНЗ. Найефективнішим заходом визначено побудову такого механізму саме з позицій компетентнісного підходу, як такого, що здатен задовольнити більшість нагальних вимог вищої школи в процесі підготовки кадрів. З метою спрощення реалізації принципів компетентнісного підходу у вищій освіті, запропоновано етапи його впровадження у діяльність вищої школи. В результаті теоретичного аналізу у

напрямку підходів до визначення компетентнісного підходу у вищій освіті, запропоновано власний механізм удосконалення підготовки кадрів у вищих навчальних закладах, а також обґрунтовано необхідність його запровадження у функціонуванні механізму підготовки кадрів вищими навчальними закладами в Україні. Розкрито напрями та специфіку вдосконалення такого механізму, орієнтованого на поєднання освітнього, виховного процесу, трудового виховання і професійної підготовки, спрямованих на формування практичних навичок і компетенцій майбутніх фахівців. Вважаємо, що формування зазначеного механізму з позицій компетентнісного підходу, а також ефективна реалізація та контроль за функціонуванням його структурних елементів, позитивно вплине на якість підготовки кадрів у ВНЗ, сприятиме активізації інноваційної та наукової діяльності у сфері вищої освіти, і дозволить створити бажані кадрові передумови підвищення конкурентоспроможності України.

Література:

1. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning // Official Journal of the European Union. – 2008. – C111/01. – URL: http://pjpeu.coe.int/documents/1017981/1668227/Recommendation_establishment_of_a_European_credit_system_for_VET_2009.pdf.
2. Report «A Framework for Qualifications of the EHEA», by the Working Group on QF // Bologna process seminar in Copenhagen, Jan 13-14, 2005 [Electronic resource] – Mode of access: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050218_QF_EHEA.pdf.
3. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 7-13. (С. 8).
4. Иванов, Д. А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д. А. Иванов. – М.: Чистые пруды, 2007.

FORMATION OF URBANIST INFRASTRUCTURE OF INNOVATION ACTIVITY MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF UKRAINE HIGHER EDUCATION

ФОРМУВАННЯ УРБАНІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

*Tetiana O. Tarasova
Andriy V. Yanchev*

Abstract. The article deals with the development of venture investment in the world. Theoretical basis of venture capital is also examined which is the way of objective investment of innovation elaboration and can be the catalyzer of innovation technologies leading in. Special attention is concentrated on the comparison estimation of the formal market capacity of venture investment in the EU and Ukraine. It is proved that the reliable segment for the innovation diffusion is science and education which are the objects of methodological activity. This activity is directed onto construction of institutional formal rules in the sphere of venture investment. Is has been presented the best university practices on the commercialization of innovation development and transfer of the technologies in the domestic and foreign markets. It is also demonstrated their multlicative effect on the development of the innovation type economics. It is systematized urban infrastructure of innovators which includes business-incubators, technoparks, funds of enterprise's support, information and consultative institution, business-accelerators and start-up schools.

Key words: venture investment, venture capital, innovations, innovation activity, innovation development.

Анотація. В статті досліджено розвиток венчурного інвестування у світі. Розглянуто теоретичну основу венчурного капіталу, який є способом цільового інвестування інноваційних розробок та може стати каталізатором запровадження інноваційних технологій. Особливу увагу зосереджено на оцінці на порівнянні обсягів формального ринку венчурного інвестування у ЄС та Україні. Доведено, що надійним сегментом для дифузії інновацій є наука і освіта, які є об'єктами методологічної діяльності, що спрямована на розбудову інституціональних формальних правил сфері венчурного інвестування. Наведено найкращі практики університетів з комерціалізації інноваційних розробок і трансферу технологій на внутрішньому та зовнішньому ринках та доведено їх мультикативний ефект на розвиток економіки інноваційного типу. Систематизовано урбаністичну інфраструктуру підтримки інноваторів, яка

включає бізнес-інкубатори, технопарки, фонди підтримки підприємництва, інформаційно-консультативні установи, бізнес-акселератори, школи стартапів.

Ключові слова: венчурне фінансування; венчурний капітал; інновації; інноваційна діяльність; інноваційна розробка.

Вступ. *Постановка проблеми.* За останніх років Україна намагається створити сприятливе бізнес-середовище для залучення інвестицій та налагодити зростання економіки держави на інноваційний лад. І в цьому процесі повинні бути задіяні усі інституції: з боку пізнавальної (теоретичної) сфери – система вищої освіти; інноваційні інтелектуальні технології; венчурне інвестування. Однією з сучасних тенденцією сталого розвитку економіки можна назвати найкращі практики формування інноваційного клімату університетами-новаторами. Як свідчить світовий досвід венчурного інвестування, класичні інноваційні розробки – стартапи – найчастіше зароджуються в університетському креативному середовищі і проходять усі етапи розвитку підготовки за різними програмами трансферу технологій і розвитку. Вони охоплюють не тільки науково-технічний прогрес, а й способи його впровадження в інноваційну економіку. Стартап – це партнерство двох і більше осіб для створення інноваційного продукту або послуги, яке знаходиться на початковій стадії підприємницької діяльності з обмеженими ресурсами, і потребує додаткових венчурних інвестицій.²³⁸ Вважаємо, що саме інноваційні бізнес-ідеї, які генеруються обдарованою молоддю, здатні швидко змінити вектор руху національної економіки і суспільства в цілому. Відстежуючи і аналізуючи інновації, можливо спрогнозувати, які галузі стануть найбільш прибутковими і затребуваними в доступному майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку й поширення венчурного інвестування в Україні серед науковців перебуває на активній стадії наукового вирішення. Як свідчать інформаційні комюніке міжнародних організацій з питань прямого і венчурного інвестування (European Private Equity & Venture Capital Association, British Venture Capital Association, National Venture Capital Association, Klynveld Peat Marwick Goerdeler), сфера глобальних пріоритетів інвесторів також є об'єктом прискіпливої уваги їх фінансових аналітиків та консультантів. Всі наукові роботи, а також оприлюднені інформаційні релізи свідчать про надзвичайну актуальність цього питання. Тому вважаємо за необхідне дослідити роль науки і освіти в комерціалізації інноваційних розробок креативної молоді, які здатні підтримувати інноваційний розвиток економіки нашої країни.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі теоретико-методологічних засад становлення і розвитку урбаністичної інфраструктури підтримки інноваторів в системі вищої освіти України та поширенні найкращих практик управління інноваційною діяльністю університетів.

²³⁸ Кулинич, О. О. (2015): Проблеми визначення доцільності інвестування стартапів для розвитку ІТ-сектору України. с. 287.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація підприємницької ідеї в інноваційний проект можлива за умов перенесення інновацій у ринкове середовище, які дають можливість бізнесу та державі відійти від інерційної траєкторії руху та розбудувати власну модель суцільної модернізації економіки. Такий підхід пов'язаний із запровадженням найпрогресивнішої форми інвестування – венчурної. За даними Європейської асоціації прямого та венчурного інвестування EVCA (European Private Equity & Venture Capital Association) сфера пріоритетів глобального інвестування зосереджується на суспільних технологіях, які забезпечують світовий сталий розвиток. Так, за результатами опитування 55% європейських респондентів-інвесторів вважають найбільш перспективними інноваційні проекти у галузі енергетики та екології, в той час як 44% американських інвесторів виокремлюють сферу фінансів і страхування. Майже дві третини інвесторів із Китаю вважають найбільш привабливою сектор біотехнологій та охорони здоров'я.²³⁹

Венчурні фонди акумулюють венчурний капітал і інвестують накопичені кошти в проекти, здебільшого в інноваційній сфері, які характеризуються найвищим рівнем ризиковості. Венчурні фонди діють у наступній послідовності. Виконуючи роль інноваційного посередника, венчурний фонд здійснює пошук найбільш привабливих проектів і формує венчурний капітал підприємства, яке має людський (інтелектуальний капітал), але позбавлене фінансового і майнового забезпечення (фінансовий капітал). На початковому етапі (до 4-х років) венчурний фонд бере управління венчурним підприємством та перетворює його у відкрите акціонерне товариство, де отримує асоційовану часту не менш 20% капіталу.

Венчурні фонди формують джерела венчурного капіталу за рахунок приватних інвесторів, пенсійних фондів, комерційних та інвестиційних банків, страхових компаній, нефінансових промислово-торговельних корпорацій, коштів державних програм підтримки бізнесу тощо. Такі інвестори мають «надійний апетит» безпосереднього інвестування у венчурні підприємства, але позбавлені експертних знань і згодні розділити ризиковість інвестиції із організованим венчурним капіталістом. З іншого боку, спрацьовує «феномен снобу», запропонований одним із видатних засновників інституціоналізму минулого століття Торстейном Вебленом, коли венчурні капіталісти обирають венчурних реципієнтів за об'єкти інвестування, які не наважуються фінансувати інші учасники ринку, але які є для них способом своєрідного виділення, позиціонування власного інноваційного феномену. Завдяки цьому ми маємо на слуху світові інноваційні компанії Apple, Google, TeslaMotors, Microsoft, Samsung, Mastercard.²⁴⁰

У світі існують різні підходи до визначення цього поняття, які фактично походять із теорії інституціоналізму (табл. 1).

²³⁹ Веб-сторінка Європейської асоціації венчурного капіталу.

²⁴⁰ The Boston Consulting Group (BCG): TOP-50 innovative companies in the world.

Таблиця 1 – Визначення венчурного капіталу з позицій інституціоналізму

Назва інституції	Дефініція
Європейська асоціація прямого і венчурного інвестування (European Private Equity & Venture Capital Association)	Інвестиції акціонерного капіталу професійними фірмами в приватні підприємства на етапах їх початкового розвитку, розширення та перетворення, за умови, що вони демонструють значний потенціал росту, при одночасній участі в управлінні
Британська асоціація венчурного інвестування (British Venture Capital Association)	Акцентується увага на середньостроковому і довгостроковому прирості капіталу від венчурних інвестицій від неекотированих на фондовому ринку акцій компаній, які володіють потенціалом зростання. Відзначається, що приріст капіталу, більш значний, ніж в інших сферах інвестування, повинен компенсувати ризики і неліквідність венчурних інвестицій
Національна асоціація венчурного капіталу США (National Venture Capital Association)	Трактує венчурний капітал як грошові кошти професійних інвесторів, що надаються ними, спільно із менеджерами компаній, молодим компаніям, які мають високий потенціал розвитку, зростання і перетворення на великий бізнес, відповідно до чого венчурний капітал стає для початківців компаній важливим джерелом власних коштів
Ідеологи венчурного капіталу – американські економісти С. Прауз, Ж. У. Фенн, П. Джонсон, Н. Лайанг	Розглядали венчурний капітал як кошти, вкладені в акціонерний капітал малих інноваційних підприємств на стадії їх створення і реалізації продукції. До особливостей процесу венчурного фінансування ними були віднесені значний потенціал зростання цих підприємств, а також необхідність, поряд з фінансуванням, їх консультативної підтримки та втручання в процес управління

Виходячи із наведених трактувань в інституціональному відношенні, можна сказати, що всі вони наполягають на інноваційному характері підприємництва, та пов'язують венчурний капітал із формуванням джерел інвестування, акцентуючи увагу на високому ступені ризику та прибутковості таких вкладень. Тому цілком можна погодитися із Н. М. Краус, яка вважає, що зміст функціонування інституту венчурного капіталу розкривається через синтез фінансового та інтелектуального капіталів і йому притаманний високоризиковий характер. Однак, в даному інтеграційному об'єднанні визначальну роль відіграє інтелектуальний капітал, оскільки саме інноваційні ідеї є об'єктом вкладення у венчурний бізнес, а фінансовий капітал сприяє їх розробці та впровадженню.²⁴¹

Таким чином, функціонування формального інституту венчурного капіталу передбачає наявність прямих економічних відносин між суб'єктами його формування – венчурними інвесторами, фінансовими посередниками управління капіталом – венчурними капіталістами у формі венчурних фондів,

²⁴¹ Краус, Н. М. (2016): Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін. Монографія. Київ, 2016. 137 с.

бізнес-ангелів, та об'єктів інвестування – реципієнтами (венчурні підприємства). Економічний ефект від такої взаємодії вимірюється зростанням ділової активності та суцільною модернізацією виробництва.

У світі існують надійні оцінки обсягів формального ринку венчурного інвестування. Так за даними KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler), яка є професійною аудиторською компанією та входить до складу Big Four, інвестиції в глобальний венчурний капітал (VC) у 2017 році залишаються суттєвими, незважаючи на значне зниження активності. Всесвітній рівень венчурного капіталу скоротився на 24% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. У 2016 році було складено лише 13652 угоди, у порівнянні з абсолютним показником 2015 року – 17992 угоди. Незважаючи на світове уповільнення інвестиційної діяльності, загальний обсяг венчурного капіталу залишався значним, із загальною вартістю \$127,4 млрд. протягом року. Хоча ця сума є нижчою від піку у \$ 140,6 млрд., інвестованої у 2015 році, вона майже вдвічі перевищує загальний обсяг інвестицій у ВК у 2013 році.²⁴² На думку експертів, перерозподіл часток інвестицій в VC, залучених компаніями в 2016 році, є свідченням поступового виникнення програмного забезпечення в різних галузях, які прагнуть мінімізувати шкідливий вплив на довкілля та перейти на відновлювальні джерела енергопостачання. Також слід зазначити, що, навіть якщо загальний інвестиційний клієнт інвестував протягом останніх декількох років, фармацевтичні та біотехнологічні компанії все ще залучали велику кількість VC, що пояснюється високим попитом на інноваційні методи оздоровлення (рис. 1).

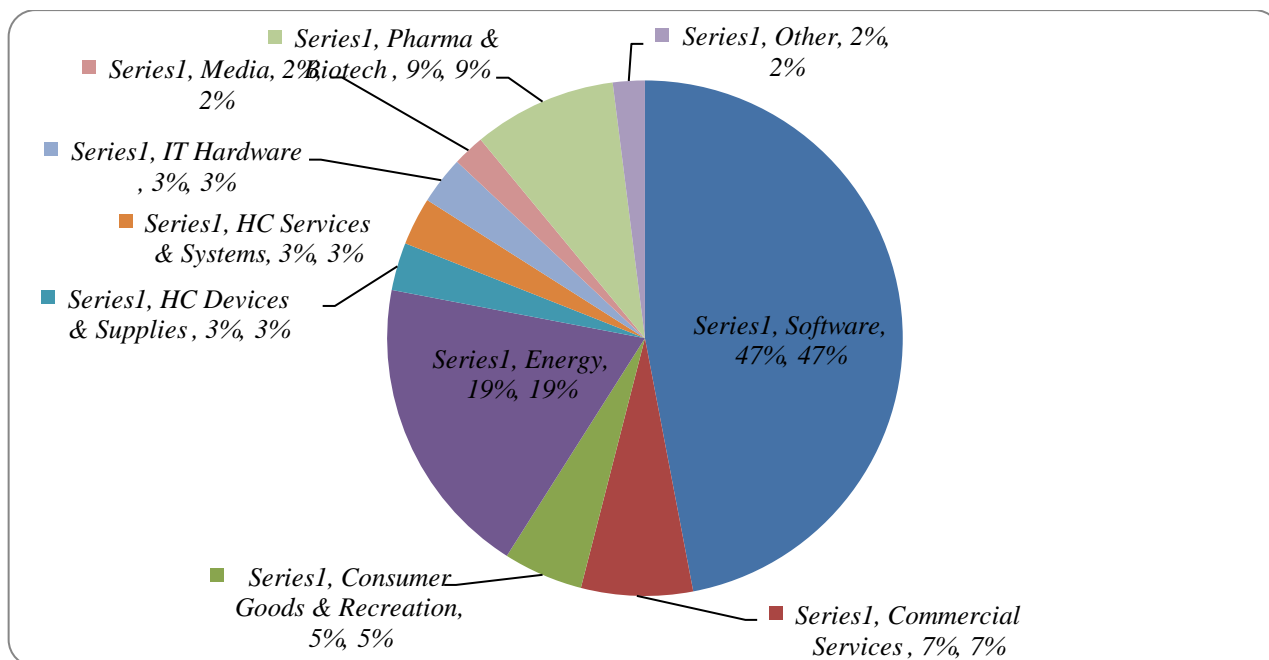

Рис. 1 – Структура венчурного капіталу у глобальному фінансуванні інноваційних галузей Європейського союзу у 2016 році
(За даними Venture Pulse, Q4'16, Global Analysis of Venture Funding, January 12, 2017)

²⁴² Venture Pulse, Q4'16, Global Analysis of Venture Funding, January 12, 2017.

Галузева структура венчурних інвестицій інститутів спільного фінансування (ICI) в Україні, за даними Європейської асоціації інвестиційного бізнесу, навпаки, демонструє зовсім іншу динаміку перерозподілу венчурного капіталу (рис. 2).²⁴³ І якщо порівняти структуру венчурного інвестування у Європі з структурною венчурною мапою України, то спостерігається показова орієнтація на фінансове забезпечення інноваційних підприємств у сфері фінансові послуг, комунікацій, виробництва споживчих товарів та будівництві. Це свідчить про те, що венчурні фонди в Україні створюються під активи одного клієнта (фінансово-промислової групи) для реалізації короткострокових проектів із середнім або низьким ступенем ризику, які дозволяють отримувати високі прибутки, на протизагу довгостроковим і високоризиковим інноваційно-технологічним проектам.

Також внаслідок недосконалого нормативно-правового регулювання на венчурному інвестиційному ринку склалася ситуація, коли венчурні фонди маніпулюють податковими преференціями, які лишає податкова система.

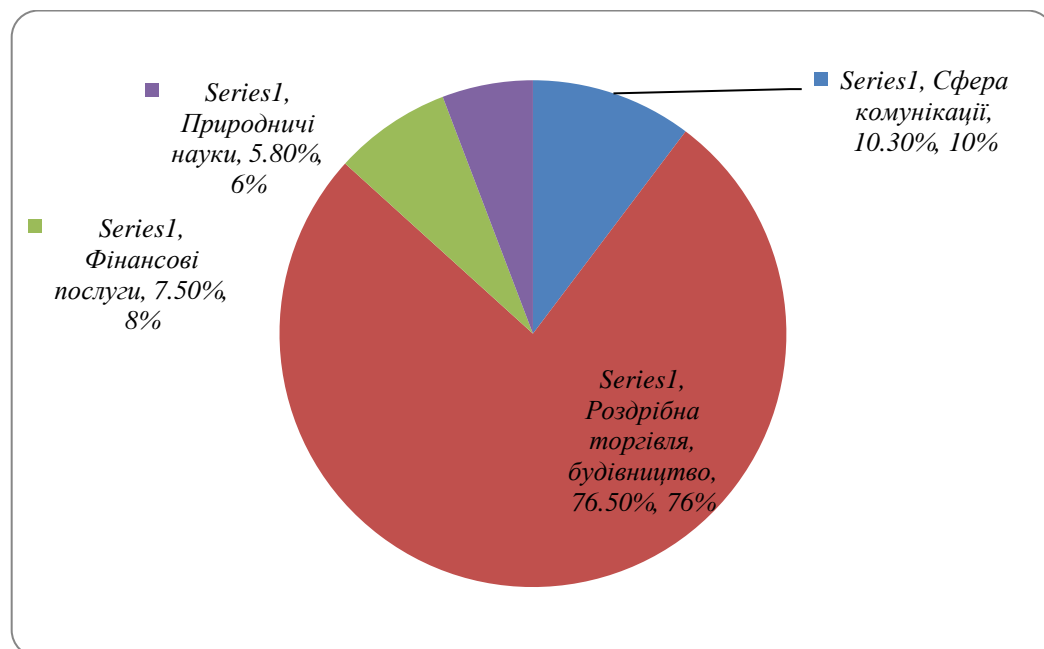

Рис. 2 – Структура венчурного капіталу за галузями економіки України у 2015 році

(За даними Central and Eastern European Private Equity Statistics)

Так, на думку М. М. Яремик, непрозоре законодавство, що не передбачає жорстких законодавчих вимог щодо складу і структури активів венчурних фондів та операцій з ними, дозволяє їх звільнювати від сплати податку на прибуток та ПДВ. Це означає, що поки кошти інвестора знаходяться у фонді, вони дають прибуток, який не підлягає оподаткуванню до моменту завершення своєї роботи та виплати дивідендів. Акумулюючи прибуток у рамках венчурного фонду, інвестор має змогу реінвестувати його в інші проекти без

²⁴³ Central and Eastern European Private Equity Statistics 2015. August 2016.

сплати податків. Такий фонд можна створити на необмежений період, оскільки вітчизняне законодавство не має ніяких обмежень з цього приводу.²⁴⁴

Вирівняти існуючу ситуацію на інституціональному рівні можливо завдяки створенню сприятливих умов для генерації бізнес-ідей та перетворення їх на інновації, які можуть бути затребувані інвестиційною спільнотою. Надійним сегментом для такої дифузії інновацій є наука і освіта, які є об'єктами методологічної діяльності, що спрямована на розбудову інституціональних формальних правил суспільства, і у сфері венчурного інвестування зокрема.

За таких обставин університетська наука в Україні здатна примножити інноваційні здобутки, важливі для економіки, оборони, агропромисловості, охорони здоров'я та інших сфер життя країни. У цьому контексті під егідою Міністерства освіти і науки України було представлено каталог «Інноваційні розробки університетів та наукових установ МОН». В контексті цієї назви термін «інноваційна розробка» означає результат виконаної науково-дослідної роботи або самостійних ініціативних досліджень у вигляді новоствореної і (або) вдосконаленої конкурентоспроможної технології, продукції або послуги, що істотно покращує структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, і яка захищена як об'єкт права інтелектуальної власності або реалізована через ліцензійний договір як ноу-хау.²⁴⁵ Збірник був виданий й містить інформацію про 240 інноваційних науково-технічних розробок 30 університетів. Усі ці розробки відповідають перспективним напрямам української економіки. Вони були відібрані експертною групою з понад 400 пропозицій.

Структурування збірника корелює з результатами проведеного під керівництвом академіка М. З. Згуровського дослідження, яке виявило таких дев'ять кластерів вітчизняної економіки, з якими Україна може інтегруватися в міжнародну кооперацію: аграрний комплекс, військово-промисловий комплекс, інформаційно-телекомунікаційні технології, нанотехнології та створення нових речовин і матеріалів, зелена енергетика, високотехнологічне машинобудування, розвиток транзитної інфраструктури, науки про життя, туризм.

Таким чином, наукові розробки закладів вищої освіти відповідають перспективним напрямам сталого розвитку вітчизняної економіки.

Також цікавою є інформація про досвід університетів з комерціалізації інноваційних розробок і трансферу технологій на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В національному університетському середовищі сформовано урбаністичну інфраструктуру підтримки інноваторів, яка включає бізнес-інкубатори, технопарки, фонди підтримки підприємництва, інформаційно-консультативні установи, бізнес-акселератори та школи стартапів (рис. 3).

Вона підтримує життєзабезпечення стартап-проектів на початкових етапах їх існування, включаючи надання робочого місця, початкових інвестицій, технічної експертизи, послуг з коучингу, менторства і можливість долучитися

²⁴⁴ Яремик, М. М. (2017). Проблеми венчурного фінансування в Україні. In: *Стратегічні орієнтири*. Львів, 2017.

²⁴⁵ Стріха, М. – Ільченко М. (2017): Інноваційні розробки університетів і наукових установ МОН України. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 11 с.

до екосистеми – згуртованого співтовариства, об'єднаного спільними інтересами. Це дозволяє формувати сприятливе середовище для створення стартапів, які об'єднують різні галузі, закласти фундамент успіху перших компаній, до яких зможуть приєднуватися нові учасники. Інноваційна діяльність в університетах є невід'ємною складовою освітньої діяльності та спрямована на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу. Науково-інноваційна діяльність в університетах є багатоплановою і розглядається з позиції забезпечення високої якості підготовки здобувачів вищої освіти як постійне джерело оновлення змісту освіти і отримання нових наукових знань, а також розробки нових технологій, зразків нової продукції з метою прискорення розроблення, виробництва та впровадження сучасної високотехнологічної продукції, трансферу технологій на внутрішньому та зовнішньому ринках.

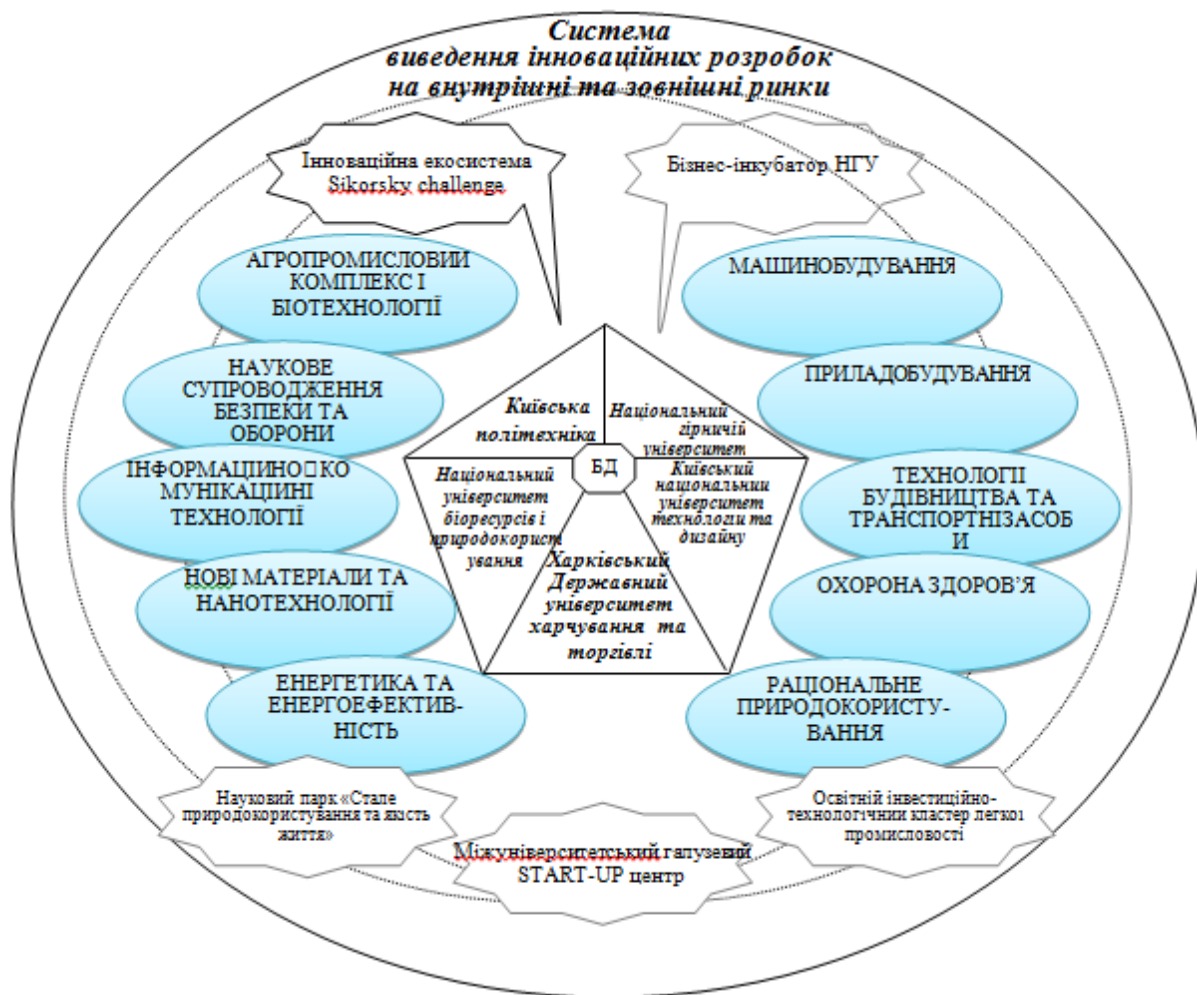

Рис. 3 – Урбаністична інфраструктура управління інноваційною діяльністю в системі вищої освіти України

Найбільш видатні здобутки має інноваційна екосистема Sikorsky challenge Київської політехніки. Історично перший науковий парк було створено в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут». Метою його діяльності є реалізація повного комплексу заходів, спрямованих на інтенсифікацію процесів розроблення, виробництва та впровадження наукоємної, конкурентоспроможної продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Фактично цей університет започаткував основи організації інноваційної діяльності закладів вищої освіти на засадах поєднання інтересів усіх учасників від освіти, науки, влади і бізнесу з метою комерціалізації результатів наукових досліджень та їх упровадження на ринках України та за кордоном. Зазначений досвід КПІ було використано при прийнятті в 2014 році системного Закону України «Про наукові парки», після чого аналогічні парки були створені в майже 20 інших університетах України.

Інноваційна екосистема Sikorsky Challenge КПІ ім. Ігоря Сікорського покликана здійснювати відбір, залучення та навчання креативних людей для створення власного бізнесу і стартапів, допомагає учасникам у пошуку інвесторів і просуванні стартапів. Пріоритетними напрямками інноваційної екосистеми «Sikorsky Challenge» є:

- залучення та відбір креативних, охочих займатися інноваційним підприємництвом, людей із числа винахідників, учених, аспірантів і студентів університетів, науково-дослідних інститутів, а також представників бізнесу;
- навчання відібраних учасників інноваційному підприємництву і розвиток у них мотивації для формування власних технологічних ідей; вирощування бізнес-ідей, надання допомоги учасникам у розробленні проєктів і в створенні прототипів бізнес-продуктів;
- пошук інвесторів/бізнес-ангелів для інвестування в перспективні проєкти (перший і другий раунди інвестицій);
- відбір кращих стартап-проєктів за участю тренерів, експертів фондів, інвесторів, бізнес-ангелів; організація та проведення конкурсу інноваційних бізнес-проєктів в фестивалю «Sikorsky Challenge»;
- допомога учасникам-авторам ідей у «заточуванні» відібраних стартап-проєктів під зацікавлених інвесторів;
- участь у відкритті та запуску стартап-компаній;
- допомога та підтримка захисту прав інтелектуальної власності (оформлення авторських прав, патентів, ліцензій);
- забезпечення юридичного, організаційного, бухгалтерського супроводу стартап-компанії до другого раунду інвестицій;
- допомога у виведенні стартап-компанії на міжнародний рівень;
- пошук інвесторів / бізнес-ангелів для інвестування в перспективні проєкти (перший і другий раунди інвестицій)

Як дуже гарний приклад, Харківський державний університет харчування та торгівлі здійснює інноваційні розробки в таких сферах: переробка сільськогосподарської продукції в підприємствах малого і середнього бізнесу;

розробка нових конкурентоспроможних технологій харчових продуктів для раціонального, лікувально-профілактичного, дитячого, геродієтичного харчування; розробка і дослідження процесів і апаратів для харчових виробництв, торгівлі, підприємств харчування; експертиза харчової і сільськогосподарської продукції; екологічні проблеми і охорона праці; розробка нормативної і проектної документації різноманітних видів товарів і послуг; удосконалювання форм управління і методів господарювання; удосконалення автоматизації контролю та аналізу господарської діяльності; розробка і впровадження новітніх інформаційних технологій; дослідження в галузі гуманітарних наук.

Як свідчить дослідження організації інноваційної діяльності в окремих університетах, стартапи регулярно залучають інвестиції від локальних і світових інвесторів. Згідно даних, представлених Українською асоціацією венчурного капіталу та прямих інвестицій(UAIB) в Україні налічується близько 3000 стартапів, в які згодні інвестувати 34 венчурних фонди.²⁴⁶

У подальшій схемі господарських відносин між науковим осередком і венчурним капіталістом, венчурний капітал може залучатися на різних етапах життя стартапу:

I. Існує тільки бізнес-ідея, на розробку, впровадження та перевірку якої потрібні гроші.

II. Коли стартап-компанія вже створена, але їй потрібні гроші на дослідження споживчого сегменту ринку.

III. У стартап-компанії є готовий продукт, але для його виведення на ринок не вистачає фінансування.

IV. Стартап-компанія вже працює на ринку, але шукає фінансування для розширення.

У свою чергу переваги венчурного капіталу для нового бізнесу досить вагомі. Для інноваційних проектів отримати таке фінансування простіше ніж кредит, при цьому суми інвестицій можуть бути просто чималі. Будучи зацікавленим, досвідчений венчурний інвестор надає не лише фінансове забезпечення, а й ділиться власним досвідом і знаннями, а у разі необхідності, виступає у ролі гаранта на фінансовому або споживчому ринку.

Висновки. На даному етапі розвитку венчурного підприємництва спостерігається значне піднесення у розвитку українських стартапів, які досить швидко розвиваються і мають багато користувачів. Однак недосконале законодавче поле та недостатня зацікавленість держави в сучасних інноваційних проектах змушує стартап-компанії співпрацювати з іноземними інвесторами, які допомагають втілити проекти в життя та стати конкурентоспроможними.

В свою чергу, діяльність венчурних фондів в Україні та зростання їх кількості обумовлено сприятливим режимом оподаткування операцій зі спільного інвестування. Таким чином, вітчизняні венчурні інститути спільного інвестування суттєво відрізняються від світових аналогів, оскільки виступають

²⁴⁶ Аналітичний огляд ринку інститутів спільного інвестування в Україні (2017).

переважно механізмом оптимізації оподаткування. У зв'язку з цим є актуальним створення якісно нової моделі венчурного інвестування, що дозволить Україні вирішити проблеми соціо-еколого-економічного розвитку, актуалізувати роль вітчизняної науки, залучити інвестиції.

Підводячи підсумок, можна відмітити, якщо стартап за форматом найбільш поширений серед ініціативної і заповзятливої молоді, то цілком логічне формувати і розвивати сучасну інфраструктуру управління інноваційною діяльністю у вищих навчальних закладах, яка повинна акумулювати найкращі інноваційні здобутки та сприяти комерціалізації у сфері венчурного інвестування. Успішні інноватори повинні стати адептами здорової ринкової економіки. Такий інституціональний базис здатний викликати хвильовий ефект в народному господарстві та сприяти становленню економіки інноваційного типу.

Література

1. Central and Eastern European Private Equity Statistics. (August 2016). Available at: <http://www.investeurope.eu/media/504370/invest-europe-cee-statistics-2015.pdf>.
2. Venture Pulse, Q4'16, Global Analysis of Venture Funding, January 12, 2017. Available at: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/01/venture-pulse-q4-2016-report.pdf>.
3. The Boston Consulting Group (BCG): TOP-50 innovative companies in the world. Available at: <https://www.bcg.com>.
4. Аналітичний огляд ринку інститутів спільного інвестування в Україні (2017). Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>.
5. Європейська асоціація венчурного капіталу. Електронний ресурс: <http://www.evca.eu>.
6. Краус, Н. М. (2016): Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін. Монографія. Київ, 2016. 596 с.
7. Кулинич, О. О. (2015): Проблеми визначення доцільності інвестування стартапів для розвитку ІТ-сектору України. In: *Вісник соціально-економічних досліджень*. – 2015, Вип. 3, – № 58. – С. 285-291. ISSN 2313-4569
8. Стріха, М. – Ільченко М. (2017): Інноваційні розробки університетів і наукових установ МОН України. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 278 с.
9. Яремик, М. М. (2017). Проблеми венчурного фінансування в Україні. In: *Стратегічні орієнтири*. Львів, 2017. Електронний ресурс: <http://libfor.com/index.php?newsid=2887>.

WAYS TO IMPROVING MASTERING PRACTICAL SKILLS OF SURGERY BY STUDENTS

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСВОЄННЯ СТУДЕНТАМИ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК З ХІРУРГІЇ

Igor K. Churpiy
Konstantin L. Churpiy
Iryna I. Churpiy

Abstract. The article presents the actual problem of training future specialists in the field of surgery to master practical skills and the ability to apply them in practice. It was found out that the priority task of the higher school is in the full extent of mastering not only theoretical material, but also the ability of students to apply knowledge and skills in practice. Since arriving at the hospital after training, the doctor should be able to communicate with patients, carefully and correctly examine them, to be able to properly interpret the indicators of basic analysis, and to justify the appointment of different methods of treatment. The aim of the work is to improve the students' learning process at the Department of Surgery for Acquiring Practical Skills and Skills by separating the training into 4 main stages, with the aim of preparing and educating future high-level specialists. We divided the training into four main stages: mastering the theoretical part; students acquire basic practical skills in surgery at educational and practical centres; fixing knowledge during extra-time on duty and their practical realization during manipulations and operations; independent work of students after practice for full and qualitative consolidation of the studied material. Each of these steps is aimed not only at improving the quality of academic work with students, but also to help in choosing the future industry in medicine, or outside of it. Such a method of preparing students for acquiring practical skills in extra-curricular time, or directly in the presence of a patient with surgical pathology under the guidance of a teacher, provides a motivation for a deeper knowledge of theoretical bases of the subject, provides an opportunity for the onset of practical skills and professional abilities in surgery. Individual work of a student near a patient under the direction of a teacher increases professional interest develops his motivation to study discipline.

Key words: professional training, student, educational process.

Анотація. В статті наведено актуальну проблему підготовки майбутніх фахівців у галузі хірургії по оволодінню практичними навичками та вмінням їх застосувати на практиці. З'ясовано, що пріоритетним завданням вищої школи є у повному обсязі освоєння не лише теоретичного матеріалу, але й вміння студентами доцільно застосовувати знання та навички на практиці. Оскільки, прийшовши у клініку після навчання лікар повинен вміти спілкуватись із

хворими, ретельно та правильно обстежувати їх, вміти грамотно інтерпретувати показники основних аналізів та обґрунтовано призначати різні методи лікування. Метою роботи є вдосконалення навчального процесу студентів на кафедрі хірургії з набуття практичних навичок і вмінь шляхом поділу навчання на 4 основні етапи, з метою підготовки та виховання майбутніх фахівців високого рівня. Ми розділили навчання на 4 основні етапи: освоєння теоретичної частини; засвоєння студентами базових практичних навичок з хірургії в навчально-практичних центрах; закріплення знань в позаурочний час на чергуваннях та їх практична реалізація підчас маніпуляцій та операцій; самостійна робота студентів до та після практики для повного та якісного закріплення вивченого матеріалу. Кожен з цих етапів направлений не лише на покращення якості освітньої роботи зі студентами, а й допомогу у виборі майбутньої галузі реалізації у медицині, або поза нею. Такий метод підготовки студентів по набутті практичних навичок в позаурочний час, чи безпосередньо біля хворого з хірургічною патологією під керівництвом викладача забезпечує мотивацію до більш глибокого пізнання теоретичних знань предмету, забезпечує можливість до опанування практичних навиків і професійних вмінь з хірургії. Індивідуальна робота студента біля хворого під керівництвом викладача підвищує професійний інтерес, розвиває його мотивацію до вивчення дисципліни.

Ключові слова: професійна підготовка, студент, освітній процес.

Вступ. Однією з умов реформування системи вищої освіти і охорони здоров'я в Україні є підготовка висококваліфікованих кадрів, які здатні вирішувати професійні завдання різної складності. Навчання студентів над самовдосконаленням та грамотністю освоєння самостійної роботи має стати головним резервом підвищення якості підготовки майбутніх фахівців, адже медичні технології з кожним днем розвиваються все дужче, і роблять крок настільки далеко вперед, що вимагають від фахівця не стільки готових знань, скільки готовності їх добувати і переробляти.^{247,248}

Підготовка фахівців високої кваліфікації є складним і тривалим процесом, що включає в себе багато компонентів. Метою вищої освіти є підготовка високоосвічених і конкурентоспроможних спеціалістів у різних медичних галузях на основі формування у них теоретичних знань, практичних умінь і навичок, активізації інтелектуального, логічного, морального і творчого розвитку особистості.²⁴⁹

Забезпечення професійної компетентності лікаря-спеціаліста можливе лише при відповідному засвоєнні ним практичних навичок і вмінь, постійному їх удосконаленні та засвоєнні нових. Набуття практичних навичок і участь у

²⁴⁷ І.Вороненко Ю. В. Ризик виникнення сингулярності: тенденції та можливі наслідки. (2013). С. 4.

²⁴⁸ Хребтій Г. І. Іноваційні технології, направлені на розвиток клінічного мислення у студентів вищих медичних закладів України (2015). С. 184.

²⁴⁹ Симуляційне навчання в медицині: міжнародний та вітчизняний досвід / В. В. Артьоменко, С. С. Семченко, О. С. Єгоренко [та ін..] // Одеський медичний журнал. – 2015. – № 6. – С. 67-74.

діагностичному та лікувальному процесі хворого сприяє формуванню клінічного мислення і застосування набутих знань і вмінь для вирішення конкретних завдань у майбутньому своєї самостійної роботи, веде до покращення результатів його практичної роботи і зменшення помилок, особливо в перші роки самостійної праці.

Мета роботи. Вдосконалення навчального процесу студентів на кафедрі хірургії з набуття практичних навичок і вмінь з метою підготовки та виховання майбутніх фахівців високого рівня.

Кінцева мета освітнього процесу в кожній галузі на сьогодні – це підготовка висококваліфікованого фахівця з сучасними теоретичними знаннями та практичними навичками, які він зможе використати в практичній діяльності. Головним завданням у досягненні поставлених завдань є розвиток у студентів клінічного мислення, яке розвивається на основі глибоких теоретичних знань у поєднанні з практичними навичками і клінічним досвідом.

Основна частина. Для повної та якісної організації виконання мети, яка перед нами поставлена, навчання потрібно розділити на певні етапи. І лише засвоївши попередній, можна переходити на інший етап.

Перший і базовий етап включає в себе теоретичне вивчення необхідного матеріалу. І якщо теоретичні знання студенти дістають шляхом прослуховування лекційного матеріалу, самостійної роботи з підручниками і матеріалів з інтернету, то практичні навички можливо отримати і опанувати в навчально-практичних класах і лише після цього вдосконалювати біля ліжка хворого в безпосередньому контакті з хворим під керівництвом викладача. Опанування практичних навичок є чи не найбільш важливим і трудомістким етапом у навчанні студентів медичних ВУЗів, так як воно інтегрує в себе застосування набутих теоретичних знань в безпосередньому контакті з хворим.

Прийшовши на кафедру хірургії для більш глибокого опановування теоретичної бази та практичних навиків студент має володіти повним знанням топографічної анатомії та базовими знаннями з оперативної хірургії. На сьогоднішній день викладачі клінічних кафедр стикаються з проблемою відсутності поняття про сучасні методики оперативних втручань. Також виникає проблема зі навиками шиття, розпізнаванням хірургічного інструментарію та правил правильного положення цих інструментів у руці хірурга. Також є гостра проблема з недостатністю сучасних підручників, які містять повну, вичерпну інформацію і які є структурованими щодо теми занять з хірургії.

Другим важливим етапом є засвоєння студентами практичних навичок з хірургії, який має свої особливості. Всі студенти при вивченні клінічних дисциплін мають опанувати вміння зібрати скарги хворого, анамнез захворювання та життя, провести фізикальне та лабораторне обстеження, інструментальні дослідження з відповідною інтерпретацією їх результатів. На основі отриманих даних встановити і обґрунтувати попередній клінічний діагноз і визначити алгоритм подальшого обстеження, коли таке потрібно і лікування згідно встановленого діагнозу.

Для покращення якості практичних навиків викладач разом зі студентами повинен відвідувати приймальне відділення. Спершу викладач теоретично уточнює певні аспекти збору анамнезу чи огляду хворого для покращення якості оволодіння навичок студентами. Потім, під пильним наглядом, студенти безпосередньо вступають в контакт з хворим, вчать пальпувати, аускультувати, оцінювати стан слизових, шкірного покриву, явних ознак чи симптомів, які б нашкоджували їх на певні захворювання у цього хворого. Після цього викладач в навчальній аудиторії детально розбирає випадок та вказує на припущені помилки або ж на невиконані кроки в обстеженні даного пацієнта.

На відміну від інших дисциплін, в хірургії студент крім всього вище зазначеного має навчитися визначати показання та протипоказання до оперативного лікування, об'єм оперативного втручання, можливий вид анестезії і першочерговість проведення операцій, якщо це відноситься до ургентної хірургії, тобто вміння студента тактично визначати важкість хворих і пріоритетно надавати спеціалізовану медичну допомогу.

Також студент повинен теоретично відмінно знати як проводити хірургічні маніпуляції і дослідження опираючись на теоретичні бази хірургії та топографічної анатомії. При проведенні хірургічних втручань потрібно визначити об'єм передопераційної підготовки, об'єм хірургічного втручання. Такий підхід в певній мірі повторює розв'язання ситуаційних задач, активізує навчальний процес та дозволяє додатково оцінити знання студента, розвинути його клінічне мислення та навчити студента опираючись на теоретичні знання довести правильність діагнозу. Дані етапи практичних навичок неможливі без постійної опіки викладача, адже кожна хірургічна маніпуляція, кожне оперативне втручання пов'язане з ризиком для життя пацієнта. Студенти повинні розуміти, що порушення алгоритму підготовки хворого перед оперативним втручанням в деяких випадках призводить до розвитку ускладнень, які можуть бути небезпечними для життя пацієнта.

В кожному такому випадку викладач має звернути увагу студента на особливості проведення маніпуляцій і втручань, відповідних обстежень, перебігу захворювання, його ризику і можливі ускладнення.

Наступною особливістю засвоєння практичних навичок є проведення різних маніпуляцій і навчання проведення оперативних втручань, які не можна вивчити та освоїти лише по підручнику або атласу оперативних втручань.

З метою засвоєння студентами відповідних практичних навичок і вмінь, маніпуляцій по діагностиці, обстеження, формування і обґрунтування діагнозу, складання показань до оперативного втручання і ознайомлення з елементарними правилами проведення хірургічних втручань на кафедрі хірургії розроблений графік чергувань студентів в позаурочний час з працівниками кафедри по наданню невідкладної допомоги хворим, які поступають в стаціонар лікарні. Тут студенти мають змогу працювати разом з викладачем під час його чергування в хірургічному відділенні по наданню невідкладної допомоги.

Починаючи з приймального відділення студент має можливість приймати участь в усіх етапах: від поступлення хворого до ведення післяопераційного

періоду. В приймальному відділенні прийняти хворого, призначити об'єм обстеження, поставити діагноз, сформулювати покази до операції і при можливості прийняти участь в оперативному втручання. Такий підхід створює зацікавленість в роботі студента, стимулює його до навчання. Це формує і створює впевненість в своїх діях та знаннях майбутнього фахівця. Допомогає перебороти відчуття невпевненості в собі і тим самим готує до самостійної роботи.

Це є третім етапом навчання оскільки це дає велику можливість студенту не лише вивчити, повторити, закріпити та спробувати навички, які були згадані вище, а й побувати безпосередньо у середовищі чергових відділень, що сприяє майбутній ідентифікації кожного студента, як майбутнього спеціаліста у певній галузі медицини.

Також на чергуваннях у студентів, які підтвердили високий рівень теоретичних знань є можливість спробувати виконати певні частини хірургічного втручання, а саме підготовка хірурга до операції, обробка і обклад операційного поля, методика роз'єднання тканин та накладання різних видів швів, що залежить від місця оперативного втручання, тканини, яку з'єднують та виду шва, який накладають. Під час цього студент практикує та вдосконалює техніку хірургічного втручання, вивчає інструменти спеціального призначення, практично закріплює знання анатомії та ідентифікує себе щодо майбутньої спеціальності.

Після проведеного оперативного втручання або маніпуляції викладач у стислій формі підводить підсумки по діагностиці і обстеженню конкретного хворого, оперативного втручання з акцентом на його особливості і можливі ускладнення, особливості ведення післяопераційного періоду. Такі випадки надовго фіксуються в пам'яті студентів, а набутий досвід використовується в подальшій практичній роботі.

Бо як писав М. І. Пирогов, що «Запам'ятовується добре лише те, на що звернута увага. Уважність – необхідний атрибут пам'яті».²⁵⁰

Останнім з важливих етапів є самостійна робота студентів, яка відіграє суттєву роль у підвищенні якості підготовки майбутніх фахівців. Після практичних занять або чергувань студент може сам оцінити рівень своїх знань та самостійно доопрацювати ті аспекти, які були йому не зрозумілі.

У науковому проектуванні самостійна робота студентів мотивує опанування тематики навчання без залучення викладача, але під його наставництвом.

Корельованим методом самостійної роботи студентів у медичних вузах є корегована викладачем робота, скерована на оволодіння знань та на їх практичне застосування. Самостійна робота студентів вимагає вирішення багатьох структуризованих питань, які поєднують навчання студентів з навичками такої роботи, як аналіз проблеми заняття та застосування підбору інформаційних літературних потоків.

²⁵⁰ Пирогов М. І. Вопросы жизни. Дневник старого врача. Иваново. – 2008. – С. 21.

Така практична реалізація практичних навичок під керівництвом викладача безпосередньо біля хворого дозволяє досягти кінцевих цілей і результатів, які визначені в програмах підготовки майбутніх лікарів.

Висновки. Етапність підготовки студентів для освоєння теоретичних знань та набуття практичних навичок є найбільш коректною на сьогоднішній день. Оскільки усі етапи доповнюють один одного і дають найбільш повну можливість освоїти галузь практичної хірургії.

Ми розділили навчання на 4 основні етапи:

1. Освоєння теоретичної частини;
2. Засвоєння студентами базових практичних навичок з хірургії в навчально-практичних центрах;
3. Закріплення знань в позаурочний час на чергуваннях та їх практична реалізація підчас маніпуляцій та операцій;
4. Самостійна робота студентів після практики для повного та якісного закріплення вивченого матеріалу.

Кожен з цих етапів направлений не лише на покращення якості освітньої роботи зі студентами, а й допомогу у виборі майбутньої галузі реалізації у медицині, або поза нею.

Індивідуальна робота студента біля ліжка хворого під керівництвом викладача підвищує професійний інтерес, розвиває мотивацію його до вивчення дисципліни. А можливість приймати участь у чергуваннях та бути у середовищі життя краще знайомить студентів з реаліями їхньої майбутньої професії.

Однак, усі вище описані етапи не є достатньо ефективні, оскільки у календарно-тематичний план складений таким чином, що заняття з хірургії проводиться раз у два тижні (за двотижневою системою навчання). Для повного опановування всіх етапів це є занадто мала кількість і регулярність відвідування занять.

Література:

1. Вороненко Ю. В. Ризик виникнення сингулярності: тенденції та можливі наслідки / Ю. В. Вороненко, О. П. Мінцер // Медична інформатика інженерія. – 2013. – № 1. – С. 4-11.
2. Хребтій Г. І. Іноваційні технології, направлені на розвиток клінічного мислення у студентів вищих медичних закладів України / Г. І. Хребтій // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Т. 19, № 2. – С. 252-255.
3. Симуляційне навчання в медицині: міжнародний та вітчизняний досвід / В. В. Артьоменко, С. С. Семченко, О. С. Єгоренко [та ін.] // Одеський медичний журнал. – 2015. – № 6. – С. 67-74.
4. Пирогов М. І. Вопросы жизни. Дневник старого врача. Иваново. – 2008. – С. 21.

PART 3.

APPROACHES TO THE FORMATION OF SPECIFIC COMPETENCIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

PECULIARITIES OF SOCIAL ADAPTATION OF ORPHANS IN VOCATIONAL SCHOOLS

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ

Svitlana D. Husieva

Abstract. The necessity of social rehabilitation of orphaned children before going into independent life is explored. A step-by-step approach is proposed for solving this problem. The expediency of social adaptation is substantiated precisely in vocational schools. Also, there are systematized methodological recommendations that can be used at appropriate stages.

Key words: orphans, residential institutions, deviant behavior, genetic orphanage, social-pedagogical support, social rehabilitation of adolescents.

Анотація. Досліджено необхідність соціальної реабілітації дітей-сиріт перед виходом у самостійне життя. Запропоновано поетапний підхід для вирішення цієї проблеми. Обґрунтована доцільність проведення соціальної адаптації саме в професійно-технічних навчальних закладах. Систематизовані методологічні рекомендації які можуть бути використані на відповідних етапах.

Ключові слова: діти-сироти, інтернатні заклади, девіантна поведінка, генетичне сирітство, соціально-педагогічна підтримка, соціальна реабілітація підлітків.

Вступ. Постановка проблеми. Аналізуючи ситуацію стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, можна прийти до висновку, що виховання в державних інтернатних закладах забезпечує певною мірою лише їх безпроблемне існування в матеріальному плані. Проблема пристосування таких дітей до дорослого життя, до нового соціуму значно ускладнилася: випускники державних інтернатів не витримують конкуренції спочатку на ринку професійної та вищої школи, а згодом і на ринку праці.

Більшість дітей-сиріт не можуть успішно адаптуватися в житті, не в змозі самостійно, без підтримки дорослих вирішити проблеми, з якими їм доводиться

зіштовхуватися щодня. Вони зазнають більших труднощів з облаштуванням свого побуту, складанням і дотриманням бюджету, відстоюванням своїх юридичних прав. Реальність приводить до того, що сирота адаптується до життєвого й освітнього простору стихійно, шляхом «проб і помилок». У зв'язку з цим одним з основних завдань сучасної педагогічної практики стає питання підтримки особистості дитини, сприяння її розвитку, становленню й самореалізації.

Діти-сироти, як правило, мають непрості життєві обставини у своєму анамнезі. Це призводить до відхилень у фізичному й психічному розвитку. Нерідко виявляється затримка розумового розвитку, перекручування розвитку особистості (від емоційної сфери до життєвої перспективи), порушення статевої ідентифікації та ін. У цьому є джерело схильності до наркотизації й формування криміногенності.

Дитина, що росте в умовах установ інтернатного типу, як правило, не освоює навичок продуктивного спілкування. Її контакти поверхневі, нервові й поспішні: вона одночасно домагається уваги й нехтує її, переходячи на агресію або пасивне відчуження. Маючи потребу в любові й увазі, вона не вміє поводитися таким чином, щоб з ним спілкувалися відповідно до цієї потреби. У цих дітей маса проблем, які невідомі дитині, що виховувалась в нормальній сім'ї. Ці діти психологічно відчужені від людей, і це відкриває їм «право» до правопорушення. У навчальному закладі однокласники із повноцінних сімей виступають у їхній свідомості як «вони», що розвиває складні, конкурентні, негативні відносини дитбудинківських і домашніх дітей.

У випускників дитячого будинку не тільки не розвивається прагнення до самостійності, відповідальності за свої вчинки, уміння самостійно організовувати своє життя, але формується прямо протилежне - впевненість у необхідності зовнішнього контролю над своєю поведінкою. У дітей, які жили в умовах, сформованих в інтернаті, на повному державному забезпеченні, з'являється утриманська позиція («нам повинні», «дайте»), відсутні ощадливість і відповідальність.

Ці особливості психічного розвитку дітей з інтернатів при уважному психологічному аналізі виявляються, насамперед, у спілкуванні дитини з дорослими. Обмежене, переважно групове, спілкування дітей з дорослими не надає дитині самостійності: твердий режим дня, постійні вказівки дорослого, що треба робити в той або інший момент, контроль з боку дорослого – все це позбавляє дітей необхідності самостійно планувати, здійснювати й контролювати свої вчинки й, навпроти, формує звичку до «покрокового» виконання чужих вказівок.

Якщо розглянути статистичні дані, отримані при проведенні соціологічних досліджень серед дітей-сиріт, то картина представляється невтішна.

Через рік після випуску 30% вихованців інтернатів попадають у в'язницю, 30% стають бездомними, 10% кінчають життя самогубством. Згодом 40% сиріт стають алкоголіками й наркоманами. Через десять років після випуску адаптованими до життя виявляються лише 10-15% колишніх вихованців таких закладів, інші відбувають покарання, або загинули.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як кажуть, діти-сироти - це проблема, про яку говорять вголос. В останні роки з'явилося багато наукових робіт на цю тему як в нашій країні, так і за її межами. Достатньо згадати дослідження Л. С. Волинця, О. Г. Антонова-Турченко, І. В. Зверєвої, В. В. Вітвіцької, Н. П. Оніщенко, І. І. Парфановича, Ю. Павленка та ін.

Метою статті є обґрунтування і розробка методичних підходів до вирішення проблеми соціальної реабілітації дітей – сиріт, які виховуються в інтернатних закладах.

«Створіть відповідні умови
і діти виростуть більше,
ніж просто хороші».
Януш Корчак

Парадоксальний підсумок "суспільного" виховання – діти в дитбудинках виростають слабо соціалізованими. Соціально-психологічний портрет випускника дитбудинку: нерозвинений соціальний інтелект й утриманство; підвищена сугестивність; завищена або занадто занижена самооцінка; нерозуміння матеріальної сторони життя, відносин власності; готовність приймати асоціальні форми поведінки. Просто кажучи, вихованці не хочуть працювати, не знають, звідки що береться й скільки це коштує, тому що живуть на всьому готовому. Вони не цінують людське життя – ані своє, ані чуже – через те, що в дитбудинку остаточно руйнуються пріоритети. Контроль з боку вихователів й "дідівщина" формують звичку повністю залежати від лідера й бути керованим, тому вихованці дитячих будинків так часто попадають у кримінальні структури.

Із усього вищесказаного стає ясною необхідність соціальної реабілітації дітей-сиріт перед виходом у самостійне життя, і найкращим місцем для проведення соціально-психологічної підтримки сироти є профтехучилище, куди й попадає до 90% випускників інтернатів.

На сьогоднішній день можна виділити основні види підтримки: соціальну, психологічну, педагогічну, соціально-педагогічну. Соціально-педагогічна підтримка являє собою діяльність, спрямовану на надання превентивної й оперативної допомоги учням-сиротам у рішенні їхніх соціально-педагогічних проблем у середовищі життєдіяльності. У структурі соціально-педагогічної підтримки можна виділити соціальну, психологічну й педагогічну складові. Перша складова пов'язана з дотриманням соціальних гарантій учнів-сиріт, передбачених законодавством. Друга містить у собі психодіагностику, психопрофілактику й психокорекцію цих учнів. Третя містить педагогічні умови для самореалізації в ході професіоналізації й педагогічну корекцію даного процесу. Соціально-педагогічна підтримка повинна бути представлена двома формами (груповою та індивідуальною) і будуватися на принципах визнання цінності учня-сироти як особистості; визнання учнів суб'єктами права; гуманізації відношення державних структур, суспільства до учнів даної категорії.

Як основні компоненти соціально-педагогічної підтримки сиріт у навчальному закладі виступають етапи, завдання, форми й методи її реалізації. Етапи соціально-педагогічної підтримки цих учнів виділяються залежно від періоду навчання в училищі: адаптаційний, основний і завершальний. У цілому кінцева мета соціально-педагогічної підтримки – допомогти учням-сиротам у саморозвитку, самореалізації й оволодінні професійно значимими якостями.

Щоб дитина почувала себе комфортно в емоційному плані, необхідні спеціальні умови, які визначають його побут, його фізичне здоров'я, характер його спілкування з оточуючими людьми, його особисті успіхи. Ці проблеми повинні бути вже вирішені на адаптаційному етапі.

Особлива психологічна проблема – відсутність вільного приміщення, у якому дитина могла б побути одна, відпочити від дорослих та інших дітей. Кожна людина з дитинства має потребу в спілкуванні з іншими людьми, але одночасно й на самотність й відокремлення від інших, тому що саме в цьому стані відбувається внутрішня робота, формується самосвідомість. Відсутність умов для внутрішнього зосередження формує певний соціальний тип особистості. Потреба в самотності властива всім підліткам й, більше того, є необхідною для розвитку особистості в цьому віці. Після вступу до навчального закладу дітей-сиріт потрібно селити в двомісні кімнати. Контроль з боку вихователя не повинен призводити до гіпертрофії, до практично повної залежності емоційного благополуччя дитини від ставлення до нього дорослого. Необхідно відзначити, що вихователь повинен прагнути послабити вплив такої залежності, розвивати автономію дитини від дорослого. Формальне дисциплінування таких дітей таїть у собі небезпеку відчуження у взаєминах дорослого й підлітка. Ці діти мають потребу в особливому гуманістичному й професійному ставленні до них. Дитині потрібен товариш, здатний до розуміння, та людина, що допоможе правильно орієнтуватися в житті.

Бесіди з підлітком повинні сприяти розвитку ощадливості, відповідальності, мотивувати прагнення до самостійності, здатності самостійно організовувати своє життя. Необхідно вести послідовну роботу стосовно розвитку самостійності: від здатності самому планувати й виконувати побутові й навчальні завдання до почуття особистісної автономії.

Зміст роботи в основному періоді:

Діти-сироти значно поступаються дітям, що виховуються в сім'ях, з усіх основних параметрів соціальної адаптації:

- здатність в оволодінні професією та працевлаштуванню;
- здатність уникати кризових і кримінальних ситуацій у житті;
- здатність утворити власну сім'ю й успішно виконувати батьківські виховні функції.

Соціальна реабілітація підлітків є основним аспектом роботи в основному періоді.

Підлітковий вік можна вважати сензитивним для формування специфічної орієнтації на майбутнє, життєвої перспективи. Професійна перспектива може бути повноцінно сформована лише як частина цілісної перспективи майбутнього. Сюди входять і мотиви спілкування з іншими людьми в

майбутньому (прагнення мати друзів, одружитися), і мотиви, пов'язані з розвитком власного «Я». Ці групи мотивів життєвої перспективи маловиражені у дітей-сиріт. Вони представлені слабо й відносяться лише до періоду актуальної життєдіяльності й самого найближчого майбутнього. Важливою роботою наставника учнів на даному етапі є розвиток професійних навичок, розкриття перспектив оволодіння підлітком даною професією, формування віддалених цілей і прагнень у підлітка. Ці завдання реалізуються через індивідуальні й групові додаткові заняття.

У плані міжособистісних відносин у дітей-сиріт виділяється агресивність, прагнення звинуватити навколишніх, невміння й небажання визнати свою провину, власно кажучи, відбувається домінування захисних форм поведінки в конфліктних ситуаціях з нездатністю конструктивно вирішити конфлікт. Девіантна поведінка підлітків, немотивовані напади жорстокості, у ряді випадків можуть бути проявом неправильно орієнтованої пошукової активності.

Усяка людина народжується з потенціалом так названої конструктивної агресивності, тобто прагненням освоїти і змінити навколишній світ, творчо реалізувати себе. При нормальному розвитку конструктивна агресивність веде до творчості й гармонійного вдосконалення людини. При дефектному вихованні конструктивна агресивність перетворюється в деструктивну, оскільки, незалежно від знаку – позитивного або негативного, потенціал агресії повинен знайти свій вихід для збереження фізичного й психічного здоров'я. Образно кажучи, безглуздо боротися з бійками, замінюючи їх вишиванням, а треба знаходити шлях перекладу неконструктивної агресії в конструктивну. В умовах профтехучилища, для рішення цієї проблеми можна рекомендувати обов'язкову участь учнів даної групи в спортивних секціях.

Важливим аспектом у роботі з учнями-сиротами є й психологічна допомога. Формування адекватних навичок взаємодії з дорослими повинно бути однією з завдань тренінгу спілкування. Такий тренінг повинен проводитись у двох напрямках: по-перше, відпрацьовування зовнішніх форм, навичок спілкування і, по-друге, більше глибоку психологічну роботу зі зміни мотивації спілкування дитини з дорослим. У кожному випадку така робота повинна бути індивідуалізована й будуватися через налагодження змістовних й емоційно-коректних відносин з якимось конкретним дорослим. Розвиток потреби в співчутті й співпереживанні, умінні виражати іншій людині свою симпатію, а також самому бути відкритим для такого спілкування – важливий напрямок роботи педагогічних працівників училища.

Для розвитку спілкування з однолітками корисні заняття по тренуванню, відпрацьовуванню навичок поведінки в різного роду конкретних ситуаціях, у тому числі важких, конфліктних. Розвиток спілкування з однолітками в різних його формах найбільше ефективно відбувається в групових заняттях, однак тут варто врахувати один дуже важливий момент, характерний саме для вихованців інтернатів – перевантаження спілкуванням, прагнення побути одному.

Розвитку емоційної сфери дитини-сироти сприяє її участь в театральних гуртках. Тут учню надається можливість «проживати» різні життєві ситуації,

виробляти правильне ставлення до них, навчатися співпереживанню й взаєморозумінню. Можна розігрувати різні сюжети по типу театральних етюдів. При цьому необхідно особливу увагу приділяти тому, щоб дитина навчилася максимально емоційно, насичено представляти майбутнє, наслідки своїх вчинків для себе і навколишніх.

Важливою складовою основного періоду в училищі є робота з дівчатами-сиротами щодо попередження поширенню феномену «генетичного сирітства» або «сирітства в спадщину». Суть цього феномена полягає в тому, що дівчинка-сирота, стаючи мамою, як правило, залишає своє маля, прирікаючи його на повторення сирітського сценарію. Так може тривати з покоління в покоління і так закріплюється феномен «сирітство в спадщину». У досвіді цих девіантних дівчат немає моделі позитивної сім'ї «я прожила без батьків – і моя дитина проживе без мене», їх ніхто не готував до ролі дружини, матері. Відсутність батьківської любові, турботи визначає їхнє невміння проявляти ці почуття стосовно власного маляти. Вони просто не вміють любити свою дитину, тому що не були коханими самі.

Метою роботи в цьому напрямку повинна бути підготовка, навчання й мотивування дівчинки на сім'ю й материнство, зміна сценарію «девіантного материнства» на сценарій «адекватного позитивного материнства». Дуже вдалою є форма виховного заходу, як екскурсія до будинку крихітки, де через спілкування з дітьми, відбувається формування материнських якостей і функцій, заснованих на механізмах емоційної прихильності до дитини. Дівчата-сироти, як правило, не мають досвіду позитивних відносин з мамою, а самотійно освоїти роль «гарної мами» їм не вдається.

У бесідах, при спілкуванні з дівчатами повинен сформуватися образ матері: усвідомлення необхідних якостей й умінь для того, щоб бути гарною мамою. Всі форми роботи з дівчатами у вигляді дискусії про сенс життя і загальнолюдські цінності, тести, рольові ігри, конкурси, відверті діалоги повинні бути спрямовані на формування позитивних сімейних відносин, розвиток культури сімейних традицій та перериванню феномена «сирітство в спадщину».

Зміст роботи в заключному періоді:

Організація соціально-педагогічної підтримки повинна будуватися на основі гуманістичних принципів освіти, захисту індивідуально-професійного розвитку учня-сироти і спрямованості всього процесу навчання в училищі – на реалізацію принципів індивідуально-розвиваючого навчання. Зміст соціально-педагогічної підтримки повинен відповідати інтересам учнів даної категорії, соціальним умовам і можливостям її організації.

Результатом роботи в заключному періоді повинно стати працевлаштування учня-сироти, або ступеневе навчання, його подальше повноцінне життя та реалізація своїх можливостей.

Стимулювання самотійності дітей-сиріт у процесі професійної підготовки в училищі, направлене на саморозвиток, самореалізацію і оволодіння професійно-значущими якостями, створення суб'єкт-суб'єктних відносин як між

учнями-сиротами, так і між педагогами й учнями-сиротами – основні завдання цілковитої соціальної адаптації сиріт у суспільстві.

Висновки. За результатами дослідження стає зрозумілим, що проблема соціальної адаптації дітей-сиріт у нашій країні недостатньо вирішена. Адаптованими до життя виявляються лише 10-15% колишніх вихованців інтернатів, інші відбувають покарання, або гинуть. З огляду на це стає зрозумілим важливість розробки і використання методів соціалізації вихованців дитячих будинків, що вочевидь буде мати як соціальний, так і економічний зиск.

Запропонований поетапний метод адаптації підлітків до дорослого життя дозволяє зменшити наслідки психологічної травми сироти, внаслідок відчуження від людей та відсутності навичок продуктивного спілкування. Найкращим місцем для проведення соціально-психологічної підтримки сироти є профтехучилище, куди й попадає до 90% випускників інтернатів.

Засоби, що наведені у статті, дозволяють сформувати специфічну орієнтацію на майбутнє, життєву перспективу у підлітка, засвоїти адекватні навички взаємодії з дорослими, мотивувати сприйняття, як належне, позиції адекватного позитивного материнства у дівчат.

У перспективі, розвиток методик поетапної соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт дозволить мінімізувати соціальні ризики для вихованців інтернатних закладів. Пам'ятаймо, що дитина – сирота – це особливий світ, індивідуальний і неповторний, до якого необхідно знайти ключ, щоб відкрити неприступність і страх, щоб дати дитині надію на краще, і допомогти в здійсненні її мрій.

Література:

1. Аркин А. А. Психологическое развитие детей, воспитывающихся вне семьи. – М., 1957, 121 с.
2. Артющкіна Л. М., Поляченко А. О. Сирітство в Україні, як соціальна проблема (соціально-правовий аспект); – Суми, СумДПУ, 2002, 268 с.
3. Брутман В. И. Социальное сиротство: по пути отчаяния. – Народное образование, 1994 г. № 9.
4. Волінець Л. С., Комарова Н. М. та ін. Соціальне сирітство в Україні. – К, 1998 р.
5. Ильенков З. В. Психологическое развитие детей, воспитывающихся вне семьи; М. 1979 г.
6. Слюсаренко В. Г. Соціально-педагогічні функції і перспективи розвитку установ інтернатного та напівінтернатного типу в Україні. – К, 1996. – 412 с.
7. Закон Украины об обеспечении организационно-правовых условий социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. С изменениями от 18. 09. 2012.
8. Ковчина І. М. Наукове обґрунтування соціально педагогічної роботи з дітьми сиротами із попередження злочинності засобами правов. навчання; *Пед. альманах.* – 2010. – Випуск 6.

PECULIARITIES OF SPEECH TRAINING FOR SPECIAL SCHOOL PUPILS

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

*Iryna V. Dmitriyeva
Larisa K. Odynchenko*

Abstract. The article is devoted to the problem of speech training for special school pupils, namely: the formation and development of their ability to create consciously correct both oral and written stylistically differentiated connected uttering in children suffering from intellectual disturbances. Mechanisms of perception, comprehension and producing the texts of oral as well as written forms of speech and the main factors that influence the functioning of the above mentioned mechanisms, were revealed. The main difficulties in the connected speech formation of pupils, who require the correction of their mental development, were defined. It was also defined that the work in their speech training in the process of mastering knowledge in a language should be directed towards the successive acquisition of certain peculiarities of functioning of some speech means in the texts belonging to different styles as well as to the elaboration of pupils' stable skills to use the speech units they learn in both oral and written speech. The main directions of such a work in the senior grades of special school were outlined.

Key words: pupils with intellectual disturbances, speech training, oral and written speech, knowledge, abilities and skills in a language and speech.

Анотація. Стаття присвячена проблемі мовленнєвої підготовки учнів спеціальної школи, а саме формування і розвитку у дітей з інтелектуальними порушеннями умінь усвідомлено правильно утворювати усні й письмові стилістично диференційовані зв'язні висловлювання. Розкрито механізми сприймання, розуміння і продукування текстів усної та писемної форм мовлення, основні фактори, що впливають на функціонування цих механізмів. Визначено основні труднощі формування зв'язного мовлення учнів, які потребують корекції розумового розвитку. Встановлено, що робота з їхньої мовленнєвої підготовки в процесі опанування знань з мови має бути спрямована на послідовне засвоєння особливостей функціонування мовних засобів у текстах різних стилів та на вироблення в учнів стійкого уміння мотивовано та усвідомлено використовувати виучувані мовні одиниці в усному і писемному мовленні. Окреслено основні напрями цієї роботи в старших класах спеціальної школи.

Ключові слова: учні з порушеннями розумового розвитку; мовленнєва підготовка; усне і писемне мовлення; знання, вміння і навички з мови і мовлення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема мовленнєвої підготовки як важливого компонента становлення особистості учня з інтелектуальними порушеннями не може бути розв'язана без належної організації процесу взаємозалежного навчання усного і писемного мовлення. Адже, як наголошується у Державному стандарті спеціальної освіти,²⁵¹ основною змістовою лінією мовної освіти учнів з порушеннями розумового розвитку є комунікативна, яка орієнтує на різнобічне опанування всіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання і письмо.

Повноцінний розвиток зв'язного мовлення суттєво впливає на весь хід шкільного навчання, оскільки сприймання і відтворення навчального матеріалу, вміння давати розгорнуті відповіді на запитання, самотійно, зв'язно, усвідомлено логічно, послідовно викладати свої думки, бажання, наміри, прохання – всі ці вміння й навички потребують відповідного рівня мовленнєвої підготовки.

Методологічною основою цього процесу є положення філософії про нерозривну єдність мови, мислення й об'єктивної дійсності. Наукові дослідження в галузі фізіології та психології мовлення переконливо довели перетворювальний вплив мовлення на розвиток у дітей всіх пізнавальних процесів.

Не дивлячись на те, що першоджерелом пізнання є сприймання, роль збудника його відображення виконує словесний подразник.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як засвідчили численні дослідження (А. Аксьонова, Л. Вавіна, М. Гнезділов, Н. Кравець, В. Петрова, Г. Піонтківська, Н. Тарасенко та ін.), порушення у розумово відсталих дітей коркового аналізу й синтезу не дають їм змоги правильно сприймати, розуміти й усвідомлювати сутність більшості предметів довкілля і слів, що означають їх назви. Повноцінні внутрішньо-мисленнєві адекватно-цілісні образи предметів не формуються. Особистісний смисл, який школярі вкладають в ті чи ті слова, часто не збігається з їх значенням, внаслідок чого отримана інформація не перетворюється на знання і не стає особистим надбанням кожного школяра. Такі школярі недостатньо свідомо сприймають усне й писемне мовлення, як правило, не можуть самотійно відтворити його, працювати з усними та письмовими висловлюваннями різних типів, стилів і жанрів мовлення.²⁵² Спираючись на вказані особливості мовленнєвого розвитку розумово відсталих учнів, Л. Вавіна вказує, що найважливішим завданням їхнього навчання рідної мови є «...формування умінь і навичок більш-менш вільного володіння

²⁵¹ Державний стандарт спеціальної освіти. – С. 169-216.

²⁵² Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе. – С. 87-96.

мовленням. Для цього необхідно посилити практичну спрямованість уроків рідної мови, постійно виявляти неослабну увагу до тих аспектів навчально-методичної роботи, від яких залежить мовленнєва підготовка школярів».²⁵³ Отже, стратегічною метою навчання учнів означеної категорії постає необхідність дати таку мовну освіту, а на основі цього – домогтися такої мовної освіченості та мовленнєвого розвитку, які б допомогли їм успішно увійти в соціокультурний простір країни та соціалізуватися й професійно адаптуватись у ньому після закінчення школи.

Усна і писемна форми мовленнєвої діяльності виступають основними засобами усвідомлення знань, набуття вмінь практичного їх застосування, забезпечення мовленнєвої компетентності. Рівень мовленнєвої компетентності учнів з порушеннями розумового розвитку залежить від знань щодо особливостей усного і писемного мовлення, ознак і будови тексту, стилів і типів мовлення, з якими учні щоденно стикатимуться як у процесі навчальної діяльності, так і у подальшій майбутній діяльності, опанування умінь орієнтуватися в ситуації спілкування, володіти інтонацією, використовувати позамовні засоби, уважно слухати співрозмовника, повно викладати думку, аналізувати мовлення тощо.²⁵⁴

У психологічних та психолінгвістичних дослідженнях зроблено детальний аналіз функцій і структури усного і писемного мовлення, виявлено механізми сприймання, розуміння і продукування текстів обох форм, фактори, що впливають на функціонування цих механізмів (Б. Ананьєв, Л. Виготський, М. Жинкін, О. Кубрякова, О. Леонтьєв, О. Лурія, В. Роднянський, С. Рубінштейн та ін.). Зокрема, усне мовлення розглядається науковцями як вербальне спілкування за допомогою мовних засобів, що сприймаються слухом, воно є опосередкованим за будовою і соціальним за походженням (О. Лурія²⁵⁵), смисловим, оскільки містить акт розуміння, осмислення (О. Леонтьєв²⁵⁶). За характером обробки мовленнєвого сигналу виділяють сенсорний, перцептивний і смисловий рівні сприймання. У процесі сприймання усного мовлення на сенсорному рівні відбувається акустичний аналіз і виділення звуків у складі слова, яке упізнається на перцептивному рівні. На смисловому рівні встановлюється смисл речення і всього висловлювання в цілому. Усну форму мовлення забезпечують такі види мовленнєвої діяльності, як аудіювання і говоріння, при цьому аудіювання розглядається як рецептивний вид мовленнєвої діяльності, який вимагає істотного напруження слухача в процесі здобуття інформації. У сприйманні змісту усного мовлення велику роль відіграють безпосередня наявність ситуації, інтонація, оскільки вони виконують функції членування мовленнєвого потоку на смислові блоки, оформлення висловлювань у єдине ціле, розрізнення комунікативних типів висловлювання, виступають як фактор емоційно-естетичного впливу. Додатковими носіями

²⁵³ Вавіна Л. С. Розвиток зв'язного мовлення учнів 5-х – 9-х класів допоміжної школи. – С. 3.

²⁵⁴ Концепція мовної та читачкої освіти учнів допоміжної школи. – С. 36.

²⁵⁵ Лурія А. Р. Речь и мышление. – С. 46-67.

²⁵⁶ Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии. – С. 211-243.

інформації в усному мовленні виступають також міміка і жести. Науковці виділяють у сприйманні й розумінні усного мовлення такі етапи:

- 1) визначення мотивів і завдань;
- 2) виділення опорних одиниць сприймання (семантичних комплексів);
- 3) поділ та інтерпретація інформації;
- 4) «виведення» необхідного для розуміння комплексу знань із досвіду індивіда;
- 5) внутрішнє проговорювання, спрощення думки, «переклад на свою мову»;
- 6) контроль за якістю розуміння сприйнятого висловлювання;
- 7) формування внутрішнього коду інтелекту на основі сприйнятих і осмислених нових знань.²⁵⁷

Усне вербальне спілкування відбувається також завдяки такому продуктивному виду мовленнєвої діяльності, як говоріння. Процеси породження усного мовлення охоплюють мотиви мовлення, орієнтацію в ситуації спілкування, одночасне програмування висловлювання, звукову реалізацію і контроль. Психологічна структура акту говоріння складається з чотирьох фаз:

- 1) спонукально-мотиваційної (під впливом певного мотиву і при наявності мети висловлювання в людини з'являється потреба в спілкуванні);
- 2) програмування і регулювання думок (на цьому етапі функціонує механізм внутрішнього оформлення висловлювання, який забезпечує вибір слів і граматичне прогнозування);
- 3) виконавської (звукове й інтонаційне оформлення думки);
- 4) контрольної (виявлення можливих помилок і їх виправлення).

Фаза контролю передбачає наявність у мовця еталонів мовних одиниць, які формуються в процесі аудіювання і читання, порівняння з ними власного мовлення.

Писемну форму мовлення забезпечують такі види мовленнєвої діяльності, як читання і письмо. Читання належить до рецептивного виду діяльності і спрямоване на сприймання і розуміння письмового тексту. Метою читання, як і аудіювання, є здобуття й обробка інформації. З психологічного погляду читання становить процес, який характеризується такими якостями, як правильність, усвідомленість, швидкість і виразність. Особливості письма як продуктивного виду мовленнєвої діяльності зумовлені насамперед відсутністю спільної ситуації і безпосереднього контакту мовця з реципієнтом. Це вимагає від мовця внутрішнього відтворення реципієнта, а також спонукає дбати про зрозумілість, деталізацію у викладі, добір таких мовних засобів, які найкраще розкривали б думку.

Писемне мовлення на відміну від усного характеризується більшою змістовністю, логічністю, точністю, досконалістю, оскільки в процесі породження у мовця є час на його обдумування, упорядкування,

²⁵⁷ Бадер В. І. Головні тенденції розвитку проблеми навчання усного й писемного мовлення школярів. – С. 85.

вдосконалення. Процес продукування писемного мовлення досить складний за своєю структурою. Він передбачає:

- 1) орієнтування в умовах та завданнях писемного спілкування;
- 2) формування думки та її лінійне розгортання;
- 3) перекодування думки в мовні структури (синтаксуювання);
- 4) пошук адекватних меті висловлювання слів у внутрішньому лексиконі;
- 5) введення слова у парадигматичні й синтагматичні відношення;
- 6) реалізацію внутрішньої програми в зовнішньому висловлюванні за допомогою графічних знаків;
- 7) контроль за результатом продукування тексту (усунення помилок і недоліків, удосконалення висловлювання).

Важливе значення у формуванні зв'язного мовлення має внутрішнє мовлення, яке виконує функцію підготовки зовнішнього мовлення – усного і писемного (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Лурія, О. Соколов та ін.). Коли виникають питання про генезис внутрішнього мовлення, комунікативні аспекти виходять на перший план. На думку Л. Виготського, комунікація є першою функцією мовлення і використовується з метою регулювання соціальної дії.²⁵⁸ Дана комунікативна структура володіє основним значенням для оволодіння мовленням: без діалогічної структури ми не здатні опанувати мовленням. Зовнішнє (соціальне) мовлення інтеріоризується і, тим самим, трансформується у внутрішнє мовлення. У внутрішньому мовленні відбувається інтонаційне членування мовлення: установлення порядку слів, їх логічного зв'язку в реченні тощо. Розвиток внутрішнього мовлення відбувається на основі писемного, що в свою чергу позитивно впливає на розвиток сприймання, пам'яті, уваги, логічного мислення (Б. Ананьєв).²⁵⁹

Необхідність створення ефективної методики мовленнєвого розвитку в розумово відсталих школярів різних вікових груп визнається багатьма вченими-дефектологами (А. Аксьонова, Л. Вавіна, А. Висоцька, М. Гнезділов, Н. Кравець, В. Ковальчук, Є. Кузьмінська, Л. Логвінова, В. Петрова, Г. Піонтківська, Н. Тарасенко та ін.). У працях науковців визначено можливості й основні умови навчання усного та писемного мовлення, його діалогічного і монологічного різновидів з урахуванням специфічних якостей кожної з форм мови. Однак методична система формування, розвитку і корекції зв'язного мовлення учнів спеціальної школи в сучасній вітчизняній психокорекційній педагогіці потребує подальшого вдосконалення, зокрема розробки та перевірки ефективності спеціальних методів і прийомів засвоєння знань, умінь і навичок з усного і писемного мовлення, їх взаємозв'язаного навчання.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності впровадження запропонованої системи мовленнєвої підготовки учнів з інтелектуальними порушеннями у корекційно-навчальний процес спеціальної школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою встановлення якісних і кількісних показників зв'язного мовлення учнів спеціальної школи нами було

²⁵⁸ Виготский Л. С. Мышление и речь. – С. 54-103.

²⁵⁹ Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания. – С. 367.

проаналізовано понад 100 творів усної і писемної форм художнього і ділового стилів учнів 9-10-х класів.

Результати аналізу учнівських робіт свідчать, що в усному мовленні більшість учнів уміє робити паузи між реченнями та в межах речення (61%). Однак значна кількість школярів цими вміннями не володіє (39%). У писемному мовленні 64% учнів не ставлять потрібні розділові знаки всередині та в кінці речень, не додержуються абзаців. Слід також зазначити, що 35% школярів має досить низький рівень умінь робити логічний наголос, 32% учнів говорить занадто тихо або, навпаки, дуже голосно, 31% користуються повільним темпом мовлення. Це свідчить про недостатню методичну досконалість процесу формування відповідних умінь і навичок, відсутність взаємозв'язку в процесі вироблення уявлень про усне і писемне мовлення та засоби вираження структурних компонентів тексту в обох формах.

У художніх текстах обох форм мовлення показник використання синонімів, антонімів та інших засобів його виразності є суттєво низьким (27%), що істотно зумовлює потребу пошуку нових шляхів удосконалення лексичної роботи на уроках української мови в спеціальній школі. Типовим недоліком є наявність у художніх текстах словосполучень, характерних для ділового або побутового стилю (78%). Усе це свідчить про недостатній рівень умінь свідомо та вільно добирати необхідні та потрібні у певному випадку мовні засоби з урахуванням мети, умов і завдань спілкування.

Кількість ужитих простих і складних речень у текстах художнього і ділового стилів свідчить, що в усному мовленні розумово відсталих школярів переважають прості речення (86%). Типовою помилкою в будові речень обох форм мовлення є розривання простих речень з однорідними членами, з'єднаними сполучником і, або ж складнопідрядних, у яких відділяється підрядна частина.

Неодмінною умовою логічного, послідовного, змістовного викладу будь-якої теми є вміння підібрати потрібний фактичний матеріал, скласти план висловлювання, продувати його зміст і структуру. Проте саме цих умінь учням часто бракує. Типовим є те, що учнів спеціально не навчають послідовності викладу власних думок, у кращому випадку – фіксують те, що виникає у них стихійно, без попереднього обдумування. Відсутність зв'язку між реченнями, повтор одних і тих самих слів, обмежене використання мовних засобів, що слугують для з'єднання фраз, – ці недоліки виявилися типовими для мовлення розумово відсталих учнів.

Отже, інтерпретація отриманих результатів аналізу усного і писемного мовлення учнів з вадами розумового розвитку виявила ряд суттєвих недоліків. Так, школярі не вміють враховувати особливості ситуації спілкування в обох формах мовлення, порушують зв'язність, логічність та структурно-композиційну цілісність висловлювань. У результаті недоречного використання мовних засобів у їхньому мовленні виникає стилістичний розлад. Невміння користуватися інтонаційними засобами негативно позначається на писемному мовленні.

Як свідчить практика, однією з причин цього є прорахунки в роботі вчителя української мови. Нерідко від учнів лише вимагають зв'язності і послідовності викладу, але не показують, як цього досягти, не застосовують спеціальних тренувальних вправ, не формують умінь, опанування якими має вирішальне значення. Не викликає сумнів що вчитель може вимагати від учнів лише того, чого він їх навчив. Щодо цього не становить винятку і мовленнєва підготовка. Учні мають бути ознайомлені з найважливішими закономірностями побудови зв'язних висловлювань. Вважаємо, що опанування розумово відсталими учнями норм української літературної мови, практичне засвоєння ними стилістичних функцій мовних засобів у процесі сприймання, розуміння і продукування текстів різних стилів надає можливість засвоювати мову як діяльність, спрямовану на вироблення вмінь орієнтуватися в умовах, завданнях, ситуації спілкування, правильно обирати стиль майбутнього висловлювання, мотивовано використовувати мовні засоби. Тому мовленнєвий розвиток дітей цієї нозології слід розглядати як цілісну корекційно спрямовану систему педагогічної роботи, що охоплює зміст, принципи, спеціальні методи і прийоми навчання, засоби, систему вправ, а також форми її організації.

Зміст навчання усного і писемного мовлення становить коло відомостей з мови і мовлення й визначається кінцевими цілями навчання української мови, передбаченими Державним стандартом спеціальної освіти. Складовою змісту навчання школярів є формування таких якостей культури зв'язного мовлення, як правильність, змістовність, логічність, зв'язність, точність і виразність. Ідея розвитку мовлення надає процесу читання і письма чітку практичну спрямованість, націлюючи на необхідність навчати дітей усвідомлено говорити, читати і писати, збагачувати і конкретизувати словниковий запас, розвивати інтерес до рідної мови, до самостійного висловлювання. Визначаючи зміст навчання, програма з української мови (укладачі – Висоцька А. М., Остапенко Л. І., 2016) побудована з урахуванням єдності системно-функціонального і комунікативного аспектів вивчення мовних одиниць, реалізації пояснювальної функції лінгвістичної теорії, доступної учням, дотримання лексико-семантичного підходу у вивченні української мови, усвідомлення школярами особливостей функціонування мовних одиниць у мовленні, безпосередній, відразу ж після вивчення мовної одиниці, вихід її у мовленнєву практику.²⁶⁰

Зокрема у програмі вказується що для формування та розвитку навичок мовленнєвої діяльності надзвичайно важливим є уміння сприймати і розуміти усне мовлення. З огляду на це змістом програми передбачено навчання учнів уважно слухати, розуміти усне мовлення, розуміти пояснення, завдання та інструкції вчителя. Значна увага приділяється розвитку вміння розрізняти інтонації та розуміти їхнє значення, правильно сприймати емоційне забарвлення зверненого мовлення, співвідносити слова з відповідними предметами та явищами довкілля. Надзвичайно важливо навчити дітей

²⁶⁰ Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Українська мова. 8-10 класи. – С. 3-7.

сприймати і правильно розуміти фактичний зміст сприйнятого висловлювання (тексту, завдання, пояснення, інструкції тощо). При цьому не завжди передбачається виконання учнями якогось усного чи письмового завдання. Завданням, наприклад, може бути виконання доручення та дотримання інструкції вчителя про його виконання; виконання описаної в тексті дії; підбір предметів (малюнків) до змісту тексту та ін. Головна мета з розвитку усного мовлення (говоріння) в основній ланці – навчати учнів будувати власні висловлювання; формувати у них навички та вміння діалогічного та монологічного мовлення; спонукати їх до самостійних висловлювань. Для цього передбачається проводити роботу з формування у дітей уміння відповідати на запитання, репліки, самим формулювати і ставити запитання. Слід також навчати учнів правильно, емоційно сприймати мовлення дорослих і однолітків, використовувати під час спілкування різні засоби: природні жести, міміку, інтонацію тощо. Необхідно залучати школярів до діалогу, до участі в колективних видах роботи (обговоренні прочитаного, побаченого; інсценуванні), до передачі змісту епізодів прочитаного тексту; залучати їх до спеціально створюваних ситуацій, які спонукали б їх висловлюватися, виявляти відповідні емоції. Навчання української мови, як і інших дисциплін, на певному етапі передбачає читання завдань, вправ тощо, перевірки розуміння сприйнятого. Тому у роботі з розвитку читання, як одного з найважливіших видів мовленнєвої діяльності, програмою рекомендовано звертати увагу на розуміння учнями прочитаного, а також правильне вимовляння звуків і слів, наголошування слів, інтонування різних за метою висловлювання речень, дотримання пауз як у середині речень, так і між реченнями та частинами тексту. Варто також звернути увагу на добір мовленнєвого матеріалу (зокрема формулювання завдань), який повинен відповідати можливостям дітей (знайомі слова, прості конструкції, адаптовані тексти тощо). Щодо розвитку письма як виду мовленнєвої діяльності, зміст програми спрямований на те, щоб навчити учнів користуватися писемним мовленням не лише на уроках української мови (виконання вправ; списування, в тому числі вибіркове, нескладних слів, речень, текстів; написання під диктовку (з навчальною, а не контрольною метою) тощо), а й під час вивчення інших предметів.

Ефективному засвоєнню знань, умінь і навичок з мови і мовлення сприяє використання наступних принципів: науковості; систематичності і послідовності; індивідуалізації і диференціації у навчанні; наочності; комунікативної спрямованості; органічного поєднання системи роботи з вивченням лексики, морфології й синтаксису; взаємозв'язку в розвитку мовлення й мислення; комплексного підходу до формування й корекції мовленнєвих умінь і навичок; системного підходу до взаємозв'язку усного і писемного мовлення в процесі їх розвитку; мотивації мовленнєвої діяльності.

Спираючись на праці А. Алексюка, В. Бадер, В. Мельничайка, В. Онищука, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Успенського, О. Хорошковської та інших науковців в галузі методики навчання української мови та дослідження дефектологів (А. Аксьонової, Л. Вавіної, М. Гнезділова, Н. Кравець,

В. Петрової та ін.), основними напрямками роботи з мовленнєвої підготовки учнів спеціальної школи нами визначено такі:

- 1) засвоєння звукової сторони мовлення (формування дикції, засвоєння орфоепічних норм, оволодіння інтонаційною системою рідної мови);
- 2) опанування лексико-стилістичних засобів української мови, усунення лексичних помилок із мовлення розумово відсталих школярів;
- 3) елементарне ознайомлення зі словотворчими засобами стилістики (на практичному рівні);
- 4) засвоєння морфологічних засобів мови (оволодіння вміннями і навичками цілеспрямовано та усвідомлено використовувати частини мови та їх граматичні форми в текстах різних стилів);
- 5) практичне засвоєння синтаксичних засобів мовлення (уміння користуватися такими одиницями, як словосполучення і речення, розвиток уявлень про стилістичні функції словосполучень, речень);
- 6) формування вмінь будувати тексти усної і писемної форм, різні за типами і стилями мовлення;
- 7) засвоєння інтонаційних засобів, уміння користуватися ними в різних ситуаціях спілкування.

Висновки. Результативність процесу навчання усного і писемного мовлення залежить від раціонального використання методів навчання, спрямованих на оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності – слуханням, говорінням, читанням, письмом – пізнавальних і тренувальних, а також застосування спеціальних прийомів активізації, упорядкування, спрямування, підкріплення пізнавальної діяльності школярів, розвитку їхньої пізнавальної та мовленнєвої самостійності тощо. Завдання до практичних вправ мають бути зорієнтовані на формування вмінь усного і писемного мовлення як двох видів мовленнєвої діяльності, привчати учнів додержуватися правил усного і писемного спілкування, використовувати інтонацію, міміку, жести з метою змістовнішого, емоційнішого оформлення своїх думок, збагачувати їхній словниковий запас, увиразнювати мовлення в стилістичному відношенні. Спостереження, аналіз, продукування текстів різних стилів розвивають уявлення учнів про такі найважливіші функції мови, як пізнавально-репрезентативну, інформаційно-вольову, дидактичну, естетичну, пізнавально-контактну. Системність у навчанні усного і писемного мовлення полягає у формуванні знань з мови, усного і писемного мовлення, їх закріпленні й поглибленні, удосконаленні мовленнєвих умінь у процесі вивчення всіх розділів програми («Текст», «Речення», «Слово» та ін.).

Отже, робота з мовленнєвої підготовки учнів спеціальної школи в процесі опанування ними знань з мови має бути спрямована на засвоєння особливостей функціонування мовних засобів у текстах різних стилів та на вироблення в учнів уміння мотивовано використовувати виучувані мовні одиниці в усному і писемному мовленні.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Акад. пед. наук РСФСР. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. – 486 с. – (Труды действительных членов академии). – Парал. тит. л. англ. – Указ.: С. 471-485.
2. Бадер В. І. Головні тенденції розвитку проблеми навчання усного й писемного мовлення школярів / В. І. Бадер // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. – Вип. 33. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. – С. 82-86.
3. Вавіна Л. С. Розвиток зв'язного мовлення учнів 5-х – 9-х класів допоміжної школи: науково-методичний посібник / Л. С. Вавіна. – К.: 2001. – 144 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
5. Державний стандарт спеціальної освіти. – К., 2004. – 361 с.
6. Концепція мовної та читацької освіти учнів допоміжної школи / [авт. Н. П. Кравець] // Дефектологія. – 2001. – № 2. – С. 35-41.
7. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2000. – 511 с.
8. Лурия А. Р. Речь и мышление [Текст] / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 120 с.
9. Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Українська мова. 8-10 класи / [авт.-уклад. Остапенко Л. І., Висоцька А. М.] – К., 2016. – 57 с.
10. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / [ред. Ж. И. Шиф, В. Г. Петрова, Т. Н. Головина]. – М.: Педагогика, 1980. – 176 с.

**THE STATE OF THE FORMATION OF TEXT-MAKING ABILITIES
IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS
(BASED ON THE STUDY OF THE MORPHOLOGY
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE)**

**СТАН СФОРМОВАНOSTІ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ
В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ
(НА МАТЕРІАЛІ ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)**

Nataliia V. Yermak

Abstract. In the proposed article the analysis of the formation of text-creating skills in students of the main school (based on the study of the morphology of the Ukrainian language) is presented. Based on a certain set of text-making skills, types of cognitive and speech activity and stage in the process of constructing a statement, the criteria of the formation of text-making skills are grounded, according to which the levels of formation of text-creating skills in the 9th grade students are determined – high, sufficient, medium and low. A system of text-making exercises and tasks, which was provided for implementation in general educational institutions of different regions of Ukraine, was created. The results of this analysis are analyzed and summarized.

Key words: text-making skills, morphology, Ukrainian language.

Анотація. У запропонованій статті подається аналіз стану сформованості текстотворчих умінь в учнів основної школи (на матеріалі вивчення морфології української мови). На підставі визначеного комплексу текстотворчих умінь, видів пізнавальної та мовленнєвої діяльності й етапності в процесі побудови висловлювання обґрунтовано критерії сформованості текстотворчих умінь, відповідно до яких детерміновано рівні сформованості текстотворчих умінь в учнів 9 -х класів – високий, достатній, середній і низький. Створена система текстотворчих вправ і завдань, яку надано для виконання в загальноосвітніх навчальних закладах різних регіонів України. Результати такого аналізу проаналізовано та узагальнено.

Ключові слова: текстотворчі уміння, морфологія, українська мова.

Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується підвищеною увагою до удосконалення процесу освіти, виховання, створення нових технологій, зокрема, технологій, пов'язаних з інтерактивними методами навчання, що зумовлює чітке визначення результативного складника засвоєння змісту базової й повної загальної середньої освіти. Як зазначається в оновленій чинній програмі з української мови, пріоритетною ідеєю курсу української

мови в основній школі є забезпечення інтенсивного мовленнєвого та інтелектуального розвитку учнів. Володіння українською мовою, уміння спілкуватися, домагатися успіхів у процесі комунікації, уміти самостійно здобувати знання є тими характеристиками особистості, які здебільшого визначають досягнення людини практично в усіх галузях життя, сприяють її успішній адаптації до мінливих умов сучасного життя.²⁶¹

Методологія. Теоретико-методичним підґрунтям досліджуваної проблеми є праці З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Донченко, Н. Дикої, С. Карамана, О. Караман, О. Копусь, О. Любашенко, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Плющ, Т. Симоненко, Г. Шелехової та інших, в яких обґрунтовано лінгводидактичні засади формування текстотворчої діяльності учнів основної школи у навчанні морфології української мови, запропоновано типологію вправ на текстовій основі, ефективні форми й методи організації роботи над текстами різних стилів і типів мовлення. Особливості методики формування текстотворчих умінь і навичок учнів розкрито в наукових працях Н. Бондаренко, Л. Варзацької, Т. Ладиженської, Г. Шелехової та ін.

Теоретичні засади навчання морфології розроблені в роботах О. Біляєва, Н. Грипас, М. Плющ та ін.; особливості проблемного навчання морфології порушував М. Шкільник; нестандартні підходи до вивчення морфології в школах нового типу розроблені О. Горошкіною, В. Горяним, С. Карамановим, М. Пентилюк та ін. Проблема формування мовної особистості учнів в лінгводидактиці теж не нова й порушувалася в дослідженнях О. Біляєва, Вашуленка, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентилюк, В. Сухомлинського та ін. вчених. Однак у сучасному освітньому просторі вона потребує нових підходів до навчання морфології в школі, що, у свою чергу, вимагає переосмислення методів, прийомів, засобів і підходів до вивчення морфологічних явищ у проекції формування текстотворчих умінь школярів.

Мета дослідження полягає в експериментальній перевірці стану сформованості текстотворчих умінь учнів 9 класів у процесі навчання морфології української мови.

Загальний напрям даного дослідження окреслює важливе науково-практичне завдання – перевірити стан сформованості текстотворчих умінь в учнів основної школи (на матеріалі морфології).

Задля встановлення такого стану окреслено наступні завдання:

1. Узагальнити основні умови, за яких буде встановлено такий стан (цільову аудиторію, географічну структуру тощо);
2. Розробити завдання такої перевірки;
3. Обробка та аналіз результатів;
4. Обґрунтування висновків

²⁶¹ Програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, внесеними у 2017 році: / Наказ МОН від 07. 06. 2017 № 804. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>.

Об'єктом дослідження є аналіз стану текстотворчих умінь і навичок учнів основної школи у процесі вивчення морфології української мови.

Предмет дослідження – методика формування текстотворчих умінь і навичок під час опрацювання програмового матеріалу з морфології в основній ланці загальноосвітнього начального закладу.

Так, в якості цільової аудиторії обрано 12 загальноосвітніх навчальних закладів різних регіонів України:

- ЗОШ 1-3 ступенів № 60, м. Харків;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 30, м. Харків;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 35, м. Київ;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 233, м. Київ;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 28, м. Одеса;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 17, м. Житомир;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 57, м. Херсон;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 18, м. Херсон;
- ЗОШ 1-3 ступенів, м. Славута, Хмельницької області;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 82, м. Дніпро;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 11, м. Вінниця;
- ЗОШ 1-3 ступенів № 26, м. Полтава.

В окреслених навчальних закладах для перевірки стану сформованості текстотворчих умінь обрано 9 класи. Щодо розробки завдань, то в цьому сенсі доречно зазначити наступне: задля розробки завдань з вивчення морфології української мови обрано такі складові текстотворчих умінь:

- осмислення інформації;
- збір, систематизація та структурування інформації;
- усвідомлення теми висловлення;
- визначення основної думки майбутнього тексту;
- надання тексту певного стилістичного забарвлення;
- планування та написання тексту;
- правильний добір необхідних мовних засобів;
- пошук та виправлення недоліків;
- оцінка побудованого тексту;
- розрізнення основної та другорядної інформації;
- асоціативна мовленнєво-мисленнєва діяльність.

Залежно від окреслених складових текстотворчих умінь вважаємо за доцільне виділити такі різновиди текстотворчих вправ: лексико-семантичні, логіко-структурні, аналітичні і продуктивні.²⁶²

²⁶² Голуб Н. Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі / Н. Б. Голуб // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 107-118.

Таблиця 1 – Види текстотворчих вправ

№ п/п	Вид вправ	Суть і спрямування	Прийоми
1	Лексико-семантичні	Спрямовані на збагачення активного словника учнів, увиразнення мовлення	<ul style="list-style-type: none"> - тлумачення значення слова; - визначення смислових моделей (топів): „визначення” – „ціле – частини” – „властивості”; - виписування незнайомих слів; - визначення лексичного значення; - відшукування незнайомих слів; - добір синонімів; - зіставлення власного тлумачення смислу слова зі словником; - добір метафор; - добір епітетів; - добір фразеологізмів; - тематичне групування слів; - розмежування значень багатозначних слів; - стилістичне маркування слів; - тематичне групування слів; - визначення функції слова у тексті; - заміна одних лексичних одиниць іншими; - визначення відтінків слова; - з’ясування сполучуваності слів та ін.
2	Логіко-структурні	Спрямовані на формування навичок композиційно грамотної й логічної будувати текст	<ul style="list-style-type: none"> - виділення смислових відтінків, що виникають з контексту; - композиційне компонування твору; - виявлення протиріччя та постановка проблеми; - висунення гіпотез; - складання плану вирішення проблеми; - доведення гіпотези; - розкриття проблеми; - пошук аналогій; - конкретизація; - формулювання висновків
3	Аналітичні	Спрямовані на формування умінь аналізувати й удосконалювати текст	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз окремих мовних одиниць; - аналіз окремих фразеологічних одиниць; - обґрунтування думки; - композиційний аналіз тексту; - лексико-фразеологічний аналіз тексту; - зіставлення чи порівняння мовних одиниць; - переформулювання думки; - виокремлення основного; - порівняння; - визначення стилістичної функції слова; - визначення емоційного навантаження слова у тексті; - редагування композиційних компонентів твору (вступу, основної частини, висновків);
4	Продуктивні	Спрямовані на формування навичок створення оригінальних текстів	<ul style="list-style-type: none"> - висловлення свого ставлення; - висловлення своїх міркувань; - описання (словесне зображення) предмета, рослини; - відтворення події; - висловлення оцінки та ін.

Загальна структурно-логічна схема перевірки стану сформованості текстотворчих умінь у межах даного дослідження узагальнена на рис. 1.

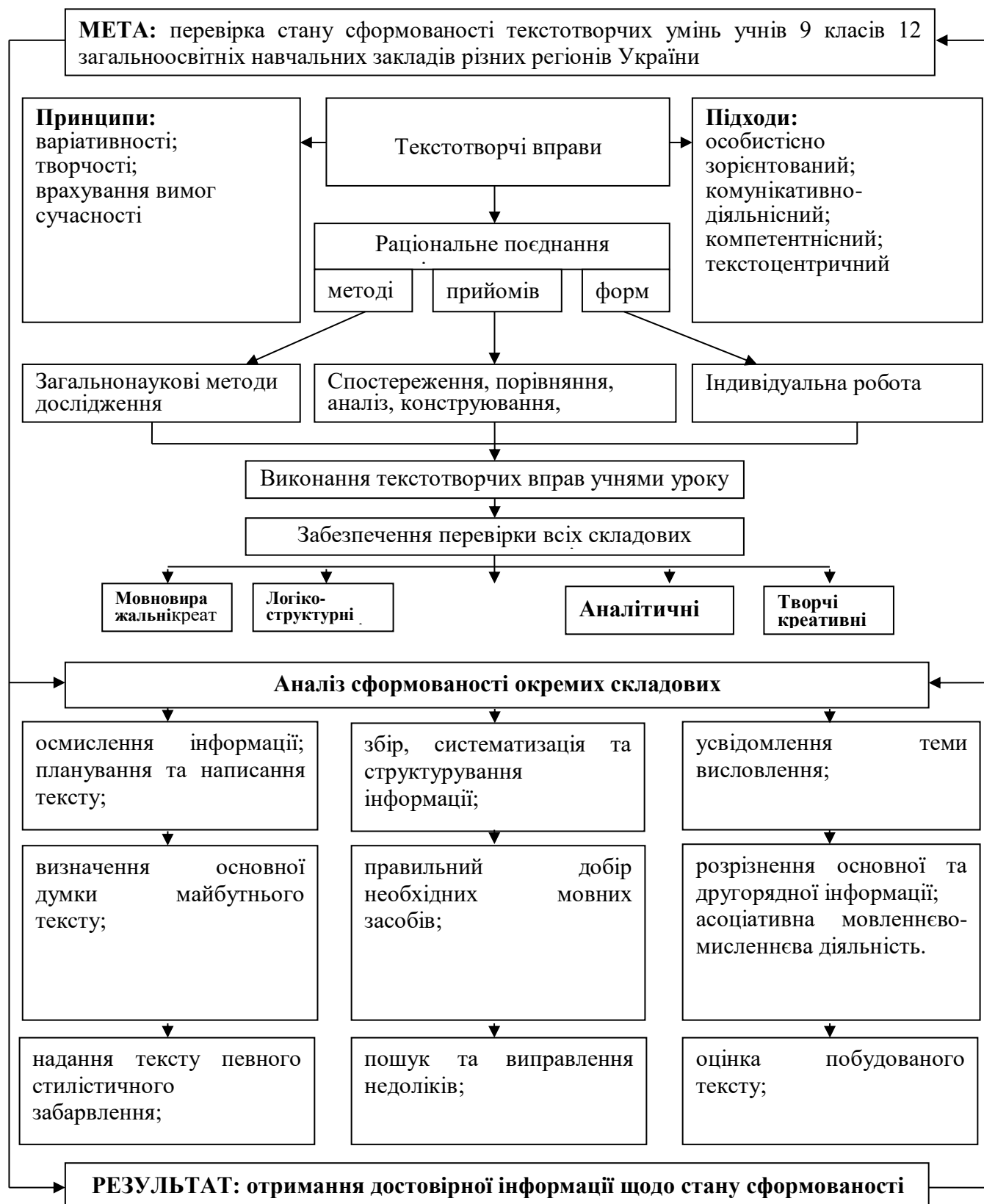

Рис. 1 – Загальна структурно-логічна схема перевірки стану сформованості текстотворчих умінь у межах даного дослідження

Отже, розроблені завдання запропоновано керівництву підрозділів шкіл для отримання достовірної інформації про стан сформованості текстотворчих умінь в окреслених навчальних закладах різних регіонів України.

Результати дослідження. Кожен вид завдання, запропонований учням 9-тих класів для виконання, оцінювався окремо за 12-бальною шкалою, відповідно до загальноприйнятих в навчальному закладі критеріїв оцінювання.

При цьому результати проведеної перевірки рекомендовано надавати за спеціально розробленою формою, яку узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2 – Запропонована форма для подання інформації щодо стану сформованості текстотворчих вмінь

Вид текстотворчих вправ	0-3 бали (незадовільно)	4-6 балів (задовільно)	7-9 балів (добре)	10-12 балів (відмінно)
I. Мовновиражальні				
II. Логіко-структурні				
III. Аналітичні				
IV. Творчі				
Загальна кількість учнів, текстотворчі уміння яких перевірено				

Така структура подання результатів зумовлена тим, що напрям даного дослідження передбачає здійснення аналізу в розрізі окремих складових текстотворчих умінь, які перевіряються певною групою завдань.

При цьому, в результаті дослідження всю інформацію отримано за рекомендованими формами, що сприятиме якісному виконанню поставлених аналітичних завдань.

Узагальнення отриманих результатів представлено в табл. 3.

Таблиця 3 – Узагальнення результатів перевірки стану сформованості текстотворчих вмінь

Вид текстотворчих завдань	незадовільно	задовільно	добре	відмінно
ЗОШ 1-3 ступенів №60, м.Харків (55 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	4	17	34
II. Логіко-структурні	0	8	22	25
III. Аналітичні	0	5	23	27
IV. Творчі	0	12	17	26
ЗОШ 1-3 ступенів № 30, м.Харків (67 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	11	33	23
II. Логіко-структурні	0	7	12	48
III. Аналітичні	0	14	13	40
IV. Творчі	2	31	12	12
ЗОШ 1-3 ступенів №35, м.Київ (112 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	12	76	24
II. Логіко-структурні	1	19	44	48
III. Аналітичні	0	16	50	46

IV. Творчі	5	31	60	16
ЗОШ 1-3 ступенів № 233, м.Київ (92 учня)				
I. Мовновиражальні	0	19	66	7
II. Логіко-структурні	0	8	54	30
III. Аналітичні	0	12	34	46
IV. Творчі	0	7	67	8
ЗОШ 1-3 ступенів №28, м.Одеса (56 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	12	8	36
II. Логіко-структурні	0	9	31	16
III. Аналітичні	1	11	11	33
IV. Творчі	2	17	8	29
ЗОШ 1-3 ступенів № 17, м.Житомир (85 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	12	25	48
II. Логіко-структурні	0	14	19	52
III. Аналітичні	0	21	32	52
IV. Творчі	0	23	29	33
ЗОШ 1-3 ступенів №57, м.Херсон (40 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	11	6	23
II. Логіко-структурні	0	17	12	11
III. Аналітичні	3	4	21	12
IV. Творчі	0	18	9	13
ЗОШ 1-3 ступенів № 18, м.Херсон (51 учень)				
I. Мовновиражальні	1	12	9	29
II. Логіко-структурні	0	7	21	22
III. Аналітичні	0	9	18	24
IV. Творчі	1	12	22	16
ЗОШ 1-3 ступенів, м.Славута, Хмельницької області (78 учнів)				
I. Мовновиражальні	3	5	33	37
II. Логіко-структурні	1	15	51	11
III. Аналітичні	0	11	44	23
IV. Творчі	0	7	60	11
ЗОШ 1-3 ступенів № 82, м.Дніпро (90 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	13	12	65
II. Логіко-структурні	2	12	19	57
III. Аналітичні	0	21	44	25
IV. Творчі	1	55	12	22
ЗОШ 1-3 ступенів №11, м. Вінниця (28 учнів)				
I. Мовновиражальні	0	7	11	10
II. Логіко-структурні	0	11	12	5
III. Аналітичні	2	4	9	13
IV. Творчі	0	8	8	12
ЗОШ 1-3 ступенів № 26, м.Полтава (34 учня)				
I. Мовновиражальні	0	9	14	11
II. Логіко-структурні	0	21	2	11
III. Аналітичні	0	19	13	2
IV. Творчі	1	8	12	13

Як видно з табл. 3, розподіл оцінок в розрізі загальноосвітніх навчальних закладів та в розрізі видів текстотворчих завдань достатньо різноманітні та різнопланові.

Тому для більш наочного представлення отриманих результатів доречно надати графічну інтерпретацію результатів перевірки стану сформованості текстотворчих умінь учнів 9 класів в школах різних регіонів України.

Саме графічне представлення інформації в розрізі аналізованих навчальних закладів дозволяє отримати інформацію про стан сформованості текстотворчих умінь в розрізі кожної окремої школи.

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 60, м. Харків наведений на рис. 2.

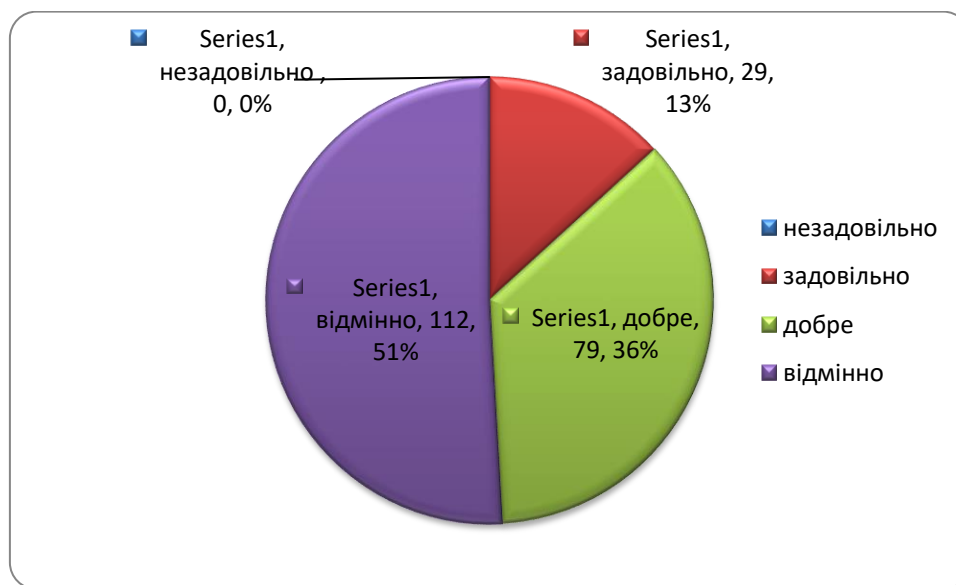

Рис. 2 – Стан сформованості текстотворчих вмінь ЗОШ 1-3 ступенів № 60, м. Харків

Як видно з рис. 1, 2, загальний стан сформованості можна вважати достатньо якісним, тому що значно превалює саме відмінне виконання запропонованих текстотворчих вправ.

Безперечним підтвердженням порівняно достатнього рівня сформованості текстотворчих умінь можна вважати те, що при виконанні текстотворчих вправ не отримано жодної незадовільної оцінки.

При цьому створення рейтингу шкіл не є завданням даного дослідження. Тому в роботі відсутнє порівняння результатів в розрізі окремих шкіл.

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 30 м. Харків наведений на рис. 3.

Представлені на рис. 3. результати свідчать про незадовільний загальний стан сформованості текстотворчих умінь, що зумовлений практично однаковим значенням задовільних та добрих результатів. Поряд із цим деякі результати перевірки отримали незадовільний бал.

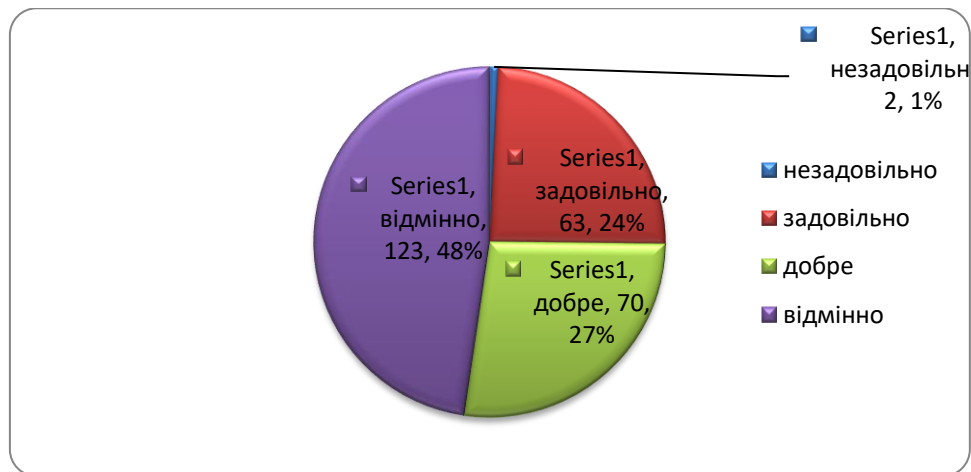

Рис. 3 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 30, м. Харків

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 35, м. Київ наведений на рис. 4.

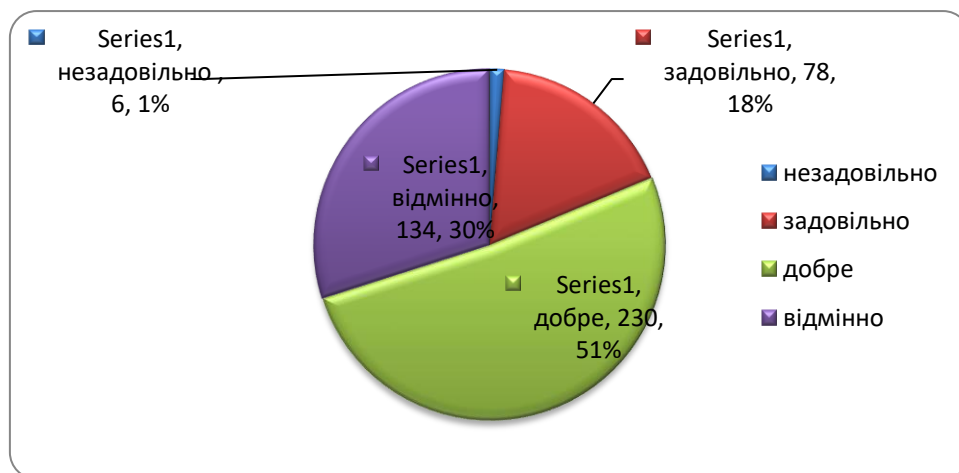

Рис. 4. – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 35, м. Київ

Наведені на рис. 4. дані свідчать про негативну тенденцію, яка окреслена як наявністю незадовільних результатів перевірки, так й занадто незначним відсотком виконаних на відмінно робіт.

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 233, м. Київ представлений на рис. 5.

У загальному плані результати перевірки наведені на рисунку 5. можна вважати задовільними, через відсутність незадовільних робіт та превалювання робіт, виконаних на „добре”.

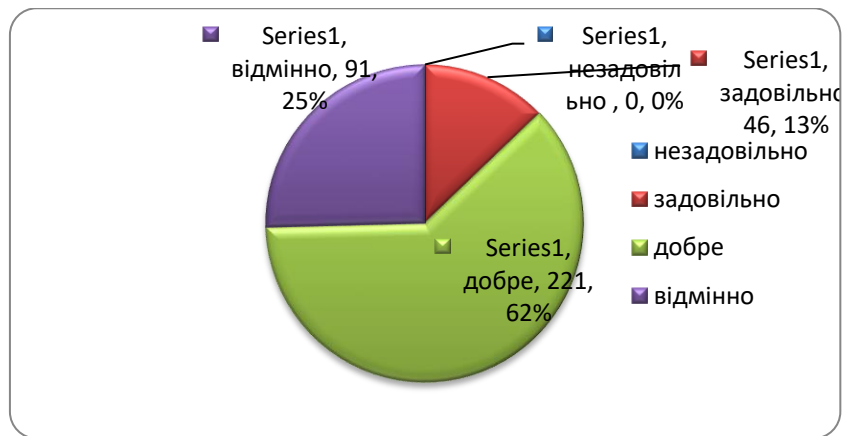

Рис. 5 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 233, м. Київ

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 28, м. Одеса наведений на рис. 6.

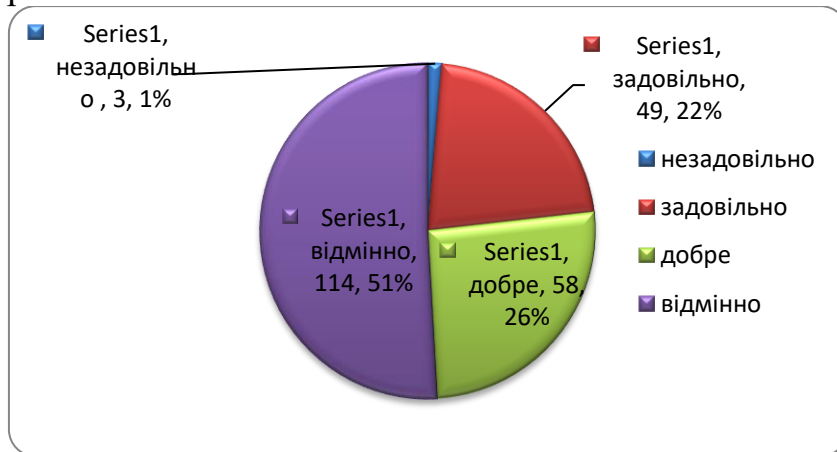

Рис. 6 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 28, м. Одеса

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 17, м. Житомир наведений на рис. 7. Доречно відмітити достатньо високий рівень сформованості текстотворчих умінь в даному навчальному закладі.

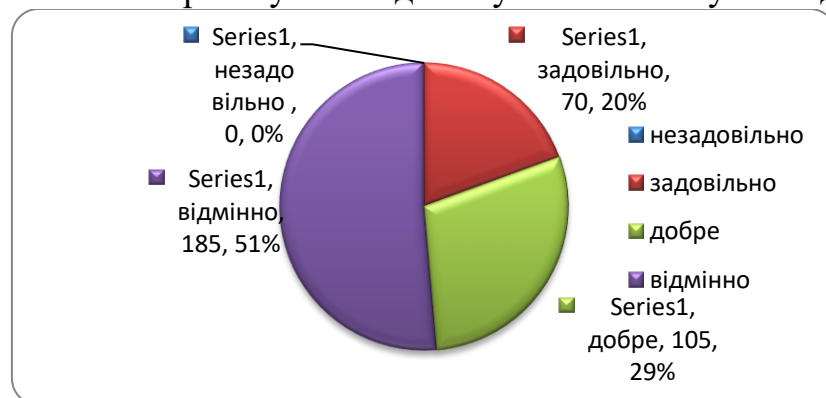

Рис. 7 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 17, м. Житомир

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 57, м. Херсон наведений на рис. 8.

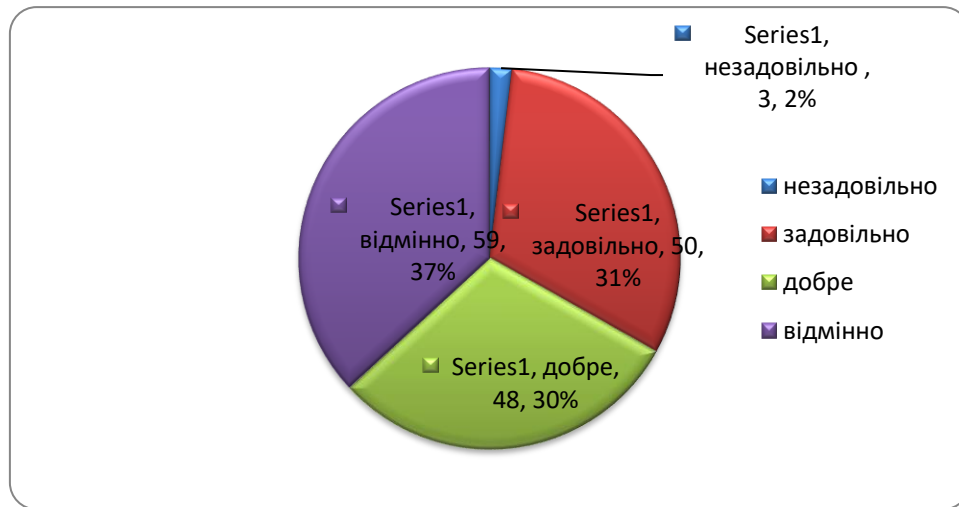

Рис. 8 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 57, м. Херсон

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 18, м. Херсон представлений на рис. 9.

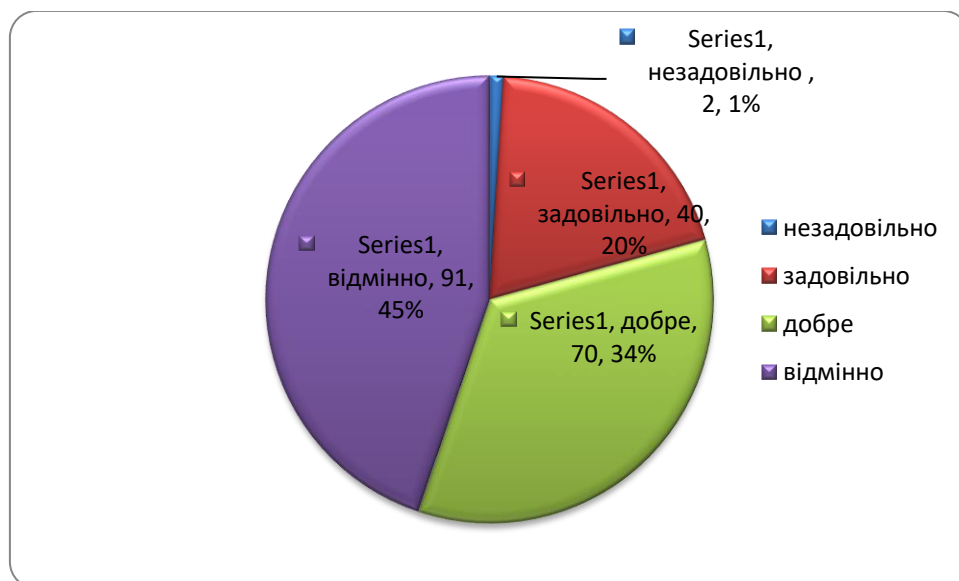

Рис. 9 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 18, м. Херсон

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів, м. Славута, Хмельницької області наведений на рис. 10.

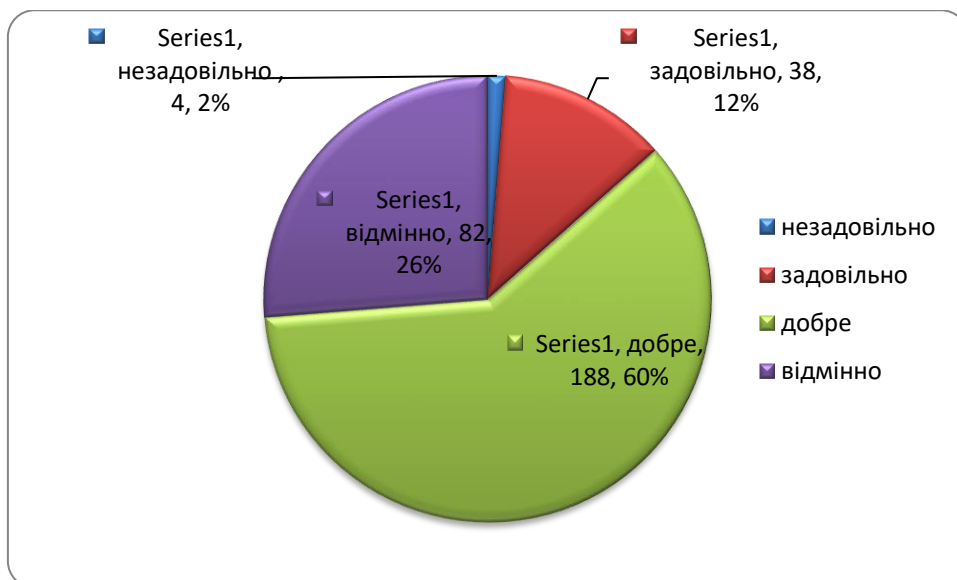

Рис. 10 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів, м. Славути Хмельницької області

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 82, м. Дніпро представлений на рис. 11.

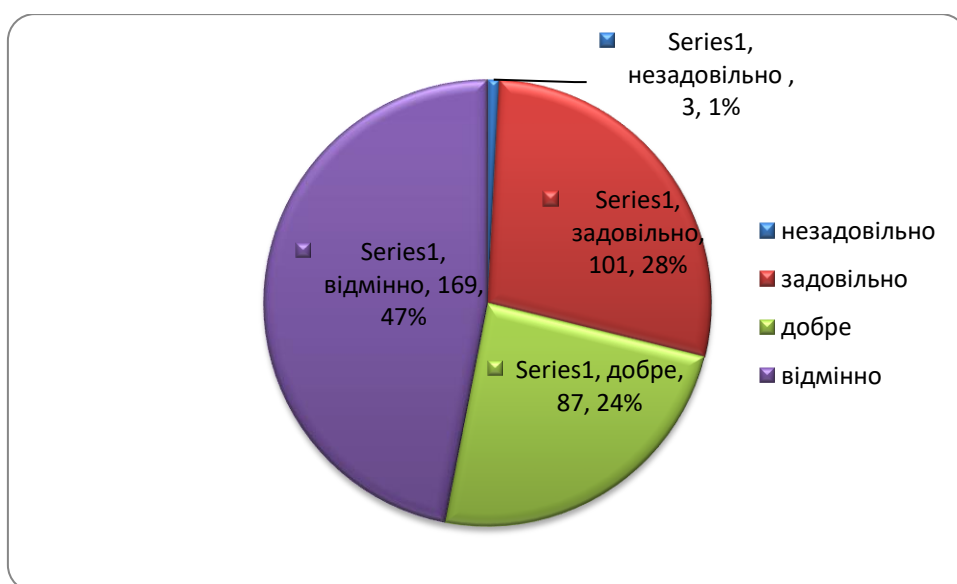

Рис. 11 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 82, м. Дніпро

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 11, м. Вінниця наведений на рис. 12.

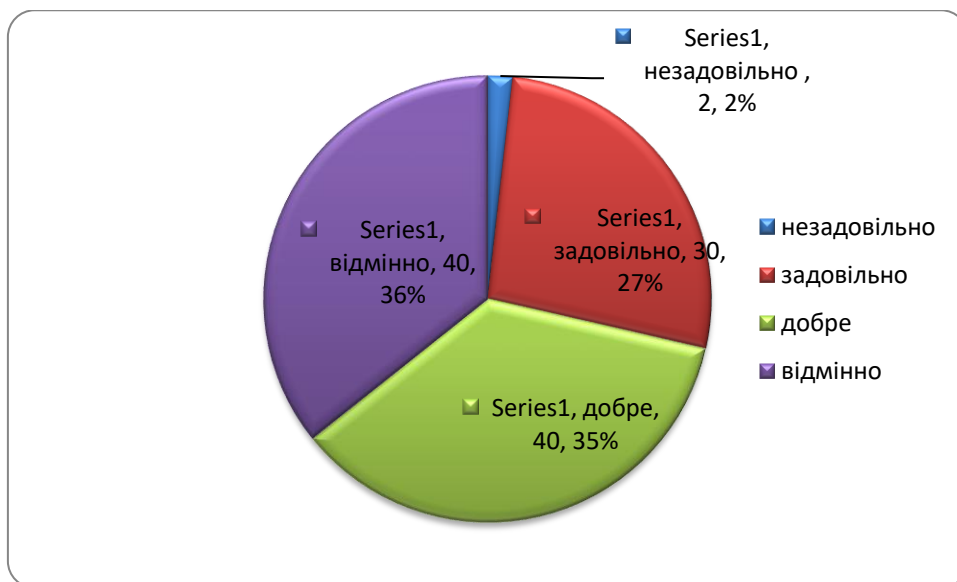

Рис. 12 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 11, м. Вінниця

Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 26, м. Полтава представлений на рис. 13.

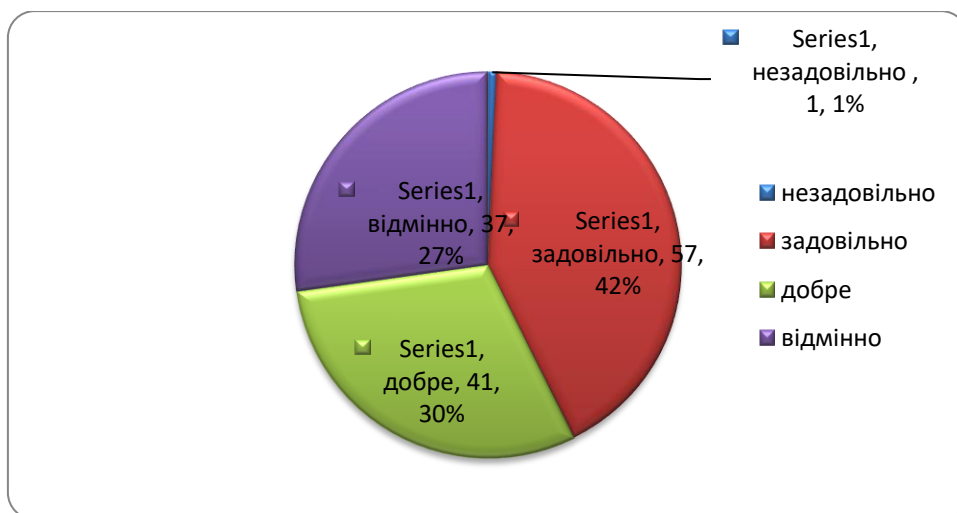

Рис. 13 – Стан сформованості текстотворчих умінь ЗОШ 1-3 ступенів № 26, м. Полтава

Для надання більш узагальненої інформації по всій сукупності отриманих результатів також побудовано діаграму, представлену на рис. 14.

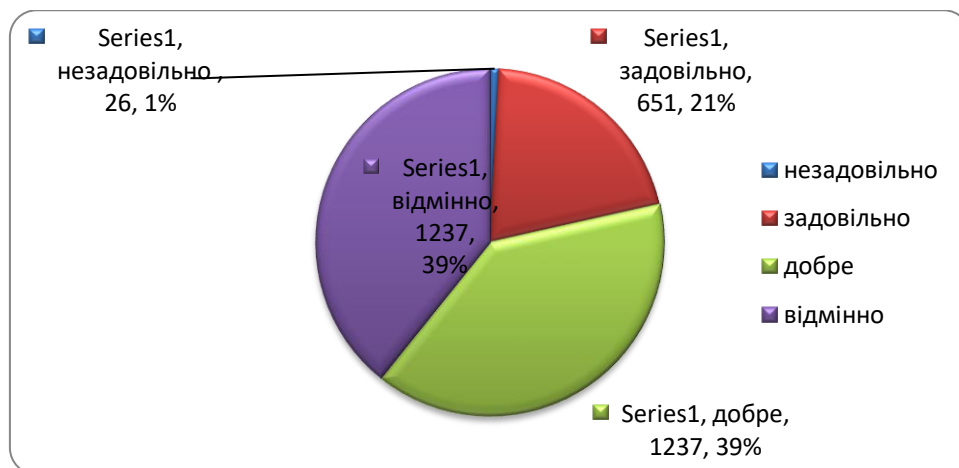

Рис. 14 – Розподіл результатів по всій сукупності досліджуваних об'єктів

Дані, зображені на рис. 13. та 14, демонструють практично однакову, достатньо типову структуру розподілу оцінок учнів 9 класів.

Крім того, з огляду на загальну мету даного дослідження та окреслені науково-практичні завдання, доцільно проаналізувати стан сформованості текстотворчих умінь по всій сукупності досліджуваного масиву даних у розрізі видів текстотворчих вправ (табл. 4).

Таблиця 4 – Узагальнення результатів перевірки сформованих текстотворчих вмінь по всій сукупності даних в розрізі видів текстотворчих вправ

Види текстотворчих вправ	Незадовільно	Задовільно	Добре	Відмінно
I. Мовновиражальні	4	127	310	347
II. Логіко-структурні	4	148	299	336
III. Аналітичні	6	147	312	343
IV. Творчі	12	229	316	211

До того ж, доцільно проаналізувати розподіл оцінок в межах кожного окремого виду текстотворчих вправ. Результати виконання мовновиражальних вправ наведені на рис. 15.

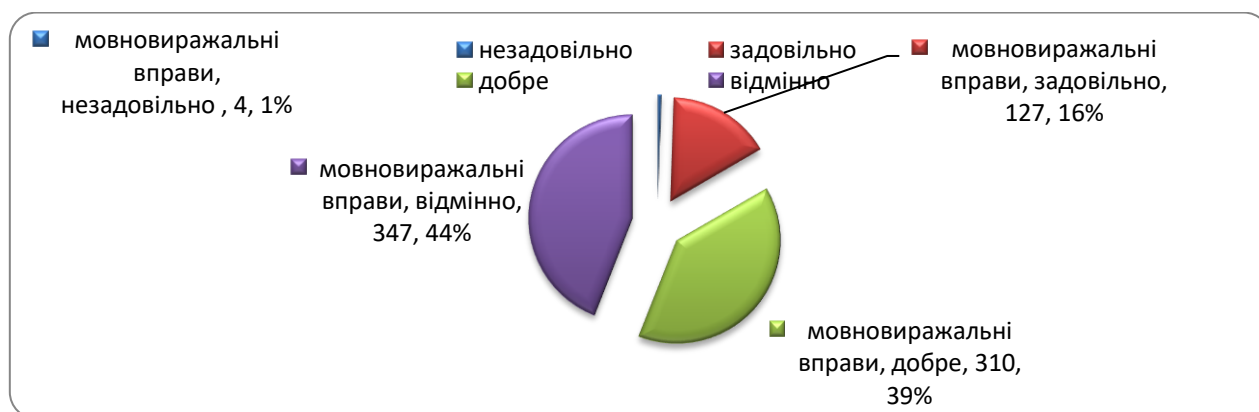

Рис. 15 – Результати виконання мовновиражальних вправ

Як свідчать результати, представлені на рис. 15, мовновиражальні вправи є достатньо простими та легкими для вирішення. Підтвердженням цього виступають достатньо високі оцінки за виконання такого виду текстотворчих вправ.

Результати виконання логіко-структурних вправ представлені на рис. 16.

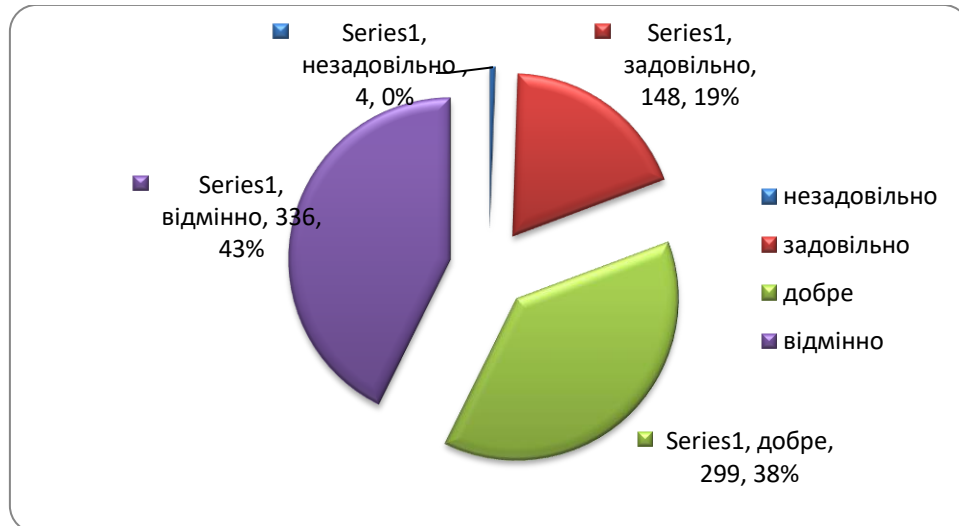

Рис. 16 – Результати виконання логіко-структурних вправ

Розподіл оцінок, який представлений на рис. 16, свідчить про достатній рівень сформованості таких складових текстотворчих умінь, перевірка яких відбувається за допомогою логіко-структурних вправ.

Результати виконання аналітичних вправ представлені на рис. 17.

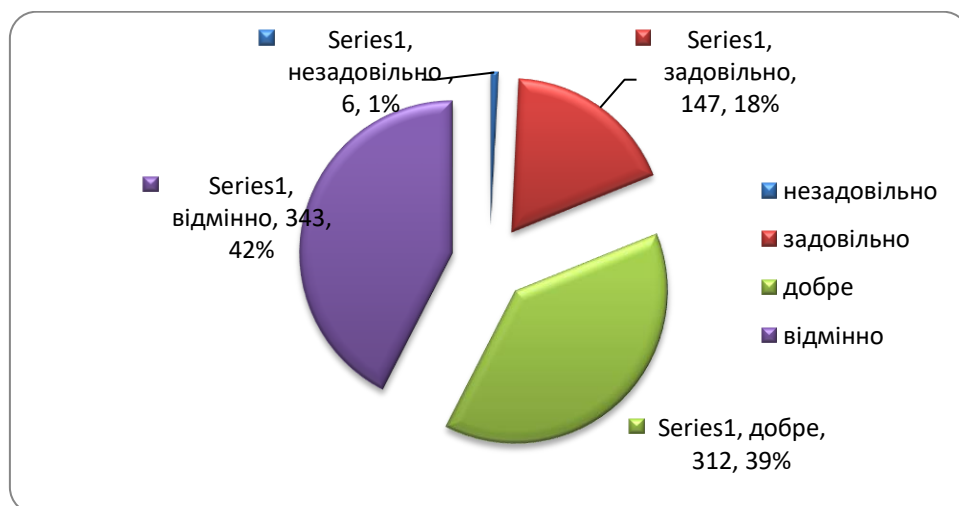

Рис. 17 – Результати виконання аналітичних вправ

Результати, наведені на рис. 17, свідчать про зниження позитивної динаміки, яка спостерігалась на двох попередніх рисунках.

Результати виконання творчих вправ представлені на рис. 18.

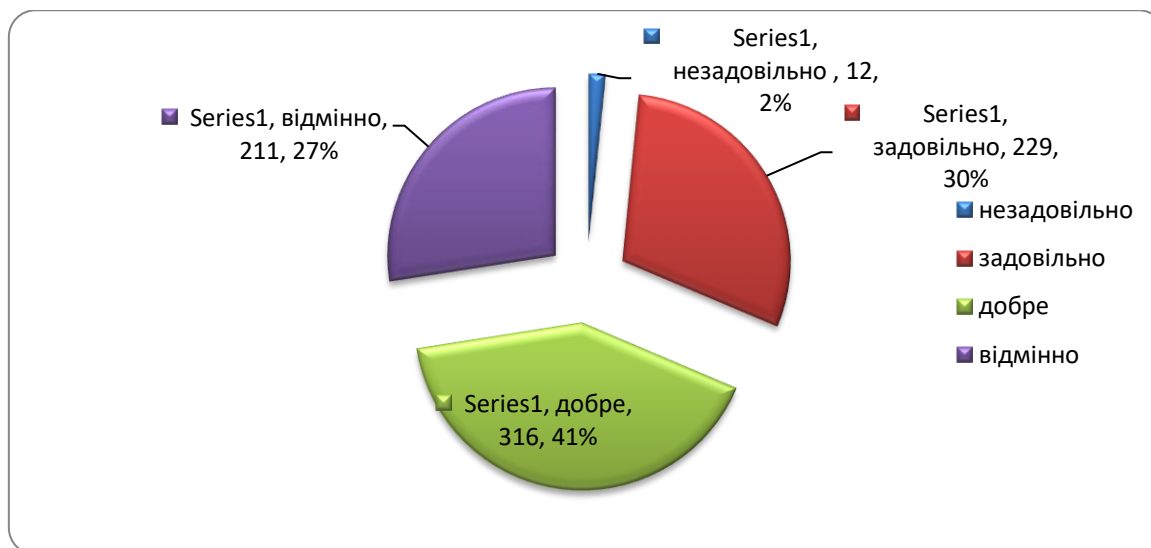

Рис. 18 – Результати виконання творчих вправ

У даному випадку спостерігається низький рівень сформованості текстотворчих умінь творчого характеру.

Загалом, можна зробити висновок про важкість виконання для сучасних учнів завдань аналітичного та творчого характеру в контексті формування текстотворчих умінь.

До того ж, доцільно представити уявлення того, як саме розподілились текстотворчі вправи в сукупності кожної окремої оцінки. Це надасть представлення про те, які саме завдання текстотворчого характеру є для учнів найскладнішими та навпаки.

Критеріями оцінки обрано – відмінно, добре, задовільно, незадовільно. Це в повній мірі відображає 12-бальну шкалу оцінки знань учнів.²⁶³

Незадовільний рівень характеризується тим, що учень майже не володіє теоретичним матеріалом, припускається грубих фактичних помилок; не може встановити внутрішньопонятійні та міжпонятійні зв'язки; на письмі допускає значну кількість правописних помилок; усне мовлення характеризується значним порушенням орфоепічних й акцентуаційних норм (комунікативно-когнітивний компонент). Допускає істотні помилки під час визначення теми та основної думки тексту; заголовок не відповідає висловлюванню; не орієнтується в побудові текстів різних типів і жанрів; під час побудови тексту порушує засоби зв'язку; мовні засоби не відповідають стилю висловлювання, багато невиправданих повторень; текст характеризується бідним лексичним запасом і недосконалою граматичною будовою речень; не може відредагувати власний текст (комунікативно-творчий компонент). Не орієнтується в комунікативній ситуації; наявне відхилення від теми; текст не відповідає заданому обсягу; не вміє визначити мету й завдання текстотворчої діяльності; не здійснює правильної самооцінки й рефлексії (комунікативно-орґанізаційний компонент).

²⁶³ Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-10 класів з української мови. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>.

Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „незадовільно” зображено на рис. 19.

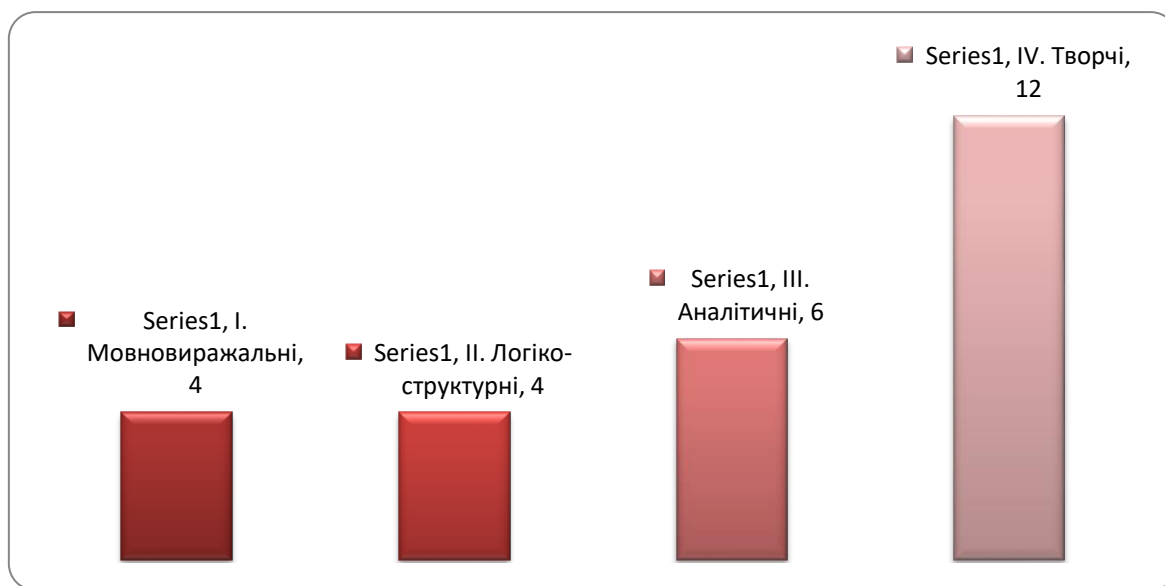

Рис. 19 – Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „незадовільно”

З рис. 19 видно, що складність виконання мовновиражальних та логіко-структурних вправ є не достатньо високою та знаходиться на одному рівні. Водночас, найбільш складними для учнів є завдання творчого характеру.

Задовільний рівень характеризується тим, що учень недостатньо володіє теоретичним матеріалом; не може самостійно встановити внутрішньопонятійні та міжпонятійні зв'язки; на письмі допускає значну кількість орфографічних і пунктуаційних помилок; в усному мовленні не завжди дотримується правил інтонування й наголошення (комунікативно-когнітивний компонент). Поверхово розкриває зміст висловлювання, допускає фактичні помилки; заголовок не відповідає темі (основній думці) висловлювання; використовує в реченні одноманітні засоби зв'язку; має бідний словниковий запас, майже не вживає виражальних мовних засобів; не вміє вдосконалити власний і запропонований текст (комунікативно-креативний компонент). Погано орієнтується в комунікативній ситуації; майже відсутня аргументація думки; тексти не відзначаються оригінальністю; часто порушується логіка викладу думок; не вміє правильно визначити мету, спланувати текстову діяльність, здійснити самооцінку й рефлексію (комунікативно-орґдіяльнісний компонент).

Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „задовільно” представлено на рис. 20.

Водночас, середній рівень визначається тим, що учень володіє теоретичним матеріалом; за допомогою аналізу та порівняння встановлює внутрішньопонятійні та міжпонятійні зв'язки; застосовує на письмі орфографічні та пунктуаційні правила, допускаючи незначну кількість помилок (не більше 4); в усному мовленні дотримується норм вимови, інтонації та наголошення (комунікативно-когнітивний компонент). Правильно визначає

тему й основну думку тексту; доцільно добирає заголовок; послідовно розташовує структурні компоненти висловлювання; тексти будує відповідно до типу та стилю мовлення, проте є недоліки в жанровому оформленні; вдало використовує і доречно обирає виражальні засоби, створюючи висловлювання; удосконалює запропонований текст (комунікативно-творчий компонент). Планує висловлювання відповідно до комунікативної ситуації, хоча трапляються незначні порушення; текст відзначається самостійністю та глибиною думки; уміє визначити мету й завдання текстової діяльності, але допускає незначні фактичні помилки; здійснює самооцінювання й рефлексію (комунікативно-орґдіяльнісний компонент).

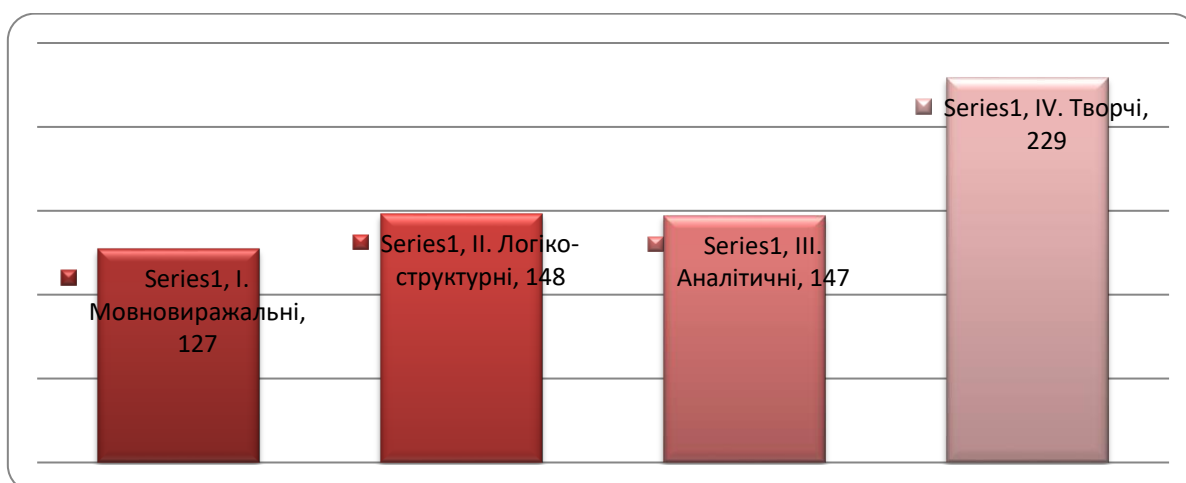

Рис. 20 – Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „задовільно”

Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „добре” представлено на рис. 21.

Рис. 21 – Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „добре”

Відмінний рівень характеризується тим, що учень вільно володіє теоретичним матеріалом; шляхом аналізу, порівняння, зіставлення, узагальнення і систематизації встановлює внутрішньопонятійні та міжпонятійні зв'язки; застосовує на письмі орфографічні та пунктуаційні правила, в усному мовленні – правила вимови, наголошення, інтонування (комунікативно-когнітивний компонент умінь текстотворення). Користується сукупністю узагальнених і спеціальних текстотворчих умінь під час побудови висловлювань типу роздуму, розповіді та опису художнього, наукового, публіцистичного, офіційно-ділового та розмовного стилю; інтерпретує тексти відповідно до авторського задуму; створює висловлювання, які вирізняються композиційною стрункістю, багатством словника, вдало дібраними засобами зв'язку; увиразнює текст різноманітними виражальними засобами; удосконалює запропонований і власний текст (комунікативно-творчий компонент текстотворення). Продукує висловлювання, які відзначаються оригінальністю змісту, глибиною розкриття теми й основної думки; доцільно вибирає стратегію і тактику з огляду на комунікативну ситуацію; визначає мету і завдання мовно-комунікативної діяльності, організовує її; здійснює самоконтроль і рефлексію (комунікативно-організаційний компонент текстотворення).

Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „відмінно” наведено на рис. 22.

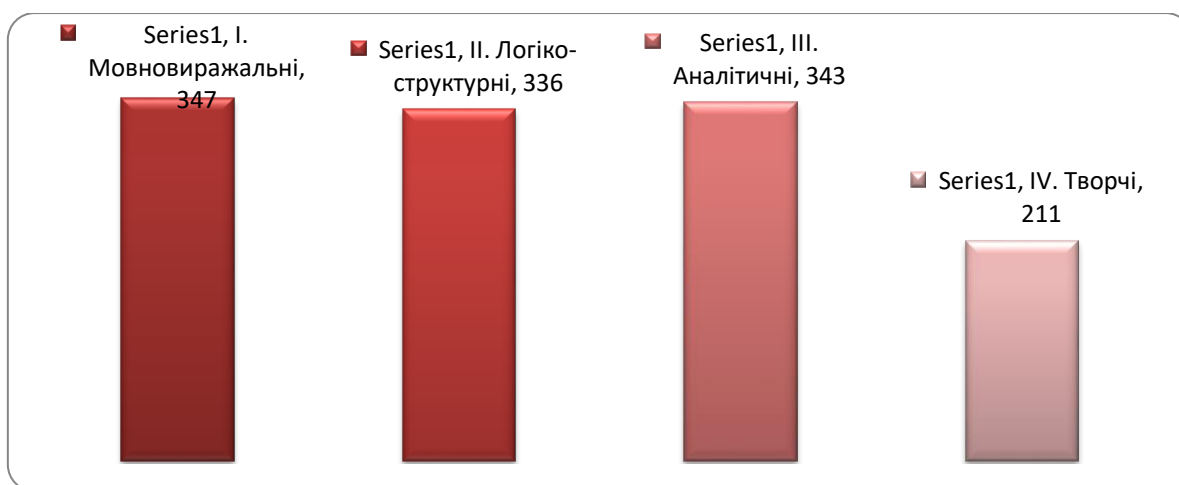

Рис. 22 – Розподіл текстотворчих вправ в межах оцінки „відмінно”

Висновки. Таким чином аналіз стану сформованості текстотворчих умінь засвідчив, що в цілому такий стан можна вважати незадовільним внаслідок певного відсотку не виконаних вправ.

При цьому більш детальний аналіз дозволяє дійти висновку, що найменш сформованою є творча та аналітична складова текстотворчих умінь. Поряд із цим, проведене дослідження свідчить про актуальність удосконалення існуючих методик формування текстотворчих умінь шляхом зміцнення саме аналітичної та творчої складової.

Узагальнені результати дослідження дають підстави для таких висновків.

Аналіз рівня текстотворчих умінь учнів 9-х класів на уроках морфології може бути покращений за допомогою інтерактивних методів, прийомів і форм.

На підставі визначеного комплексу текстотворчих умінь, виду пізнавальної та мовленнєвої діяльності й етапності в процесі побудови висловлювання обґрунтовано критерії сформованості текстотворчих умінь, відповідно до яких детерміновано рівні сформованості текстотворчих умінь в учнів 9 -х класів – високий, достатній, середній і низький.

Створена система текстотворчих вправ і завдань, яку надано для виконання в загальноосвітніх навчальних закладах різних регіонів України. Результати такого аналізу проаналізовано та узагальнено.

Результати такого аналізу стану сформованості текстотворчих умінь учнів 9 класів різних шкіл окремих регіонів України підтвердили, що формування вмінь створювати тексти різних типів, стилів і жанрів за допомогою інтерактивних методів є ефективним за реалізації таких педагогічних умов: забезпечення діалогічного навчального середовища за допомогою застосування особистісно зорієнтованого, комунікативно-діяльнісного, функціонально-стилістичного, компетентнісного й текстоцентричного підходів, які уможливають реалізацію чотирьох змістових ліній чинної програми з української мови – мовленнєвої, мовної, соціокультурної і діяльнісної; раціонального поєднання інтерактивних методів, прийомів з різними формами навчання (груповою, парною, індивідуальною); трансформації змісту, типології і структури уроку взаємопов'язаного навчання мови й мовлення; активізації проектної діяльності на основі дослідного навчання; використання системи комунікативних вправ і завдань, спрямованих на формування текстотворчих умінь.

Література:

1. Програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, внесеними у 2017 році: / Наказ МОН від 07. 06. 2017 № 804. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>.
2. Голуб Н. Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі / Н. Б. Голуб // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 107-118.
3. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-10 класів з української мови. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>.

CASE TECHNOLOGY ROLE IN THE FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

РОЛЬ КЕЙС ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Hanna V. Ihnatenko
Oleksandr V. Ihnatenko

Abstract. The purpose of higher pedagogical educational institutions is the formation of future teachers professional competence. The component of professional competence of teachers of institutions of vocational education is methodical competence. The methodical competence of a teacher combines the system of knowledge in the field of pedagogy, psychology, special sciences and vocational and methodological skills, as well as professional, ideological, civic qualities, moral and ethical values, that determine his ability to organize and implement the educational process. For this, it is important to appeal to innovative technologies, in particular, case technology. Case technologies have wide pedagogical capabilities, the realization of which allows not only to create conditions for mastering professional knowledge, but also contributes to the formation of student's universal and professional qualities; activates the learning process, increases the efficiency of the process their methodological competence formation.

Key words: teacher of institutions of professional education, methodical competence, case-technologies.

Анотація. Метою вищих педагогічних навчальних закладів є формування у майбутніх викладачів професійної компетентності. Складником професійної компетентності викладачів закладів професійної освіти є методична компетентність. Методична компетентність педагога поєднує систему знань в області педагогіки, психології, спеціальних наук та професійно-методичних умінь, а також професійних, світоглядних, громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що визначають його здатності до організації та здійснення освітнього процесу. Для цього напрочуд важливим є звернення до інноваційних технологій, зокрема, кейс-технології. Кейс-технології притаманні широкі педагогічні можливості, реалізація яких дозволяє не лише створити умови для оволодіння студентами професійними знаннями, а й сприяє формуванню їх загальнолюдських та професійно-важливих якостей; активізує процес навчання, підвищує ефективність процесу формування їх методичної компетентності.

Ключові слова: викладач закладів професійної освіти, методична компетентність, кейс-технології.

Нині компетентнісний підхід є основою реформування освіти як у зарубіжних країнах, так і в Україні. Метою вищих педагогічних навчальних закладів є формування у майбутніх викладачів професійної компетентності. Викладач закладу професійної освіти відповідно до своєї суспільної ролі впливає на формування особистості підростаючого покоління. Але реалізація важливих завдань, покладених суспільством на нього, залежить від рівня сформованості кожного складника його компетентності. Тобто в умовах вищих педагогічних навчальних закладів необхідно створити освітнє середовище, спрямоване на формування ключових компетентностей викладачів закладів професійної освіти; формування їхньої професійної мобільності.

У чинному Законі України «Про вищу освіту» компетентність потрактовано як динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.²⁶⁴

У наукових колах професійну компетентність педагога розглядають як інтегративне явище.

Низка сучасних науковців – О. Биковська, М. Жалдак, А. Капська, О. Коваленко, Н. Ничкало, Н. Морзе, М. Рижова, О. Савченко, С. Сисоєва, А. Хуторський та ін., звертаються до дослідження різноманітних аспектів цієї дефініції.

Наше дослідження спрямоване на визначення ефективних педагогічних технологій формування у майбутніх викладачів закладів професійної освіти методичної компетентності і репрезентує контекстний підхід з використанням кейс технології.

Науковці вважають, що методична компетентність педагога поєднує систему знань в області педагогіки, психології, спеціальних наук та професійно-методичних умінь, а також професійних, світоглядних, громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що визначають здатність педагога до організації та здійснення навчально-виховного процесу, здатність розпізнавати та вирішувати методичні завдання, розв'язувати проблеми, що виникають у ході педагогічної діяльності викладача.

Структура методичної компетентності включає такі складники як мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний та особистісний.

Вкрай важливо, щоб під час освітнього процесу в умовах вищого навчального закладу майбутні педагоги набували власного методичного досвіду, зокрема, досвіду науково обґрунтовано розв'язувати педагогічні ситуації, але зазначимо, що це тільки початковий етап: розвиток методичної компетентності – це процес, що має тривати впродовж усієї професійно-педагогічної діяльності викладача. Не потребує додаткових доказів факт важливості для формування методичної компетентності педагогічного досвіду.

²⁶⁴ Закон України "Про вищу освіту" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2984-14>.

Формування методичної компетентності викладача спирається на знання та вміння в межах його професійної компетентності. Звернемо увагу на те, що за відсутності достатньої підготовки у сфері наукових знань, що визначені з огляду на спеціальність та спеціалізації, педагог не може ефективно вирішувати методичні завдання.

Радкевич В. зазначає, що педагог професійної школи має оволодіти вміннями організації кожного етапу професійно-педагогічної діяльності на основі врахування пріоритетності цілей професійної освіти, специфіки змісту навчання, вікового, освітнього й фізичного стану, рівня навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення. У тому числі і суб'єктивних чинників – педагогічної техніки майстра виробничого навчання (вміння спілкуватися з учнями, тон і стиль роботи, вміння організовувати й управляти своєю увагою і увагою учнів, вміння спостерігати, експериментувати, творчо розв'язувати педагогічні завдання, вміння володіти мовою, мімікою, жестами поставою і ін.).²⁶⁵

Учені здійснюють активний пошук педагогічних технологій, спрямованих на розв'язання питань підвищення рівня ефективності освітнього процесу підготовки викладачів до педагогічної діяльності в закладах освіти сьогодення.

На вивчення шляхів, умов використання інноваційних педагогічних технологій спрямовані дослідження І. Зязюна, І. Дичківської, Н. Ничкало, О. Коберника, О. Овчарук, О. Пометуна, А. Хуторського, О. Савченко, С. Сисоевої та ін.

Слово «технологія» грецького походження: «*techne*» означає мистецтво, майстерність, уміння, а «*logos*» – наука. На відміну від терміну «методика», «технологія» відображає не просто передавання інформації, а процес навчання, що для характеристики сучасних тенденцій у педагогіці має важливе значення. С. Гончаренко зазначає, що термін «методика викладання» застарів і не відображає суті і характеру сучасного навчального процесу, а слід користуватися термінами: «технологія», який має пряме відношення до педагогіки, та «методика навчання».²⁶⁶

Згідно ЮНЕСКО, педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодій, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти.

Є різні підходи до класифікації педагогічних технологій: за рівнем застосування; за провідним чинником психічного розвитку суб'єктів освітнього процесу; за філософською основою; за типом організації та управління пізнавальною діяльністю тощо. Аналіз доробок низки вчених, вивчення педагогічного досвіду свідчить про те, що на сьогодні особливу увагу надають інноваційним технологіям. Слово «інновація» в перекладі з латини означає «оновлення», «новинка». Наразі найчастіше це поняття ототожнюється з поняттям «нововведення», «новизна», «реформування». Якщо педагогічна

²⁶⁵ Радкевич В. О. Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю: монографія за ред. Н. Г. Ничкало. Київ, 2010. 424 с.

²⁶⁶ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 376 с

творчість є процесом створення нових змісту, форм, методів навчання, умов і способів їх практичного впровадження, то інноваційна діяльність це процес втілення у практику освітніх закладів результатів експериментальних творчих досліджень. Нове є спільною основною ознакою для обох понять, що характеризує прогресивність обох процесів, здатність гнучко пристосовуватись, реагувати на зміни у розвитку суспільства, а відносно й освіти.²⁶⁷

У 80-90 роки в дослідженнях М. Скаткіна, В. Краєвського, І. Лернера, В. Гершунського, В. Гінецінського, В. Шубинського та інших, термін «інновація» був не тільки використаний, але й обґрунтований.

Серед інноваційних технологій дослідники виокремлюють особистісно-орієнтовані технології, інформаційні технології, технологію дистанційного навчання та ін.

Вивчення інноваційних технологій виникає з необхідності вдосконалити освітній процес, у тому числі й процес формуванні методичної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти.

Для педагогічної практики, у тому числі й практики освітнього процесу у вищих педагогічних навчальних закладах, є два спрямування, щодо знаходження шляхів її реформування: вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду та впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику.

Загалом впровадження інноваційних технологій в освітній процес обумовлюються розвитком суспільства. Проаналізувавши різноманітні підходи до визначення поняття «інноваційна педагогічна технологія», у ракурсі нашого дослідження ми виходимо з того, що – це педагогічна технологія, побудована на введенні новітніх педагогічних досягнень у зміст, методи, форми навчання з метою вдосконалення та активізації освітнього процесу, спрямованого на формування професійної компетентності майбутнього викладача закладів професійної освіти.

Інноваційна педагогічна діяльність є систематизуючим видом діяльності, спрямованим на реалізацію нововведень на основі використання і впровадження нових наукових досягнень та підходів.

Спираючись на наукові доробки низки науковців, власний педагогічний досвід, вважаємо, що впровадження в освітню практику підготовки педагогів кейс-технології носить інноваційний характер. Кейс-технології притаманні широкі педагогічні можливості, реалізація яких дозволяє не лише створити умови для оволодіння студентами професійними знаннями, а й сприяє формуванню їх загальнолюдських та професійно-важливих якостей; активізує процес навчання, підвищує ефективність процесу формування методичної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти.

Кейс є описом реальної ситуації; події, що реально відбувалися в тій чи іншій галузі та описані автором для того, щоб спровокувати дискусію в

²⁶⁷ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ, 2004. 352 с.

навчальній аудиторії, стимулювати учнів до детального аналізу, продуктивного обговорення й прийняття рішення.²⁶⁸

Актуальність проблеми професійної підготовки фахівців на основі використання кейс-технології підтверджується й виявленими на основі аналізу наукової літератури та реальної освітньої практики вищих навчальних закладів суперечностями між: цілями та завданнями, які ставляться суспільством перед вищими навчальними закладами щодо формування методичної компетентності майбутніх викладачів і відірваності освітнього середовища ВНЗ від освітянської практики; збільшенням обсягів наукової інформації й навчального матеріалу з дисциплін методичної підготовки та технологіями навчання у ВНЗ, які не відповідають сучасним вимогам організації освітнього процесу; значним методичним потенціалом, притаманним кейс-технології, та невизначеністю умов її впровадження під час професійної підготовки викладачів закладів професійної освіти.

Проте, незважаючи на наявність наукових досліджень та практичного досвіду використання кейс-технологій в освітньому процесі, їхній аналіз засвідчив, що все ж більшість досліджень проблеми використання кейс-технології в педагогічній науці присвячено викладанню певних дисциплін (економічних: Г. Багієв, Н. Боталова, В. Давиденко, О. Маргвелашвілі, Е. Михайлова, В. Наумов, О. Сидоренко, О. Смолянинова, Ю. Сурмін, Ю. Фіногенова, В. Чуба, П. Шеремета; іноземної мови І. Луцик етики – О. Лапузіна і т.д.), а такий важливий аспект як формування методичної компетентності майбутніх викладачів закладів професійної освіти на основі використання кейс-технологій не став предметом спеціального дослідження.

Зазначимо, що важливість цього підтверджується й тим, що компетентність студентів під час розв'язання кейса визначається показниками, які у свою чергу частково характеризують й методичну компетентність:

- вміння оцінити ситуацію;
- вміння вибрати і організувати ключову інформацію;
- вміння правильно оформити запити;
- вміння визначати проблеми і можливості;
- вміння прогнозувати шляхи розвитку ситуації;
- вміння взаємодіяти з іншими;
- вміння приймати рішення в умовах невизначеності;
- вміння вміти критикувати;
- вміння конструктивно реагувати на критику.²⁶⁹

У своєму дослідженні ми обрали за основу підхід Лузана П. Г., Манька В. М., Нестерової Л. В, Романової Г. М. щодо основних компонентів застосування кейс-методу як особистісно-розвивальної педагогічної технології:

1) цільовий – відображає мету (загальну і конкретну), включає мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання; розвиток того, хто

²⁶⁸ Андрощук І. Використання кейс-методу в процесі підготовки майбутніх педагогів // Професійне становлення особистості. 2013. № 1. С. 181-188.

²⁶⁹ Багієв, Г. Л., Наумов В. Н. Организация практических занятий по маркетингу. Кейсовый метод. Санкт-Петербург, 1997. – 89 с.

навчається як суб'єкта навчальної діяльності, створення умов для активного оволодіння знаннями та реалізації творчого потенціалу;

2) мотиваційний – репрезентує наявність глибокої внутрішньої мотивації та мотивації спільної діяльності;

3) змістовий – охоплює зміст навчального матеріалу, що відображений у різноманітних кейсах, розподілених за тематикою занять; самостійний пошук та оволодіння знаннями;

4) операційно-діяльнісний – визначається формами й методами навчання (інтерактивні методи: «мікрофон», «мозковий штурм», дискусія, рольова гра «акваріум» тощо), розвитком тих, хто навчається; діяльністю викладача з управління навчально-виховним процесом, тобто власне технологічним процесом; включає алгоритм і доцільні способи вирішення конкретних ситуацій у практичній діяльності;

5) контрольно-регуляційний – пов'язується з досягнутими результатами, що є важливим стимулом до подальшого навчання; контроль викладачем обсягу матеріалу, що вивчається є опосередкованим; зворотний зв'язок з тими, хто навчається є постійним; викладач є організатором, консультантом;

6) рефлексивний – оцінка викладача формується на основі врахування активності того, хто навчається, докладених ним зусиль, способу спілкування, вміння співпрацювати.²⁷⁰

Щодо формування змістового аспекту обґрунтованим на нашу думку є підхід О. Загородньої, яка зазначає, що конкретні ситуації, які спеціально розробляються на основі фактичного матеріалу з метою подальшого розбору на заняттях, втілюють такі ідеї:

1. Метод призначений для отримання знань з дисциплін, істина в яких плюралістична, тобто немає однозначної відповіді на поставлене питання.

2. Акцент навчання переноситься не на оволодіння готовим знанням, а на його вироблення, на співпрацю того, хто навчається з викладачем; звідси принципова відмінність методу case-study від традиційних методик – демократія у процесі отримання знання, коли той, хто навчає, по суті, є рівноправним з тими, хто навчається у процесі обговорення проблеми.

3. Результатом застосування методу є не тільки знання, а й навички професійної діяльності.

4. Технологія методу полягає в наступному: з урахуванням певних правил розробляється модель конкретної ситуації, що має місце у реальному житті, і відображає той комплекс знань і практичних навичок, які тим, хто здобуває знання потрібно отримати; при цьому викладач виступає в ролі ведучого, який генерує питання, фіксує відповіді, підтримує дискусію, тобто в ролі посередника у процесі співпраці.

5. Позитивною стороною методу ситуаційного аналізу є не лише отримання знань і формування практичних навичок, а й розвиток системи цінностей тих,

²⁷⁰ Лузан П. Г., Манько В. М., Нестерова Л. В., Романова Г. М. Теорія і практика впровадження інноваційних технологій навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників: монографія / за заг. ред. Г. М. Романової. Київ, 2014. 216 с.

хто навчається, професійних позицій, життєвих установок, своєрідного професійного світовідчуття.

6. У методі case-study долається класичний дефект традиційного навчання, пов'язаний із «сухістю», не емоційністю викладу матеріалу – відповідним чином організоване обговорення кейса може нагадувати театральну виставу.²⁷¹

З окресленого можна зробити висновок про важливість проблеми розробки змісту кейсів. Зміст кейсів під час впровадження кейс-технології у процес професійного навчання майбутніх викладачів ґрунтується на принципах інтеграції психолого-педагогічних знань, індивідуалізації навчання, професіоналізації. Також він обумовлюється специфікою навчальної дисципліни, обсягом часу відведеному на її вивчення, структурно-логічною схемою вивчення і т.д.

Наведемо приклади фрагментів кейсів, які під час проведення дослідження були використані в освітнього процесу під час практичних занять дисциплін педагогічного та методичного спрямувань.²⁷²

1. Перевіряючи причини пропусків уроків, педагог помітив, що в одній довідці за хворобою виправлена дата.

- Як повинен вчинити педагог?
- Який конфлікт може спровокувати постійна недовіра учням з боку педагога?

2. Декілька учнів з групи постійно запізнювалися на заняття. На запитання викладача, чому спізнюються, вони завжди пояснювали своє запізнення, причому завжди «знаходилася поважна причина». Одного разу, коли учні в черговий раз запізнилися, викладач не допустив їх до заняття, навіть не запитавши, в чому причина запізнення.

- Чи правильно вчинив викладач?
- Як у подібному випадку вчинили б ви?

3. Низка педагогів стверджує, що, якщо батьки не звертаються за допомогою до них, значить, вона їм не потрібна.

- Чи є обґрунтованою така думка?
- Чи треба постійно співпрацювати з батьками?

4. Пролунав дзвоник. Близько половини учнів відсутні. Викладач розпочинає урок. Через три-чотири хвилини з'являються перші порушники, потім інші.

- Чи повинен викладач розпочинати проведення уроку за таких умов за задалегідь спланованим планом?

- Як повинен вчинити викладач з учнями, що запізнилися?
- Які способи попередження запізнень учнів на заняття можна запропонувати?

5. Один з учнів групи постійно порушував дисципліну. Виправдовувався, обманював. Одного разу до педагога потрапив його зошит, де поряд із записами

²⁷¹ Загородня О. Використання технології CASE-STUDY на заняттях з іноземної мови в економічних ВНЗ // Наукові записки СЕРІЯ: Педагогічні науки. 2005. Вип. 83. С. 95-97.

²⁷² Ігнатенко Г. В., Ігнатенко О. В. Професійна педагогіка: навчальний посібник. Київ, 2013. 352 с.

майже на кожній сторінці були малюнки. Виявилося, що учень любив і вмів малювати.

- Запропонуйте програму виховного впливу на учня з використанням принципу «опора на позитивне».

6. Класний керівник помітив, що один з учнів завжди намагається відпроситися додому, якщо учні групи виконують певне трудове доручення. Він перевіряв достовірність причини, з якої той відпросився останнього разу, зрозумів, що учень сказав йому неправду.

- Запропонуйте дії педагога за даних обставин.

7. Хтось з учнів розбив у навчальному закладі вікно. Класний керівник провів бесіду з учнями з метою з'ясування винуватця. Але всі учні промовчали. Педагог запропонував за таких обставин колективно компенсувати збитки. Після занять до класного керівника підійшов один із учнів і назвав прізвище винуватця. Але попросив його не говорити іншим, що він «видав» товариша.

- Обґрунтуйте подальші дії класного керівника.

8. Під час практичної роботи викладач, крім схеми загального звіту, пропонує індивідуальні завдання різної складності, які кожен учень може обрати самостійно.

- Чи доцільно передбачати такі завдання?

- Укажіть, за яких обставин така методика найбільш ефективна?

9. У навчальному закладі стало традицією наприкінці кожного навчального року проводити конференції, пов'язані з навчальним матеріалом дисциплін фахової підготовки. Підготовка до такої конференції розпочинається на початку навчального року, коли учні отримують індивідуальні завдання.

- Як зацікавити учнів підготовкою до конференції?

- Що дає учням участь у таких заходах?

10. Плануючи екскурсію на виробництво, викладач напередодні проводить міні-конференцію (інтерактивне опитування учнів з теми екскурсії).

- Яку мету ставить викладач?

- Розкрийте зміст та методику підготовчої роботи до проведення екскурсії на виробництво.

Зазначимо важливість обґрунтованого визначення організаційно-дільнісного складника процесу впровадження в освітній процес кейс-технології. Згідно закону «Про вищу освіту» в Україні до форм організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах відносять навчальні заняття, самостійну роботу, практичну підготовку, контрольні заходи, видами ж навчальних занять є лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні заняття; консультації.

Види навчальних занять визначають педагогічні організаційні форми (форма (лат. forma – зовнішність, устрій)) у вищому навчальному закладі. Перелічені організаційні форми навчання характеризується своєю структурою, принципами упорядкованості його елементів.

Процес навчання – це цілісна структура, тому впровадження кейс-технології необхідно розглядати в ракурсі органічної єдності різних видів навчальних

занять – взаємозв'язку лекційних, семінарських, практичних занять, їх поєднання з консультаціями та індивідуальною роботою.

За зазначеної умови майбутні викладачі закладів освіти отримують власний досвід засвоєння знань шляхом включення їх до активної навчальної діяльності.

Дослідження засвідчило, що у цьому плані досить ефективною є проблемна лекція.

Проблемна лекція – це апробація багатоваріантних підходів до вирішення поставленої проблеми. Вона активізує особистий пошук студентів та дослідницьку діяльність. На перших етапах у групах з високим рівнем пізнавальної діяльності викладач може побудувати лекцію таким чином, що під час викладу нового матеріалу він сам ставить проблему і демонструє можливі шляхи її вирішення. У подальшому можна переходити до частково-пошукових методів, а саме: лектор пропонує кейс-завдання і спонукає студентів до пошуку рішення. Саме так організовується такий вид проблемної лекції, як лекція-брейнстормінг («мозкова атака»).

Зазначена проблемна лекція передбачає високу активність студентів й ефективність засвоєння інформації. Це досягається шляхом активної самостійної роботи студентів під час лекції.

Впровадження кейс-технології на лекції потребує знаходження техніки зворотного зв'язку. Це так звана інтерактивна лекція. Така лекція передбачає активний діалог з аудиторією. Інтерактив в основі якої покладено кейс-завдання сприяє кращому засвоєнню знань завдяки високій розумовій активності студентів.

Вважаємо, що у процесі підготовки і проведенні інтерактивних лекцій бажано заздалегідь роздати необхідний дидактичний матеріал, методичні рекомендації до вивчення теми, щоб студенти, готуючись до заняття, виписали визначення, занотували найбільш важливу інформацію тощо. Далі лектор з'ясовує, наскільки зрозумілим є те, що було опрацьовано самостійно, і коментує найбільш складний для засвоєння навчальний матеріал.

Позитивними сторонами інтерактивної лекції перш за все є те, що студент перестає бути пасивним об'єктом навчання, та й готується не тільки до семінарських і практичних занять, але й до лекції. За таких умов вдається впроваджувати диференційований підхід, діагностуючи рівень обізнаності з теми, з'являється час на детальний розгляд найбільш складних моментів лекції, оскільки не потрібно диктувати основні положення і визначення – вони вже зафіксовані у конспектах.

Лекція з використанням техніки зворотного зв'язку дає можливість підтримувати постійний контакт з аудиторією, що є дуже важливим у процесі навчання, а також здійснювати контроль за якістю засвоєння матеріалу.

Якщо узагальнити викладене, то під час нетрадиційних лекцій студентів ставлять у становище активних учасників освітнього процесу, що дозволяє значно підвищити ефективність використання навчального часу; забезпечує реальний зріст рівня навчальних досягнень, що охоплює знання, навички, вміння; разом з тим у учасників освітнього процесу формується практичний

досвід набуття професійної компетентності шляхом розв'язання проблемних ситуацій, які лежать в основі кейс-технології.

Розгляд освітнього процесу як цілісної структури диктує необхідність комплексної організації навчання, органічної єдності різних видів навчання, взаємозв'язку лекційних, семінарських, практичних занять, їх поєднання з консультаціями та індивідуальною роботою.

У вищій школі на основі теоретичних знань, що студенти отримують під час лекцій, будуються практичні заняття (семінарське заняття, практикум). Звернення під час практичних занять до кейс-технології сприяють поглибленому засвоєнню студентами найбільш складних питань навчальної дисципліни через колективне обговорення, активізування до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування навичок самоосвіти.

Розглянемо узагальнену структуру впровадження кейс-технології в освітній процес. Пропедевтичний етап передбачає попереднє оголошення тематики кейс завдань з метою самопідготовки студентів до їх виконання. Педагогічна практика засвідчила, що можливі різні підходи до визначення форм роботи над кейсом: групова (3-5 осіб), фронтальна, індивідуальна. Наступним етапом є видача кейса(ів), обговорення цілей і завдань. Під час роботи над кейсом викладач виконує функції координатора, консультанта. На цьому етапі для активізації пізнавальної діяльності учасників освітнього процесу вкрай важливе звернення до інтерактивних методів: мозковий штурм; акваріум; велике коло тощо.

З урахуванням ідей контекстного навчання, варіативності навчального матеріалу, що сприяє суттєвому підвищенню якості методичної підготовки майбутніх викладачів, банк кейсів орієнтує студентів не лише на власне гуманістичний контекст проблемної ситуації, що описується в кейсі, але й на врахування сучасних вимог освітнього процесу, ризиків, що можуть виникати при розв'язанні проблем через різноманітні фактори (стан афекту у поведінці учнів, непорозуміння з батьками і т. п.).

Робота з такими кейсами забезпечує формування у студентів особистісних та професійних якостей, необхідних майбутньому викладачеві для майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, у рамках дослідження нами визначені шляхи використання кейс-технології у процесі професійного навчання майбутніх викладачів закладів професійної освіти з метою формування їх методичної компетентності:

- використання нетрадиційних лекцій, що побудовані на основі включення студентів до розв'язання проблемних ситуацій – проблемна лекція; лекція прес-конференція; інтерактивна лекція тощо;
- включення в освітній процес під час практичних занять методу кейсів, що передбачає залучення студентів до розв'язання професійно-важливих ситуацій;
- розробка завдань для самостійної роботи за кейс-технологією.

Подальшого наукового доробку потребують питання щодо розробки і систематизації кейсів для дисциплін професійного спрямування під час фахової підготовки викладачів закладів професійної освіти.

Література:

1. Закон України "Про вищу освіту" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2984-14>.
2. Радкевич В. О. Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю: монографія за ред. Н. Г. Ничкало. – Київ, 2010. – 424 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ, 1997. – 376 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ, 2004. 352 с.
5. Андрощук І. Використання кейс-методу в процесі підготовки майбутніх педагогів // Професійне становлення особистості. 2013. № 1. С. 181-188.
6. Багиев, Г. Л., Наумов В. Н. Организация практических занятий по маркетингу. Кейсовый метод. – Санкт-Петербург, 1997. – 89 с.
7. Лузан П. Г., Манько В. М., Нестерова Л. В, Романова Г. М. Теорія і практика впровадження інноваційних технологій навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників: монографія / за заг. ред. Г. М. Романової. – Київ, 2014. – 216 с.
8. Загородня О. Використання технології CASE-STUDY на заняттях з іноземної мови в економічних ВНЗ // Наукові записки СЕРІЯ: Педагогічні науки. 2005. Вип. 83. С. 95-97.
9. Ігнатенко Г. В., Ігнатенко О. В Професійна педагогіка: навчальний посібник. – Київ, 2013. – 352 с.

THE INFLUENCE OF NEW INFORMATION TECHNOLOGIES FOR MOTIVATION TO EDUCATION IN GENERAL LEARNING INSTITUTIONS

ВПЛИВ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МОТИВАЦІЮ ДО УЧІННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Larysa O. Kondratenko
Lydia M. Manylova

Abstract. The modern information technologies in recent times are increasingly affecting the various spheres of society. They did not pass the general educational institutions. For a long time, the school was the main source of knowledge, and therefore the motivation to study at school was stimulated as the inner need of each person in the knowledge of the world, and external factors, in particular, just as the status as a school graduation became a certificate of obtaining it a higher level of knowledge, and therefore a guarantee of the best prospects of professional arrangement. The modern system of the Internet has broken this monopoly of schools. Now for obtaining a sufficient level of education work a variety of on-line training systems. In order to preserve the motivation of the child to study in a general education school, it is necessary to rebuild the interaction of teachers with students.

Key words: motivation for learning, the modern information technologies, education, students, teacher.

Анотація. Новітні інформаційні технології останнім часом все більше впливають на різні сфери життя суспільства. Не оминули вони і загальноосвітні навчальні заклади. Довгий час школа була основним джерелом отримання знань, а відтак мотивація до учіння в школі стимулювалась як внутрішньою потребою кожної людини в пізнанні світу, так і зовнішніми чинниками, зокрема суто статусними, оскільки закінчення школи ставало свідоцтвом отримання нею вищого рівня загальних знань, а відтак і запорукою кращих перспектив професійного облаштування. Сучасна система Інтернету зламала цю монополію школи. Тепер для отримання достатнього рівня освіти працюють різноманітні он-лайн навчальні системи. Щоб зберегти мотивацію дитини до навчання саме в загальноосвітній школі потрібно перебудувати взаємодію учителів з учнями.

Ключові слова: мотивація до навчання, новітні інформаційні технології, освіта, учні, вчителі.

Вступ. Сучасна загальноосвітня школа переживає важку кризу власної ідентичності, втрату тих принципів, на яких вона базувалась протягом сторіч (якщо не тисячоліть), розуміння нею (як соціальною інституцією) свого статусу, завдань і ролі в житті суспільства. Навіть саме значення слова "школа" практично не міняло свого глибинного змісту. Так провівши дуже коротку лінгвістичну розвідку ми побачимо, що під терміном "школа" в різних слов'янських мовах розумілось практично одне і теж:

1. Школа: "Навчальний заклад, який здійснює загальну освіту і виховання молодого покоління" (XX ст.).²⁷³

2. Школа: Училище...Всякое положение человека где он волей-неволей приобретает находчивость, опытность и знание" (XIX ст.).²⁷⁴

3. Szkoła – "instytucja zajmująca się kształceniem...".²⁷⁵

Якщо заглибитись ще далі у минуле, то спочатку ми вийдемо на латинське слово "schola" від грецького "σχολή" – вчена бесіда, навчальне заняття,²⁷⁶ яке в свою чергу походить від праіндоевропейського segh – тримати, володіти.

Отже, кінець кінцем, школа це оволодіння чимось не матеріальним – інформацією, упорядкованими знаннями, уміннями, розвитком власних здібностей, тренуванням здатностей. Ця мета не залежала ні від типу школи, ні від методів навчання, ні від учителів, ні, навіть від самих учнів, оскільки мотивація дитини до учіння довгий час, як влучно відмітив Володимир Даль у своєму Словнику, школа – це таке становище людини, де вона вільно чи невольно набуває досвід і знання. У школі дитина повинна була вчитися, а вчитель навчати. Вибір був занадто малий. Можна було навчатись самотужки або під керівництвом гувернера. Але тоді потрібно було б все одно здавати екзамени екстерном або залишатись без документа про освіту. Тому мотивація до учіння в школі визначалась або внутрішньою потребою в отриманні знань або зовнішньою стимуляцією, викликану необхідністю мати певне свідоцтво про освіту.

Нові технології спочатку проникали в школу дуже повільно, практично не зачіпаючи навчального процесу: свічі змінились електричними лампочками, механічні гонги і дзвоники перетворилися на часофіковані електричні дзвінки, парти на столи, дошки стали розсувними, з'явилися кольорові підручники та цікаві посібники і нарешті радіо, проектор для діафільмів і навіть телевізор. Однак учитель як був, так і залишався основною фігурою і джерелом знань.

Вплив комп'ютерних технологій на способи отримання знань учнями. Але на межі XX і XXI сторіччя у школу практично увірвалася комп'ютерна техніка, особливості впливу якої на дітей і весь навчальний процес, педагоги довгий час намагались просто не помічати, сприймаючи новації як чергові допоміжні засоби у навчанні. Вони вважали, що просто використовуючи інтерактивну дошку зможуть: і підвищити ефективність освітнього процесу, і посилити інтенсивність уроку, і здійснити диференційований підхід, і

²⁷³ Словник української мови (1980), с. 480.

²⁷⁴ Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля (1882), с. 638.

²⁷⁵ Słownik poprawnej polszczyzny (1976), с. 754.

²⁷⁶ Словник іншомовних слів (1974), с. 749.

розвинути наочно-образне мислення. А застосування мультимедійних презентацій взагалі звільнить учителя від багатьох проблем (нічого не треба писати на дошці), а учнів – від нудоти (адже вони будуть не просто отримувати інформацію, а ще й розглядати цікаві картинки).²⁷⁷

При цьому чомусь абсолютно забувався той факт, що ще не проведені лонгітюдні дослідження впливу нової форми представлення матеріалу (екранна форма швидше співвідноситься з сувоєм, а не з книгою) на його засвоєння, не говорячи вже про доведену шкоду тривалого перебування в електронному середовищі для фізичного здоров'я дітей (Керделлан К, Корытнікова Н. В., Прихожан А. М., Xiaoming Li, Баловсяк Н. Н., Днепров Е. Д., Чекстере О. Ю.). У ряді публікацій серйозно стверджувалось і стверджується, що чим більше комп'ютерів з'явиться в школі, тим швидше і краще діти засвоюватимуть учбовий матеріал.

Лише ІКТ дозволяють відкрити двері учбового закладу назустріч інформаційному потоку зі всього світу, зробити навчання максимально наочним і простим, що дозволить кожній дитині опановувати знання згідно з її інтересами, схильностями, інтелектуальному потенціалу і фізичним можливостям. Вчитель перестане бути головною фігурою в школі, адже рівень освіти не залежатиме від його педагогічного таланту. Головним його завданням стане надання допомоги дітям в їх абсолютно самостійному опануванні знаннями. Висловлюючи такі революційні ідеї прибічники тотальної "комп'ютеризації" школи закривають очі на той факт, що сучасний інформаційний світ, заснований на цифрових технологіях, є абсолютно новим явищем, новим простором, оволодіння яким і маніпулювання в якому викликає зміни не лише в когнітивному розвитку дітей, але і в протіканні глибинних мозкових процесів.²⁷⁸

Дивно, але практично не піддається серйозному обговоренню питання чи так вже необхідний школярам доступ до величезної кількості інформації. Як відзначає професор психології Каліфорнійського університету (Санта-Барбара) Richard Mayer проблема здобуття повноцінних знань "...лежить не в доступі до інформації, а в умінні інтегрувати інформацію і зробити з неї правильні висновки".²⁷⁹

Рекламуючи широке залучення ІКТ в учбовий процес у вигляді звичайних, традиційних наочних засобів, але так би мовити в модернізованій формі, вчителі забувають, що діти, особливо маленькі, можуть надмірно захоплюватися зовнішньою формою представлення інформації, не вдумуючись в її єство, а це – пряма дорога до формування фрагментарного знання і "кліпового" мислення.²⁸⁰ В цілому ж, заміна традиційних наочних посібників нічого не міняє в самій структурі подачі інформації, а лише змінює її форму.

²⁷⁷ Крехмаер О. Ю. (2012): Использование информационно-коммуникационных технологий в учебно-воспитательном процессе начальной школы.

²⁷⁸ Фельдштейн Д. И. (2012): Век психологии. К 100-летию Психологического института Российской академии образования, с. 250-267.

²⁷⁹ Can college students learn as well on iPads, e-books? (2010), p.2.

²⁸⁰ Фельдштейн Д. И. (2013): Глубинные изменения современного детства и обусловленная ими актуализация психолого-педагогических проблем развития образования, с. 57.

Отже вже зараз видно, що ІКТ вимагають не просто надання можливості дітям прямо на уроці вийти в Інтернет або переглянути електронний підручник (хай і прекрасно написаний, а можливо в сучасних умовах слід говорити, що він не тільки прекрасно написаний але й "спрограмований"). Але й потребують врахування в учбовому процесі тих змін, які породжуються електронним світом. Зокрема ряд досліджень, проведених співробітниками лабораторії психодіагностики Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України свідчать про те, що сучасні першокласники мають набагато нижчий рівень розвитку моторних здібностей, ніж їх однолітки "докомп'ютерної" ери. Діти гірше пишуть, їм важче виробити навіть елементарні навички каліграфії. Здавалося б, таке уміння як каліграфія – дрібниця. Навіщо людині ХХІ століття уміти красиво писати? Для цього існують найрізноманітніші шрифти. Більше того, щоб не травмувати юного неумійку, розробляються нові полегшені стандарти і навіть сама форма букв змінюється у бік простоти їх написання. Але при цьому втрачається тренуюча і розвиваюча сутність навчання красивому письму – рука перестає тренуватися, а разом з нею гальмується і розвиток специфічних зон кори головного мозку. Корекція недоліків розвитку підміняється їх ігноруванням, а переведення дітей на раннє користування клавіатурою замість ручки (ще до закінчення періоду особливо активного розвитку кори головного мозку) матиме ще невідомі нам наслідки і не в такому вже далекому від нас майбутньому.

Позитивні і негативні чинники впровадження новітніх інформаційних технологій в роботу школи. Хоча досвід використання новітніх інформаційних технологій у школі має свою історію уже в кілька десятиліть, якихось очевидних стовідсотково доведених переваг його застосування все ще не з'явилося. А от падіння інтересу до шкільного навчання починає все частіше фіксуватися педагогами.

Саме тому в сучасних умовах достатньо складною і неоднозначною виступає проблема мотивації дитини до учіння. З одного боку, незаперечним фактом є те, що однією із притаманних людській істоті якостей виступає здатність засвоювати нове, пізнаючи оточуючий її світ; отримувати та інтеріоризувати інформацію, розвивати свої уміння. З другого, досвід вивчення дітей, які маленькими були "усиновлені" тваринами свідчить, що, попри наявність усіх людських здібностей до ознайомлення із навколишнім світом, розвиток їх здатностей зупинявся на тій межі, якої потребувало виживання в структурі "прийомної" сім'ї. При цьому жодної мотивації до розширення меж свого пізнання у них просто не виникало. Легенди про Ромула і Рема, повість про Мауглі не мають жодного реального підтвердження. Дитина вирощена твариною, залишається твариною попри всі спроби її "олюднити". Внаслідок складної дресури (бо назвати прийоми роботи з такою дитиною навчанням досить важко) у неї з'являлись певні нові здатності. Але досвід роботи з мавпами, взаємини людей з домашніми улюбленцями свідчать про можливість появи певного "олюднення" і у тварин, які довго перебувають в середовищі людей. Однак пояснення цих фактів настільки суперечливі, що важко

достовірно стверджувати наскільки нова поведінка визначається розвитком мислення, а не виявленням простих рефлексів.

Мотивація до навчання в епоху легкого доступу до інформації різного типу. Отже для розвитку дитини потрібні не тільки здатність до пізнання, але й певний вплив, який змушує її здійснювати зусилля для цього розвитку. І ось тут встає проблема мотивації. Проблема у якій є безліч пояснень і жодного беззастережного доказу. Зрозуміло, що поряд із внутрішнім стимулом (стимулом-бажанням, стимулом-необхідністю): я хочу; мені потрібно; мені цікаво; мені приємно, коли я це роблю; на маленьку дитину починає діяти зовнішній стимул (стимул-наказ, стимул-розпорядження): скажи "мама"; посміхнися; не роби так; ось-так, ось-так, моя ластівка; встань на ніжки; не плюйся – кашка смачна...

В сутності цих двох стимулів, які мотивують дитину до певних дій, є досить значні розбіжності. Перший – це вимоги власного Я, другий – вимоги соціуму. Сила дії цих стимулів на дитину залежить як від її вроджених характерологічних особливостей, так і від усвідомлення важливості того чи іншого стимулу, по-перше, для виживання, а, по-друге, для формування і збереження самоідентифікації. Під впливом дії стимулів з часом формуються мотиви як спонукальні причини дій і вчинків людини, а особливості усвідомлення причин і дій формують певний тип мотивації.

На час приходу до школи у дитини без патологій у розвитку пізнавальної сфери уже можуть виявлятися три типи мотивації:

1. *З перевагою внутрішньої мотивації.* Я буду робити те, що хочу; що мені подобається і приємно робити; що мене дуже цікавить.

2. *З перевагою зовнішньої мотивації.* Я буду робити те, що важливо для суспільства; моєї родини; людей, яких я поважаю і люблю.

3. *Змішаний тип мотивації.* Я буду робити те, що потрібно але тільки тоді, коли ця діяльність співпадатиме з моїми інтересами.

При всій зовнішній різноспрямованості названих типів мотивації шкільна успішність дітей жодним чином ними не визначалась. Представники усіх трьох типів могли зустрічатися як серед успішних, так і неуспішних учнів. Учителям, як показує досвід, традиційно найлегше було працювати з представниками другого типу мотивації, а найважче – з дітьми першого типу мотивації. Однак зараз ситуація почала докорінно змінюватись. Поява величезної кількості гаджетів, які полегшують (а то і повністю замінюють собою) будь-яку інтелектуальну працю, привела до різкого зростання кількості дітей I типу мотивації.

Сучасні діти просто не при звичаєні змушувати себе робити щось, що не приносить задоволення, одноманітна тренувальна робота викликає нехіть, власні неpravності породжують злість. Директор фізико-математичного ліцею № 239 в Санкт-Петербурзі, переможець Всеросійського конкурсу «Директор школи 2012» Максим Пратусевич вважає, що у сучасних школярів «...мало часу і працювати треба, а працювати зараз не дуже прийнято. Діти не привчені до роботи. Говорять, учитися треба весело, а це зовсім не так. Навчання – це напружена праця. Ми ж вчимося для життя, а в житті слід напружено

працювати і уміти це робити».²⁸¹ Звичайно, школа не повинна перетворюватись на муштру, і дитина має відчувати радість від навчання. Однак для того, щоб дійсно відчувати радість, треба здобути якусь, хоча б маленьку, перемогу. А перемог без зусиль не буває.

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський писав у своїй роботі «Сто порад учителям»: «Є загальні повчання, однаково цінні для всіх віків. Вони в нашому педагогічному колективі виражаються в наступних істинах:

- Пам'ятай, що без праці людина вироджується – перетворюється в огидну, мерзенну істоту.

- Людину узнають по колосу пшениці, яку вона посіяла і виростила, – так говорить народна мудрість. Ти виражаєш сам себе своєю працею. Дерево, вирощене твоїми руками, – це ти, твоя працьовитість і материнство. Твій робочий зошит – це теж ти, твоя праця, твій обов'язок перед батьком і матір'ю.

- Навчаючись за шкільною партою, ти береш у борг у старших поколінь матеріальні цінності, необхідні тобі для життя.

- Знай, що праця – нелегка справа. Праця немислима без поту, втоми, напруження фізичних і духовних сил. Праця не може бути такою ж цікавою, як гра, забавка, розвага. Праця цікава іншим – тим, що, вкладаючи в роботу свій розум, мудрість, напруження своїх рук, людина створює потрібні і красиві речі – творить життя і красу, утверджує, виражає в речах самого себе. ...Залишай себе в праці – і ти будеш щасливим.

- Праця – як сходження на високу гору: її сяючої вершини не досягнеш, якщо не пройдеш важкою, виснажливою кам'яною стежкою.

- Праця робить людину зрілою і мужньою. З шестирічного віку починай роботу, розраховану на декілька років. Живи так, щоб вже в десятирічному віці, озирнувшись назад, побачити те, що ти зробив своїми руками...Мудрість науки, світло знань по-справжньому відкриваються перед тобою лише тоді, коли трудяться твої руки, коли ти знаєш, що таке піт, трудова втома, мозолі.

- Навчання стане для тебе працею і ти зможеш керувати сам собою, оволодіваючи знаннями, лише тоді, коли навчишся долати труднощі в роботі, де зливаються майстерність рук і мудрість розуму...Пам'ятай, що рідко хто народжується з природними задатками Ньютона або Ейнштейна. Розраховуй на найгірше – на те, що природа обділила тебе. Виробляй, розвивай свої здібності працею, творчістю.

- Ніколи не залишай початої справи, доводь її до кінця...

- Знай, що майстерність безмежна..

Ці повчання доходять до свідомості вихованців лише за певних умов. Вони залишаються пустим звуком, їх навіть не зрозуміють вихованці, ніби ви говорите з ними невідомою їм мовою, якщо в школі немає атмосфери *радості праці*».²⁸²

²⁸¹ Эксперты рассказали, почему дети не хотят ходить в школу (2013), с. 3.

²⁸² Сухомлинський, В. О. (1976): Сто порад учителям, т. 2, с. 612-613.

В. О. Сухомлинський вважав, що тільки отримання задоволення від інтелектуальних зусиль стимулює дитину до продовження роботи, до нового розумового напруження.

Однак зараз ситуація далеко не настільки однозначна, як вона була за доби В. О. Сухомлинського. Навіть мотивовані на навчання учні (особливо в старших класах) свідомі у виборі свого майбутнього, мотивів, що змушують їх старанно працювати, далеко не завжди пов'язують своє навчання зі школою, або якимось іншим офіційним навчальним закладом. Вони вважають, що можуть отримати набагато більше і навчитися краще, використовуючи он-лайн курси. З одного боку у такому підході є певне раціональне зерно, особливо коли "дистанційне" навчання організовує поважна освітня інституція. Однак таке навчання вимагає від учня хорошої самоорганізації, дисципліни та здатності до систематичних занять і, особливо, розвитку такої якості як суб'єктна активність. М. М. Назар зазначає, що "суб'єктна активність – психологічне утворення, що характеризує властивий особистості спосіб цілепокладання, самоактуалізації та самореалізації, якість цілісного, автономного, такого, що саморозвивається, суб'єкта. Крім того, суб'єктна активність може бути розглянута і як характеристика діяльнісного стану особистості, що (як форма діяльності) складається з певних компонентів: цілеспрямованості, мотивації, стратегії досягнення цілі, рефлексії, емоцій".²⁸³ Якщо ж вищеназваних якостей учень не має або вони недостатньо розвинені, то в такому разі ця форма самоосвіти не принесе жодних корисних результатів навіть для дитини з хорошими здібностями, а що вже говорити про тих, у кого ці здібності бажають бути кращими.

Висновки. Тому, як і раніше, саме школа покликана забезпечити більшості підростаючого покоління необхідний рівень знань, умінь та навичок, а також розвиток їхніх компетентностей.

Водночас школа не може залишатись такою, якою вона була досі. Адже світ Інтернету має забагато інших принад окрім тих, які сприяють навчанню і розвитку дитини. Школяр, який зараз практично постійно взаємодіє з різного типу гаджетами, звикає до яскравості фарб, мультимедійності контенту, легкості і не обов'язковості взаємодії та спілкування з іншими учасниками гри або соціальної мережі, можливості постійної зміни і фальшивості самопрезентації. Він може не просто втрачати інтерес до навчання в школі з її обов'язковістю і регламентованістю, але повністю заглиблюватись у ту частину Інтернету, яка не буде вимагати від нього взагалі жодних зусиль.

Тому для того, щоб зберегти себе як повноцінну освітню установу школа повинна навчитись по-новому мотивувати дітей до навчання, ефективно поєднуючи привабливість мультимедії з традиційною взаємодією учителя і учня; наставника, який завжди зрозуміє, підтримає і дасть слушну пораду, та вихованця, переконаного у тому, що з усіма своїми навчальними (і навіть позанавчальними) проблемами може завжди прийти до свого педагога.

²⁸³ Назар, М. М. (2017): Деякі інструменти дистанційного навчання у розвитку суб'єктної активності, с. 18-19.

Література:

1. Крехмаер, О. Ю. (2012): Использование информационно-коммуникационных технологий в учебно-воспитательном процессе начальной школы. [Цитовано 7. 2. 2018.] Електронний ресурс. Режим доступу: http://nsportal.ru/sites/default/files/2012/11/krehmer_statya.doc.
2. Назар, М. М. (2017): Деякі інструменти дистанційного навчання у розвитку суб'єктної активності. В: Технології розвитку інтелекту. vol. 2, № 7 (18), (2017). [Цитовано 24. 2. 2018.] Електронний ресурс. Режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/315.
3. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука (1974): К., Головна редакція УРЕ, 1974, 775 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід та ін.] (1980): К., Наукова думка, 1980, т. 11, 609 с.
5. СУХОМЛИНСЬКИЙ, В. О. (1976): Сто порад учителям: Вибрані твори в 5-ти томах: К., Радянська школа, 1976, т. 2, с. 419-654.
6. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Второе издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора (1882): С.-Петербург-Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1882, 683 с.
7. ФЕЛЬДШТЕЙН, Д. И. (2013): Глубинные изменения современного детства и обусловленная ими актуализация психолого-педагогических проблем развития образования. В: Вопросы психологии, 2013, № 1, с. 46-65.
8. ФЕЛЬДШТЕЙН, Д. И. (2012): Век психологии. К 100-летию Психологического института Российской академии образования. В: Материалы конференции, Москва, 24 октября 2012 г.: СПб.: Нестор-История, 2012, с. 250-267.
9. Эксперты рассказали, почему дети не хотят ходить в школу. [Цитовано 20. 2. 2018.] Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ria.ru/society/20131120/978238106.html>.
10. Can college students learn as well on iPads, e-books? [Цитовано 19. 2. 2018.] Електронний ресурс. Режим доступу: http://usatoday30.usatoday.com/news/education/2010-08-10-ebooklearning10_CV_N.htm.
11. Słownik poprawnej polszczyzny (1976): Warszawa: PWN, 1976, 1055 с.

**CHECKING SUBJECT-SCIENTIFIC COMPETENCIES
WHEN STUDYING THE COURSE
«HISTORICAL GRAMMAR OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»**

**ПЕРЕВІРКА ПРЕДМЕТНО-НАУКОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ
ВИВЧЕННІ КУРСУ «ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»**

Olga I. Kryzhanivska

Abstract. Contemporary effective technologies of education are developing in Ukraine. The article presents the author's approach to monitoring the quality of students' knowledge of historical grammar of the Ukrainian language taught by thematic modules. The Tests spread one the theme of Historical Grammar of Ukrainian and it is possible to use them for student knowledge acquisition quick and thorough comprehensive checking on whole year lecturing as well as separate theme.

Key words: historical grammar, thematic module, control level (reproduction, differentiation, skills, interpretation).

Анотація. В Україні сьогодні актуальна розробка новітніх технологій навчання. У статті запропоновано авторське бачення контролю якості знань студентів з історичної граматики української мови при вивченні її за тематичними модулями. Наводяться тести з однієї теми, які можуть бути використані для швидкої та якісної перевірки і підсумкових знань студентів, і на практичних заняттях.

Ключові слова: історична граматика, змістовий модуль, контрольні рівні (відтворення, розрізнення, умінь, інтерпретації).

Освітній простір України нині перебуває в процесі суттєвих перетворень, адже навчальна система, яка ґрунтувалася на дидактичних засадах накопичення знань, умінь та навичок (часто далеких від практичних потреб сьогодення), почала трансформуватися в динамічну структуру, яка формує предметні та широкі соціокультурні компетентності, які диктуються такими визначальними для сучасної цивілізації тенденціями, як майбутньотворення та конструктивізм. Ці перетворення в початковій та середній школі поставили серйозний виклик перед вищою педагогічною школою – підготувати нового вчителя, який є носієм випереджувальних методик навчання, тобто таких, які готують сьогодішнього учня до розв'язання новітніх і прийдешніх проблем, розвивають ціннісні компетенції учнів, формуючи нові способи мислення і нові діяльнісні ознаки.

Відтак, останні роки примітні докорінними змінами в царині методик вищої школи, що зумовлено не тільки новим співвідношенням аудиторних / самостійних / індивідуальних годин, а й вимогами сьогодення підготувати

компетентного вчителя для Нової української школи, який здатний сприймати нове у суспільстві, в науці та освіті й інтерпретувати це нове на уроці, використовуючи різні інноваційні технології.

Звичайно, в такій ситуації не може бути непорушним не тільки підхід до читання лекцій, проведення семінарських, практичних та консультаційних занять, а повинні зазнавати видозмін і контрольні заходи, які вже зараз набувають нових форм, виконуються в нових форматах, у тому числі й комп'ютерних.

Саме тому в методиці вищої школи все більше уваги приділяють формуванню компетентнісних параметрів фахової досконалості. Особливо важливо це в підготовці майбутніх учителів, які згодом і самі будуть не стільки передавати знання (вони змінні), а навчати мислити. Уміння здобувати нові знання впродовж усього життя повинне сформуватися в молоді роки, а тому змінюється й підхід до підготовки вчительських кадрів: «Суть підготовки педагогічних кадрів полягає не у збагаченні тих, хто навчається, певною кількістю інформації, а в розвитку уміння оперувати інформацією, проектувати та моделювати свою діяльність».²⁸⁴ На сьогодні проблема видозміни методичної парадигми підготовки вчительських кадрів є актуальною.

У викладанні всіх вишівських дисциплін, навіть таких класичних, як мовознавчі історичні, назріла потреба розробки й апробації новітніх технологій навчання, адже їм належить засадниче місце серед навчальних курсів підготовки словесника, бо саме вони формують уміння концентрувати увагу на надскладному матеріалі, розуміння якого неможливе без здатності лінгвістично мислити, уявляти мовні процеси в їхньому розвитку і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки мовних видозмін. Навчальні плани підготовки фахівців за спеціальністю «Українська мова та література» ядерну позицію відводять історичній граматиці української мови, що й зрозуміло, адже тільки історія мови вчить, що «будь-які явища і факти потрібно розглядати на всіх етапах розвитку в їх взаємозв'язках, що дозволяє бачити їх не статично, а в історичній перспективі».²⁸⁵ Історія мови не тільки описує минуле й засвідчує сучасне, а й уможливорює визначення тенденцій подальшого розвитку мови, її історичних перспектив. Для сучасного фахівця з вищою освітою перспективність мислення – одна з провідних професійних характеристик.

Прикро, але методика вищої школи України практично не має загальноновизнаних майданчиків (наприклад, спеціальних журналів), на яких би дискутувалися викладацькі проблеми тощо. Разом з тим, на наукових конференціях відбуваються обговорення зазначеного питання, що й віддзеркалюють публікації матеріалів цих зібрань.²⁸⁶²⁸⁷

²⁸⁴ Тархан Л. З. Компетентнісний підхід до створення професійно-педагогічних програм підготовки інженерів-педагогів.

²⁸⁵ Історична граматика української мови/ [Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І.]. – К.: «Вища школа», 1980, с. 4.

²⁸⁶ Колоїз Ж. В. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника/ Ж. В. Колоїз // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного університету.

²⁸⁷ Крижанівська О. Формування лінгвістичних компетенцій на заняттях з історичної граматики української мови / Ольга Крижанівська.

Пропонована робота присвячена проблемі контролю якості знань за результатами осягнення студентом навчального матеріалу на прикладі змістового модуля «Історична морфологія». Вибір його є довільним, оскільки нас цікавить передусім не певна мовна тема, а форма і структура контрольного заходу по її завершенні. Вирішення такого питання є невеликою частиною формування сучасного освітнього середовища у вищій школі, воно ставиться в контексті «модернізації змісту освіти, створення системи моніторингу її якості».²⁸⁸

Актуальність моніторингу якості знань загострилася в останній час, коли частина вчителів у середній школі і викладачів у вищій часто віддають перевагу тільки тестовим за формою контрольним роботам. До теоретико-практичних засад тестування в останні роки звертається досить багато спеціалістів, які працюють в різних галузях освітніх технологій. Правда, філологів серед них небагато, а їхні напрацювання часто відомі лише у власному виші. Найбільш апробованим на теренах України є збірник О. І. Бондаря «Тестові завдання з історичної граматики української мови», який містить понад 250 завдань, що охоплюють усі розділи навчального курсу і можуть використовуватися при поточному й контрольному оцінюванні знань.²⁸⁹ Не заперечуючи самого факту зручності використання тестів при замірах залишкових знань, вважаємо, що підсумкова контрольна робота повинна носити комплексний характер і за формою, і за очікуваним результатом: вона обов'язково має показати не тільки те, що вивчив учень / студент, а й продемонструвати якісні параметри таких знань, а вони якраз виявляються через сформовані компетентності. Для цього пропонуємо контрольну роботу на чотири рівні такої структури:

Перший рівень – рівень відтворення знань. На ньому пропонуються завдання, які передбачають перевірку якості вивченого. Це можуть бути дефініції, наведення конкретних фактів за вимогою тощо. Наприклад, *дайте тлумачення поняття «внутрішня граматична аналогія», проілюструйте його прикладом з історії витворення відмінкових закінчень іменників третьої відміни*.

Хоч завдання цього рівня і не демонструють сформованості лінгвістичного мислення, але вони уможливають перевірку одразу кількох теоретичних питань: що таке внутрішня аналогія, які іменники належать до третьої відміни сучасної української мови, як склалася ця відміна, які форми мали іменники у Н. та З. відмінках давньоукраїнської відміни на і-короткий.

Другий рівень – рівень розрізнення контрольних одиниць. Передбачає уміння порівнювати, знаходити спільне й відмінне в контрольних одиницях, вибирати, групувати. Наприклад, *виберіть із групи запропонованих дієслів особові форми: несучи, читаль єсмь, печи, носити, могль, ходити иму*. Вкажіть назви вибраних дієслівних форм.

²⁸⁸ Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук], с. 1.

²⁸⁹ Бондар О. І. Тестові завдання з історичної граматики української мови: для студентів філологічного факультету.

Третій рівень – рівень практичних умінь і навичок фахового рівня. Тут перевіряється здатність студента робити різні види мовних розборів з урахуванням хронології тих чи тих змін (окрім умінь, студент виявляє хронологічні компетентності), постання чи зникнення певних мовних явищ тощо. Наприклад, *покажіть, як витворилися сучасні форми слів зелена, читатиму, вісімсот. Схронологізуйте етапи видозмін.*

Четвертий рівень – рівень інтерпретації. Саме завдання цього рівня треба пропонувати у такій формі, щоб вони показали рівень предметно-наукових компетентностей, сформованих (або формованих) у студента. Очікується вияв здатності узагальнювати, прогнозувати, коментувати ті чи ті зміни, послуговуючись напрацюваннями класичного і сучасного мовознавства. Відповідь на питання цього рівня – це лінгвістичне есе. Наприклад, *доведіть або спростуйте думку про те, що витворення морфологічних характеристик числівника відбувалося шляхом нейтралізації граматичних ознак, успадкованих від іменника та прикметника. Підкріпіть свої твердження цитуванням думок із авторитетних мовознавчих розвідок, вказавши найвідоміших дослідників становлення числівникової системи.*

Сучасні текстоцентричні підходи уможлиблюють перевірку сформованості наукових компетенцій і в роботі з цілісним текстом, хоч, на жаль, наші методичні розробки таких завдань не містять. Пропонуємо власне напрацювання такого характеру.

1. Прочитайте текст.

Психологія художньої творчості початково була розвивалася як галузь медицини (sic!): художня творчість розцінювалася в тодішній європейській культурі, згрубіла кажучи, як явище «хворобливе». ...Цілий сюжет смерті Гриця інтерпретується як «підмінене самогубство»: Гриць випив отруту, яку Маруся була приготувала для себе. В. Агеева, правда, ще трохи зупинилась була на Українчиній деструкції міфа куртуазного кохання, ...вона полемізує радше з його пізнішою патріархальною адаптацією, не вдаючись до першоджерел. Перед тим, однак, знов мушу втрутити одне застереження методологічного характеру. ...Відгуків у пресі обминути увагою аж ніяк не могла. ...Такої казки в українському фольклорі нема. ...Цю паралель було б помічено... (Оксана Забужко)

2. Виконайте міні-тест.

1. Визначте шляхом співвіднесення походження сучасних дієслівних форм.

А) була розвивалася, була приготувала

Б) розцінювалася, випив, (не) могла

В) кажучи, (не) вдаючись

Г) інтерпретується, полемізує

Д) втрутити, обминути

Е) було б

1. інфінітив

2. умовний спосіб

3. короткий активний
дієприкметник

4. плюсквамперфект

5. перфект

4. особові форми
теперішнього часу

2. У тексті форми іменників *творчости, смерти* є
- А) авторською стилізацією під старовину;
 - Б) орфографічною помилкою;
 - В) вибором історичної флексії іменників *–*i–* основ, повернення якої дебатуються в мовознавчих колах;
 - Г) діалектним явищем;
 - Д) запозиченням з польської мови.

3. У тексті слово *міф* має закінчення – *а*, яке
- А) відповідає нормам сучасної літературної мови;
 - Б) не відповідає чинному Правопису;
 - В) має паралельні закінчення –*А/-У*;
 - Г) є допустимим.

3. Напишіть лінгвістичне есе на тему: «Які тенденції сучасного українського правопису віддзеркалює запропонований уривок з твору Оксани Забужко?».

Оскільки курс «Історична граматики української мови» охоплює шість кредитів, то упродовж його вивчення пропонується кілька видів контролю. Зі вступного модуля – «Походження української мови та її періодизація» – студенти складають усний колоквіум, з «Історичної фонетики» та «Історичної граматики» – пишуть аудиторну комплексну контрольну роботу, а з «Історичної лексикології та фразеології» – виконують індивідуальне навчально-дослідне завдання, яке готується впродовж двох місяців і захищається у вигляді доповіді з презентацією.

Наводимо зразок комплексної контрольної роботи з «Історичної граматики».

Модульна контрольна робота з теми: «Історична морфологія»

Варіант 1

Рівень 1 (відтворення). Дайте відповіді на питання, проілюструйте їх прикладами.

1. Назвіть і проілюструйте шляхи вдосконалення граматичної системи мови:

- 2. Зовнішня аналогія виявляється в...
- 3. Назвіть усі старі типи відмінювання іменників:
- 4. Назвіть граматичні ознаки коротких прикметників:
- 5. Займенники 3-ої особи витворилися з ...
- 6. Неособові дієслівні форми давньоукраїнської мови...
- 7. Відчислівникові прислівники – це ...
- 8. Дайте визначення, наведіть приклади
 - 8. 8.1. детермінатив –
 - 8. 8.2. атематичні дієслова –
 - 8. 8.3. плюсквамперфект – це

Рівень 2 (розпізнавання)

1. Іменники *СЫНЪ, ВОЛЪ, ДОМЪ* належали до
- А)* *-ѡ-* основи;

- Б) *-ja- основи;
- В) *-ŷ- основи;
- Г) *-s- основи;
- Д) *-i- основи.

2. Іменники І відміни СВЕКРУХА, КНЯГИНЯ, ПОЛОВИНА належали до

- А)* -ŏ- основи;
- Б) *-ja- основи;
- В) *-ŷ- основи;
- Г) *-s- основи;
- Д) різних основ.

3. СТОЛА, МЕДQ , ĀĪĒQÁĒ – це форми

- А) Р.в.однини;
- Б) Д.в. однини;
- В) Р.М. в, двоїни;
- Г) Н.в. множини;
- Д) різних відмінків.

4. У сучасній українській мові закінчення -у(-ю), -а(-я) в Р.в. одн. іменників чоловічого роду II відміни маємо внаслідок

- А) витворення категорії істот / неістот;
- Б) впливу середнього роду на чол.;
- В) впливу ж.р. на чол.
- Г) важко пояснити;
- Д) змішання колишніх -ŏ- та -ŷ- основ.

Увага!!! Правильну відповідь на питання 5 формуєте шляхом добору відповідей з банку даних:

- А) *-ŏ-, -jŏ- основи;
- Б) *-a-, -ja- основи;
- В) *-ŷ- основи;
- Г) *-i- основи.
- Д) *-ŭ- основи
- Е) *-s- основи;
- Є)* -t- основи
- Ж)*-n- основи
- З) *-r-основи
- И)*-e- основи.

5. II відміна іменників СУЛМ сформувалася зі старих відмін:

6. Знайдіть відповідності:

6.1 .Вказівні займенники

А собh, vñ

6.2.Означально-вказівні(анафористич

Б кьждь, самъ, вьсь

6.3 .Означальні

В нhкьто, нhчьто

6.4.Присвійні

Г вашь, свои

6.5.Питальні, відносні

Д сикъ, тои, онъ

6.6.Заперечні

Е никьто, никьи

6.7.Неозначені

Є и, ~, "

7. ДАЛЕКУЄМУ – це форма

- А) членного стягненого прикметника;
- Б) нечленного прикметника в Р.в. одн.
- В) Н.-К.в. двоїни;
- Г) Д.в. однини чол.роду;
- Д) інша відповідь.

8. За допомогою суфікса -jes- творилися форми вищого ступеня

- А) Н.-З. однини прикметників середнього роду;
- Б) Н.-З.в. однини прикметників чоловічого роду;
- В) Н.-З.в. однини прикметників жіночого роду;
- Г) Н.-З.в. однини прикметників чол. і середнього роду;
- Д) прикметників усіх родів і у всіх відмінках.

9. Названі числівники давньоукраїнської мови відмінювалися

9.1.ДЬВА	А) як іменники на приголосний у множині;
9.2.ТРИЄ	Б) як іменники в двоїні;
9.3.ЧЕТЫРЕ	В) як іменники-і-основ у множині;
	Г) як вказівні займенники
	Д) за одним типом.

10. Остаточне оформлення числівника як окремої частини мови відбулося

- А) в праслов'янській мові;
- Б) в протоукраїнський період;
- В) в староукраїнський період;
- Г) в середньоукраїнський період;
- Д) триває й досі.

11. Особовими дієслівними формами в староукраїнській мові були

- А) інфінітив;
- Б) перфект;
- В) умовний спосіб;
- Г) дієприкметник;
- Д) аорист.

12. Знайдіть відповідності

12.1. ДАВАЛЫ СУТЬ	А) 1 майбутній;
	Б) супін;
12.2. ДАВАЛА БѣАХЪ	В) плюсквамперфект;
12.3. ДАВААХЪ	Г) імперфект;
12.4. ДАВАТЬ	Д) перфект.

13. Знайдіть відповідності

13.1. Аорист	А) походить із 1 майбутнього;

13.2. Імперфект	Б) занепав у кінці XII -поч. XIIIст.
13.3. Перфект	В) занепав у XIV ст.
13.4. Плосквамперфект	Г) перетворився в сучасн.мин.час;
13.5. Форма майбутнього синтетичного	Д) залишився як складена форма

14. Активні нечленні дієприкметники теп. і минулого часу в СУЛМ

- А) існують зараз у повному складі;
- Б) частково втрапилися;
- В) повністю втрапилися як окремі лексеми;
- Г) перейшли в розряд дієприслівників;
- Д) перейшли в прикметники.

15. Активні членні дієприкметники теперішнього часу в СУЛМ

- А) існують зараз у повному складі;
- Б) значною мірою втрапилися;
- В) повністю втрапилися як окремі лексеми;
- Г) перейшли в розряд дієприслівників;
- Д) перейшли в прикметники.

16. Знайдіть відповідності

16.1. кѣде	А) відіменниковий
16.2. шкода	Б) відчислівниковий
16.3. двоичи	В) віддієслівний
16.4. дочиста	Г) відзайменниковий
16.5. нехотя	Д) відприкметниковий
	Е) відприйменниковий

Рівень 3 (умінь та навичок). Виконайте завдання

1. Покажіть шлях витворення названих форм таких українських слів:
мала (прикметник жіночого роду)
п'ятнадцять (Н.в.)
возитиму (І особа одн.)

2. Поставте давньоукраїнські іменники в заданій відмінковій формі, прокоментуйте витворення сучасних закінчень

Р.в.	Д.в.
Давньоукр. СУЛМ	Давньоукр. СУЛМ
ВОЛЬ	
ДРУГЪ	
СТЕПЪ	

3. Надпишіть частиномовну належність, вкажіть старий і новий типи відмінювання іменників, форми дієслів, прикметників, розряди займенників. Виділене слово розберіть морфологічно. Запишіть українською мовою.

Каїі Ооду іїпѣа÷уѡа ѡаієіу сѣаодііу ѡаєііііу іїпѣа÷ѣаау, ѡаіі ѣаѣаоду *їїаііу*
аієіау іїѣааоєіу (Слово о полку Ігоревім).

Рівень 4 (інтерпретації).

Доведіть або спростуйте думку про те, що флективність української мови послаблюється.

На виконання такої контрольної роботи відводиться 1 год. 20 хв. Щоб студенти справилися з її виконанням, їм завчасно пропонується перелік питань, які близькі до завдань четвертого рівня.

Питання IV рівня

1. Доведіть або спростуйте думку про те, що родові дієслівні форми витворилися з особових.

2. Доведіть або спростуйте думку про те, що неособові дієслівні форми сучасної української мови в нинішньому вигляді остаточно склалися в середньоукраїнський період.

3. Доведіть або спростуйте думку про те, що уніфікація – основний шлях витворення сучасної системи відмінювання іменника.

4. Доведіть або спростуйте думку про те, що староукраїнський дієприкметник є джерелом виникнення нових дієслівних форм.

5. Шляхи й джерела появи української фонemi /и/.

6. Доведіть або спростуйте думку про те, що сучасна числівникова система відмінювання виникла на основі іменниково-прикметникової.

7. Прокоментуйте появу різних закінчень в іменниках II відміни чоловічого роду в Р. в. одн.

8. Прокоментуйте появу паралельних закінчень іменників II відміни чоловічого роду в Д. в. Одн.

9. Аргументуйте, що іменники й прикметники в давні часи складали один клас імен.

10. Історія виникнення чергувань О, Е з нульовою фонемою.

11. Доведіть або спростуйте думку про те, що прислівник як частина мови є вторинною, тобто походить від форм інших класів слів.

12. Уплив занепаду й вокалізації зредукованих на систему українського вокалізму.

13. Уплив занепаду й вокалізації зредукованих на формування системи українського консонантизму.

14. Суплетивні форми в різних частинах мови. Їхнє походження.

15. Доведіть або спростуйте думку про те, що заперечні й неозначені займенники є власне українськими новотворами.

16. Поясніть історію появи рядів чергувань Н//ИН//А, М//ИМ//А, М//ИМ//У тощо.

17. Сучасні підходи до потрактування історії появи слів службових частин мови.

18. Періодизація історії української мови як наукова проблема.

19. Прокоментуйте появу чергувань приголосних /г/-/з'/, /к/ - /ц'/, /х/-/с'/ в іменних основах.

20. Прокоментуйте появу чергувань приголосних /к/-/ч/, /г/-/ж/, /х/-/ш/ у дієслівних основах.
21. Основні етапи утвердження українського ікавізму.
22. Історія появи чергувань голосних /о/- /і/, /е/ - /і/.
23. Прокоментуйте появу чергувань приголосних /к/-/ч/, /г/-/ж/, /х/-/ш/ в іменних основах.
24. Прокоментуйте появу чергувань приголосних /т/-/ч/, /д/-/дж/, /д/-/ж/ в іменних та дієслівних основах.
25. Походження писемності в східних слов'ян як наукова проблема.
26. Актуальні питання історії становлення синтаксичної системи української мови.
27. Історія найдавніших чергувань голосних /а/- /о/, /а/- /і/, /е/-/и/ тощо.

Як бачимо, методичні шукання в царині перевірки формування компетентностей у вишівській дидактиці є актуальними і потребують постійного урізноманітнення та наукового супроводу.

Література:

1. Історична граматики української мови / [Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І.]. – К.: «Вища школа», 1980. – 318 с.
2. Бондар О. І. Тестові завдання з історичної граматики української мови: для студентів філологічного факультету / О. І. Бондар. – Одеса: «АстроПринт», 2000. – 44 с.
3. Колоїз Ж. В. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника / Ж. В. Колоїз // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного університету. – Кривий Ріг: КДПУ, 2010. – Випуск 5. – С. 239-249.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під. заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с. – (Бібліотека освітньої політики).
5. Крижанівська О. Формування лінгвістичних компетенцій на заняттях з історичної граматики української мови / Ольга Крижанівська // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Випуск 121 (ч. II). – С. 235-238.
6. Тархан Л. З. Компетентнісний підхід до створення професійно-педагогічних програм підготовки інженерів-педагогів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: <http://vuzlb.com/content/view/293/84/>.

THE ORGANIZATION OF INTERACTIVE TRAINING IN THE COURSE OF PROFESSIONALLY ORIENTED UKRAINIAN LANGUAGE

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Tetiana A. Nesterenko

Abstract. The article deals with introduction of interactive training into the course of Professionally Oriented Ukrainian Language. It has been determined that interactive technologies can be successfully combined with traditional forms of learning organization; in particular they can be effectively used in lectures and practical lessons of the content module of Professional Communication. It has been proven that innovative methods create an opportunity of improving the students' level of education, contribute to their personal development, forming of verbal communicative skills, which future specialists will be able to use in their professional activity.

Key words: innovative technologies, interactive training, interactive methods, professionally oriented Ukrainian language, communicative competency.

Анотація. У статті розглянуто впровадження інтерактивного навчання на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)». Визначено, що інтерактивні технології вдало поєднуються з традиційними формами організації навчання, зокрема їх можна ефективно застосовувати на лекційних і практичних заняттях змістового модуля «Професійна комунікація». Доведено, що інноваційні методи дають змогу підвищити рівень освіченості студентів, сприяють їхньому особистісному розвитку, формуванню комунікативних навичок усного спілкування, які майбутні фахівці зможуть використовувати у своїй професійній діяльності.

Ключові слова: інноваційні технології, інтерактивне навчання, інтерактивні методи, українська мова (за професійним спрямуванням), комунікативна компетентність.

В основу сучасного розвитку сучасного суспільства покладено теоретичні знання, доступ до інформаційних технологій та власне інформацію, яка стає найвищою соціальною цінністю, створює орієнтири трансформації соціальних взаємодій, визначає напрям майбутнього розвитку людства. Зазначені умови породжують феномени інформаційного суспільства та віртуальної реальності. Відповідно, у вищій навчальній закладі приходить принципово нове покоління студентів, це «діти інформаційної епохи», які по-іншому, ніж їхні попередники, здобувають знання, обробляють і транслюють їх.

У зв'язку з цим традиційні методи готових знань, спрямовані переважно на отримання суб'єктами навчання знань-копій, які даються в готовому вигляді, відходять у минуле. По-перше, відтворені знання швидко забуваються й не можуть бути застосованими щодо іншого типу завдань; по-друге, на сьогодні вже не існує дефіциту інформації, у тому числі й наукової чи навчальної: людина може здобути її з мережі Інтернет у будь-якому обсязі, у будь-якому місці та в будь-який час.

Нині перспективним у навчанні нині є особистісно-зорієнтований підхід, його метою є формування людини як неповторної особистості, творця власного розвитку й своїх життєвих обставин, а навчання ґрунтується на діалогічному підході, який визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу. Найбільш ефективними за таких умов виявляються інноваційні технології, зокрема інтерактивні методи навчання.

Існує певна кількість публікацій, присвячених інноваційним технологіям переважно в навчально-виховних процесах дошкільної, початкової, загальноосвітньої освіти, серед яких роботи І. М. Дичківської, А. І. Кузьмінського та С. В. Омеляненко, Н. М. Остапенко, О. І. Пометун та Л. В. Пироженко, М. М. Чепіль тощо. Учителі змушені оперативно реагувати на нові цивілізаційні виклики сучасній школі. Застосовуючи новітні підходи до організації навчання й таким чином роблячи процес навчання цікавим, різноманітним, ефективним, демократичним, шкільні педагоги в цій царині подекуди постають більш прогресивними, ніж їхні колеги, викладачі ВНЗ.

Інноваційність набагато легше формується в дитячі роки, наступність у її формуванні повинна забезпечуватися вищими закладами освіти. Викладачі ВНЗ повинні бути готовими по-новому навчати сучасних студентів, і цим сприяти сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створенню умов для освіти протягом життя. Серед принципів державної політики України у сфері вищої – підтримка освітньої, наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів.²⁹⁰

Одним з різновидів інноваційності є інтерактивне навчання, яке ґрунтується на спілкуванні та співробітництві. Його обов'язковою умовою є постійна активна взаємодія всіх учасників навчального процесу. О. І. Пометун і Л. В. Пироженко характеризують інтерактивне навчання як «співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними суб'єктами навчального процесу, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають та вміють».²⁹¹ Усі інтерактивні технології поділяються на чотири групи: фронтальні технології, технології колективно-групового навчання, ситуативного навчання та навчання в дискусії. Серед інтерактивних методів широко використовуються такі: мозковий штурм, мікрофон, коло ідей, робота в малих групах, займи позицію, пресс-метод, акваріум, подорож роліві ігри тощо.

²⁹⁰ Закон України «Про вищу освіту» (2014), с. 2.

²⁹¹ Пометун (2006): Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання, с. 26.

Теоретичну основу впровадження інтерактивних методів навчання становлять системний, особистісно-зорієнтований та діяльнісний підходи до побудови дидактичних процесів; теорія оптимізації педагогічного процесу, а також інваріантність процесу навчання, зокрема методу навчання як мікродіяльності. Методологічною основою є розробки сучасних українських та зарубіжних педагогів у галузі методів та технологій навчання А. О. Гіна, В. В. Гузєєва, О. І. Пометун, Л. В. Пироженко та ін.

Метою статті є дослідити впровадження інтерактивного навчання на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)».

Одним із завдань курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є сформувати вміння й навички оптимальної мовної поведінки в професійній сфері. Серед найбільш ефективних технологій, які інтенсифікують цей процес, – методи інтерактивного навчання. Використання інтерактивного навчання на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)» – це не данина моді, воно зумовлене об'єктивними потребами вдосконалити комунікативну компетентність майбутніх фахівців. Власне, програмовий матеріал одного зі змістових модулів, зокрема модуля 2 «Професійна комунікація», «диктує» вибір інтерактивних технологій. Організація інтерактивного навчання, що передбачає моделювання різноманітних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, використання рольових ігор стане в пригоді під час вивчення таких тем:

1. Спілкування як інструмент професійної діяльності.
2. Риторика і мистецтво презентації.
3. Культура усного фахового спілкування.
4. Форми колективного обговорення фахових проблем.

У рамках вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» інтерактивні технології вдало поєднуються з традиційними формами організації навчання, зокрема інноваційні інтерактивні технології використовуються в рамках лекційних і практичних занять. Так, з огляду на невелику кількість лекцій, передбачених навчальним планом (4 год. у змістовому модулі 1. Законодавчі та нормативно-стильові ознаки професійного спілкування. Наукова комунікація; 6 год. у змістовому модулі 2. Професійна комунікація), заняття цього типу доцільно проводити у формі бесіди з елементами дискусії, обміну думками, що дасть змогу зацікавити студентів, залучити їх до обміну міркуваннями щодо складної проблеми, колективно знайти шляхи її розв'язання тощо. Наприклад, під час лекції «Спілкування як інструмент професійної діяльності» за допомоги методу «мікрофон» можна з'ясувати, які засоби, вербальні чи невербальні, студенти вважають більш дієвими в спілкуванні.

Тема «Спілкування і комунікація» передбачає дидактичну мету: набуття знань про спілкування, його функції, види та етапи й роль у професійній діяльності; розширення знань про невербальні засоби спілкування, гендерні

особливості спілкування; виховання любові до рідного слова й бажання ґрунтовно оволодіти нормами спілкування.²⁹²

За вивчення складного й значного обсягу інформації ефективним стане метод навчальних дискусій. Заняття доцільно розпочати з дидактичної гри питання – відповідь, коли викладач пропонує студентам дати просту відповідь на такі запитання:

1. Чи вмієте Ви спілкуватися?

2. Чи завжди Ваше спілкування є продуктивним?

3. Чи завжди Ви й Ваш співрозмовник відчуваєте задоволення від спілкування?

На підставі відповідей робимо попередній висновок і організовуємо дискусію «Які фактори впливають на успіх у спілкуванні?».

«Робота в парах» сприятиме засвоєнню невербальних засобів спілкування: одна особа демонструє жести, інша розтлумачує їхнє значення. Можна організувати тренінг: за допомоги невербальних засобів передати різноманітні почуття (захоплення, подив, радість, розчарування, гнів, розгубленість).

«Статусно-рольова гра» – важливий засіб досягнення певного статусу й виконання відповідної йому соціальної ролі. Питання про роль вербальних засобів у спілкуванні увиразнить гра «Студент – викладач» про мову, мовлення і спілкування; а питання про гендерні аспекти спілкування – гра «Комунікативна взаємодія «жінка – чоловік» у співвідношенні з параметрами мови».

Тема «Риторика і мистецтво презентації» має дидактичну мету оволодіння навичками доцільної побудови промови, різними способами переконання і всілякими видами аргументації, прийомами полемічного мовлення і створення певних риторичних емоцій; формування умінь і навичок правильного й переконливого мовлення, аргументованого доведення та спростування тез.²⁹³

Заняття такого типу будується на публічних виступах студентів, на самоаналізі та рецензування цих виступів. Доречно запропонувати студентам підготувати 3-хвилинну інформаційну промову «Мовні засоби переконання», послуговуючись прийомами створення проблемної ситуації, незначного відступу від теми, висунення несподівано нових гіпотез, припущень. Виробленню навичок самоаналізу на перших етапах заняття може сприяти метод незакінчених речень, що дає присутнім змогу долати стереотипи, вільніше висловлюватися щодо запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті й переконливо. Наприклад, викладач починає, а студент закінчує речення:

1. Аудиторія зустріла мене...

2. Позитивна / негативна реакція аудиторії спричинена...

3. На успіх / невдачу я реагував...

4. Я оцінюю свій виступ... тощо.

²⁹² Шевчук С. В. (2013): Українська мова за професійним спрямуванням, с. 147.

²⁹³ Там же, с. 178.

Одним з основних завдань цього заняття є оволодіти різноманітними способами переконання, навчитися аргументувати свою думку. Найбільш вдалим тут буде метод дискусії. Вона доречна за розгляду проблемних питань, тому будувати все заняття на дискусії не варто. На обговорення слід винести одне або кілька спірних питань, перед студентами постає завдання висловити свій погляд на проблему й переконливо аргументувати й проілюструвати його. Успіх обговорення буде залежати від того, наскільки проблема актуальна для учасників спілкування. Так, на дискусію можуть бути винесені ці або інші проблемні питання:

1. Чи насправді вмирає сучасне живе спілкування?
2. Вища освіта – розкіш чи необхідність?

У якості інновації в навчанні української мови (за професійним спрямуванням) застосовується «метод проектів». Проектна діяльність є ефективною формою організації освітнього процесу, спрямованою на індивідуальний розвиток пізнавальних інтересів і творчих здібностей студентів. Цей метод передбачає оволодіння технологією презентації промови на тему, цікаву для аудиторії або актуальну в руслі розгляданих проблем спілкування. Метод проектів завжди застосовується з метою розв'язання певної проблеми, яка спрямована, з одного боку, на використання різноманітних методів і засобів навчання, а з іншого боку, – на інтегрування знань і вмінь з різних сфер науки, техніки, технології й творчої галузі. За таких умов студенти виступають у ролі розробників, які використовують ІКТ в якості інструмента отримання комунікативних знань та засобу комунікації. Отримавши доступ до інформації та науково й творчо інтерпретувачи її, вони наочно репрезентують ці знання іншим студентам у ході практичного заняття «Мистецтво презентації». Перевагою електронної презентації є пришвидшення темпу занять, постійна візуальна підтримка інформаційного ряду, можливість за необхідності повернутися до потрібної інформації на будь-якому етапі навчання, що сприяє кращому засвоєнню нового матеріалу.²⁹⁴ До критеріїв оцінювання виконаних проектів можна зарахувати: змістову повноту, обсяг використаної інформації, яка виходить за рамки програми, обсяг використаних ресурсів та літератури; логіку викладу, переконливість доказів, оригінальність мислення, лаконічність, чіткість – тобто, усі критерії, які застосовуємо в ході оцінки традиційного публічного виступу. З іншого боку, на оцінку впливає виконання вимог до технічного супроводу роботи: готовність комп'ютерної техніки, якість і кількість слайдів, аудіовізуальне оформлення роботи тощо.

Тема «Культура усного фахового спілкування» має на меті набуття знань про особливості усного спілкування; вироблення умінь і навичок взаємодії між співрозмовниками за допомоги вербальних і невербальних засобів; засвоєння правил спілкування під час бесіди, співбесіди з роботодавцем, телефонної розмови, виховання ввічливості, поваги, толерантності.²⁹⁵

²⁹⁴ Чепіль М. М. (2012): Педагогічні технології, с. 176.

²⁹⁵ Шевчук С. В. (2013): Українська мова за професійним спрямуванням, с. 211.

Викладач пропонує студентам укласти порівняльну таблицю «Вербальне і невербальне спілкування». З цією метою застосовується технологія «обговорення проблеми в загальному колі». Її метою є з'ясування особливостей усного спілкування, привернення уваги студентів до складних питань комунікативної взаємодії, мотивація студентів якомога більше дізнатися про спілкування, актуалізація раніше отриманих знань про спілкування. Виробленню вмінь і навичок взаємодії між співрозмовниками сприятиме дидактична гра «Захоплення ініціативи в діалозі»: два учасники сідають у центрі кола, один з них починає діалог на професійну тему, а другий повинен увічливо, але наполегливо переключити співрозмовника на свою тему. Цей вид роботи розкриває особистісний потенціал студентів, адже кожен з них повинен продемонструвати власні можливості та зіставити їх з діями інших учасників ігрової діяльності, до того ж учасникам необхідно майстерно виконувати роль фахівця, долати психологічні, комунікативні бар'єри, удосконалюють особисті можливості.

За допомоги статусно-рольової гри «Консультація щодо курсової роботи» можна змодельовати бесіду викладача зі студентом на професійну тему й таким чином удосконалити прийоми встановлення контакту зі співрозмовником.

Під час заняття викладач разом зі студентами відтворює реальні життєві ситуації, застосовуючи рольові ігри. Наприклад, студентам пропонують імітувати бесіду між керівником установи і підлеглим; між роботодавцем і особою, що прийшла на співбесіду; телефонну розмову на професійну тему тощо. Рольовій грі передуює робота в парах, у ході якої учасники діалогу обмінюються думками, обговорюють сутність ситуації спілкування, розробляють питання (у тому числі й провокаційні) та прогнозовані відповіді на них. У підсумку рольової гри можна застосувати технологію «аналіз ситуації», яка дасть змогу визначити, що спонукало «роботодавця» взяти на роботу певного кандидата й визначити фактори, які вплинули на негативне рішення стосовно інших претендентів. Використання методу аналізу ситуацій сприяє розвитку аналітичного мислення студентів, результатом є не тільки знання, а й навички професійної діяльності.

Ефективною буде дискусія «Віртуальне спілкування: благо чи загроза для сучасної цивілізації». Метод дискусій, які, на думку деяких науковців є різновидом ігрових форм занять, співробітництва, коли з обговорюваної проблеми ініціативно висловлюються всі учасники спільної діяльності, є ефективним при вивченні цього складного й проблемного питання. Групу студентів можна розділити на невеликі підгрупи (по 5-7 осіб) і запропонувати їм відстоювати один з поглядів на проблему (позитивний / негативний бік віртуального спілкування). Перевагою методу дискусій є не тільки закріплення матеріалу, використання власного досвіду, уміння переносити знання з однієї сфери в іншу, але й розвиток комунікативної компетентності, здатності до кооперації, самостійного критичного мислення.

Тема «Форми колективного обговорення фахових проблем» передбачає таку дидактичну мету: оволодіння прийомами та навичками ділового спілкування під час колективного обговорення професійних проблем; вироблення умінь і

навичок етичної поведінки під час наради, перемовин, зборів, дискусій, мозкового штурму.

Колективне обговорення фахових проблем відіграє важливу роль у процесі професійної діяльності. До форм колективного обговорення фахових проблем належать: нарада, перемовини, збори, дискусія, мозковий штурм, що є ефективними щодо питань, які потребують спільного розв'язання,

Ділова нарада – найбільш дієва форма колективного обговорення питань і прийняття рішень. Вивчення нарад доцільно проводити у формі ділової гри, котру можна визначити імітацією професійної (господарської чи іншої) діяльності організації в навчальних, виробничих або дослідницьких цілях, яку група осіб виконує на моделі об'єкта. При цьому кожен учасник виконує конкретну «професійну» роль. Слід чітко сформулювати тему й мету наради, розробити порядок денний (коло проблем, питань). Це можна робити за допомоги метода «кейс». Кейс – це опис складної ситуації з супутніми фактами, розуміння якої вимагає її диференціації на окремі відносно самостійні частини, а далі – аналіз та синтез кожної для одержання цілісної картини. Метод case study дає змогу розв'язати певні завдання: виділити комплекс проблем конкретної ситуації; визначити її структуру, фактори, зумовлені виникненням цієї ситуації, її моделювання; вироблення системи оцінок; прогнозування майбутнього стану, розробка рекомендацій та програм дій щодо вирішення ситуації. На заняттях з використанням розгляданого методу застосовуються різноманітні ситуаційні завдання, розглядаються виробничі питання, які трапляються безпосередньо в установах. Наприклад, можна запропонувати студентам роботу в групах з метою підготувати необхідні матеріали для проведення а) оперативної наради, б) наради оргкомітету з проведення студентської наукової конференції відповідно до особливості проведення таких нарад.

Опрацювання питання про організацію та проведення ділових перемовин найкраще проводити засобом рольової гри, де ми імітуємо реальність, призначаємо ролі учасникам, надаємо їм можливості діяти «ніби насправді». Кожна особа повинна знати зміст і мету рольової гри, чітко виконувати призначену їй роль та бути готовою до імпровізації. Наприклад, викладач пропонує студентам імітувати ділові перемовини з налагодження співпраці студентської ради та ректорату університету. Ефективність перемовин залежить від ретельної підготовки, тому грі передуює робота в групах, у ході якої розподіляються ролі, визначається коло розгляданих питань, розробляються стратегії й тактика сторін. Безпосередня реалізація цієї форми обговорення фахових проблем допомагає учасникам оволодіти мистецтвом ведення перемовин, зокрема умінням налагодити та підтримувати контакт зі співрозмовником, стисло сформулювати та аргументувати власну думку, переконувати співрозмовника й впливати на нього, виробити навички безпечної поведінки в стресових ситуаціях. У фіналі рольової гри варто провести аналіз ситуації із застосуванням методу «дерево рішень». Оскільки рольова гра є елементом практичного заняття, надзвичайно важливим є

розподіл часу: пояснення умов – приблизно 10-15% часу, робота в малих групах – 15-25%, презентація й обговорення – 40-50%, підсумки – до 15%.²⁹⁶

Імітація життєвої ситуації доцільна й за розгляду зборів як форми прийняття колективного рішення. Важливо обрати актуальний для студентів порядок денний, достатньо розглянути одне питання, наприклад, аналіз успішності в групі за минулий семестр. Студенти мають попередньо сформовані навички оформлення ділових паперів, тож можна дати їм завдання укласти й оформити протокол зборів (розгляд інформаційно-довідкових документів передбачено на одному з занять, присвячених писемній професійній комунікації).

Інтерактивні методи стають не тільки методом навчання, а й об'єктом вивчення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). Програма передбачає вивчення дискусії як діалогічного методу творчої діяльності групи осіб, побудованого на публічному, відкритому, доброзичливому обговоренні актуального, але спірного питання і спрямованого на певний позитивний результат. Особливу увагу звертаємо на інтерактивні технології організації дискусії, зокрема «мозковий шторм» та «дерево рішень». Мозковий шторм особливо ефективно застосовувати під час вивчення теми «Культура усного фахового спілкування», адже ці заняття побудовані на аналізі певних ситуацій, випадків з життя студентів, обговоренні морально-етичних проблем. Технологія мозкового шторму може бути елементом рольових ігор, які студенти постійно презентують на заняттях, вона навчає студентів креативно мислити, відрізняти факти від думок, виявляти важливі й другорядні обставини, аналізувати й виносити рішення, шляхом співпраці знаходити шляхи колективного розв'язання найскладніших проблем.

Метод «дерево рішень» застосовується під час аналізу ситуації, він допомагає краще зрозуміти причини та механізм прийняття складних рішень.

Розгляд питань про інтерактивні методи ведення дискусій найкраще проводити методом випереджувального навчання, бо студенти на попередніх заняттях використовували ці технології рольових іграх, вивчаючи теми «Культура усного фахового спілкування» та «Форми колективного обговорення фахових проблем». Маємо нагоду поглибити теоретичні знання, проаналізувати та узагальнити попередній досвід. Викладач може запропонувати студентам за допомоги технології мозкового шторму визначити причини низького рівня успішності в групі та знайти шляхи їх подолання.

Ще одним оригінальним різновидом дискусії є дискусія в стилі телевізійного ток-шоу. Студенти отримують завдання переглянути політичне ток-шоу на одному з телевізійних каналів. На занятті, ґрунтуючись на теоретичних знаннях про цей різновид дискусії, здійснюємо аналіз ток-шоу, із застосуванням технології «дерево рішень». Ці та інші методи колективного обговорення фахових проблем дають змогу навчити студентів генерувати ідеї, збагачувати творчу діяльність, оперативно впроваджувати нововведення.

²⁹⁶ Хміль Ф. І. (2004): Ділове спілкування, с. 143.

Отже, сучасні умови сприяють розвитку інноваційності в навчанні. Як показує практика, використання інноваційних методів у професійно орієнтованому навчанні є необхідною умовою підготовки висококваліфікованих фахівців. Використання різноманітних методів та прийомів активного навчання стимулює в студентів інтерес до навчально-пізнавальної діяльності, що дозволяє створювати атмосферу мотивованого, творчого навчання та одночасно вирішити цілий комплекс навчальних, навчальних і розвивальних завдань.

Роль використання інноваційних методів на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) полягає в тому, щоб організувати навчальний процес у формі діалогу, що допоможе студентам удосконалити вміння висловлювати свої думки, аналізувати проблемні ситуації й знаходити оптимальні шляхи розв'язання їх. Такі методи дають змогу підвищити рівень освіченості студентів, сприяють їхньому розвитку, формуванню комунікативних навичок і умінь, які майбутні фахівці зможуть використовувати у своїй професійній діяльності.

Література:

1. Закон України від 01. 07. 2014 № 1556-VII «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.
2. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко. – Київ: А.С.К., 2006. – 192 с.
3. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навчальний посібник / Ф. І. Хміль. – К.: «Академвидав», 2004. – 280 с.
4. Чепіль М. М. Педагогічні технології: навч. посіб. / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – Київ: Академвидав, 2012. – 224 с. – (Альма-матер).
5. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко – 3-тє вид., виправ і доповнен. – К.: Алерта, 2013. – 696 с.

MODERN PEDAGOGICAL AND INFORMATION-EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TRAINING

СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНШОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Yevhenii V. Orlov

Abstract. The article gives the definition of «pedagogical technology», «innovative pedagogical technologies», «informative technologies», «informative-educational technologies». The article presents basic methodological requirements which pedagogical technology should qualify and features of modern pedagogical technologies in close conjunction with innovative technologies. The author analyses the basic pedagogical and innovative technologies which promote quality of foreign language training.

Key words: technology, pedagogical technology, innovative technologies, foreign language training.

Анотація. У статті визначено поняття «педагогічна технологія», «інноваційні педагогічні технології», «інформаційні технології», «інформаційно-освітні технології». Розкрито основні методологічні вимоги, яким повинна відповідати педагогічна технологія, та особливості новітніх педагогічних технологій у тісному поєднанні з інформаційними технологіями. Проаналізовано основні педагогічні та інформаційні технології, які підвищують якість іншомовної підготовки.

Ключові слова: технологія, педагогічні технології, інноваційні технології, іншомовна підготовка.

Сучасний ринок праці вимагає кваліфікованих фахівців, які мають певні професійні здібності на навички, набуті під час навчання, зокрема володіння іноземною мовою на високому рівні. Перед навчальними закладами постає завдання – якісно підготувати майбутніх фахівців, професійне становлення яких, як зазначають науковці, залежить від рівня розвитку їхніх пізнавальних здібностей, зокрема таких, як наполегливість, ініціативність, емоційна стійкість. Великий вплив на професійне становлення майбутніх фахівців мають професійна спрямованість, значущість навчального завдання та власна активність.²⁹⁷ Проблема якості освіти завжди була актуальною і для науковців, і для викладачів. Сьогодні в інформаційному суспільстві вона ставить нові завдання.

²⁹⁷ Ковжого С. О. (2008) Сучасні освітні технології та методи їх використання в навчальному процесі.

Вимагає перегляду й система іншомовної підготовки в Україні, що передбачає нову організацію, а отже, упровадження новітніх педагогічних технологій, які з огляду на інформаційні поступи суспільства важливо грамотно поєднувати із сучасними інформаційними технологіями, впроваджуваними в навчальний процес, – інформаційно-освітніми технологіями. Якість сучасної освіти – найважливіший чинник усталеного розвитку країни, її технологічної, економічної, інформаційної та моральної безпеки.²⁹⁸ Проблема використання інформаційних, точніше інформаційно-освітніх, технологій у тісному поєднанні з педагогічними в навчальних закладах усе частіше постає перед викладачами й педагогами, адже саме синтез цих технологій допомагає якнайкраще реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечити його індивідуалізацію і диференціацію з урахуванням рівня знань та здібностей тієї чи іншої особистості.

Слово *технологія* грецького походження (*techne* – мистецтво, майстерність, *logos* – наука, закон; наука про майстерність). Донині дискусійним залишається питання наявності педагогічної технології як інструмента навчання чи виховання. Одні педагоги вважають, що можна сформувати особистість із певними заданими заздалегідь якостями, для чого у процесі навчання й виховання потрібно використовувати ті чи інші алгоритми – педагогічні технології. Для інших навчально-виховний процес є творчістю, пізнанням і перетворенням світу, себе та інших людей у ньому, тому наперед визначених кроків чи програм не може бути. За дослідженням О. М. Пехоти, ідеї технологізації навчально-виховного процесу відбито в педагогічній спадщині Я. Коменського, А. Дістервега, Й. Песталоцці, Р. Штейнера, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та ін. Водночас прихильники вільного виховання, гуманізму, всебічного розвитку особистості та педагогіки творчості відкидали будь-які технології в освіті (Ж.-Ж. Руссо, К. Роджерс, Ф. Гансберг, Е. Лінде, Г. Шаррельман, Л. Толстой, К. Вентцель, Л. Шлегер та ін.). На думку дослідника, вибір освітньої технології – це насамперед вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактик навчання та стилю роботи вчителя з учнем.²⁹⁹

Сьогодні в науково-педагогічній літературі широко використовують поняття «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технології в навчанні», «технології в освіті», «технології освіти», «інформаційно-освітні технології», що свідчить про визнання освітніх технологій, а в епоху інформаційного суспільства інформаційно-освітніх технологій важливим чинником навчально-виховного процесу. У монографіях і дисертаціях методичних посібниках можна натрапити на різне визначення поняття «педагогічна технологія» як базового для розуміння освітніх технологій. С. М. Вдович і О. В. Палка в методичному посібнику «Сучасні освітні

²⁹⁸ Гуревич Р. С. (2012): Інформаційні технології навчання, інноваційний підхід, с. 50.

²⁹⁹ Пехота О. М. (2003): Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій, с. 11.

технології мовної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування» (2013)³⁰⁰ засвідчують такі визначення цього поняття:

- сукупність психолого-педагогічних настанов, що визначають спеціальний набір і komponування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; педагогічна технологія як організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу (Б. Лихачов);

- педагогічна майстерність; опис (проект) процесу формування особистості учня; змістовна техніка реалізації навчально-виховного процесу (В. Беспалько);

- опис процесу досягнення планованих результатів навчання (І. Волков);

- складна процесуальна частина дидактичної системи (М. Чошанов);

- системна сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, використовуваних для досягнення педагогічних завдань; конструювання навчального процесу з гарантованим досягненням мети (М. Кларін);

- послідовні (системно представлені) вказівки, діяльності й операції моделювання, реалізації діагностики ефективності, корекції процесу навчання або виховання (П. Москаленко);

- комплексний, інтегрований процес, який передбачає людей, ідеї, засоби та способи організації діяльності для аналізу проблем, що охоплюють основні аспекти засвоєння знань (Асоціація з педагогічних комунікацій і технологій США);

- системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання та засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів, їх взаємодії, завданням якого є оптимізація форм освіти (Глосарій термінів із технологій освіти, Париж, ЮНЕСКО);

- закономірна педагогічна діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу і володіє вищим ступенем ефективності, надійності, гарантованого результату, ніж за використання традиційних методик навчання (В. Сластьонін);

- радикальне оновлення інструментальних і методологічних засобів педагогіки та методики за умови збереження наступності в розвитку педагогічної науки і шкільної практики набором технологічних процедур, які забезпечують професійну діяльність учителя і є гарантією кінцевого результату (О. Козлова);

- складні й відкриті системи: прийомів і методик, об'єднаних пріоритетними освітніми завданнями; концептуально взаємопов'язаних між собою завдань і змісту; форм і методів організації навчально-виховного процесу (проект «Нові цінності в освіті», Інститут педагогічних інновацій РАО).

Сучасна освітня / педагогічна технологія в навчальному закладі – це науково обґрунтована й унормована за метою підготовки спеціалістів, змістом освіти, місцем і терміном навчання система форм, методів, засобів і процедур,

³⁰⁰ Вдович С. М. (2013) Сучасні освітні технології мовної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування: метод. посіб., с. 11-12.

що їх використовують для організації та здійснення спільної навчальної діяльності тих, хто навчає, і тих, хто навчається (К. Бондарева, О. Козлова).³⁰¹ Г. Селевко визначає такі три аспекти цього поняття: 1) науковий: педагогічні технології – частина педагогічної науки, що вивчає й розробляє мету, зміст і методи навчання та проектувальних педагогічних процесів; 2) «процесуально-описовий»: опис (алгоритм) процесу, сукупність мети, змісту, методів і засобів для досягнення планованих результатів навчання; 3) «процесуально-діючий»: здійснення технологічного (педагогічного) процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних педагогічних засобів.³⁰²

Відповідно до «Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07. 11. 2000 за № 522 освітні інновації – це «вперше створені, вдосконалені освітні, навчальні, виховні, управлінські системи, їхні компоненти, що мають істотно поліпшити результати освітньої діяльності».³⁰³ О. Мариновська перераховує такі педагогічні та сучасно-освітні технології: ігрові технології, інтерактивні технології, технологія інтенсифікації навчання на основі опорних схем і знакових моделей, технологія рівневої диференціації навчання на основі обов'язкових результатів, технологія модульно-блокового навчання, технологія блоково-консультативного навчання, технологія колективного способу навчання, технологія групової діяльності, технологія групових творчих справ, інтегральна освітня технологія В. Гузєєва, інтегральна технологія навчання, технологія «створення ситуації успіху», технологія суттєвості навчання, технологія розвитку критичного мислення, технології проектного навчання («метод проектів»), технологія навчання як дослідження, технологія особистісно-орієнтованого уроку, технологія особистісно-орієнтованого виховання, технологія формування творчої особистості, технологія життєвого проекту та життєвого проектування, технологія фізичного виховання дітей М. Єфименка, технологія розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера, методика розвитку творчих здібностей на заняттях з малювання, методика використання схем-моделей для навчання описових розповідей, методика використання схем-моделей у лексико-граматичній роботі, методика використання схем-моделей для навчання творчого розповідання О. Дяченко, методика вивчення епічних творів фабульного типу за допомогою системи ключових епізодів, методика вивчення епічних творів параболічного типу, методика лабораторно-практичних робіт К. Баханова, методика колективних творчих справ І. Іванова, метод неформальної європейської освіти «Оксфордські дебати».³⁰⁴

Л. С. Шевченко інноваційну педагогічну діяльність визначає як сукупність різних за метою та характером видів робіт, що відповідають основним етапам розвитку інноваційних процесів і спрямовані на зміни, що їх вносить педагог до

³⁰¹ Бондарева К. (2001) Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: науково-методичний посібник, с. 44.

³⁰² Селевко Г. (1998): Современные образовательные технологии.

³⁰³ Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (2012).

³⁰⁴ Мариновська О. (2007): Науково-методичний супровід освітніх інновацій, с. 85.

власної системи роботи. Така діяльність полягає у розробленні, поширенні чи застосуванні освітніх інновацій, має комплексний, багатоплановий характер, поєднує наукові, технологічні та організаційні заходи. Інноваційна діяльність є системною, спрямованою на реалізацію нововведень на основі використання та впровадження нових наукових знань, ідей і підходів. Відтак інноваційна педагогічна діяльність педагога передбачає формування високого рівня підготовки до професійної діяльності за рахунок самостійного розв'язання проблем, надання можливості «створення інноваційної освітньої продукції».³⁰⁵ Л. С. Шевченко також зазначає, що, розробляючи різні види лекцій (лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція-прес-конференція), потрібно враховувати, що вони повинні бути міждисциплінарними, добре підготовленими як з методичного, так і з технічного погляду, передбачати готовність викладачів і студентів до діалогічної взаємодії. Важливо залучати студентів до самостійної освітньої діяльності засобами веб-сервісів. Дослідниця покликається на експериментальне визначення переваг застосування веб-сервісів у майбутній інноваційній діяльності вчителів, до яких відносять такі: пошук інформації засобами безкоштовних відкритих ресурсів, колективна проектна діяльність, проведення психологічних тренінгів, рольових і ділових ігор, моделювання професійних ситуацій, робота у блогах, виконання індивідуальних і групових проектів на основі веб-квестів та блог-квестів, у яких здійснюється інтерактивне навчання з майбутньої професійної діяльності.³⁰⁶

За розширення інформаційної індустрії, коли інформаційні та комунікативні технології сприяють зміцненню соціального єднання, саморозвитку всіх верств населення, інформаційно-освітні технології не тільки надають інформаційну підтримку навчальному процесові, а й змінюють зміст та сам процес навчання.³⁰⁷

Коротко зупинимось на деяких із педагогічних та новітніх інформаційних технологіях, упроваджених в освітній процес, в екстраполяції на вивчення іноземної мови, оскільки в одній статті всі описати не можливо.

Новітні технології навчання не тільки покращують наявну систему освіти, а й упроваджують нову «культуру освіти», за якої вчитель буде лише мотивувати учнів до навчання, а основний процес навчання проходитиме за комп'ютером.³⁰⁸ Напр., новітні педагогічні та інформаційні технології з вивчення іноземної мови активно впроваджують: Шанхайський університет міжнародних відносин (Shanghai International Studies University) (<http://www.shisu.edu.cn>), в якому активно використовують технологію прослуховування та аналізу англійських новин каналу BBC;³⁰⁹ Педагогічний коледж Гуансі (Guangxi Teacher's College) (<http://www.gxtc.edu.cn>), у якому викладачі велику увагу приділяють вивченню іноземної мови за допомогою

³⁰⁵ Шевченко Л. (2017): Підготовка майбутніх учителів до інноваційної педагогічної діяльності процесі, с. 182.

³⁰⁶ Шевченко Л. (2013): Застосування інноваційних педагогічних методик майбутніми учителями технологій, с. 501.

³⁰⁷ Карплюк С. (2004): Про роль інформаційно-освітніх технологій в системі освіти, с. 97.

³⁰⁸ Shetzer H (2000): An Electronic Literacy Approach to Network-Based Language Teaching in Network-Based Language Teaching.

³⁰⁹ Dun Guangang (2002):.. Online English News: Its Listening and Teaching.

чатів;³¹⁰ Коледж іноземних мов Шанхайського університету технології та науки (Foreign Language College of the University of Shanghai for Science & Technology) (<http://www.usst.edu.cn>), який допомагає створювати сайти іноземною мовою (<http://www.1woods.net>);³¹¹ Відкритий університет (Open University) Великої Британії (<http://www.open.ac.uk/>) – один із лідерів європейської дистанційної освіти; Національний університет дистанційної освіти в Іспанії (Universidad Nacional de Educación a Distancia) (<http://portal.uned.es>), який курує 58 навчальних центрів у країні та 9 за кордоном; Відкритий університет Нідерландів (Open University of the Netherlands) (<http://www.ou.nl>); Центр дистанційної освіти Пенсільванського державного університету (Pennsylvania State University «World Campus») (<http://www.worldcampus.psu.edu>); Віртуальний університет Міннесоти (Minnesota Virtual University – <http://www.iseek.org/sv/index.jsp>) та ін.

Інноваційними сьогодні для вивчення іноземної мови є мережеві технології, напр., соціальна мережа для вивчення іноземних мов Livemocha. Спільнота ентузіастів (учителів, лінгвістів, усіх, хто просто вивчає іноземну мову) допомагає один одному вчитися: носії мови перевіряють виконані завдання й виправляють помилки; практикується обмін текстовими повідомленнями, вивчення мови за допомогою відео або аудіо-чатів; можна знайти напарника для взаємовивчення різних мов, а також фахівців із вивчення англійської мови за професійним спрямуванням у режимі реального часу (https://www.rosettastone.com/lp/sbsr/livemocha/?prid=livemocha_com).

Одним із різновидів мережевих технологій можна назвати технологію інтернет-блогу. Зарубіжні науковці помітили, що для тих, хто вивчає іноземну мову важливо чути не тільки зауваження чи критику з боку вчителя, а й знати, що скажуть про це інші люди. Е. Мак-Інтош в одній зі своїх праць «Від навчальних логів до навчальних блогів» («From learning logs to learning blogs») зазначає, що, напр., у Японії активно використовують інтернет-блоги в практиці вивчення англійської мови (так звані *навчальні блоги*), адже саме блог допомагає людям висловлювати свої думки й поширювати свої праці. Кожен може їх коментувати, відповідати на питання. Для досягнення комунікативного ефекту важливо мати певні знання з іноземної мови, адже все спілкування проходить лише англійською мовою, що розвиває навички критичного мислення, змушує захищати свої інтереси іноземною мовою.³¹² Коли дослідники почали впроваджувати цю технологію, вони ставили перед собою завдання розвинути навички користування комп'ютером та покращення знань з англійської мови, адже для якісного та цікавого спілкування автори коментарів змушують використовувати лексику різної тематики, отримують нові знання, відповідаючи на коментарі інших авторів. Така технологія дозволяє проводити заняття не тільки з невеликою групою людей у класі, а й може охопити ширшу аудиторію в різних країнах.

³¹⁰ Wang G. (2002): Construct Professional Chatting Rooms for Foreign Language Teaching.

³¹¹ Xu Fang (2002): Predicaments of Implementing CALL in China.

³¹² McIntosh E (2005): From learning logs to learning blogs.

Про використання технології навчального блогу в освітньому процесі, й зокрема для вивчення іноземної мови, ідеться в таких працях: Б. Д'юї «Блоги для вивчення мови» («Blogs for language learning»); С. Доунс «Освітні блоги» («Educational blogging»); С. Глогоф «Навчальні блоги: підвищення інтерактивності, індивідуальний підхід до навчання, зауваження та пропозиції» («Instructional blogging: Promoting interactivity, student-centered learning, and peer input»); С. Торн, Дж. Пейн «Еволюційні траєкторії, Інтернет, інформаційні технології та мовна освіта» («Evolutionary trajectories, and language education»); М. Варшауер, П. Віттакер «Інтернет для вивчення англійської мови: Керівництво для вчителів» («The Internet for English teaching: Guidelines for teachers»); Дж. Вільямс, Дж. Джейкобс «Вивчення можливості використання блогів як навчального простору в секторі вищої освіти» («Exploring the use of blogs as learning spaces in the higher education sector»); К. Пінкмен «Використання блогів під час занять з іноземної мови» («Using blogs in the foreign language classroom»). Цієї проблеми торкалися також А. В. Філатова (дослідила дидактичні властивості й функції блог-технології, а також методичний потенціал блогу викладача та особистих блогів студентів у вивченні іноземної мови на матеріалі країнознавства),³¹³ П. В. Сисоєв і М. Н. Євстигнєєв (запропонували загальний алгоритм розвитку умінь письма учнів, які навчаються за допомогою блог-технології),³¹⁴ Т. Ю. Павельєва (розробила технології розвитку умінь брати участь в інтернет-дискусії та умінь написання творчих робіт студентів-нефілологів на основі блог-технології).³¹⁵ В Україні – Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія та ін.

Прикладами блогів для вивчення іноземної мови є такі: Espresso English (www.espressoenglish.net), особливість якого – велика кількість корисних та цікавих статей різної тематики; My English teacher (www.myenglishteacher.eu/blog/) – блог, який містить цікаві вислови, фразеологізми, цитати англійською мовою; Quick and dirty tips (www.quickanddirtytips.com/grammar-girl) – блог, присвячений вивченню граматики, матеріал якого викладено просто й доступно.

Інтернет надає також можливість вивчення іноземної мови через Skype (див., напр.: <http://ihlviv.com/navchannya-po-skype/>).

Використання інтернет-ресурсів під час вивчення англійської мови розкриває величезні можливості для самоосвіти, зокрема й за професійним спрямуванням, що сприяє: формуванню навичок і умінь самостійного читання літератури, використанню матеріалів глобального простору, поповненню словникового запасу студентів, кращій мотивації до вивчення мови, розширенню кругозору, налагодженню ділових зв'язків і контактів в англomовних країнах. Студенти можуть брати участь в тестуванні, вікторинах, конкурсах, олімпіадах, що проводяться в мережі Інтернет, переписуватися з

³¹³ Філатова А. (2009): Оптимизация преподавания иностранных языков посредством блог-технологий для студентов языковых специальностей вузов.

³¹⁴ Сысоев П. (2009): Технологии Веб 2.0; Социальный сервис блогов в обучении иностранному языку.

³¹⁵ Павельева Т. (2010): Методика развития умений письменной речи студентов средствами учебного Интернет-блога.

однолітками з інших країн, спілкуватися в чатах, брати участь у відеоконференціях тощо. У мережі Інтернет є безліч сайтів, які допомагають у вивченні англійської мови різним категоріям людей, серед яких, зокрема, інтернет-ресурси: міжнародної організації з культурних зв'язків і освітніх можливостей British Council (www.britishcouncil.org), BBC Learning English (www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish/), Bussu (<http://busuum.com/>), Duolingo (<https://www.duolingo.com>) та багато інших.³¹⁶

Популярною сьогодні у вивчення англійської мови стає технологія подкастів, що базується на залученні автентичних матеріалів. Явище подкастингу поширене в усьому світі, в Україні його лише починають застосовувати. Подкастинг – це спосіб публікації медіа-потоків (звукових mp3 або відеопередач) у всесвітній мережі Інтернет, за якого вони транслюються особливим чином (протокол RSS), що дозволяє усім користувачам ознайомлюватися з ними та завантажувати їх. Подкастом називають також або окремий файл, або регулярно оновлювану серію таких файлів, що їх публікують за однією інтернет-адресою. На відміну від просто аудіофайла у форматі mp3 користувач може сам підписатися на цікаві для нього подкасти та регулярно їх отримувати.³¹⁷ Серед подкастів розрізняють відеокасти та скринкасти. Відеокасти мають певну перевагу над аудіоподкастами, тому що активізують не тільки слухове сприйняття, а й візуальне, що сприяє кращому запам'ятовуванню, допомагає розвивати навички аудіювання іноземної мови.³¹⁸

Використання автентичних аудіоматеріалів пожвавлює та урізноманітнює навчальний процес. Є. Зайцева вважає, що однією з особливостей цієї технології є те, що навчання іноземної мови базується на розвиткові у студентів слухомоторних зв'язків у результаті виконання усних вправ та в індивідуальному режимі.³¹⁹ Навчання на основі якісного сучасного автентичного матеріалу допомагає активно та свідомо використовувати іноземну мову в подальшому житті та на роботі. Як показує практика, аудіювання як мовленнєве вміння відстає від інших видів діяльності під час вивчення іноземної мови в українських вишах, оскільки в них немає належного технічного оснащення та якісних матеріалів.

Д. Мак-Кінні, Д. Дик та Е. Лубер, вивчаючи вплив технології подкастингу на навчання, засвідчили, що студенти, які навчалися за допомогою лекцій-подкастів (студенти визнавали, що їм більше подобалося повторювати матеріал за допомогою подкастів, ніж за допомогою підручника), значно перевершували академічну успішність групи студентів, які лише слухали лекції з лектором.³²⁰ Вивченню технології подкастів присвятили свої праці Т. Л. Ступіна (визначає

³¹⁶ Співаковська Є. (2013): Використання нових інформаційних технологій у вивченні студентами англійської, с. 23.

³¹⁷ Балтіна О. (2011): Подкасти як засіб вивчення та викладання англійської мови, с. 2.

³¹⁸ Richard E. (2007): A Cognitive Theory of Multimedia Learning Implications for Design Principles University of California.

³¹⁹ Зайцева Е. (2003): Информационно-обучающая среда как средство развития самостоятельной работы студентов при обучении иностранному языку.

³²⁰ Byrne D. (1976): Teaching Oral English.

подкастинг як один із необхідних складників аудіювання),³²¹ С. Г. Іванова (акцентує увагу на використанні подкастів для розвитку загальнокультурних компетенцій під час вивчення іноземної мови),³²² Г. Стенлі (вважає, що використання подкастів не тільки покращить, а й полегшить підготовку студентів до занять).³²³

Найпопулярнішими джерелами подкастів є сайти, присвячені лише вивченню англійської мови, напр.: Breaking News English (www.breakingnewsenglish.com/), British council (www.britishcouncil.org/professionals-podcast-english-listening-downloads-homepage.htm), Business English (www.businessenglishpod.com), Listen to English (www.listen-to-english.com). Серед авторських подкастів із вивчення англійської мови, зокрема: Randall's ESL Cyber Listening Lab (www.esl-lab.com/), ESL Podcast (www.eslpod.com), Speaking English Podcast (www.speakingenglishpodcast.com/), Better English (www.betteratenglish.com), China 232 (www.china232.com/), Splendid-Speaking (www.splendid-speaking.com) тощо.

Технологія дистанційного навчання. Цю технологію визнають універсальною формою самоосвіти, за якої навчальний процес повністю забезпечується науково-методичними матеріалами. Зарубіжні дослідники вважають, що правильно організовані дистанційні курси дають свободу часу та можливість прозорого оцінювання студента незалежно від часу навчання.³²⁴ На думку Д. О. Хуторського, сучасні технології дистанційного навчання можна умовно розділити на три великі категорії: 1) неінтерактивні (друковані матеріали, аудіо-, відеоносії) з низькою комунікативною інтерактивністю, добре відомими методиками розроблення навчальних матеріалів, низькою вартістю; 2) засоби комп'ютерного навчання (електронні підручники, комп'ютерне тестування і контроль знань, новітні засоби мультимедіа) середнього ступеня інтерактивності з відносно низькою вартістю, досить розвиненою інфраструктурою в Україні; 3) відеоконференції – розвинені засоби телекомунікацій на аудіоканалах, відеоканалах та в комп'ютерних мережах із високим ступенем інтерактивності, хорошою якістю передавання зображення, високою вартістю.³²⁵

Світовий досвід із дистанційного навчання засвідчує необхідність упровадження в освітній процес віртуальних університетів. Напр., у Західній Європі успішно працюють такі навчальні заклади й асоціації: е-університет NETTUNO, який об'єднує 38 ВНЗ із п'яти країн; Британський Відкритий університет (Open University); Міжнародна рада з дистанційної освіти (ICDE); Європейська мережа дистанційного навчання (EDEN); Європейська асоціація університетів дистанційного навчання (EADTU) та ін. Зокрема в Канаді, яка є одним із світових лідерів у сфері дистанційної освіти, що зумовлено

³²¹ Ступина Т. (2006): Основы использования подкастинга в образовательном процессе, с. 22.

³²² Иванова С. (2015): Использование подкастов для развития общекультурных компетенций при обучении иностранным языкам, с. 1812.

³²³ Stanley G.(2005): Podcasting for ELT.

³²⁴ Lubina E. (2010): E-learning w szkolnictwie wyższym – potencjał i wykorzystanie.

³²⁵ Хуторской Д. (1998): Принципы дистанционного творческого обучения, с. 16.

величезними масштабами країни та значними відстанями, реалізується п'ята частина всіх світових програм дистанційного навчання. Сучасна дистанційна освіта – це не тільки зручно, а й майже в 2-2,5 рази дешевше від очної освіти, що є важливим чинником для більшості людей.³²⁶ У Польщі пропонують мовні курси, які розробляють викладачі, добираючи до них дидактичні електронні матеріали й необхідні навчальні посібники. Польська дослідниця Є. Любіна називає їх методичними експериментами, зазначаючи, що такі курси – це лише невеликий відсоток електронної мовної пропозиції ВНЗ, оскільки створення цифрових дидактичних матеріалів, а також проведення занять у дистанційному форматі є трудомістким процесом і вимагає значного ангажування багатьох нових компетенцій викладача, зокрема технічної та інформаційної.³²⁷

У розбудову цього напрямку навчання свого часу зробили внесок А. А. Андрєєв, М. Ю. Бухаркіна, Л. С. Виготський, Я. А. Ваграменко, А. А. Вербицкий, Е. И. Дмитрієва, К. К. Колин, та ін.

Формування національної системи дистанційної освіти сприяє її інтеграції у світову освітню систему, а отже, інтенсивною стає взаємодія вищої школи України із закордонними навчальними закладами. У цьому напрямі показовим є створення Українського центру інформаційних технологій в освіті та відкриття Центрально-східноєвропейського віртуального університету (CEEVU) Дистанційна освіта в Україні перебуває на стадії становлення, що засвідчує постійне розширення нормативної бази, написання нових праць, присвячених питанню розвитку дистанційної освіти³²⁸, впровадження дистанційних курсів лише в деяких вишах країни.

Дистанційне навчання іноземних мов має свою специфіку, зумовлену тим, що дозволяє навчати різним видам мовленнєвої діяльності. Т. Павлова вважає, що для навчання таким видам мовленнєвої діяльності, як читання і написання, можна значною мірою обмежитися мережним курсом, оскільки особливості цих видів мовленнєвої діяльності не вимагають самі по собі об'ємної графіки і навіть значного за обсягом звукового супроводу.³²⁹ Проте для того, щоб оволодіти техніками говоріння, вимови й аудіювання обмежитися тільки текстовими файлами не вдасться, важливим стає звуковий супровід, а також створення різних ситуацій, що стимулюють усні висловлювання суб'єктів навчання. Тобто виникає потреба опертя на ілюстративний матеріал. Використовувати такий матеріал у мережних курсах технічно цілком можливо, але практично досить складно через великий обсяг пам'яті, що вимагають такі файли.³³⁰ Прикладами курсів дистанційного навчання є Lingva (<https://www.lingva.ua/>), Elio (<https://elio.center/learning/ua/courses/>), MOOCs у British Council та ін.

Актуальним є також питання оцінювання студентів через використання тестів, що, на думку О. Майорова, оптимізацію роботу викладача.³³¹ Задля

³²⁶ Tonkin Y. (1981): The world in the Curriculum: Curricular Strategies for the Twenty-first Century.

³²⁷ Lubina E. (2010): E-learning w szkolnictwie wyższym – potencjał i wykorzystanie, с. 245.

³²⁸ Муліна Н. (2001): Методика розробки та використання дистанційного курсу англійської мови.

³²⁹ Павлова Т. (2006): Прикладна лінгвістика та навчання іноземних мов в НТУУ «КПІ», с. 356.

³³⁰ Ломакіна Л. (2012): Дистанційне навчання іноземній мові, с. 6.

³³¹ Майоров О. (2002): Теорія та практика creation of tests for education system.

цього сьогодні для перевіряння знань з іноземної мови активно впроваджують технологію електронного тестування. Під час тестування потрібно дотримуватися певних вимог та рекомендацій, до яких М. Челишкова відносить такі: зміст запитань має відповідати вимогам програм; використовувати літературну мову, уникати вживання сленгів, діалектів; уникати тривіальних завдань, які не створюють жодних труднощів; тестове питання потрібно формулювати коротко; відповідь на одне тестове завдання не має містити відповіді на інше; питання потрібно формулювати як оповідально-стверджувальні, що складаються з 5-20 слів; уникати невизначених фраз («можливо це», «це правда, що»); для кожного питання має бути від 3 до 5 відповідей.³³² На практиці цю технологію часто використовують у курсах дистанційного навчання. Напр., у курсі дистанційного навчання «Херсонський віртуальний університет 2.0» впроваджено різні типи питань, які реалізуються відповідно до стандарту дистанційного навчання.³³³ Одним із прикладів електронного тестування, за допомогою якого можна перевірити свої знання з англійської мови, є сайт Teacheng.info (<https://teacheng.info/tests/>), де зібрано тести за різною тематикою та рівнем складності.

Для вивчення іноземної мови сьогодні активно використовують різні мультимедійні технології, які дозволяють задіяти майже всі органи чуття студентів, поєднуючи друкований текст, графічне зображення, рухоме відео, статичні фотографії та аудіозапис, створюючи «віртуальну реальність» справжнього спілкування. Доведено, що застосування мультимедіа та комп'ютерних мереж скорочує час навчання майже втричі, а рівень запам'ятовування через одночасне використання зображень, звуку, тексту зростає на 30-40 відсотків. Нові засоби навчання і нові інформаційні технології вимагають високого ступеня підготовленості, навченості та готовності викладачів застосовувати різні досягнення інформаційних технологій в процесі навчання. Викладачам важливо усвідомити, що без удосконалення й розширення своїх знань і навичок у сфері використання інформаційних технологій вони можуть значно відстати від своїх студентів і тим самим втратити авторитет. Сучасний викладач – це генератор ідей, організатор, режисер, який визначає ролі і процес навчання, поєднуючи традиційні та новітні методики, прийоми й засоби.³³⁴ О. Л. Шумський наголошує на необхідності використання інформаційних технологій, де великого значення набуває технологія гіпермедіа, тобто наявність у тексті виділених слів, які мають прив'язку до конкретних фрагментів інформації.³³⁵

Сьогодні молодь активно грає в комп'ютерні ігри, що до недавнього часу вважалося негативним впливом на психічне здоров'я гравця. Проте, як зазначає П. Феліція пізніші дослідження показали, що помірне використання

³³² Челишкова М. (2002): Теорія та практика створення педагогічних тестів, с. 103.

³³³ Кравцов Г. (2007): Модель контролю знань у системі дистанційного оцінювання “Web-Examiner” за стандартами ІМС, с. 208.

³³⁴ Чередніченко Г. (2011): Мультимедійні технології у процесі викладання дисципліни «іноземна мова» у вищих технічних навчальних закладах, с. 137.

³³⁵ Шумський О. (2014): Формування професійної іншомовної комунікативної компетентності курсантів вищих навчальних закладів МВС України засобами інформаційних технологій.

комп'ютерних ігор може бути безпечним видом діяльності, що приносить задоволення та користь. В освітньому процесі також використовують технології комп'ютерних ігор. Науковці довели, що комп'ютерні ігри можуть розвивати пізнавальні навички, а також покращувати навички користування інформаційними та комунікаційними технологіями. Їх можна використовувати, щоб представити цікаві факти, нагадати вже вивчений або запам'ятати новий матеріал, збільшити творчий потенціал або надати практичні приклади понять та правил, які важко показати в реальному світі.³³⁶

Використання комп'ютерних ігор у навчанні іноземної мови, зокрема й англійській, допомагає розвивати потребу спілкуватися цією мовою, набувати знання й практичні навички. Провідним мотивом є інтерес до вивчення мови й спроможності здійснювати іншомовну мовленнєву діяльність. Т. Ковальова вважає, що заняття з використанням комп'ютерних ігор не можуть повністю замінити традиційні заняття з англійської мови, проте вони можуть суттєво допомогти у залученні до них усіх студентів групи, навіть тих, у яких рівень володіння англійською мовою досить низький, а також сприяти появі усвідомленої позитивної мотивації до подальшого вивчення англійської мови. Деякі теми або певну лексику важко запам'ятовувати, а комп'ютерні ігри можуть у цьому допомогти.³³⁷

Проблему впровадження комп'ютерних ігор вивчали: Г. Стенлі (рекомендує скористатися іграми, заснованими на спостереженнях, завданням яких є віднаходження схованих предметів, а також іграми типу «вийди з кімнати», оволодіння якими вимагає знань назв предметів, що значно розширює словниковий запас);³³⁸ Т. Ковальова (визнає найголовнішим у використанні комп'ютерних ігор забезпечення завданнями, що містить мовну практику, напр., якщо це курсанти військових ВНЗ, то можна вивчати військову техніку, зразки озброєння і т. ін.);³³⁹ Дж. Дехаан (вважає, що навчальна мета комп'ютерної гри полягає не тільки у вивченні мови під час гри, а саме в контекстах та заходах, пов'язаних із ними).³⁴⁰

Напр., для іншомовної підготовки можна використовувати такі ігри: «Останній серед нас» («The Last of Us») – у грі є професійний диктор, який вимовляє кожну літеру (гру змодельовано на реальних подіях, від чхання героя, тремтіння голосу й до змішаного діалогу); «Ведьмак 3» (у грі багато героїв, кожен із яких має свої мовні особливості, від британського до американського акцентів); «GTA 5» (гра, що вимагає виконання певного завдання; у цій грі всі діалоги лише мовою оригіналу; віртуальне життя героя максимально наближене до реального з його радіо й телешоу).³⁴¹

Проте комп'ютер не зможе замінити атмосферу заняття, де кожен має змогу спілкування з живою людиною. Зазначимо, що важливу роль під час заняття все ж таки виконує вчитель. Щоб навчити спілкуванню іноземною мовою потрібно

³³⁶ Felicia P. (2009): Digital games in schools: A handbook for teachers, p. 7.

³³⁷ Ковальова Т. (2015): Про використання комп'ютерних ігор на заняттях з англійської мови, с. 36.

³³⁸ Stanley G. (2011): Engaging the gaming generation.

³³⁹ Павлова Т. (2006): Прикладна лінгвістика та навчання іноземних мов в НТУУ «КПІ», с. 356.

³⁴⁰ Dehaan J. (2011): Teaching and learning English through digitalgame projects.

³⁴¹ Лучшие компьютерные игры для изучения языка (2017): Интернет-журнал Apos.

створити реальні, справжні життєві ситуації (тобто те, що називається принципом автентичності спілкування), які стимулюватимуть вивчення матеріалу й вироблятимуть адекватну поведінку. Тут у нагоді стають ігрові технології навчання, або технології рольових (і зокрема ділових) ігор. Вагомий внесок у розроблення методик вивчення іноземної мови, основою яких є ігрова діяльність, зробили П. Щербань, І. Зимня, С. Ніколаєва, М. Кларін, В. Скалкін. Проблематикою ділових ігор у вищій школі займалися А. Вербицький, П. Підкасистий та ін. Ігровій діяльності в процесі навчання іноземної мови значну увагу приділяли також І. Зимня, О. Діанова, О. Леонтєв, Н. Складенко, Г. Лозанов, Дж. Ревел, Дж. Тайлор, Д. Цукерман та ін.

С. Г. Крамаренко зазначає, що гра – це найдоступніший для студентів вид діяльності, спосіб перероблення отриманих із зовнішнього світу вражень. Цікава гра підвищує мотивацію до навчання, це технологія, яка дає результати в комбінації з іншими технологіями.³⁴² О. Пометун визначає основні функції ігрової технології: 1) розвивальна – забезпечує розвиток творчого потенціалу, самостійність отримання необхідних знань; 2) комунікабельна – реалізується через організацію спілкування, регулювання міжособистісних відносин, механізм саморегуляції поведінки; 3) активізувальна – передбачає стимулювання пізнавальних процесів, інтересів, потреб; 4) інформаційна – спрямовує на соціальні, психологічні та методичні проблеми; 5) інтегрування знань – забезпечує міжпредметні зв'язки між курсами загальних об'єктів вивчення.³⁴³

Н. В. Кіш вважає, що педагогічну гру застосовують як умову й засіб створення ситуації, найбільш наближену до реальної. Вона забезпечує: емоційний вплив на студентів; активізує резервні можливості особистості; полегшує оволодіння знаннями, навичками й уміннями, сприяє їх актуалізації; допомагає закріпити, проконтролювати й скоригувати знання, навички та вміння; створює навчальну та педагогічну наочність у вивченні конкретного матеріалу, а також умови для активної розумової діяльності її учасників; дозволяє зробити навчальний процес цікавим.³⁴⁴ Навчити адекватному спілкуванню можна лише через комунікацію, яка зменшує мовленнєвий бар'єр, адже досягнення головної мети навчання іноземних мов – розвиток здатності й готовності до міжкультурного спілкування – можна реалізувати тільки в умовах самого спілкування як засобу навчання. Дж. Річардсон зазначає, що навчальний характер рольової гри студенти часто не усвідомлюють, натомість викладач свідомо розглядає рольову гру як форму, за допомогою якої можна краще навчити спілкуватися іноземною мовою, тому для нього мета гри полягає передовсім у «розвитку мовленнєвих навичок і умінь вихованців».³⁴⁵ З цього погляду рольові ігри необхідно проводити після завершення вивчення кожної теми від самого початку навчання, інакше може з'явитися психологічна

³⁴² Крамаренко С. (2002): Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів, с. 7.

³⁴³ Пометун О. (2004): Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання, с. 7.

³⁴⁴ Кіш Н. (2016): Ігрові технології як ефективний засіб навчання професійного іншомовного спілкування майбутніх фахівців різних спеціальностей, с. 102.

³⁴⁵ Сисоева С. (2011): Освіта як об'єкт дослідження.

перешкода внаслідок незвичного подання матеріалу. Рольові ігри, що моделюють реальні умови міжособистісного спілкування, дають можливість практично застосовувати отримані у процесі навчання знання.

На особливу увагу заслуговують інтерактивні ігрові технології. На думку А. Циркаль, регулярне проведення інтерактивних занять сприяє значному покращенню комунікативних навичок студентів, у результаті чого зникають внутрішні обмеження того, хто навчається.³⁴⁶ З-поміж інтерактивних ігрових технологій для вивчення іноземної мови застосовують, напр., такі: *Anitemdescription* – гра, в якій необхідно описати слово чи словосполучення, зазначені на інтерактивних картках, не називаючи корінь слова та не застосовуючи жестів, щоб інші учасники навчального процесу могли вгадати слово (ця гра перевіряє словниковий запас із певної теми у поєднанні з граматику); *Warm up activity* – гра, яка покращує навички швидкого реагування, активізує пошук синонімів англійською мовою, забезпечує прямий комунікативний контакт з іншими учасниками навчального процесу, позитивно впливає на взаємозв'язок всередині групи; *Chainstory* – гра покращує навички швидкого реагування, логічного мислення, підвищує увагу, допомагає розвивати пам'ять, фантазію та індивідуальність, фокусує увагу на сюжеті історії, оскільки полягає у продовженні історії попереднього учасника навчального процесу (перевіряє словниковий запас із певної теми та загальний словниковий запас у поєднанні з граматику).

Сьогодні як ніколи особливої актуальності набуває особистісно-орієнтований підхід та диференційоване навчання. І. В. Нікішина вважає, що особистісно-орієнтований підхід (за термінологією дослідниці *особистісно-орієнтована технологія*) передбачає пріоритет суб'єкт-суб'єктного навчання, діагностику особистісного зростання, ситуаційне проектування, ігрове моделювання, упровадження навчальних завдань для вирішення життєвих проблем, що сприяють розвитку особистості в реальному соціокультурному й освітньому просторі: суперпозиція вчителя та субординована позиція учня перетворюються в особистісно-рівноправні позиції, коли педагог не стільки навчає і виховує, скільки стимулює учня до психологічного й соціально-морального розвитку, створює умови для його саморозвитку. Проблематику особистісно-орієнтованого підходу в навчанні досліджували І. Д. Бех, Н. Д. Леонідова, І. С. Якиманська та ін. Серед особливостей цього підходу такі: зміст – побудова індивідуальних гнучких самоосвітніх програм (траєкторій індивідуального саморозвитку для кожного учня); методика – діалог у системі навчання, спрямований на спільне конструювання програмної діяльності з особистісного розвитку учнів з урахуванням мотивації діяльності, індивідуальної вибірковості до змісту й форм роботи, готовності до саморозвитку. Методологічною основою цієї технології є індивідуалізація і диференціація освітнього процесу.³⁴⁷

³⁴⁶ Циркаль А. (2013): Огляд найбільш цікавих інтерактивних методів на заняттях з англійської мови, с. 6.

³⁴⁷ Нікішина І. (2008): Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе: использование интерактивных форм и методов в процессе обучения учащихся и педагогов.

Л. Варзацька вважає, що особливе місце в особистісно-орієнтованому навчанні займають інтерактивні технології. Світова скарбниця вчителів іноземної мови нараховує широкий спектр прийомів інтерактивного навчання («Робота в парах», «Мозковий штурм», «Інтерв'ю», «Круглий стіл», «Аналіз ситуації», а також імітаційні ігри, дискусії, дебати та інші). Використання інтерактивних технологій дає змогу реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, успішно розв'язати порушені проблеми.³⁴⁸ Цієї ж думки дотримується й Є. Пассов, який також вважає, що для опанування іноземною мовою потрібно обов'язково ознайомитися з культурою того народу, мову якого вивчаєш, що вимагає багато часу для повного «занурення в предмет» (вивчення традицій, культури, особливостей народу).³⁴⁹

Ще однією в особистісно-орієнтованому навчанні, є технологія проектного навчання (проектна технологія, або метод проектів), яка сприяє розвитку активного самостійного мислення, орієнтованого на спільну дослідницьку роботу. І. Зимня називає метод проектів засобом реалізації особистісно-орієнтованого навчання, спрямованим на розвиток учня.³⁵⁰ Проекти можуть бути колективними, видовими, письмовими, усномовними, монопроекти, інтернет-проекти. Проектну технологію визначають як спільну діяльність того, хто навчається, і того, хто навчає. Технологія передбачає застосування на практиці тих знань, які отримує студент під час свого проекту. Професор У. Х. Кілпатрик в одній зі своїх праць запропонував першу класифікацію проектів відповідно до їхньої мети, характеризуючи метод проектів як планування доцільної діяльності задля вирішення певного навчального завдання у реальній життєвій ситуації що передбачає високий рівень самостійності та зацікавленість учнів.³⁵¹ М. Ворник вважає, що застосування методу проектів у процесі організації занять з іноземної мови – це творча, клопітка робота з поетапним виконанням завдань, від успішності реалізації яких залежить кінцевий результат. Проектна іншомовна діяльність дає можливість поглибити знання з іноземної мови, розширити кругозір, реалізувати набуті уміння та навички із суміжних дисциплін, навчитися працювати індивідуально та колективно, реалізувати свої досягнення перед аудиторією, що допомагає самоствердитися, виявити творчі здібності та ініціативу.³⁵² Метод проектів як самостійна робота сприяє отриманню досвіду дослідницької навчально-пізнавальної діяльності, розвитку умінь збирати, аналізувати, репродукувати інформацію, відображає творче самовиявлення студента та формує позитивну мотивацію до вивчення іноземних мов як засобу міжкультурної комунікації. За класифікацією Е. Полата, проекти поділяють на дослідницькі, творчі, рольово-ігрові, практико-орієнтовані, монопроекти, міжпредметні проекти, проекти з відкритою координацією, проекти з

³⁴⁸ Варзацька Л. (2006): Інтерактивні технології в системі особистісно, с. 16.

³⁴⁹ Пассов Е. (2010): Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования.

³⁵⁰ Зимня И. (1991): Проектная методика обучения английскому языку, с. 9.

³⁵¹ Килпатрик В. (1925) Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе.

³⁵² Ворник М. (2015): Проектна методика навчання іноземної мови студентів-філологів, с. 93.

прихованою координацією, внутрішні чи регіональні, міжнародні, телекомунікаційні.³⁵³

Отже, сьогодні, у вік інформаційно-телекомунікаційних технологій, не можна оминати впровадження власне інформаційних технологій в освітній процес. Розроблення сучасних педагогічних та інформаційно-освітніх технологій (інтернет-ресурсів, сервісів соціальних медіа, мережових технологій, технологій навчального блогу, подкастингу, дистанційного навчання, електронного тестування, засобів мультимедіа, технологій комп'ютерних, рольових і ділових ігор, інтерактивних ігрових технологій, проектних технологій) у поєднанні з особистісно-орієнтованим та диференційованим навчанням передбачає оптимальне їхнє поєднання задля успішного та ефективного вивчення іноземної мови. Тісна взаємодія та комбінування цих технологій сприяють не лише модернізації навчального процесу, покращенню якості й професійного рівня іншомовної підготовки того, хто вивчає іноземну мову, а й підвищенню інформаційно-комунікаційної компетентності самого викладача.

У перспективі подальшого розуміння сучасної технологічної інформатизації освітнього процесу актуальною залишається проблема інтеграції педагогічних та інформаційно-освітніх технологій в іншомовній підготовці за професійним спрямуванням, що має свої особливості, які, власне, й стануть предметом наших подальших студій.

Література:

1. Ковжого С. О. Сучасні освітні технології та методи їх використання в навчальному процесі / С. О. Ковжого, А. М. Полежаєв, С. А. Тузіков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Pedagogica/28601.doc.htm.
2. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: монографія / Р. С. Гуревич; за ред. С. У. Гончаренка. – К.: Вища школа, 1998. – 229 с.
3. Пехота О. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / О. М. Пехота та ін. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 240 с.
4. Вдович С. М. Сучасні освітні технології мовної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування : метод. посіб. / С. М. Вдович, О. В. Палка. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 127 с.
5. Бондарева К. І. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: науково-методичний посібник / К. І. Бондарева, О. Г. Козлова. – Суми: Вид-во «Слобожанщина», 2001. – 44 с.
6. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование 1998. – 256 с.

³⁵³ Полат Е. (2003): Нові виховні та інформаційні технології в системі освіти.

7. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (Наказ МОН України № 522 від 07. 11. 2000 р.; зі змін. і доп., внесеними наказом МОН молодь спорт України № 1352 від 30. 11. 2012 р.). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00>.
8. Мариновська О. Науково-методичний супровід освітніх інновацій / О. Мариновська // Освітні інновації та передовий педагогічний досвід в закладах освіти Івано-Франківської області: наук.-метод. зб. / упоряд.: З. Болюк, Р. Зуб'як, О. Мариновська та ін.; за заг. ред. З. Болюк, О. Мариновської, З. Зуб'яка. – Івано-Франківськ: ОІППО, 2007. – С. 84-125.
9. Шевченко Л. С. Підготовка майбутніх учителів до інноваційної педагогічної діяльності процесі / Л. С. Шевченко // *Information Technologies in Education*. – 2017. – № 1 (30). – С. 180-190.
10. Шевченко Л. С. Застосування інноваційних педагогічних методик майбутніми учителями технологій / Л. С. Шевченко // *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр.; редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін.* – Київ-Вінниця: ТОВ «Планер», 2013. – Вип. 29. – С. 497-502.
11. Карплюк С. Про роль інформаційно-освітніх технологій в системі освіти / С. Карплюк // *Науковий пошук молодих дослідників: зб. наук. пр. студентів та аспірантів; за ред. В. М. Єремєєвої.* – Житомир: Поліграфічний центр ЖДУ, 2004. – С. 97-99.
12. Shetzer H. An Electronic Literacy Approach to Network-Based Language Teaching in Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice / H. Shetzer, M. Warschauer; M. Warschauer, R. Kern (ed.). – New York: Cambridge University Press, 2000. – P. 171-185.
13. Dun Guangang. Online English News: Its Listening and Teaching / Dun Guangang // *Chinese journal «Media in Foreign Language Instruction».* – Shanghai. – June, 2002. – P. 36-39.
14. Wang G. H. Construct Professional Chatting Rooms for Foreign Language Teaching / G. H. Wang, S. L. Luo // *Media in Foreign Language Instruction* 6. – 2002. – P. 20-23.
15. Xu Fang. Predicaments of Implementing CALL in China / Xu Fang // *Annual Conference of Teachers of English to Speakers of Other Languages.* – Salt Lake City: UT, Unpublished conference proceeding, 2002. – P. 96-103.
16. McIntosh E. From learning logs to learning blogs / E. McIntosh // *Scottish Centre for Information on Language Teaching and Research: Retrieved on September 29, 2005, from* <http://www.scilt.stir.ac.uk/SLR/Current%20Issue/SLR13%20McIntosh.pdf>.
17. Филатова А. В. Оптимизация преподавания иностранных языков посредством блог-технологий для студентов языковых специальностей вузов: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / А. В. Филатова. – М., 2009. – 237 с.
18. Сысоев П. В. Технологии Веб 2.0: Социальный сервис блогов в обучении иностранному языку / П. В. Сысоев, М. Н. Евстигнеев // *Иностранные языки в школе.* – 2009. – № 4. – С. 12-18.

19. Павельева Т. Ю. Методика развития умений письменной речи студентов средствами учебного Интернет-блога (английский язык, языковой вуз): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. Ю. Павельева. – Тамбов: ТГУ имени Г. Р. Державина, 2010. – 157 с.
20. Співаковська Є. О. Використання нових інформаційних технологій у вивченні студентами англійської / Є. О. Співаковська // Інформаційні технології в освіті. – 2013. – № 15. – С. 221-228.
21. Балтіна О. Б. Подкасти як засіб вивчення та викладання англійської мови / О. Б. Балтіна // Електронний архів Донецького національного технічного університету. – Режим доступу:
<http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/1702/1/Baltina%20Olena%20%20Podkasty%20jak%20zasib%20vyvchennia%20ta%20vykladannia%20anglijskoi%20movy.pdf>.
22. Richard E. A Cognitive Theory of Multimedia Learning Implications for Design Principles University of California / E. Richard, R. M. Mayer. – [Electronic resource]. – Santa Barbara, 2007. – Access mode:
<http://www.unm.edu/~moreno/PDFS/chi.pdf>.
23. Зайцева Е. Н. Информационно-обучающая среда как средство развития самостоятельной работы студентов при обучении иностранному языку: автореф. дисс. / Е. Н. Зайцева. – Ярославль: Изд-во Ярославского ГПУ, 2003. – 23 с
24. Byrne D. Teaching Oral English / D. Byrne. – London: Longman 1976. – 140 p.
25. Ступина Т. Л. Основы использования подкастинга в образовательном процессе: метод. руководство / Т. Л. Ступина. – Иркутск: ИГЛУ, 2006. – 22 с.
26. Иванова С. Г. Использование подкастов для развития общекультурных компетенций при обучении иностранным языкам / С. Г. Иванова, Е. В. Дмитриева // Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры: материалы Всероссийской науч.-практ. конф.; Оренбургский государственный университет. – Оренбург. ОГУ, 2015. – С. 1812-1815.
27. Stanley G. Podcasting for ELT / G. Stanley // Teachingenglish.org [Electronic resource]. – 2005. – Access mode:
<http://www.teachingenglish.org.uk/think/articles/podcasting-elt>.
28. Lubina E. E-learning w szkolnictwie wyższym – potencjał i wykorzystanie / E. Lubina. – Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 2010. – 262 s.
29. Хуторской Д. О. Принципы дистанционного творческого обучения / Д. О. Хуторской // Электронный журнал «Эйдос». – 1998. – № 1. – С. 16.
30. Tonkin Y. The world in the Curriculum: Curricular Strategies for the Twenty-first Century / Y. Tonkin, J. Edwards. – New York: Change Magazine press, 1981. – 12 p.
31. Lubina E. E-learning w szkolnictwie wyższym – potencjał i wykorzystanie / E. Lubina. – Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 2010. P. 245-250.

32. Муліна Н. І. Методика розробки та використання дистанційного курсу англійської мови (старший ступінь у вищому технічному закладі освіти): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / Н. І. Муліна. – К., 2001. – 22 с.
33. Павлова Т. Прикладна лінгвістика та навчання іноземних мов в НТУУ «КПІ» / Т. Павлова // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-31 березня 2006 р.). – К.: НАУ, 2006. – С. 356.
34. Ломакіна Л. В. Дистанційне навчання іноземній мові / Л. В. Ломакіна. – 2012. – Режим доступу: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/01_2012_lomakina_distantiine.pdf.
35. Майоров О. Теорія та практика creation of tests for education system / О. Майоров. – М.: Інтелект центр, 2002. – 296 с.
36. Челишкова М. Б. Теорія та практика створення педагогічних тестів / М. Б. Челишкова. – М.: Логос, 2002. – 432 с.
37. Кравцов Г. Модель контролю знань у системі дистанційного оцінювання “Web-Examiner” за стандартами ІМС / Г. Кравцов, Д. Кравцов // 36. Праць Другої міжнародної конференції: «Нові освітні технології для всіх: стан та перспективи». – К.:– 21-23 листопада 2007. – Р. 208-209.
38. Чередніченко Г. А. Мультимедійні технології у процесі викладання дисципліни «іноземна мова» у вищих технічних навчальних закладах. / Г. А. Чередніченко, Л. Ю. Шапран, Л. І. Куниця // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка – 2011. – № 4. – С. 134-138.
39. Шумський О. Л. Формування професійної іншомовної комунікативної компетентності курсантів вищих навчальних закладів МВС України засобами інформаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. Л. Шумський. – Херсон, 2014. – 314 с.
40. Felicia P. Digital games in schools: A handbook for teachers / P. Felicia. – Brussels: European Schoolnet EUN Partnership AISBL, 2009. – 46 p.
41. Ковальова Т. О. Про використання комп’ютерних ігор на заняттях з англійської мови / Т. О. Ковальова // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія. – 2015 – № 7. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10227/13428>.
42. Stanley G. Engaging the gaming generation / G. Stanley // English teaching professional. – 2011. – № 76. – Р. 4-7.
43. Павлова Т. Прикладна лінгвістика та навчання іноземних мов в НТУУ «КПІ» / Т. Павлова // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-31 березня 2006 р.). – К.: НАУ, 2006. – С. 356.
44. Dehaan J. Teaching and learning English through digitalgame projects [Electronic Resource]. – 2011. – Access mode:

http://www.digitalcultureandeducation.com/uncategorized/dce1046_dehaan_2011_html/. – Title from the screen.

45. Лучшие компьютерные игры для изучения языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.apos.net.ua/nauka-i-tehnika/luchshie-kompyuternye-igry-dlya-izucheniya-anglijskogo-yazyka.html>.
46. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. – 2002. – № 5-6. – С. 7-10.
47. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
48. Кіш Н. В. Ігрові технології як ефективний засіб навчання професійного іншомовного спілкування майбутніх фахівців різних спеціальностей / Н. В. Кіш // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2016 – Вип. – 2 (39). – С. 101-104.
49. Сисоєва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Науково-методичний журнал «Шлях освіти». – 2011. – № 2. – С. 5-11.
50. Циркаль А. Ю. Огляд найбільш цікавих інтерактивних методів на заняттях з англійської мови / А. Ю. Циркаль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1146>.
51. Никишина И. В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе: использование интерактивных форм и методов в процессе обучения учащихся и педагогов / И. В. Никишина. – 2-е изд., стереотип. – Волгоград: Учитель, 2008. – 91 с.
52. Варзацька Л. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Дивослово. – 2006. – № 4. – С. 15-25.
53. Пассов Е. И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного / Е. И. Пассов, Н. Е. Кузовлева. – М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 568 с.
54. Зимняя И. А. Проектная методика обучения английскому языку / И. А. Зимняя, Т. И. Сахарова // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 3. – С. 9-15.
55. Килпатрик В. Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе / В. Х. Кильпатрик; пер. с англ. Е. Н. Янжул. – Л.: Брокгауз-Ефрон, 1925. – 43 с.
56. Ворник М. М. Проектна методика навчання іноземної мови студентів-філологів гуманітарного / М. М. Ворник // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2015. – Вип. № 3. – С. 90-94.
57. Полат Е. С. Нові виховні та інформаційні технології в системі освіти / Е. С. Полат. – М.: Академія, 2003. – 272 с.

**THE STATE OF THE FORMATION OF TEXT-MAKING ABILITIES
FORMATION OF SKILLS FOR THE CREATION OF LINEAR AND
GRAPHIC COMPOSITIONS BY MEANS
OF COMPUTER TECHNOLOGIES FOR FUTURE SPECIALISTS
OF ARTISTIC SPECIALTIES**

**ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МИСТЕЦЬКИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НАВИЧОК СТВОРЕННЯ ЛІНІЙНО-ГРАФІЧНОЇ
КОМПОЗИЦІЇ ЗАСОБАМИ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Tetiana V. Fursykova

Abstract. The article is devoted to the actual problem of modern pedagogical theory and practice – the formation of skills for the creation of linear and graphic compositions by means of computer technologies for future specialists of artistic specialties. On the basis of the theoretical research, the content of the concept «skills of creating a linear graphic composition» has been revealed and its structural components (knowledge and creative) have been determined, indicators have been identified and substantiated and the levels (low, medium, high) studied phenomena have been characterized. The article outlines the pedagogical conditions for students to create skills for linear and graphic compositions by means of computer technologies, such as: providing students with theoretical knowledge on the topic «Linear and graphic composition in fine arts»; realization of interdisciplinary connections in the study of computer technologies and disciplines of the visual cycle; implementation of the system of educational and creative exercises and tasks on the subject of research.

Key words: skills, future specialists of artistic specialties, linear and graphic composition, computer technologies, formation, pedagogical conditions.

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної педагогічної теорії та практики – формуванню у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей навичок створення лінійної композиції засобами комп'ютерних технологій. На основі теоретичного пошуку розкрито зміст поняття «навички створення лінійно-графічної композиції» та визначено його структурні компоненти (знаннясвий і творчий), виявлено й обґрунтовано показники та схарактеризовано рівні (низький, середній, високий) досліджуваного феномена. У статті виокремлено педагогічні умови формування у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій, як-от: забезпечення студентів теоретичними знаннями з теми «Лінійно-графічна композиція в образотворчому мистецтві»; реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні комп'ютерних технологій і дисциплін образотворчого циклу;

впровадження системи навчально-творчих вправ і завдань за тематикою дослідження.

Ключові слова: навички, майбутні фахівці мистецьких спеціальностей, лінійно-графічна композиція, комп'ютерні технології, формування, педагогічні умови.

Вступ. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створив об'єктивні передумови щодо використання сучасної комп'ютерної техніки в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей. На сьогодні комп'ютер та інформаційні технології є не лише предметом вивчення цілої низки навчальних дисциплін, а й засобом здійснення навчальної, наукової і художньо-творчої діяльності, який виконує свої професійні обов'язки в умовах інформаційного суспільства, в якому інформація й технології її опрацювання перетворюються на стратегічний ресурс. Саме тому комп'ютерно-інформаційна підготовка майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей займає одне з пріоритетних місць у процесі розвитку професійної компетентності випускника та його здатності до здійснення професійної діяльності. Образотворчі можливості комп'ютерних технологій дозволяють стверджувати про доречність їхнього застосування як сучасного засобу в процесі створення лінійно-графічної композиції.

Методологія. Питання професійної підготовки фахівців мистецьких спеціальностей постійно перебувають у центрі уваги значної кількості науково-педагогічних досліджень. Вагомий внесок у розв'язання цього завдання зробили зарубіжні та українські вчені: Л. Бабенко, М. Бірюков, В. Кардашов, О. Кириченко, С. Коновець, Л. Масол, І. Мужикова, Б. Неменський, М. Пічкур, М. Резніченко, М. Ростовцев, Т. Стрітьєвич, О. Шевнюк та ін.

Активне впровадження комп'ютерних технологій, прогресивні зміни в змісті професійної діяльності фахівців мистецьких спеціальностей вимагають їхньої підготовки з урахуванням вимог інформаційного суспільства.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та впровадження у процес підготовки фахівців мистецьких спеціальностей педагогічних умов, які забезпечать формування навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій.

Завдання дослідження:

1. Вивчити сучасний стан розробки проблеми формування у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій у науково-педагогічних і мистецтвознавчих працях.

2. Уточнити зміст поняття «навички створення лінійно-графічної композиції» та визначити його структурні компоненти.

3. Визначити роль і місце комп'ютерних технологій у формуванні навичок створення лінійно-графічної композиції.

4. Обґрунтувати педагогічні умови формування у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій.

5. Перевірити ефективність педагогічних умов формування у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій у ході дослідно-експериментальної роботи.

Гіпотеза дослідження: формування у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій відбуватиметься ефективно, якщо забезпечити поетапну реалізацію таких педагогічних умов:

1) надання студентам теоретичних знань з теми «Лінійно-графічна композиція в образотворчому мистецтві»;

2) реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні комп'ютерних технологій і дисциплін образотворчого циклу;

3) впровадження системи навчально-творчих вправ і завдань, орієнтованих на розвиток у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій.

Методи дослідження. Для досягнення мети та завдань застосовано комплекс різноманітних методів: теоретичні – аналіз, порівняння й узагальнення філософської, психолого-педагогічної та мистецтвознавчої літератури, статей у періодичних виданнях, матеріалів наукових досліджень з цієї проблеми; емпіричні – педагогічне спостереження, педагогічний аналіз, анкетування, тестування, констатувальний і формувальний етапи експерименту, кількісна і якісна інтерпретація отриманих експериментальних даних.

Результати дослідження. З проблемою вивчення змісту та образотворчих характеристик лінійно-графічної композиції пов'язана ціла низка досліджень в Україні та за рубежом (М. Бірюкова, М. Волкова, С. Костукевич, В. Михайленка, М. Ростовцева, О. Хмельовського, М. Яремківа та ін.). У працях цих учених лінійна графічна композиція використовується як засіб передачі на площині смислової (текстової чи образотворчої) інформації, а також суто художньої розробки форми такими компонентами, як точка, лінія, пляма (або тон) і колір.³⁵⁴ Розкриємо зміст і художні властивості досліджуваного феномена, скориставшись словниковими джерелами, мистецтвознавчою літературою.

На сьогодні маємо в наявності кілька підходів до визначення композиції, що свідчить про її багатозначність. У сучасному словнику іншомовних слів композиція (від лат. composition – складання, створення) означається в двох аспектах: 1) побудова художнього твору, зумовлена змістом, характером і призначенням; визначає сприйняття твору; 2) графічний твір як кінцевий результат творчої праці митця³⁵⁵.

³⁵⁴ Бірюков М. Ю. (2008): Техніка графіки; Михайленко В. Є. (2004): Основи композиції; Хмельовський О. (2003): Графіка й основи графічного мистецтва; Яремків М. (2005): Композиція.

³⁵⁵ Нечволод Л. І. (2007): Сучасний словник іншомовних слів, с. 329.

Як результат аналізу різних трактувань М. Яремків виокремив основні складники поняття «композиція», як-от: 1) творчий процес (компонування), незалежно від виду і жанру; 2) результат творчої праці – твір мистецтва; 3) наука, теорія творчості; 4) навчальний предмет для студентів мистецьких закладів освіти.³⁵⁶ Бачимо, що розуміння змісту композиції досить багатогранне.

Предметом нашої уваги буде композиція і як творчий пошук, і як результат творчої праці у мистецтві графіки. Здатність до творчості ми розуміємо як процес виникнення нових думок, почуттів чи образів – безпосередніх регуляторів творчих дій. Творчість – процес, завдяки якому виникає оригінальний продукт, об'єктивно цінний і самодостатній. Творчість виявляється у тому, що людина стає здатною робити відкриття, винаходи і створювати художні образи.³⁵⁷

Аналіз наукової літератури уможлиблює констатувати, що одним з основних у процесі навчальної і творчої діяльності студентів є поняття «навичка». Про це йдеться в наукових працях з психології (М. Гамезо, А. Запорожець, Б. Теплов, Г. Поляков, З. Ходжава, П. Шимбирев та ін.), педагогіки (М. Груздєв, Р. Лемберг, І. Малафіїк та ін.) та науково-педагогічних дослідженнях з образотворчого мистецтва та методики художнього навчання (В. Кардашов, С. Коновець, М. Резніченко, Б. Неменський та ін.). Науковці неоднозначно підходять до визначення поняття «навички».

У «Соціолого-педагогічному словнику» за редакцією професора В. Радула навички тлумачаться як автоматизовані дії, що формуються повторенням і характеризуються високою мірою засвоєння, не потребують регулювання та контролю. Навички, на думку дослідників, є необхідними компонентами вмінь.³⁵⁸

На думку С. Гончаренка, навички – це дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними. При наявності навичок, стверджує науковець, діяльність людини відбувається швидше і продуктивніше. Відповідно до видів дії розрізняють і види навичок: рухові, мислительні, мовні, інтелектуальні, сенсорні, перцептивні тощо. Навички необхідні в усіх видах діяльності: навчальній, трудовій, ігровій тощо. Формуються навички на основі застосування знань про відповідний спосіб дії способом цілеспрямованих планомірних вправлень. Навички є необхідними компонентами вміння.³⁵⁹

Отже, аналіз психолого-педагогічних джерел уможлиблює визначити навички як дії, складники яких у процесі формування стають автоматичними.

У дослідженні поняття «навички створення лінійно-графічної композиції» ми розглядаємо як автоматизовані дії щодо творчого процесу у мистецтві графіки, які формуються через повторення і характеризуються високою мірою засвоєння, не потребують регулювання та контролю. При цьому, сформовані навички у студентів мистецьких спеціальностей уможливлюють доречний

³⁵⁶ Яремків М. (2005): Композиція, с. 6-7.

³⁵⁷ Клименко В. В. (2006): Психологія творчості, с. 131.

³⁵⁸ Соціолого-педагогічний словник (2004), с. 147.

³⁵⁹ Гончаренко С. У. (2011): Український педагогічний енциклопедичний словник, с. 300.

вибір виражальних засобів лінійно-графічної композиції, як-от: лінія, штрих, точка, пляма та їхні поєднання, а також урахування основних законів лінійно-графічної композиції, зокрема: цілісності, контрастів, новизни і підпорядкування всіх засобів композиції ідейному задуму.

Одним із засобів створення лінійно-графічної композиції в образотворчому мистецтві може слугувати комп'ютер, який є інструментом втілення художнього задуму, вносячи щось якісно нове в образотворче мистецтво. У нашій роботі комп'ютер не є самоціллю, він повинен використовуватися лише як засіб для створення лінійно-графічної композиції.

Науково-педагогічні праці О. Сидоренка і Т. Коломійця доводять, що комп'ютерні технології – новий засіб художньої діяльності, який активізує увагу, розвиває спостережливість та нестандартність мислення, викликає інтерес до образотворчої діяльності, підвищує рівень швидкості виконання робіт. Автори стверджують, що використання комп'ютерних засобів дає можливість здійснити новий крок у розвитку ініціативи і художньої творчості. Створення зображень у графічних редакторах здійснюється комбінуванням точок, відрізків, ламаних ліній, прямокутників, ромбів, кіл та овалів. Малюнки в процесі роботи можна багаторазово копіювати й переносити, повертати, відображати відносно осі, замальовувати окремі фрагменти, одержувати інвертне за кольором зображення. Відкриваючи необмежений простір фантазії, графічні редактори дають змогу значно прискорити розробку композицій для різних видів художньо-творчих робіт. Як бачимо, йдеться про художні засоби комп'ютерних технологій, що дозволяють виразити образотворчу ідею, всебічно розкрити її зміст.³⁶⁰

При використанні комп'ютерних технологій для створення лінійно-графічної композиції потрібно звернути особливу увагу на основні напрями досягнення виразної і цілісної форми, зокрема: перехід від одиничних, предметно-абстрактних образів до абстрактних, умовно-схематичних і навпаки; можливість фіксації в образі теоретичних зв'язків і залежностей (площинних, просторових, структурних, функціональних); оволодіння різноманітними способами створення художнього образу та виконанням відповідних команд.

Оскільки, навички створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій формуються (за С. Гончаренком³⁶¹) на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, то для визначення сукупності педагогічних умов, які забезпечують результативність формування досліджуваного нами феномену, ми врахували специфіку обставин, у яких проходить процес навчання студентів мистецьких спеціальностей, і передумов, що забезпечують активність професійної позиції майбутніх фахівців під час розв'язання художньо-творчих завдань.

Дослідно-експериментальна робота, спрямована на формування у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій проводилася на базі мистецького факультету

³⁶⁰ Сидоренко О. (2004): Використання комп'ютерних технологій для стилізації малюнків під різні види художньо-творчих робіт, с. 33-35.

³⁶¹ Гончаренко С. У. (2011): Український педагогічний енциклопедичний словник.

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. В експерименті взяли участь 24 студенти другого курсу, які здобувають освітній ступінь бакалавра за спеціальностями 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» і 014.12 Середня освіта (Образотворче мистецтво) галузі знань 01 «Середня освіта».

Для діагностики рівня сформованості у майбутніх фахівців навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій ми виокремили такі компоненти: знаннєвий і творчий. Розглянемо їхнє змістове наповнення.

Знаннєвий компонент віддзеркалює обсяг і глибину знань майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей з основ образотворчої грамоти, перспективи, композиції, рисунку, містить сукупність знань студентів про зміст, специфіку та художні засоби комп'ютерних технологій, їхні види та ознаки, а також комплекс умінь і навичок із застосування комп'ютерних технологій при створенні лінійно-графічної композиції.

З-поміж вагомих показників цього компонента ми виокремили такі:

- знання прикладного характеру – з дисциплін образотворчого циклу, методики художнього навчання, комп'ютерних технологій, комп'ютерної графіки;

- компетентність у застосуванні специфічних термінів, прикладного програмного забезпечення при створенні лінійно-графічної композиції.

Показниками сформованості знаннєвого компонента є також загальнотеоретичні й фахові знання, уміння успішно застосовувати інструментальні засоби комп'ютерних технологій при створенні лінійно-графічної композиції.

На основі показників нами виокремлено три рівні сформованості знаннєвого компонента (табл. 1).

Таблиця 1 – Рівні вияву знаннєвого компонента

Рівні	Показники
1. Низький	Студент має поверхові знання з теоретичних питань, відчуває труднощі при використанні комп'ютерних технологій; навички створення лінійно-графічної композиції сформовані в обмеженому обсязі, застосовуються
2. Середній	Володіє достатньою інформацією щодо застосування інструментальних засобів комп'ютерної графіки при створенні лінійно-графічної композиції та уявленнями про способи професійного самовдосконалення; навички створення лінійно-графічної композиції сформовані в достатньому обсязі,
3. Високий	Демонструє професійну компетентність у питаннях застосування комп'ютерних технологій при створенні лінійно-графічної композиції та шляхах розвитку відповідних професійних знань з їхнім постійним розширенням; навички створення лінійно-графічної композиції сформовані з урахуванням законів композиції, які застосовуються правильно.

Творчий компонент навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій реалізується в оригінальному розв'язанні фахівцями мистецьких спеціальностей художньо-творчих завдань із застосуванням різноманітних методів і засобів навчання, зокрема комп'ютерних технологій, комп'ютерної графіки, в пошуках оптимального варіанта організації композиції зображення. Його важливість у контексті нашого дослідження породжена творчим характером майбутньої професійної діяльності.

У процесі теоретичних пошуків ми з'ясували, що розвиток творчого компонента насамперед стимулюється: особистим життєвим досвідом студента; досвідом, який він набуває в процесі професійної підготовки; здатністю і наявністю певних особистісних характеристик – здібностей, мотивів, уяви тощо; чуттєвим сприйняттям художніх творів; уміннями оформляти результати своєї уяви засобами комп'ютерних технологій; традиціями творчості; підготовкою особистості до життя в інформаційному суспільстві; логічним запам'ятовуванням; міжпредметними зв'язками; моделюванням; оптимізацією навчально-виховного процесу.

Отже, творчий компонент навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей ми розглядаємо через творчий підхід до організації навчально-виховного процесу з використанням комп'ютерних технологій, творче розв'язання художньо-графічних завдань, а також гнучкість, критичність мислення, творчу уяву, натхнення, інтуїцію тощо. Показниками зазначеного компонента є творче застосування засобів комп'ютерних технологій при створенні лінійно-графічної композиції, оригінальність, інтерес, новизна, оптимальність у розв'язанні художньо-творчих завдань.

Без професійних знань і вмінь майбутні фахівці мистецьких спеціальностей не в змозі здійснювати осмислену й цілеспрямовану професійну діяльність, спрямовану на розв'язання завдань образотворчого мистецтва засобами комп'ютерних технологій. Знання й уміння дозволяють студентам ефективно розв'язувати художньо-творчі завдання, планувати власну діяльність, здійснювати й оцінювати її результати. Рівні вияву творчого компонента подано в таблиці 2.

Для дослідження стану сформованості знаннєвого компонента ми провели контрольний зріз у вигляді тестування. Під час проведення тестування передбачалося, що студент має обмежений час на його виконання – 20 хвилин. Для оцінювання результатів було застосовано таку шкалу: 1 бал за кожне завдання. Максимальна кількість балів, яку могли набрати студенти – 30.

Для визначення рівня творчого компонента ми запропонували майбутнім фахівцям опитувальник, до якого входили не лише тестові, але й творчі завдання. Треба пам'ятати, що обсяг знань з комп'ютерних технологій і комп'ютерної графіки сам по собі не є показником розвитку чи сформованості творчого компонента, тому логічно було припустити, що результат виконання комбінованого завдання стане майже точною діагностикою інших показників, зокрема вміння застосовувати засоби комп'ютерних технологій під час

виконання художньо-творчих робіт. За допомогою методу незалежних характеристик (експертами виступили викладачі кафедри образотворчого мистецтва та дизайну ЦДПУ ім. Володимира Винниченка: канд. пед. наук, проф. Л. В. Бабенко, канд. пед. наук, доц. Т. М. Стрітьєвич, канд. мист-ва, доц. О. І. Кириченко та студенти-магістранти) ми вивчали особливості сформованості в студентів умінь та навичок роботи з інструментальними засобами комп'ютерної графіки, результати виконання запропонованих нами художньо-творчих завдань.

Таблиця 2 – Рівні вияву творчого компонента

Рівні	Показники
1. Низький	Труднощі у самовираженні, у композиційних пошуках розв'язання художньо-творчих завдань, «копіювання» способів дій, використання їх без урахування реальної ситуації.
2. Середній	Відносна самостійність студента в постановці та розв'язанні художньо-творчих завдань: запропоновані алгоритми дій не застосовуються бездумно, а інтерпретуються, творчий задум композиційно будується в загальних рисах, проте недостатньо деталізується; дії студент виконує творчо, відповідно до поставленої мети, однак допускає нераціональний вибір інструментарію комп'ютерних технологій під час розв'язання завдань.
3. Високий	Здатність творчо й самостійно розв'язувати художньо-творчі завдання засобами комп'ютерних технологій, використовуючи нові, цікаві й оригінальні способи вирішення; прагнення до внутрішньої цілісності та завершеності образу, який створюється.

На підставі аналізу результатів констатувального етапу експерименту (анкетування, тестування, спостереження, творчі роботи) було заповнено узагальнену таблицю стану сформованості у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій (табл. 3).

Таблиця 3 – Зведені результати встановлення рівнів сформованості у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій

Компонент	Усього студентів		Рівень сформованості навичок					
			низький		середній		високий	
			абс.	%	абс.	%	абс.	%
Знаннєвий	24	100%	14	58,33	8	33,33	2	8,33
Творчий	24	100%	18	75,00	6	25,00	0	0

Отже, результати констатувального етапу експерименту дали змогу зробити висновки про недостатню сформованість навичок створення лінійно-графічної композиції у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей.

Наступним етапом нашого дослідження є формувальний етап експерименту. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась у межах дисципліни «Комп'ютерна графіка». Ми провели 2 години лекції і 10 годин лабораторних

занять. Оскільки за навчальною програмою студенти вивчали модуль «Образотворчі можливості комп'ютерної графіки», тому ми й спланували заняття у контексті теми дослідження.

Під час експерименту було проведено лекцію-візуалізацію «Лінійно-графічна композиція в образотворчому мистецтві», зміст якої полягає в перетворенні усної та письмової інформації у візуальну форму, подану засобами комп'ютерної графіки, що є професійно важливою для підготовки майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей. У такому поєднанні наочність не тільки використовується для сприйняття і запам'ятовування навчального матеріалу, а й слугує засобом активізації розумової діяльності студентів, оскільки візуальне мислення має прямий зв'язок із творчими процесами прийняття рішень (В. Зінченко).

Для покращення сприйняття теоретичного матеріалу за тематикою лекції ми застосували графічний метод і розробили комплекс таблиць. Новизна цього методу полягає у тому, що не викладач подає студентам інформацію в готовому вигляді, а студенти самі заповнюють розроблену викладачем сітку. Робота може тривати один тиждень (від заняття до заняття) або весь термін вивчення теми. Усе залежить від мети, яку поставлено викладачем. Наприклад, під час дослідно-експериментальної роботи в процесі вивчення теми «Технологія створення лінійно-графічної композиції у середовищі векторного редактора» ми розробили таблиці «Методика малювання найпростіших графічних об'єктів», «Основні принципи побудови композиції засобами комп'ютерної графіки» та ін. Протягом вивчення курсу до сітки таблиці потрібно було вносити записи. Такий вид роботи допоміг студентам усвідомити та запам'ятати методичні й технічні особливості використання інструментів комп'ютерних технологій при створенні лінійно-графічної композиції. Робота виявилася цікавою, оскільки кожен студент виконував її самостійно. Друга таблиця (набір схем) дала змогу розкрити особливості застосування засобів комп'ютерної графіки в образотворчій діяльності. Після завершення вивчення кожної теми відбувалося ознайомлення студентів з таблицями та їхнє обговорення. Таблиця такого типу зручна для використання не лише під час вивчення і закріплення матеріалу, але й при виконанні художньо-творчих завдань.

Після теоретичної підготовки та наочного ознайомлення зі зразками лінійних графічних композицій, вивчення образотворчих засобів створення лінійної графіки, виокремлення законів побудови композиції студентам доцільно переходити до практичного вирішення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій.

Базова фахова підготовка майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей відбувається на лабораторних і практичних заняттях. Лабораторні заняття невіддільно пов'язані з іншими організаційними формами навчання і взаємодоповнюють їх, утворюючи систему підготовки з предмета. У цій єдності теоретичні знання, які отримують студенти на лекції, засвоюються краще, а лабораторні заняття стають більш зрозумілими. Основна функція лабораторних

занять як організаційної форми вивчення курсу «Комп'ютерна графіка» полягає в наданні теоретичному матеріалу експериментального характеру.

Під час проведення формувального етапу експерименту ми розробили комбіновану форму проведення лабораторних занять, яка передбачала такі етапи:

1. Мотиваційний: мотивація викладачем майбутньої діяльності, позитивна установка на роботу; орієнтування студентів щодо місця заняття, яке проводиться, в цілісному навчальному курсі, розділі, темі; опора на особистий досвід студентів з проблеми заняття.

2. Організаційний: визначення разом із студентами особистісно значущих завдань тієї діяльності, яку передбачено здійснити протягом заняття; визначення показників досягнення поставлених завдань (які знання, уявлення, способи діяльності це засвідчують); методи та засоби реалізації першого та другого етапів: актуалізація, проблематизація, ігрова ситуація, формування пізнавального інтересу тощо.

3. Проектувальний: залучення студентів до планування діяльності, яка здійснюватиметься на занятті, через попередню роботу (випереджувальні завдання, повідомлення, реферати, підготовка наочних матеріалів тощо); складання плану наступної роботи; обговорення плану роботи, яку передбачено виконати.

4. Діяльнісний: подання варіативності у виборі способів навчальної діяльності (письмового або усного; індивідуального або в групі; переказ опорних положень або розгорнута відповідь в узагальненому вигляді чи на конкретних прикладах тощо); вибір студентами способів фіксації пояснення нового матеріалу (конспекти, схема, таблиця, опора, план, тези, висновки тощо); вибір студентами завдань та способів їх виконання під час закріплення знань, формування вмінь та вироблення навичок; варіативність домашніх завдань (диференціація за рівнями складності та способами виконання).

5. Контрольно-оцінювальний: залучення студентів до контролю за своєю діяльністю (форми взаємоконтролю в парі чи групі, самоконтроль); участь студентів у виправленні помилок, осмислення їх причин (взаємо- та самоаналіз); використання механізмів позитивного ставлення до успіху студента та виставлення рейтингових оцінок не тільки за остаточний результат, а й протягом процесу навчання.

Надалі пропонуємо зміст навчального практикуму.

Завдання 1. «Лінійна геометрія». Вивчити образотворчі можливості лінійно-графічної композиції у середовищі Corel Draw, зокрема, виконати творчу роботу «Лінійно-графічна композиція з простих геометричних фігур»

У завданні вирішуються наступні композиційно-художні завдання:

1. Вивчення лінійних форм.
2. Гармонійне поєднання форми у лінійно-графічну композицію.
3. Засобами ліній створити ефект взаємного перетину, накладання лінійних форм.

При виконанні завдання необхідно враховувати особливості створення ритмічної організації композиції: полегшення верху, обважнення низу, створення цілісної композиції.

Композиція створюється з 3-4 простих геометричних фігур (трикутник, круг або коло, квадрат, прямокутник і трапеція).

Завдання 2. «Силуетний пошук». Силует форми – зовнішній її контур, без зорової фіксації деталей, зосереджений на сприйнятті форми в цілому.

При створенні виразної композиції силует – один з провідних композиційних прийомів. Завдання виконується в чорно-білій графіці (інструменти комп'ютерної графіки: крива Безьє, триточкова крива, інструмент Форма).

Завдання 3. Образна композиція на основі контуру долоні руки «Привітання». На основі контуру власної долоні руки (правої чи лівої) створити графічну композицію, видозмінивши початкову лінію в один чи кілька образів на вільну тему. На заданому форматі паперу розміщувати долоню руки можна в різних положеннях, крім накладок і схрещування пальців. Первісний контур долоні повинен проглядатися в композиції, хоча образи можна створювати, використовуючи як внутрішній простір площі контура, так і зовнішній.

Основна мета завдання – розвиток абстрактного уявлення про матеріальну форму через поєднання графічних образів і символів.

Завдання 4. Образна композиція з використанням цифр.

На основі власних уявлень створити образ людини, її шаржований портрет (чоловічий чи жіночий) чи образ тварини з використанням цифр (не більше 15). Цифри в композиції можуть використовуватися в дзеркальному відображенні, розташовуватися в різних положеннях, але без накладок і деформацій.

Основна мета завдання – розвиток фантазії, оригінальності мислення і графічних навичок роботи з лінією.

Завдання виконується поетапно:

1 етап – пошук у замальовках реального образу з його характерними рисами.

2 етап – переведення найбільш цікавого образу на «мову» цифр через підбір різних за розмірами, формою, товщиною знаків.

3 етап – аналіз отриманих варіантів і вибір найбільш оптимального.

Критеріями оцінювання робіт ми обрали: 1) знання композиційних законів побудови зображень; 2) вміння узагальнити і передати форму в межах предмету; 3) знання образотворчих засобів комп'ютерних технологій; 4) навички створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій.

Творчі завдання на лабораторних заняттях з «Комп'ютерної графіки» розподілялися між усіма студентами, тобто конкретний студент за призначенням викладача отримав індивідуальне експериментальне дослідження. При цьому ми контролювали, щоб завдання дослідження було доступним, зрозумілим, частково-пошуковим, не мало детальної інструкції щодо його виконання. За таких умов перед студентами виникає низка окремих завдань: зрозуміти зміст творчої роботи й самостійно сформулювати її мету,

підібрати інструменти комп'ютерної графіки для виконання, обґрунтувати їх доцільність тощо. Після цього студент аналізує власну творчу роботу, а викладач у цей період виступає в особі консультанта, надаючи студентові потрібну доцільну методичну допомогу. На такому занятті організовувалися також презентація і захист художніх робіт, які супроводжували короткими звітами студентів за результатами створених композицій із теоретичним поясненням і їх обґрунтуванням для всіх студентів групи. Проведення занять у такий спосіб дозволяє студентам опанувати не лише способи художньо-творчої діяльності, а ще й навчитися переконливо і доступно пояснювати отримані результати. Студент усвідомлює свою відповідальність у засвоєнні нових знань усіма студентами групи. На таких лабораторних заняттях відбувається закріплення теоретичних знань через практичну діяльність, а також формування вміння передавати засвоєні знання іншим людям, тобто студенти оволодівають навичками художньо-творчої діяльності й елементами педагогічних умінь.

Аналіз результатів впровадження авторської методики проводився за підсумками поточної успішності з кожного заняття, за участю студентів у обговоренні творчих робіт, а також за результатами творчої роботи. Студенти виконали завдання компоновання площини – знайшли образне вирішення теми. У деяких роботах одночасно використані і силует, і лінія, і світлотіньові ефекти. Узагальнення форми може існувати поряд з деталізацією зображення. Такі контрастні зіставлення підсилюють виразність образів.

Наприкінці експерименту ми запропонували студентам комплексну діагностичну роботу, а також критерії оцінювання. Робота оцінювалася за 15-бальною шкалою: низький рівень – від 1 до 5 балів; середній – від 6 до 10 балів; високий – від 11 до 15 балів. Результати дали змогу порівняти рівень знань студентів з питань створення лінійно-графічної композиції та комп'ютерної графіки (знаннявий компонент); рівень навичок студентів щодо створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій (творчий компонент). Виявлені показники (за 15-бальною шкалою) було обчислено та переведено у відносні частоти (рис. 1, 2).

За результатами формувального етапу експерименту розподіл студентів за рівнями сформованості навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій за показниками творчого компонента суттєво змінився: кількість студентів з високим рівнем значно зросла (від 0% до 16,67%), із середнім рівнем також суттєво збільшилася (з 25,00% до 54,17%). Такі зміни, у свою чергу, призвели до суттєвого зменшення відносної кількості студентів із низьким рівнем сформованості навичок створення лінійно-графічної композиції (з 75,00% до 29,16%). Показники рівнів сформованості навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій за показниками знаннявого компонента також змінились на краще: кількість студентів з високим рівнем зросла від 8,33% до 16,67%, на середньому – від 33,33% до 58,33%, на низькому зменшилася від 58,33% до 25,00%.

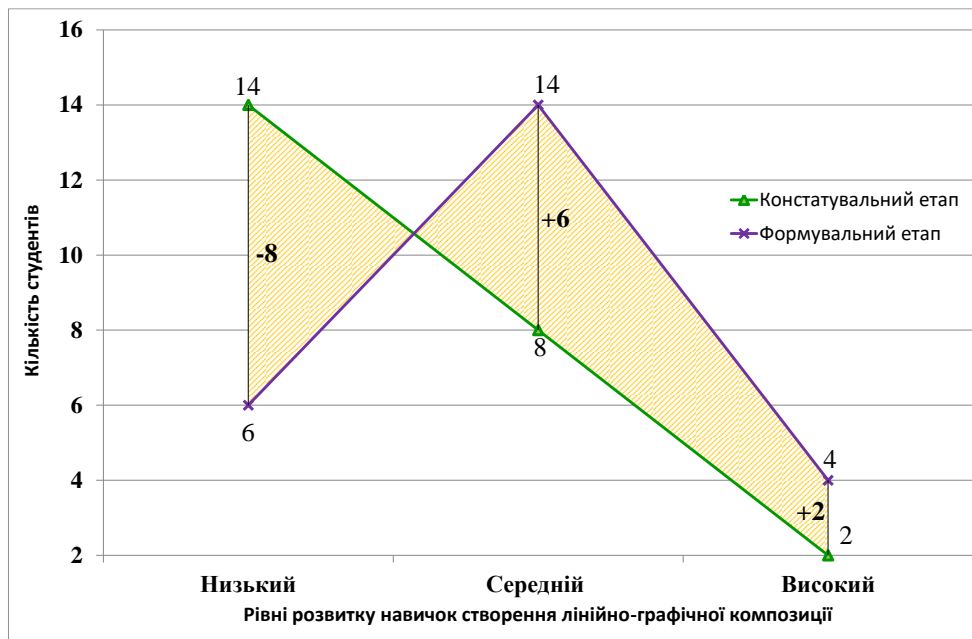

Рис. 1 – Динаміка частотного розподілу студентів за знаннєвим компонентом

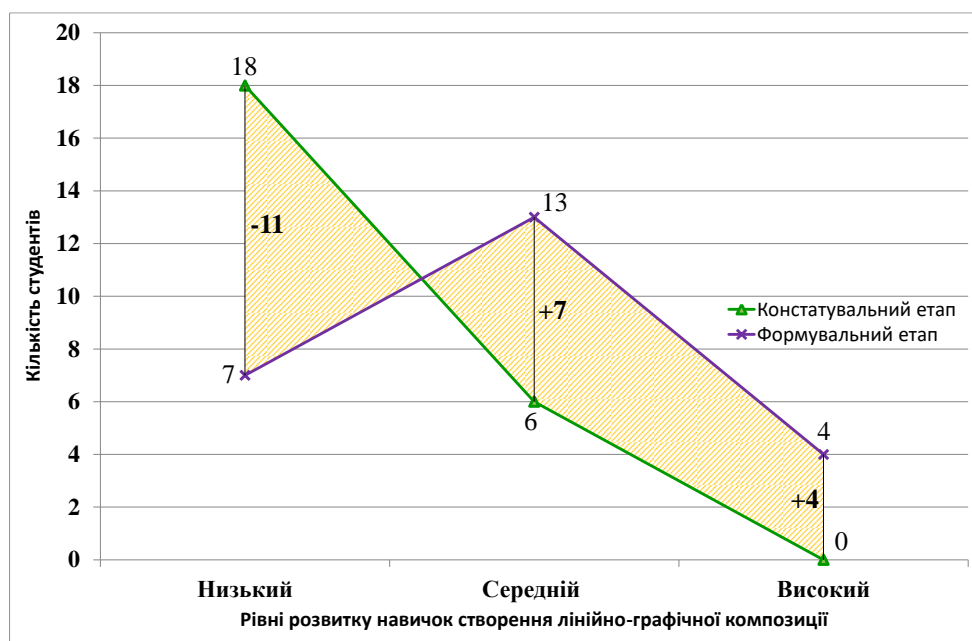

Рис. 2 – Динаміка частотного розподілу студентів за творчим компонентом

Таким чином, позитивні зміни, що відбулися в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей при впровадженні визначених педагогічних умов виявилися суттєвими. Для аналізу результатів змін вимірів на початку та наприкінці дослідно-експериментальної роботи проведено парні порівняння середніх значень двох пов'язаних вибірок за модифікацією t-критерію Стюдента. Як показали розрахунки, різниця за показниками рівнів сформованості навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій є статистично значущою на рівні значущості 0,05 (ймовірність помилки $P < 0,05$). Отже, запропонована

методика, яка передбачала реалізацію визначених педагогічних умов з метою формування у майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей навичок створення лінійно-графічної композиції засобами комп'ютерних технологій, є ефективною.

Висновки. Підсумовуючи зміст дослідницької роботи, можна констатувати той факт, що можливості комп'ютерних технологій у підготовці майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей невичерпні, але існує ряд питань, що потребують більш поглибленого і серйозного вивчення. Методика формування у студентів навичок створення лінійно-графічної композиції може розглядатися як динамічний процес поетапного теоретичного засвоєння і практичного використання образотворчих засобів, законів композиції, подачі та аналізу графічної інформації в результаті вивчення системи фахових дисциплін.

Зміст та результати запропонованого дослідження не вичерпують усіх аспектів обраної проблеми. Подальшого розроблення потребує вивчення форм, методів та засобів організації навчання майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій в умовах педагогічного вишу.

Література:

1. Антимонов Л. С. Графика: линия, штрих, точка / Л. С. Антимонов. – Витебск: Знание, 1999. – 214 с.
2. Бірюков М. Ю. Техніка графіки. Методичний посібник для вчителів і керівників гуртків образотворчого мистецтва та викладачів і студентів мистецьких спеціальностей / М. Ю. Бірюков. – Луганськ: СПД Рєзніков В. С., 2008. – 308 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко; [видання друге, доповнене і виправлене]. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
4. Клименко В. В. Психологія творчості. Навчальний посібник / В. В. Клименко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
5. Михайленко В. Є. Основи композиції (геометричні аспекти художнього формотворення) / В. Є. Михайленко, М. І. Яковлев; навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. – К.: Каравела, 2004. – 304 с.
6. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів [Текст] / Л. І. Нечволод. – Х.: ПП «Торсінг плюс», 2007. – 768 с.
7. Сидоренко О. Використання комп'ютерних технологій для стилізації малюнків під різні види художньо-творчих робіт / О. Сидоренко, Т. Коломієць // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 3. – С. 33-35.
8. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
9. Хмельовський О. Графіка й основи графічного мистецтва / О. Хмельовський, С. Костукевич. – Кн. 1. – Луцьк: ЛДТУ, 2003. – 188 с.
10. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення. Навчальний посібник / М. Яремків. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 112 с.

HEALTH-SAVING TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Olha V. Shevchenko

Abstract. The article outlines the actual problem of preparing future teachers of physical culture with the help of. It was determined that the priority task of higher physical education is the preparation of future teachers of physical culture for professional activities related to the preservation and strengthening of schoolchildren's health. The actuality of pedagogical innovations in the professional training of future specialists in the field of physical culture and sports is determined, which involves the creative search for original, non-standard solutions to various pedagogical problems related to healthcare. It is proved that providing students with modern healthcare-saving technologies will significantly improve the quality of the educational process. The proposed method involves changes in the types of activity: intellectual, emotional and motor.

Key words: professional training, student, educational process, health-saving technologies.

Анотація. В статті визначено актуальну проблему підготовки майбутніх вчителів фізичної культури за допомогою. З'ясовано, що пріоритетним завданням вищої фізкультурної освіти є підготовка майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності, пов'язаної зі збереженням і зміцненням здоров'я школярів. Визначена актуальність педагогічних інновацій у фаховій підготовці майбутніх спеціалістів галузі фізичної культури і спорту, який передбачає творчий пошук оригінальних, нестандартних вирішень різноманітних педагогічних проблем, пов'язаних зі здоров'язбереженням. Доведено, що надання студентам сучасних здоров'язбережувальних технологій значно покращить якість освітнього процесу. Запропонована методика передбачала зміни видів діяльності: інтелектуальної, емоційної та рухової.

Ключові слова: професійна підготовка, студент, освітній процес, здоров'язбережувальні технології.

Вступ. Професійна освіта ХХІ століття зумовлює необхідність докорінного переосмислення освітніх завдань, актуалізацію змісту навчання, створення проектно-життєвого простору, технологій становлення індивідуальності підростаючого покоління як суб'єкта і проектувальника життя, спрямованого на розвиток конкурентоспроможної, компетентної особистості, яка творчо

підходить до розв'язування проблем, прагне змінити на краще своє життя й життя своєї країни.

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки важливе наукове освітнє і суспільне значення має проблема дослідження теоретико-методичних засад підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх навчальних закладів до запровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес.

Про необхідність підготовки студентської молоді до професійної діяльності у галузі фізичної культури і спорту наголошується у Законах України «Про вищу освіту» (2014); Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту (2016), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2012), Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015), де з акцентовано на пріоритетності розвитку загальнолюдських цінностей, життя і здоров'я людини, вільного становлення особистості, єдності ціннісних орієнтацій державної стратегії гуманістичної та оздоровчої спрямованості фізкультурної освіти.

Реалізація основних завдань професійної діяльності, окреслених у Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті вимагає від учителя здатності до творчої організації навчально-виховного процесу; здійснення досліджень педагогічного процесу для розроблення й упровадження авторських методик та технологій навчання і виховання; вільного володіння методологією педагогічної науки; опанування нових технологій та інформаційних систем; узагальнення передового досвіду; критичного оцінювання результатів власної роботи, творчої діяльності для професійного самовдосконалення.³⁶²

Проблема змісту освіти особливо загострюється у зв'язку з різким збільшенням інформаційного потоку, що викликає необхідність своєчасного добору та використання необхідної інформації під час навчання у вишій. Впровадження у навчальний процес здоров'язбережувальних технологій вимагає якісно нового підходу до проблеми змісту освіти.

Методологія. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що проблема підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності – одна з найважливіших у педагогічній науці, яку розроблено в багатьох різноаспектних дослідженнях О. А. Абдуліної, О. А. Дубасенюк, І. А. Зязюна, Л. В. Кондрашової, В. О. Кравцова, О. А. Комар, Н. В. Кузьміної, О. Г. Мороза, В. О. Сластьоніна, В. В. Радула, О. В. Тищенко, А. І. Щербакова та ін. Проблеми формування готовності до професійної діяльності в цілому та до здоров'язбережувальної діяльності як одного з найважливіших її аспектів в умовах гуманізації освіти відображено в результатах досліджень В. П. Андрущенко, М. М. Безруких, О. Л. Богиніч, Т. Є. Бойченко, О. М. Іонової, В. Г. Кременя, В. І. Лугового, В. О. Огнев'юка, В. М. Оржеховської та ін.

Специфіку професійної підготовки фахівців у галузі фізичної культури досліджували О. Ю. Ажиппо, Г. Д. Бабушкін, Н. О. Белікова, В. М. Видрін,

³⁶² Радул В. В. (2007): Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя, с. 106.

В. Г. Григоренко, І. Б. Гринченко, П. Б. Джуринський, М. В. Дутчак, Л. І. Іванова, Р. П. Карпюк, М. В. Карченкова, А. П. Конох, М. В. Кричфалуший, Т. Ю. Круцевич, О. С. Куц, Г. В. Ложкін, В. І. Маслов, А. О. Мельнік, В. І. Наумчук, Т. Г. Овчаренко, Г. О. Остапенко, О. В. Петунін, С. Г. Собко, Л. П. Сущенко, О. В. Тимошенко, А. Л. Турчак, А. В. Цьось, О. Л. Шабаліна, Б. М. Шиян, Ю. М. Шкрібтій.

При великій кількості сучасних теоретико-методичних та концептуальних підходів до підготовки майбутніх учителів фізичної культури серед фахівців немає заперечень відносно необхідності організації особистісно спрямованої і здоров'язбережувальної системи педагогічного впливу на студентів, комплексного засвоєння ними цінностей фізичної культури школярів, але структура, зміст і технології підготовки у вишах дотепер не мають систематизованої наукової рефлексії. Поза увагою дослідників залишаються методичні та організаційні засади створення педагогічного здоров'язбережувального середовища навчання студентів з метою впровадження опанованих здоров'яформуючих форм, засобів та методів у фізичне виховання школярів.³⁶³

Пріоритетним завданням вищої фізкультурної освіти є підготовка майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності, пов'язаної зі збереженням і зміцненням здоров'я школярів. У першу чергу це зумовлено стійкими негативними тенденціями стану здоров'я дітей і учнівської молоді. Сьогодні майже 90% дітей, учнів і студентів мають відхилення у стані здоров'я, понад 50% – незадовільну фізичну підготовку. Останніми роками за період навчання у школі в дітей кількість хронічних захворювань збільшилась у 1,5-2 рази.

Загалом актуальність проблеми здоров'язбереження молоді зумовлена наявністю стійких суперечностей на практико-методичному рівні, а саме: практичною не розробленістю цілісного підходу щодо оптимізації здоров'язбережувальної технології під час навчання у середній школі; потребою покращення здоров'я учнівської молоді і не наявністю ефективних важелів впливу на нього; не вирішенням значущих індивідуальних і суспільних проблем збереження здоров'я підростаючого покоління й не розробленістю оцінювання важелів реалізації відповідних організаційних і методичних засобів в кожному навчальному закладі.³⁶⁴

Сучасна професійна педагогічна освіта має забезпечити підготовку кожного майбутнього вчителя фізичної культури до використання різноманітного спектру здоров'язбережувальних технологій у майбутній професійній діяльності.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування наукових основ підготовки майбутніх учителів фізичної культури до запровадження здоров'язбережувальних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

³⁶³ Омельченко Л. П. (2008): Здоров'ятворча педагогіка, с. 54.

³⁶⁴ Ващенко О. (2009): Здоров'язберігаючі технології: сутнісна характеристика, с. 22.

1. Здійснити аналітичний огляд науково-педагогічних джерел з проблеми дослідження в загальній і спеціальній психолого-педагогічній літературі.

2. Обґрунтувати зміст і структуру підготовки майбутніх учителів до запровадження здоров'язбережувальних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах.

3. Розробити і теоретично обґрунтувати здоров'язбережувальні технології і впровадити їх в освітній процес майбутніх учителів фізичної культури.

Об'єкт дослідження – професійна підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів фізичної культури до застосування здоров'язбережувальних технологій.

Нинішня концептуальна основа здоров'язберігаючого виховання має полягати у:

- розвитку фізичних, соціальних, психічних духовних якостей особистості;
- формуванні вмінь і навичок здорового способу життя, безпеки життєдіяльності;
- підготовці до повноцінного життя у постійно змінюваному навколишньому середовищі;
- розширенні рухового досвіду, функціональних можливостей організму, його загартування й активності;
- вдосконалення навичок базових рухових дій і використання їх у повсякденній та ігровій діяльності;
- формуванні потреби у рухових діях для забезпечення біологічно необхідного обсягу рухової активності як одного з головних чинників здорового способу життя.

Результати дослідження. Фізичне виховання в освітньому процесі вищого навчального закладу є засіб, який вирішує одну із сторін такої підготовки, сприяння індивідуальному творчому розвитку студентів, формуванню та вдосконаленню їх професійно-важливих навичок і якостей у взаємозв'язку з його фізичним і духовним розвитком.

Головною метою освітньої програми підготовки майбутнього вчителя фізичної культури є виконання завдань держаного стандарту освіти певної галузі знань, відповідного мінімального рівня обов'язкової фізкультурної освіти для студентів, які навчаються у вищих закладах освіти і отримують певний рівень – «бакалавр», «магістр».

Педагогічні інновації у фаховій підготовці майбутніх спеціалістів галузі фізичної культури і спорту – це результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних вирішень різноманітних педагогічних проблем. Прямим продуктом творчого пошуку можуть бути нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї, форми та методи виховання, нестандартні підходи в управлінні.

Проблема здоров'я молоді – одна з найбільш складних комплексних проблем сучасної науки. Аналіз науково-педагогічної літератури довів, що існує більше 450 визначень поняття «здоров'я» людини, сформульованих фахівцями з різних

наукових дисциплін. Можна відмітити шість основних типів сутнісних елементів визначення здоров'я: 1) здоров'я як норма функціонування організму на всіх рівнях його організації; 2) здоров'я як динамічна рівновага (гармонія) життєвих функцій організму; 3) здоров'я як повноцінне виконання основних соціальних функцій, участь у житті суспільства й активна трудова діяльність; 4) здатність організму адаптуватися до умов навколишнього середовища, що змінюється; 5) відсутність патологічних змін і нормальне самопочуття; 6) повне фізичне, духовне, розумове й соціальне благополуччя.³⁶⁵

З позицій єдності здоров'я, яке складається з взаємопов'язаних складових, було виділено такі компоненти здоров'я: фізичне, психоемоційне, інтелектуальне, соціальне, особистісне й духовне.

Так, під *фізичним компонентом* здоров'я розуміється те, як функціонує організм, усі його органи й системи, рівень їх резервних можливостей. Цей аспект також передбачає наявність чи відсутність фізичних дефектів, захворювань, в тому числі генетичних. *Психоемоційний компонент* здоров'я характеризує стан психічної сфери, наявність чи відсутність нервово – психічних відхилень, уміння розуміти й виражати свої емоції, спосіб вираження ставлення до самого себе й оточуючих. Під *інтелектуальним компонентом* здоров'я розуміється те, як людина засвоює інформацію, використовує її, ефективність пошуку й накопичення необхідної інформації, що забезпечує розвиток особистості та її адаптацію в навколишньому світі. Соціальний компонент здоров'я передбачає усвідомлення особистістю себе як суб'єкта чоловічої чи жіночої статі, виконання відповідних статево-рольових функцій у соціумі. Він відображає спосіб спілкування і взаємини з різними групами людей (однолітками, колегами, родичами, сусідами, дітьми та ін.). *Особистісний компонент* здоров'я означає те, як людина усвідомлює себе як особистість, як розвивається її власне «Я», тобто самовідчуття власної самореалізації. Гармонійне поєднання різних способів і цілей самореалізації людини як особистості і є основою особистісного здоров'я. Духовний компонент здоров'я відображає суть людського буття, тобто основоположні цільові життєві настанови, які забезпечують цілісність особистості, її розвиток та життя в суспільстві. Це – стрижень цілісного здоров'я, який особливим чином впливає на інші його компоненти. Будь-яке рішення, прийняте людиною, може бути спрямованим або на підтримання здоров'я й попередження захворювання, або на руйнацію його як цілісної системи та розвиток хвороби. Важливо відмітити, що з віком людини, у процесі індивідуального розвитку змінюється внесок кожного з компонентів у цілісне здоров'я: якщо в дитячому віці провідними були фізичне, психоемоційне й інтелектуальне здоров'я, то в зрілому віці духовне, соціальне й особистісне здоров'я виходять на перший план.

Здоров'я – багатовимірний феномен і виявляється на індивідуальному і популяційному рівнях. Під *індивідуальним здоров'ям* розуміють динамічний стан збереження й розвитку психофізіологічних функцій індивіду, його оптимальної працездатності й соціальної активності при максимальній

³⁶⁵ Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження (2017), с. 6.

тривалості життя. *Популяційне здоров'я* (здоров'я населення, колективне, суспільне або громадське) – це процес соціально-історичного розвитку біологічної і психосоціальної життєздатності населення, яке проживає на певній території, у низці поколінь, підвищення його працездатності й продуктивності колективної праці, зростання екологічного домінування та вдосконалення людини як виду.³⁶⁶

Ґрунтуючись на базових поняттях про здоров'я, нами були розроблені основні напрямки запровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес майбутніх учителів фізичної культури. Проведення здоров'язбережувальних занять вимагало від викладачів недопущення перевантаження студентів, що потребувало зміни видів діяльності – інтелектуальної, емоційної, рухової; чергування групової та парної форм роботи; проведення ігор, нестандартних, ігрових занять; створення середовища доброзичливості, позитивного емоційного налаштування.

Організаційно-навчальні вимоги до сучасного здоров'язбережувального заняття передбачали: оптимальний розподіл навчального матеріалу; доцільність навчального навантаження студентів протягом уроку; щільність занять – 60-80%, середньо-швидкий темп; застосування протягом теоретичних занять динамічних пауз, фізкультурних хвилинок; профілактику втомлюваності студентів; диференційовані завдання для самостійного опрацювання. Найважливішою складовою здоров'язбережувального впливу ми визначили психологічний комфорт студентів і самого викладача, атмосферу взаємодовіри, підтримки та успішності.

Головною вимогою здоров'язбережувального заняття є те, що студентам доцільно певний час знаходитися у стані рухової активності (фізкультхвилинки, рухливі дидактичні ігри та ін.). Ці заходи мають оздоровчий ефект, а також сприяють високій працездатності. Встановлено, що в результаті рухової діяльності поліпшується мозковий кровообіг, активізуються психічні процеси, поліпшується функціональний стан центральної нервової системи студентів. Виняткове значення мали фізкультхвилинки під час теоретичних занять (лекцій, семінарських занять), оскільки студенти втомлювалися внаслідок одноманітної діяльності. Внутрішнє гальмування призводить до зниження уваги, а короткочасне виконання фізичних вправ викликає збудження в інших ділянках головного мозку, що сприяє відпочинку. Тому фізкультхвилинки мали стати обов'язковим елементом кожного заняття і тривали мінімум 1,5-2 хв. Засобами ми визначили вправи переходу від сидіння до стояння (5-10 разів), ходіння на місці, вправи з поворотами та нахилами тулуба, вправи для рук і пальців, дихальні вправи та ін.

Організація інноваційного навчання передбачала моделювання життєвих ситуацій, використання ігрових технологій, арт-терапії, музикотерапії в процесі вивчення циклу дисциплін професійної і практичної підготовки завдяки групового методу. Педагогічне спостереження за навчальним в процесом показало, що використання ігор та ігрових ситуацій, цікавих вправ дає

³⁶⁶ Там же, с. 9.

можливість прищепити студентам професійний інтерес, створити позитивне ставлення до опанування матеріалом, стимулювати самостійну діяльність, здійснювати індивідуалізацію і диференціацію навчання.

Упровадження в навчальний процес студентів факультетів фізичного виховання комплексу ігрових технологій наразі має достатню перевагу перед іншими методами організації і проведення занять з циклу дисциплін професійної підготовки і перебуває на вищому щаблі їхніх інтересів, тому використання цієї методики сприятиме оптимальному розв'язанню проблеми мотивації студентів до навчальної роботи. Реалізовану методику засновано на переважному використанні рухливих ігор різної інтенсивності, спрямовано на комплексний розвиток фізичних якостей і вдосконалення рухових навичок студентів факультетів фізичного виховання. Підбір ігор проводився відповідно до завдань та частин заняття.

Ігрові завдання застосовувалися в різних частинах занять з теорії і методики викладання фахових дисциплін. Зокрема, у вступній частині використано ігри для організації студентів, здійснення загальної та спеціальної розминки, підготовки організму до виконання основних завдань та підвищення емоційного стану студентів (близько 20% від загального часу заняття). Ігри мали помірний характер інтенсивності. На початку та в кінці вступної частини було рекомендовано комунікативні ігри, які проведено для підвищення енергетичного ресурсу групи студентів, формування позитивного емоційного настрою на продовження заняття. Умовно ми поділили їх на «Ігри-енергізатори» та «Ігри-оптимізатори». Метою комунікативних ігор вступної частини є розвиток рефлексії, яка виявляється в осмисленні власних дій та станів, пізнанні свого внутрішнього світу, а також у формуванні позитивного образу «Я». В основній частині занять використано поєднання рухливих ігор та ігрових вправ відповідно до теми, з метою вивчення, закріплення та вдосконалення нових рухових дій (близько 50% часу заняття). Заключну частину занять представлено використанням ігор та ігрових вправ низької інтенсивності для зниження активності й фізіологічного навантаження студентів факультетів фізичного виховання, доведення організму до стану спокою (близько 10% часу заняття).

Такі види занять максимально стимулювали пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу студентів, а саме мотивували їх до навчання.

Аналіз стану відвідування студентами навчальних занять протягом експерименту дав змогу встановити, що пропуски занять у відсотковому відношенні зменшились у середньому на 8,2%. Порівняльна характеристика успішності студентів факультетів фізичного виховання протягом експерименту засвідчує про те, що відсоток їхньої успішності покращився на 9,4%. Так, на початку експерименту відсоток успішності становив 65,3%, а після завершення – відповідно 74,7%. З огляду на покращення результатів стану відвідування студентами факультетів фізичного виховання навчальних занять можна стверджувати про поліпшення показників їх успішності.

Арт-терапія – це засіб вільного самовираження і самопізнання. Будь який процес діяльності, в тому числі навчальний, має тенденцію набирати ритмічну

форму. Вона особливо проявляється там, де є звуковий супровід, ритм сигналів один за одним. Музика – ритмічний подразник. Впливаючи на психоемоційний стан студентів, музика призводить до певних гормональних та біохімічних змін в організмі, позитивно впливає на інтенсивність обмінних процесів. Позитивні емоції, що виникають під час звучання музики, стимулюють інтелектуальну діяльність студентів.

Музичний супровід на заняттях на думку Ю. Г. Коджаспірова дозволить стимулювати і регулювати діяльність різних систем організму, і його психічного стану, дозволяє на фоні індукційованих нею позитивних емоцій і ритмічних пульсацій суттєво інтенсифікувати навчальний процес, підвищити працездатність, уникнувши психічних перенапружень і пов'язаних з ними негативних наслідків.³⁶⁷

Окрім того, такі види діяльності сприяють створенню в групі позитивної психологічної атмосфери. Якщо всі завдання, запропоновані викладачем, мають яскраво виражений емоційний ефект та несуть інтелектуальне навантаження в інтерактивній формі, то освітній набуває творчого характеру. Залучення студентів у творчий, пошук рішень сприяє їхньому розвитку, знижуючи при цьому стомлення.

Означене досягається використанням на заняттях різних завдань, що сприяють вирішенню проблемних ситуацій; завдань творчого змісту; фантазування методів, які підвищують активність, творче самовираження та пропонують студентам вільний вибір (вибір дії, способу взаємодії, свобода творчості тощо); активних методів через вправління (студент в ролі викладача, навчання дією, обговорення, рольова гра, дискусія, студент як дослідник); методів, спрямованих на самопізнання і розвиток інтелекту, емоцій, спілкування, уяви, самооцінки і взаємооцінки. Щоб підтримувати емоційну активність студентів протягом заняття доцільно використовувати прийом контрасту: змінювати емоційно насичений фрагмент заняття спокійнішим, напружену колективну роботу – індивідуальними завданнями тощо.

Заняття організоване на основі принципів здоров'язбереження, не повинно призводити до того, щоб студенти закінчували навчання з вираженими формами втоми. Втома викликає тимчасове погіршення функціонального стану студента, що проявляється у зниженні працездатності, неспецифічних змінах фізіологічних функцій і суб'єктивному відчутті втоми. Але втоми не слід розглядати тільки як негативний феномен. Це захисна, охоронна реакція організму, стимулятор його відновних процесів і підвищення функціональних можливостей. Негативний вплив на організм викликає хронічна втома, що переростає у перевтому. З огляду на це, важливим аспектом є обізнаність викладачів щодо сутності втоми, її зовнішніх ознак, з педагогічними засадами її запобігання й подолання. Знижуючи втоми, підтримуючи і відновлюючи працездатність студентів, контролюючи її зміну під час навчання, викладач сприятиме здоров'язбереженню студентів.

³⁶⁷ Коджаспиров Ю. Г. (1987): Функциональная музыка в подготовке спортсменов, с. 4.

Оскільки важливим елементом здоров'язбережувальних освітніх технологій є здоров'язбережувальне заняття як форма організації навчання, яка забезпечує студенту та викладачу збереження та підвищення запасу їхніх життєвих сил від початку до кінця заняття, на практиці можна використовувати заняття з елементами тренінгу. Особливостями такого здоров'язбережувального заняття є: розташування студентів в аудиторії таким чином, щоб вони змогли відчувати себе в колективі та творчому взаємозв'язку, єдність спілкування та діяльності; емоційне налаштування на сприйняття навчального матеріалу, що дозволяє зняти емоційну напругу, яка могла з'явитися раніше.

Висновки. Таким чином, освітній процес у сучасних вузах здійснюється з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціальнокультурній сфері, системи управління та організації праці в умовах ринкової економіки.

Узагальнюючи теоретичний і практичний доробок у напрямку здоров'язбереження студентів, слід зазначити, що недостатньо розробленими залишаються питання підготовки вчителів до здоров'язбережувальної діяльності в системі методичної роботи вишів, що супроводжується загостренням суперечностей між соціально зумовленою потребою впровадження здоров'язбережувальних технологій і недостатнім рівнем підготовки педагогічних кадрів до здоров'язбережувальної діяльності; наявним рівнем розробленості теоретичних основ здоров'язбережувальних технологій у наукових дослідженнях та їх недостатнім рівнем практичного впровадження в навчально-виховний процес.

Отже, сприяння достатньому фізичному розвитку студентів – важливе завдання освіти. Фізичний стан молоді, її здоров'я є тим підґрунтям, на якому розвиваються всі її сили і можливості, в тому числі розумові.

Література:

1. Ващенко О. Здоров'язберігаючі технології: сутнісна характеристика // Здоров'язберігаючі технології в навчальному закладі / О. Ващенко, С. Свириденко. – К.: Шк. світ, 2009. – С. 5-12.
2. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / [за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука]. – Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. – 488 с.
3. Коджаспиров Ю. Г. Функциональная музыка в подготовке спортсменов / Ю. Г. Коджаспиров. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 64 с.
4. Омельченко Л. П. Здоров'ятворча педагогіка / Л. П. Омельченко, О. В. Омельченко. – Х.: Вид. Група «Основа», 2008. – 205 с.
5. Радул В. В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя. Навчальний посібник / В. В. Радул, В. О. Кравцов, І. М. Михайліченко. – Кіровоград: ПВЦ ТОВ «Імекс ЛТД», 2007. – 252 с.

ISBN 978 – 83 – 947093 – 8 – 9